

rijeci

1-2/2022.

**Časopis za
književnost,
kulturu i
znanost**

MATICA
HRVATSKA
SISAK

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matica hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
1-2/2022.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost

Matrice hrvatske Sisak

Utemeljen 1969.

1-2/2022.

Nakladnik

Matica hrvatska Sisak

Za nakladnika

Tomislav Škrbić

Glavna i odgovorna urednica

Đurđica Vuković

Uredništvo

Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić - zamjenik glavne i odgovorne urednice,

Darija Žilić - urednica, Petra Sigur, Kristijan Županić, Tomislav Dovranić,

Iva Pavušek Rakarić - lektorica

Oblikovanje

Julija Marjanović

Naslovница

Slavko Kopač: Konji

Tisk

Grafomark d.o.o. Zagreb

Uredništvo

Internet

e-mail

Ogranak Matice hrvatske Sisak, Rimska 9, 44000 Sisak

www.maticahrvatskasisak.hr

maticasisakogranak@gmail.com

Uredništvo prima srijedom 17 do 20 sati. Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinog broja 60,00 kn.
Godišnja pretplata 200,00 kn. **Ovaj broj tiskan je novčanom pomoći Županije Sisačko-moslavačke
i Ministarstva kulture i medija RH.**

Sadržaj

USKLIČNIK	1
Lahorka Plejić Poje / Književna biografija Ignjata Đurđevića iz pera Serafina (Sare) Crijevića	1
Serafin Marija Crijević / Ignjat Đurđević, mljetski opat	2
POEZIJA	16
Mojca Rapo / Pjesme o rijekama	16
Mirjana Mrkela / Pjesme	23
Ana Narandžić / Autoportret	30
Nina Bajšić / Pjesme	40
Nevenka Lang / Nove pjesme	47
Valentina Badanjak Pintarić / Nije li predivno?	54
Iva Dužić / More nikada ne spava	62
Asja Bužimkić / Pjesme	66
Senka Slivar / Krevet od zalogaja	71
PRIJEVODI/PREPJEVI	76
Miljana Cunta / Svjetlost izvana	76
Mirjana Stojanovska / Razotkrivanje tajne	86
William Shakespeare, Robert Herrick / Tri prepjeva	96
Herbert Read / Pjesme	100
Kristian Županić / Cezarovi razlozi početka rata u Galiji	102
PROZA	109
Tomica Bajšić / Odinga & Kibaki	109
Vanesa Begić / Priče	113
Krunoslav Mrkoci / Privilegij samoce	117
Andreja Malta i Katarina Solomun / Dobro jutro i laku noć	119
Tena Lončarević / Nina	127
/ Dobar čovjek	130
Petra Sigur / Kristina	132
/ Prijezir	138
Tihana Petrac Matijević / Mostovi od snova	141
/ Jutro poslije	143
Slavka Jurić / Suze za majkom	145
Marijan Grakalić / Povratak na Buyukadu	150
LIKOVNOST	152
Anita Russo Brečić / Sirova ljepota pjesnika Kopača	152
Željko Marciuš / Poznakovljenje svijeta – misli uz umjetnost Slavka Kopača	158
ESEJISTIKA	163
Žarko Paić / Znakovi iskona	163
Berislav Persoglia / 29. prosinca 2020. – Dan kada je umro Sisak	171

KRITIKA/OGLED/PRIKAZ	175
Damir Radić / KRITIČAREV OBZOR	175
Antonio Scurati, M – <i>Dijete svoga vremena</i>	175
Miep Gies s Alison Leslie Gold, <i>Sjećanje na Anne Frank</i>	179
Damir Karakaš, <i>Okretište</i>	182
Marija Andrijašević, <i>Zemlja bez sutona</i>	184
Elizabeta Hrštić / Dvije kritike	186
Damir Karakaš – Okretište, poetski triler o povratku iz ponora	186
Magdalena Blažević: U kasno ljeto	189
Tin Lemac / Arkadijske i druge šare velikog poetskog saga	191
Tanja Vadla / Putovanje Panovom katedralom	193
Nera Karolina Barbarić / PETAR BUKOVAC – PTSP – na rubu smrti i ludila	195
Vesna Solar / Nora Verde: <i>Moja dota</i>	198
Tomislav Škrbić / Sudbina čovjeka u doba tehnosfere	200
Domagoj Vuković / Davor Salopek / 3 arhitektonskih razgovora	205
EX PANNONIA	208
Vlatko Čakširan / Fragmenti sisačke povijesti I. – Rusko-ukrajinske poveznice	208

Lahorka Plejić Poje

Književna biografija Ignjata Đurđevića iz pera Serafina (Sare) Crijevića

U procesima oblikovanja modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta i nastanka književnoga (standarnog) jezika u 19. stoljeću važnu je ulogu na nekoliko razina imala dubrovačka književnost. Za posredovanje pak podataka o starim dubrovačkim pjesnicima posebne zasluge pripadaju dominikancu Serafinu (Sari) Mariji Crijeviću (1686. – 1759.), pripadniku ugledne dubrovačke vlastelinske obitelji, koji je život posvetio historiografskom radu, skupljajući podatke o povijesti dubrovačke Crkve i dubrovačkim piscima. Uz nekoliko drugih historiografskih i biobibliografskih djela, on je i autor opsežna spisa *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* (1726. – 1744.). Ta Dubrovačka biblioteka sadržava životopise i djela čak 435 Dubrovčana od pera. Premda je do novijega vremena ostala u rukopisu, iz nje su crpljeni podaci za povijest hrvatske književnosti, a među važnijim njezinim nedubrovačkim čitateljima bili su i neki istaknuti preporoditelji, potom i filolozi i književni povjesničari. Drugim riječima, u utvrđivanju korpusa dubrovačke dionice hrvatske književnosti do preporoda, što je presudno da bi se mogao napisati i njezin historiografski pregled, važnu je ulogu imalo (i) Crijevićevo djelo.

Četverosveščana *Bibliotheca Ragusina* objavljena je u kritičkom izdanju 1975. – 1980., a priredio ju je Crijevićev subrat Stjepan Krasić. Iako je to dragocjeno izdanie učinilo rukopis staroga Dubrovčanina dostupnim svima zainteresiranim, većini je današnjih čitatelja on ipak dalji nego što je primjerice bio Ivanu Kukuljeviću Sakcinskому, koji je morao oputovati da bi ga vidio. Latinski, nekoć službeni jezik mnogih Hrvata, danas je, naime, posve zaboravljen. Stoga se ovdje donosi prijevod jedne od natuknica o dubrovačkim piscima. Nije pritom slučajno izabrana natuknica o Ignjatu Đurđeviću (1675. – 1737.), dubrovačkome pjesniku i polihistoru, koji je na neki način i Crijevićev preteča. On je i sam, prije Crijevića, sastavio djelo slične naredi nazvano *Vitae et carmina* (Životi i djela), kojim je obuhvatio 105 dubrovačkih autora. Pamtim ga, međutim, i kao vrsna latinskog i hrvatskog pjesnika, o čemu uostalom svjedoči i Crijević. Hrvatski su mu stihovi – od religiozne poeme *Uzdasi Mandalijene pokornice* i parodijskih *Suza Marunkovih* do ljubavne i pastoralne lirike – bili omiljena lektira spomenutih preporoditelja, pa i Augusta Šenoe i njegova naraštaja. Historiografska Đurđevićeva djela do danas nisu posve istražena, kao što je manje poznato da se bavio i složenim teološkim temama.

Serafin Marija Crijević¹

Ignjat Đurđević, mljetski opat

Ako je postojao čovjek koji je u većoj mjeri štovao priateljice muze i s njima se ugodno družio te osjećao nasladu u književnom radu više negoli u drugim stvarima, onda je to zasigurno bio Ignjat Đurđević. Njemu namjeravam iskazati pohvalu, no manju nego to zasluzuјe, jer mislim da njegov ugled nadilazi svaku hvalu. Volio se danju i noću, na seoskom imanju i na putu, baviti znanstvenim radom te u tome zaista nikada nije imao mjeru. To je bilo jasno i očigledno kako njegovim prijateljima, tako i svim sugrađanima, o čemu svjedoči mnoštvo različitih, lijepih i učenih djela koja je objavio. Zbog prekomjernog rada dugo je bio bolestan, da bi napisljeku oslabljen i izmučen od niega naglo i brzo umro.

Rođen je 13. veljače 1675. u Dubrovniku od oca Brnje Đurđevića i majke Frane Zlatarić, iz građanske, a ne iz stare patričijske obitelji Đurđević. Nakon često spominjanoga potresa iz 1667. godine obitelji je zakonski dodijeljen plemićki status. Zbog toga je njegov otac Brnja postao plemićem i kako se ne bi mislilo da pripada onoj staroj obitelji, naloženo mu je da nosi dva prezimena, a odobrena mu je i upotreba grba obitelji Đurđević. Ova obitelj koju je uspostavio otac Brnja prestaje postojati sa sinom o kojem govorim, jer je bio jedinac.

II. U skladu sa svojom naravi, koja je po prirodi bila izvrsna, od rane se mladosti potpuno i uspješno posvetio književnom radu. Gramatiku, poeziju i govorništvo naučio je u isusovačkom redu. Ondje je slušao Luku Kordića, Mostarca iz Vojvodstva svetoga Save, izvanrednoga čovjeka iz toga reda, kako poučava filozofiju. U to se vrijeme uspješno bavio i grčkom književnošću te izdao brojne pjesme na latinskom i hrvatskome jeziku, od kojih su mnoge sačuvane do danas i kolaju među pukom pod autorskim imenom Nike Brnje Đurđevića, kako se on zvao prije negoli je ušao u benediktinski samostan na Mljetu.

S oko dvadeset i dvije godine pristupio je isusovcima u Rimu i služio je gotovo osam godina pod znakovljem svetoga Ignacija. U tome razdoblju nastojao se usavršiti i izvještiti u književnosti kojom se već i prije bavio, a prihvatio se i novih stvari: teologije, matematike i stare povijesti svih naroda, osobito svete povijesti kršćana. Da ne bi ponestalo hvale za ovog obrazovanog i u svakome smislu savršenoga čovjeka, poduhvatio se učenja hebrejskoga jezika. Ipak, tek se malo toga dotakao, odnosno nije uložio sav trud da ga nauči kao što je to učinio s latinskim, grčkim, hrvatskim, talijanskim i francuskim jezikom.

III. Osam godina kasnije napušta isusovački samostan pod izgovorom bolesti, uz negodovanje kolega, no nije htio potpuno napustiti crkvenu službu koju je nekoć prigrlio te ga je tako u trideset i prvoj godini, godinu dana nakon povratka u domovinu, u mljetskome samostanu svetoga Benedikta zaredio Bernard Sorkočević² redovnik i poglavar družbe. Svećeničku je odoru obukao na Duhove 22. svibnja 1706. godine i uzeo ime Ignacije da se tako uvijek prisjeća presvetoga vođe čijemu je redu prisegnuo i pod čijim je znakovljem dugo književno stvarao. U redu je obnašao sve najviše dužnosti kao svećenik i, dakako, kao poglavar reda. Senat ga je izabrao na one funkcije koje se tiču znanja i nauka o ispravnome djelovanju po zemaljskom i božanskome zakonu. Tako je i unutar i izvan svoga samostana bio vrlo cijenjen zbog autoriteta i ugleda. I doista, kako je taj isusovački redovnik podučavao retoriku i objavljivao sve više književnih djela, osigurao si je ime učenjaka, i to

¹ Latinski izvornik usp. Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina: in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, priredio Stjepan Krasić, sv. II, str. 184–202.

² Sorkočević, Bernard (17./18. stoljeće), benediktinski opat u crkvi sv. Jakova na Višnjici.

ne samo u svojoj domovini, nego i u Italiji. Osobito ga je cijenio Jacopo Facciolati,³ najpoznatiji čovjek našega doba, s kojim se družio u Padovi i s kojim je razgovarao o svome književnom radu, zbog čega su ga ondje smatrali vrlo uglednim.

Naposljetu, napisavši u nekoliko dana apologiju koju je trebalo poslati u Rim prema zakonima i običajima njegova reda, početkom 1737. godine potpuno se iscrpio te umro od prevelikog rada, koji je prelazio njegove snage. Doista, nije niti mogao umrijeti na drugačiji način već onakav da je cijeli svoj život posvetio književnom radu. U Dubrovniku je 21. siječnja bio u posjetu kod trebinjsko-mrkanskoga biskupa Šiška Tudišića,⁴ gdje je oko ponoći iznenada preminuo. Nitko to nije primijetio dok izjutra nije pronađen hladan i beživotan na nerasprenmljenom krevetu. Uskoro su se redovnici pobrinuli da se njegovo tijelo odnese do njihova samostana svetoga Jakova i onđe su ga pokopali po svećeničkom obredu pokapanja redovnika.

IV. Zahvaljujući svojoj sjajnoj i svestranoj obrazovanosti napisao je mnoga i raznolika djela. Jedna se potudio izdati, a druga je ostavio da se postumno objave. Najprije ču ih samo ukratko nabrojati uz kratki sadržaj da ih svatko može lako i već na prvi pogled upoznati. Potom ču jasno iznijeti svoja opažanja i sve što sam smatrao bitnim o svakom od njih pojedinačno. Nadalje, kako je zbog njihove raznovrsnosti bilo vrlo teško očuvati redoslijed prikazivanja, učiniti ču ono što je najlakše, navodeći prvo djela na latinskome, zatim na hrvatskome, a onda na talijanskome jeziku. Ovo je, dakle, opis njegovih djela:

Na latinskome

1. O dolasku svetoga Pavla na hrvatski otok Mljet – kritički pregledi
 2. Ilirska zbivanja ili Povijest Ilirika u dva sveska
 3. Različite pjesme, zbirka u jednom svesku
 4. Različite rasprave o nauku o običajima i crkvenim kanonima
 5. Ugledni Dubrovčani iz padovanskih izvora
 6. Izvori za izradu kataloga znamenitih dubrovačkih književnika
 7. Nekoliko hebrejskih izraza koji se redovito pojavljuju u psalmima
 8. Rasprava o malim mljetskim psima
 9. O misi i crkvenim obredima koje je Rimska kurija odobrila mljetskoj crkvi u sjećanje na brodolom svetoga Pavla radi godišnjega svetkovanja – istraživanje
 10. Sudska obrana djela o dolasku svetog Pavla na otok Mljet objavljena protiv Guyota de Mearnea
 11. Pjesma o pobjedi vojvode Eugena Savojskog
 12. Uzdasi Mandalijene pokornice, prva knjiga izdana na hrvatskom u latinskom prijevodu

Na hrvatskome:

13. *Mandalijena pokornica* u osam knjiga ili *Uzdasi svete Mandalijene pokornice u špilji kod Marseillea*, osam knjiga u hrvatskim stihovima
 14. *Saltijer slovinski* / Davidovi psalmi prevedeni na hrvatski
 15. *Pjesme različita sadržaja*, knjiga u jednoum svesku
 16. *Pjesni bogoljubne*, rukopis
 17. *Pjesni duhovne i djeloizpravne*, tiskano
 18. *Prva knjiga Ovidijevih Metamorfoza* koje je Šimun Zlatarić preveo na hrvatski, a Đurđević popravio
 19. *Prva knjiga Vergiliijeve Eneide* u hrvatskim stihovima

³ Faccioliat, Jacopo, talijanski filolog i leksikograf (Torreglia, 4. siječnja 1682. – Padova, 26. kolovoza 1769). Bio je profesor teologije na Sveučilištu u Padovi od 1723. godine. Svojem učeniku Forcelliniju povjerio je sastavljanje Rječnika sveukupne latinštine, a zajedno je s njim priredio, prema Calepinovu jedanaestozjezičniku, Rječnik sedam jezika i sastavio *Moderni talijanski pravopis*.

⁴ Tudišić, Šiško, dubrovački svećenik, trebinjsko-mrkanski biskup od 1733. do 1760. godine.

20. Nedovršena tragedija koja nosi naslov *Judita*
21. Pjesma *Zajubljeni Marunko s Mljeta*
22. Život i djela svetog patrijarha Benedikta
23. Život kralja i proroka Davida
24. *Objašnjenje hrvatskih riječi koje su izasle iz upotrebe*

Na talijanskome:

25. Knjiga *Benediktinski novak* (*budući redovnik*) ili kratka učenja o tome što novak svakog vjerskog instituta mora svakodnevno prakticirati iznutra i izvana
26. Razne pjesme u jednome svesku
27. *Zbirka raznih učenih pisama* vlastoručno napisanih ili primljenih
28. *Korizmenjak*, u jednome svesku
29. *Sveti panegirik* u jednome svesku
30. *Akademske govorice* u jednome svesku
31. Odgovor protivljenju nekih anonimnih učenjaka koji favoriziraju Maltu protiv njegove knjige pod naslovom: *Divus Paulus...*

V. Upravo nabrojavši ukratko njegova djela, kako sam i obećao, iznijet će pojedinosti o onima koja mi se čine vrijednima očitovanja.

Prvo djelo: Pobrinuo se da se ovo djelo objavi tiskom u Veneciji pod naslovom *Sveti apostol Pavao koji je u moru, koje se danas naziva Jadranskim, doživio brodolom i potom stigao kao gost na dalmatinski otok Mljet ili O pravome značenju dvaju mjesta iz Djela Apostolskih, 27. poglavje; Dok smo plovili Jadranom, 28. poglavje.* „Tada smo saznali da se otok zove Mljet“ – kritički pregled autora Ignjata Đurđevića iz dubrovačko-mljetske kongregacije. Priložena je tomu kratka rasprava istoga autora o malim mljetskim psima. Tiskano u Veneciji kod Christophora Zane⁵ 1730. godine. Autor je to djelo posvetio trojici upravitelja Akademije u Padovi. Knjiga je tiskana na tristo i dvanaest stranica četvrtinskoga formata. Osim predgovora, tekst obuhvaća i *Djela Apostolska* iz grčke Biblije koja je preveo na latinski, bilješke o Mljetu na ilirskome te *Osam kritičkih pregleda* koji su podijeljeni na različite govore. Kada je izdano učenjaci su nahvalili ovo djelo, a mnogi i zastupali njegovo mišljenje. Preskočiti će brojne slične primjere i navesti samo što mu je Jacopo Faccioli, čovjek velikog ugleda u Književnoj Republici, napisao u pismu 10. kolovoza 1732. godine: „Uvijek sam Vam govorio, a rekao sam to i cijelome svijetu, da je Vaše djelo o pomorskom putovanju svetoga Pavla dokaznoga značaja. Nisam iznenaden što su ga takvimi smatrali čak i najstroži kritičari.“

Đurđevića su za laž nastojali optužiti kako vjerski poglavari afričke Malte, tako i svi građani i stanovnici koji nisu prihvatali da, zahvaljujući Đurđeviću, budu oduzete sve časti njihove domovine vezane uz apostola Pavla, svi spomenici kojima se već stoljećima ponose, kao i uvjerenje da je sveti Pavao došao na njihov otok. Kako bi dokazali da laže, poslali su ljude da promatraju položaj našega Mljeta, opisu čitav zaljev i pomno istraže visinu vode oko njega. Nastojali su potaknuti sve domaće ili strane učenjake da pišu protiv njega. Prvi koji se latio pera bio je neki nepoznati čovjek imenom Guyot, nepoznatoga prezimena. Drugi je bio ugledni Giusto Fontanini⁶, ankarski nadbiskup, koji je u pismu Đurđeviću pokazao da njegov opis Pavlova pomorskoga puta ima brojne i vrlo dvojbene dijelove. Na to mu je Đurđević uputio odgovor te je navedene dvojbene dijelove, kako će kasnije i pokazati, razriješio i obranio. Koliko znam, to su oni koji su za Đurđevićeva života napadali njegovo djelo o Pavlu, no kada je umro, mnogi su drugi stali pisati protiv njega. Prvi od njih koji mi pada na pamet jest knez Ciantar Giovanni

⁵ Zane, Christophor, vlasnik poznate tiskare u Veneciji u kojoj su u 17. i 18. stoljeću tiskana mnoga poznata djela.

⁶ Fontanini, Giusto (San Daniele del Friuli, 30. listopada 1666. – Rim, 17. travnja 1736.), katolički nadbiskup i talijanski povjesničar. Neka njegova poznata djela su: *De antiquitatibus Hortae coloniae Etruscorum* (1708), *Dissertatio de corona ferrea langobardorum, Delle masnade ed altri servi secondo l'uso dei Longobardi i Biblioteca dell' eloquenza italiana*.

Antonio⁷ koji se potudio svoje djelo izdati u istoj venecijanskoj tiskari Christophora Zane nadjenuvši mu naslov O svetom apostolu Pavlu kojega je brodolom izbacio na otok Mljet Sicilsko-jadranskoga mora – Apologetske rasprave protiv Kritičkih pregleda prepoštovanog oca, gospodina Ignjata Đurđevića o apostolovu brodolomu na Mljetu opisanome u 27. i 28. poglavju Djela Apostolskih autora kneza Giovannija Antonia Ciantara, u Veneciji, kod Christophora Zane 1738. godine. Ciantar je djelo posvetio kraljici Portugala Mariji Ani Austrijskoj⁸. Ovo je kratak sadržaj onoga što se nalazi u tome djelu: Posvetno pismo, predgovor; Opis Malte i Goza; Popis malteških biskupa; Sadržaj pojedinih rasprava; Riječi svetoga Luke kojima opisuje Pavlov brodolom na Malti; Tip malteškoga zaljeva koji se u narodu zove „Zaljev svetoga Pavla“; Dvadeset rasprava; Pismo uglednoga matematičara, gospodina Maria Lame, koje sadrži neka praktična razmatranja o putovanju svetoga Pavla koje je završilo brodolomom na Malti; Katalog pisaca navedenih u ovome djelu; Bogato kazalo stvari i imena.

Nakon Ciantara, našega Đurđevića napao je Bonaventura Attardi⁹, opat prior Pustinjaka svetog Augustina u Siciliji, kojega zovu provincijalom, prvi profesor svete povijesti na sveučilištu u Cataniji, koji je izdao knjigu pod naslovom *Vaga istine četvrtinskoga formata*. U tome djelu procjenjuje Đurđevićeva i Ciantarova razmatranja, tvrdeći da plitica vage pod težinom Ciantarovih argumenata ide do dna, dok je Đurđevićeva prelagana i ostaje u zraku, što se revno trudi pokazati sve do samoga kraja djela. Potom je djelo našega Đurđevića o svetome Pavlu u svome dvosvečanom djelu napao redovnik Robert, bosonogi karmelićanin iz Reda svetoga Gašpara. I mnogi su drugi pohrlići pobiti to djelo. Govore da je do današnjega dana tiskano osam djela koja pobijaju Đurđevića. Iako je bilo mnogo djela istoga sadržaja, nisu sva bila tiskana, nego su ostala u rukopisu.

Nadalje, nema povjesnih dokaza o tome jesu li ta djela opovrgnula Đurđevićev sud. Uostalom, lako je pokojnika koji više nema sposobnost rasuđivanja zvati u borbu. Da je živ, sigurno ne bi ni s kim odbio ući u arenu. Dodat će i to da mnogi, dakako, nastoje ući u milost malteških vitezova i stoga nitko dosad nije stao na Đurđevićevu stranu, kao što ni neće, osim ako ipak ne odluči progovoriti istinu. Mislim stoga da presudu o ovoj prepirci trebaju donijeti pisci koji nisu pristrani i ne drže ničiju stranu.

VI. Drugo djelo: Drugo Đurđevićovo djelo koje sam pohvalio naslovljeno je *O ilirskim starinama*. Sastoji se od dvoju knjiga polovinskoga formata. Prvu gotovo potpuno završenu knjigu i dovršenu u tiskari ostavio je pod naslovom *Prva knjiga ilirske starine ili Povijesna istraživanja o Malom Iliriku i Dalmaciji te Analji koji opisuju vrijeme od Noina potopa do principata cara Tiberija*. Preminuo je dok je pisao drugu knjigu te ona stoga nije završena ni objavljena. Sadržaj i izgled ovoga djela sam opisuje u pismu Giustu Fontaniniju ovim riječima: „Djelo koje trenutačno pišem nije, kako smatra Vaša presvjetla visost, ilirska crkvena povijest, nego svjetovno djelo o ilirskim starinama od Velikog potopa do prve godine vladavine Dionizija Sirakuškog. Ono će, uz pomoć Božju, biti razdijeljeno na dva dijela folio formata. Prvi će sadržavati analne Maloga Ilirika i Dalmacije. Mogli bismo reći da je u pitanju jednostavno prikazana vjerodostojna povijest. Na kraju će biti opširna rasprava o teškoćama oponašanja Tilemonta.¹⁰ Ona će biti ponešto raspršena jer je riječ o manje poznatoj temi. Drugi će se dio baviti Velikim Ilirikom u više od dvjesto rasprava o poznatijim temama s dodatkom brojnih etimoloških i proleptičkih račlambi, koje su nužne za njihovo rasvjetljavanje, uz dodatak suvremenih bilješki uz drevne predmete. Djelo je daleko odmaklo, no svakako mi treba vremena da ga završim s obzirom na to da sam sam i da mi ne nedostaje smetnji. Stoga ponavljajući svetu blagoslovu Vaše visosti povjeravam brzinu i sreću ishoda, kako bih vam što prije, poslavši Vam knjigu, pobožno pružio svoj uobičajen i dugo očekivani dar. Kada ga završim, rado bih se obvezao napisati svetu povijest Ilirika, osim ako mi otac Ricceputi¹¹, dok je tijekom svojih dalmatinskih misija sakupljao iz crkvenih arhiva, nije oduzeo gotovo svu potrebnu građu jer je došao do drevnih isprava i vjerodostojnih sjećanja. Vaša visost zna da oskudna i bijedna antologija nije dovoljna da bi se uspješno okončala tako velika zadaća...“

⁷ Ciantar, Giovanni Antonio (La Valette, 4. rujna 1696. – 14. studeni 1778.), povjesničar, arheolog i pisac s Malte. U Rimu je studirao pravo i književnost. Bio je član talijanske akademije Arkadije. Poznata su mu djela: *De B. Paulo Apostolo in Melitam Siculo-Adriatici Maris Insulam Naupragio Ejecto dissertationes apologeticae in inspectiones anticriticas*. D. Ignatii Georgii de Melitensi apostoli naupragio, descriptio in Act. apostol. cap. 27 et 28. De antiquis inscriptione nuper effossa in Melitae Urbe Notabili. Dissertatio. Vita della madre santissima di Dio Maria sempre vergine: descritta in verso sciolto, Critica dei critici moderni, che, dall'anno 1730, fin all'anno 1760, scrissero sulla controversia del naufragio di S. Paolo, apostolo. Doradio je i tiskao u dva djela Giovannija Francesca Abele *Della Descrittione di Malta*, na kojemu je radio šesnaest godina.

8 Marija Ana Austrijska (7. rujna 1683. – 14. kolovoza 1754.) postala je kraljica Portugala udajom za kralja Ivana V. od Portugala. Upravljala je Portugalom u vrijeme muževe bolesti od 1742. do 1750. godine. Bila je tetka Marije Teresije.

⁹ Attardi, Bonaventura (Agira, Sicilia 1683. – 1760.), redovnik Reda svetog Augustina. Bio je profesor crkvene povijesti na Sveučilištu u Catani.

¹⁰ Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont (30. studenog 1637. – 10. siječnja 1698.), francuski crkveni povjesničar.

¹¹ Riccuperi, Bartolomeo, autor povijesnih i crkvenih djela 17. stoljeća, a njegova poznata djela su: *La verità rediuina à fuore della città di Forlì, ouera, Difesa delle antiche ragioni dell'istessa città già offuscate dalla rediuina Faenza del sig. Pietro Maria Cauiua fauentino : opera apologetica, Il ministro della messa privata: secondo dalle rubriche del messale romano. Dal Castaldo, dal Gavanto, dal Bauldry, dal Corsetto, da monsignor di Biseglia, e da altri autori s'è osservato, e discusso in più conclusioni nel sagro seminario di Benevento, Istoria dell'Immagine miracolosa di Maria Vergine detta la Madonna del Fisco della città di Forlì etc.*

Djelo je nastalo kao plod velikoga truda i produbljenoga, a ne površnoga znanja. Kamo sreće da je nadasve učeni autor imao nešto duži život pa da ga je mogao u cijelosti dovršena predati javnosti.

No, ako ikada bude izdano, vjerujem da će imati više protivnika od djela o svetome Pavlu. Naime, da ne skrivam o čemu je riječ: autor je bio obuzet prevelikom ljubavlju prema domovini te se povremeno zanosio neutemeljenim zaključcima, nikada ne iznoseći dostatne dokaze. No vrlo vjerodostojno slavi njezine važne povijesne događaje, nepoznate svim prethodnim naraštajima. Dobar primjer njegove pristranosti prema domovini i svojemu narodu naći ćeš u naslovu četvrtoga poglavlja devete rasprave gdje govorи protivno uvjerenju predaka: „Nakon dolaska Slavena i uništenja Salone, samo je Dubrovnik dugo bio građansko i crkveno središte čitave rimske odnosno obalne Dalmacije od Istre do Drača.“ Zatim naziva ilirski jezik majkom sviju jezika, od kojega su ostali jezici posudili riječi, premda su zapravo, primjera radi, neke riječi u hrvatskom i latinskom iste, no nije jasno koji ih je jezik od kojeg posudio.

VII. Treće djelo: Ovaj svezak pjesama sadržava elegije, ode i epigrame koje je ovaj isusovac, učitelj lijepo književnosti, nekom prilikom diktirao svojim učenicima. Nije objavljen.

Četvrto djelo: Ove je rasprave objavio na zahtjev Senata u svojstvu teologa Republike, osim nekolicine o moralu, koje je napisao na zahtjev prijatelja.

Peto djelo: Kada je 1729. godine bio u Padovi, na temelju dokumenata na koje je naišao u padovanskoj Akademiji, napisao je pohvalu svim svojim sugrađanima koji su se istaknuli u književnom umijeću. Njihova je djela opisao u pismu svome rođaku Marinu Zlatariću¹² Pobrinuo se da se to pismo objavi te se ono može pročitati u uводу *Saltijera slovinskoga*, koji je izdao.

Šesto djelo: Vjerujem da je i on namjeravao napisati djelo koje i ja nastojim napisati, jer je u njegovu priručniku pronađen popis u kojemu su ukratko i bez posebnoga reda pobjrojana djela i imena gotovo stotinu dubrovačkih građana glasovitih po znanstvenim i književnim sastavcima, kako bi pomoću njega mogao pribaviti gradu za pisanje Dubrovačke biblioteke. Pročitao sam njegovo pismo na talijanskom jeziku upućeno njegove sugrađani- nu, svećeniku Radu Miličiću, u kojem ukratko nabraja niz pisaca rođenih u Dubrovniku.

Nadalje, u ovim manjim djelima pokazuje osobito veliku pristranost prema svome narodu i lako stranice naziva dubrovačkim građanima. U oba od njih hvali redovnika Ruffina Scacciotija¹³ iz Reda male braće, pisca djela *O anđeoskom spasu po Marijinu kruni*, koji je sigurno bio iz Raguse na Siciliji, a ne Dalmatinac, kako i sam autor više puta navodi u predgovoru istoga djela izdanoga 1589. godine na sicilijanskome, a ne na talijanskome jeziku. Između ostaloga, u ovoj građi o kojoj sada govorim usudio se blaženoga dubrovačkoga nadbiskupa Giovannija Dominica,¹⁴ nedvojbeno podrijetlom Firentinca, uvrstiti među Dubrovčane, ponajprije zbog toga što je on samoga sebe negdje nazvao dubrovačkim kardinalom. Iz tog razloga potpuno neutemeljeno pokušava pouzdane pisce te nadasve vjerodostojne domovinske izvore optužiti za laž.

Sedmo djelo: Izdao je ovo vrlo kratko djelo i pobrinuo se da se svakako tiska u Uvodu *Saltijera* kako bi se pomoću njega razumjele brojne riječi.

Osmo djelo: Ovu malu raspravu, odnosno dodatak, priložio je djelu o svetome Pavlu nepobitnim dokazima pokazujući da je dalmatinski otok Mljet glasovit po malim psima, koji se slave u starim dokumentima.

Deveto djelo: To je istraživanje poslao slavnome Fontaniniju. Sam me autor učinio sudionikom svoje prepiske. U njemu brojnim dokazima pokazuje da se apsolutno ništa ne može zaključiti u korist afričkoga Mljeta ili, kako sam kaže, Malte, na koji je apostol navodno bio izbačen nakon brodoloma i gdje se njegov dolazak po mišljenju pape i Apostolske stolice na temelju crkvenoga dopuštenja slavio službom Božjom.

¹² Zlatarić, Marin, hrvatski pjesnik i prevoditelj (Dubrovnik, 1753. – Dubrovnik, 1826.). Školovao se u Dubrovniku. Isprije je bio zaređen za dominikana, potom prešao u svjetovno svećenstvo, a poslije se odrekao svećeničkoga zvanja. Bio je član rimske akademije Arkadije. Pisao je kolende i šaljive pjesme o životu onodobnoga Dubrovnika, čija se većina nalazi u rukopisnoj *Zbirici dubrovačkih pjesnika* Znanstvene knjižnice u Dubrovniku.

¹³ Scacciotti, Ruffino, franjevac podrijetlom iz Raccuje na Siciliji čiji je floruit bio 1589. godine. Njegovo najpoznatije djelo je: *Corona della Madona del r.p.f. Ruffino Scacciotti da Raccuja, minore osseruante, nella quale in ventisette lettori con varii, & alti concetti esponendosi la salutazione angelica, vi s'interpone con bellissima occasione l'espositione della Magnificat, delle altre parole della Vergine, et della Salve Regina: et si confutano anche molte heresie. Con vna copiosissima taula delle cose notabili.*

14 Blaženi Ivan Dominici, talijanski dominikanc, kardinal i dubrovački biskup. Potomak mletačke obitelji rodio se 1356. godine kao Giovanni Banchini ili Bachini u Firenci, gdje je 1372. godine primljen u dominikanski samostan iako je imao govornu manu. Studirao je u Firenci, Pisi i Parizu. Svestrani humanist, obnovitelj redovničkoga života, propovjednik, diplomat i odgojitelj, bio je i plodan teološki i duhovni pisac. U proljeće 1401. godine hodočastio je u Svetu Zemlju, a nakon toga postao je profesor Svetoga pisma u Firenci. Papa Grgur XII. imenovao ga je 1407. godine dubrovačkim biskupom i svojim posebnim legatom u Mletačkoj i Genovskoj Republici, a 1408. godine i kardinalom. Njegov se blagdan posebno slavi u dominikanskom redu, Dubrovniku i dubrovačkoj biskupiji.

Deseto djelo: Zaista ne znam tko je bio taj Guyot, niti je sam Đurđević to ikako mogao znati, ali vrlo je oštrim izjavama i grubim riječima napao njegovo djelo o svetome Pavlu. Na to mu je Đurđević valjano uzvratio, jednakost postupivši s njime i njegovim djelcem. Bio je, naime, vrlo umješan u sipanju otrovnih riječi, a imao je i vrlo dobar dar podbadanja: kada bi mu se pružila prilika, ni pred kim, ili da se bolje izrazim, ni pred čijom riječju koju je smatrao odveć osornom ne bi ustuknuo. Kada bi ga, pak, prijatelji opomenuli da je odveć oštro pisao ili bi ga na takva razmišljanja navela religioznost, jedva da bi o tim optužbama razgovarao i s najboljim prijateljima te bi se sakrio od očiju javnosti.

Jedanaesto djelo: Đurđević je u odličnoj pjesmi opisao i proslavio pobjede Eugena Savojskog¹⁵, zapovjednika carske vojske nad Turcima u Ugarskoj i Srbiji 1716. i 1717. godine. Ta je pjesma nadasve dostoјna objavljenja, a čuva se s drugim njegovim neobjavljenim djelima.

Dvanaesto djelo: Ovo je djelo dao tiskati u Veneciji kod Christophora Zane 1728. godine pod naslovom: *Prva knjiga Mandalijenih uzdaha na ilirskome, koju je njezin autor, gospodin Ignat Đurđević, preveo na latinski za Jacopa Facciolatija, vrlo rječita čovjeka i tumača Prve analitike.* Ovo je njegov početak:

Kći koja začeta bješe očevom vječitom Riječi,¹⁶
Vjera božanska, nova vjesnica istine drevne,
Stara svjetlost pohvale nove...
Je li pod tvojim vodstvom pila Mandalijena krasna
Oganj božanski i spoznala Boga u obličju ljudskom
Te u ljudskom obliku zavoljela samo božanstvo.

VIII. Trinaesto djelo: Kako sam priznaje, Đurđević je ovo djelo izdao još kao mladić i naložio da prošireno i dotjerano izide pred lice javnosti iz tiskare Christophora Zane u Veneciji 1728. godine. Sam autor to svečano obznanjuje zadarskome nadbiskupu Vicku Zmajeviću¹⁷. Djelo sadrži 1675 stihova u osam knjiga koje sam naziva pjevanjima. U prvom opisuje odlazak svete Mandalijene u samotnu spilju kod Marseillea, zastrašujuće mjesto gdje je sveta pokornica trebala provesti život. Sadržaj preostalih sedam knjiga sam autor prikazuje u pismu čitatelju umetnutom u prvu knjigu prevedenu na latinski, čiji će tekst navesti.

„Dakle, u drugoj se knjizi Mandalijena prisjeća ljubavnih navika, umijeća i varki kojima se nekoć služila i prezire ih. Ona je prototip djevojke koja polaganim koracima klizi u raspuštenost i napoljetku postaje grešno rastrošna i ohola.

U trećoj knjizi uzdišući pripovijeda o svojim prethodnim nastojanjima da uljepša lice himbenosti i neumjerenosti. Prekorava pretjerano žensko uljepšavanje i mladenačko mahnitanje – lažni izgled koji dovodi do ludila one koji se upropoštavaju.

U četvrtoj se knjizi bori s mislima koje dovode u napast Mandalijeninu pravednost i odnosi pobedu.

U petoj knjizi dublje promišla o božanskoj milosti koja opravdava ljude i pomaže im da se postanu pravednicima. Njezinu je pravu narav nekoć shvatila zahvaljujući učitelju Georgu Theandru.¹⁸

U šestoj knjizi uzdišući se prisjeća svega što je činila dok je Krist Gospodar bio strpljiv.

U sedmoj knjizi govori o ljubavi prema Bogu i o tome da mu treba iskazivati još žarču ljubav.

15 Eugen Savojski, princ, austrijski vojskovođa (Pariz, 18. listopada 1663. – Beč, 21. travnja 1736.). Studirao je matematiku i prirodne znanosti; u austrijsku vojsku stupio nakon neuspjela pokušaja da bude primljen u francusku vojsku. Istaknuvši se u ratovima protiv Osmanlija kraj Beča, Pešte i Beograda te protiv Francuza u Pijemontu, postao je general, a 1693. godine i feldmaršal. Njegove pobjede nad Osmanlijama kraj Sente 1697. godine, pokraj Petrovaradina 1716. i kraj Beograda 1717. godine označile su prekid njihovih osvajanja u Europi, a rezultat tih pobjeda bio je Karlovački, odnosno Požarevački mir, kojima je Austrija stekla velike dijelove Hrvatske i Slavonije, Banat, sjevernu Srbiju, dio Bosne, Vlaške, Ugarske i Erdelj. U svom dvoru Belvedere u Beču skupio je vrijedne zbirke umjetničkih djela i veliku knjižnicu, održavao veze s najvećim misliocima svojega doba (Leibniz, Voltaire, Montesquieu).

16 S latinskoj prepevalu Zrinka Blažević.

17 Zmajević, Vicko, hrvatski crkveni političar i pisac (Perast, 23. prosinca 1670. – Žadar, 11. rujna 1745.). Filozofiju i teologiju završio u Rimu; bio je opat opatije sv. Jurja u Perastu (1695. – 1701.), potom 1701. – 1713. barski nadbiskup i primas Srbije te od 1713. godine zadarski nadbiskup. Znatno je utjecao na papinsku politiku na Balkanu. Pisao je crkvenopovijesne i dogmatsko-polemične rasprave i poslanice bujne retorike te pisma na talijanskom, latinskom i albanskom jeziku. Naselio je u razdoblju 1726. – 1733. u zadarskoj okolini albansko stanovništvo iz krajine ispod Skadarskoga jezera i time utemeljio selo Arbanasi.

18 Theander, Georg, autor rasprava i djela crkvene tematike koji je živio u 16. stoljeću.

U osmoj knjizi uznesena je na nebo i jasno vidi Boga. Vrativši se potom na zemlju, vrlo opširno govori o božanstvu koje je vidjela i naposljetu umire oslabljena nepodnošljivom ljubavlju i čežnjom za nebeskim ljubavnikom.¹⁹

Neki cenzuriraju i okrivljuju drugu i treću knjigu. Smatraju da ih treba zabraniti djevojkama tvrdeći da dok prikazuju Mandalijenine navike i umijeća, poučavaju djevojke ljubavnom umijeću. No ipak se čini da ni sami ti cenzori nisu pretjerano savjesni.

IX. Četrnaesto djelo: *Saltijer* koji je preveo na hrvatski dao je tiskati pod naslovom *Ilirski prijevod izdanja psalama iz Vulgate, s pojašnjenim dijelovima koji su u drugim inačicama i tumačenjima ostali nerazjašnjeni, odnosno Saltijer slovinski spjevan po gospodinu Ignatu Đurđeviću, opatu mljetskome. U Veneciji 1729. godine kod Christophora Zane.* Autor je djelo posvetio svom rođaku, plemiću Marinu Zlatariću. Psalmi je spjevao u različitim stihovima, koliko ih god broji hrvatsko pjesništvo, kako čitateljima ne bi dosadio samo jedan stih. Kako стоји u naslovu, izdanje slijedi Vulgatu, no ondje gdje se činilo nužnim radi boljeg razumijevanja, koristio se i drugim inačicama, koje je na pojedinim mjestima naveo na rubovima stranica. Djelo je izvanredno kako u pogledu doktrine i ritmičkih načela, tako i biranosti i kićenosti ilirskoga jezika. Potpuno je dovršeno, sa svim pjevanjima.

Petnaesto djelo: Ovo djelo nije objavljeno i sastoji se od jedne knjige četvrtinskoga papira. Osim erotskih pjesama sadrži epigrame različita sadržaja, elegije i ekloge koje je napisao kao mladić, prije nego što se zaredio. Među njima je vrlo ljudska pjesma *Medvietko ili Ursius*, o satiru upletenom u budalaste ljubavne priče.

Šesnaesto djelo: Ove je pak pjesme različitoga sadržaja objavio kao mladić, no sve su nabožne i slave Boga i svece.

Sedamnaesto djelo: One su pak sačuvane u rukopisu, no dao ih je tiskati pod naslovom *Razlike pjesni duhovne i djeloispravne*. Ima ih četrdeset i osam i može ih pročitati objavljene na koncu spjeva *Uzdasi Mandlijene pokornice*.

Osamnaesto djelo: Šimun Zlatarić, veliki Đurđevićev ujak, preveo je prvu knjigu Ovidijevih *Metamorfoza* na ilirski, no ona nije sadržavala sva pjevanja i bila je ispunjena brojnim pogreškama. Đurđević ih je ispravio i dovršio prijevod te se stoga može reći da je on autor djela. Djelo je neobjavljeno i čuva se među njegovim drugim djelima.

Devetnaesto djelo: Kada je imao dvadeset godina, u listopadu 1695. godine, preveo je prvu knjigu Vergilijeve *Eneide* na ilirski. To djelo obaseže četiristo i sedamdeset stihova.

Dvadeseto djelo: Ovu tragediju nije završio jer je možda bio zauzet drugim djelima, no ona zato nije ništa manje vrijedna.

Dvadeset i prvo djelo: Ovo je vrlo šaljiva pjesma. Pjesnik prikazuje Marunka s Mljeta obuzetoga mahnitom ljubavlju prema Pavici, također Mlječanki. Budući da ga je ona prezrela i odbacila, on oplakuje svoju sudbinu. Kao i svaki drugi prost i jednostavan narod, i ovaj rabi neuglađene i smiješne izraze te se služi mnoštvom barbarskih riječi, potpuno suprotnih uvriježenome značenju, da bi na osebujan način izrazio svoje misli. Zato se Mlječani običavaju u svome govoru koristiti nekim prastarim smiješnim pričama koje drže povijesnim spomenicima svojih predaka te se suhoparnim i nevjehštim govorom nastoje predstaviti misaonima, domišljatima i mudrima. Doista, Đurđević je zadivljujućim umijećem u ovu pjesmu unio sve te riječi, izraze i pričice i time ju je učinio toliko duhovitom i smiješnom da ju je nemoguće čitati bez potpunog užitka i smijeha. Umetnuo je i bilješke s objašnjenjima nepoznatih riječi i izraza kako bi svatko mogao lako razumjeti njihovo značenje.

Dvadeset i drugo djelo: Ova je knjiga završena i ništa joj ne nedostaje. Budući da je običavao svoja djela prekomjerno uzvisivati, rodonačelnika svoga reda (svetoga Benedikta) protiv njegove volje i uz njegov otpor učinio je začetnikom pobožnosti Djevici Mariji koja se zove rozarij ili krunica. Redovnici su također htjeli zasluge za to pripisati svojemu presvetom ocu protivno starim spisima, uvjerenju svih pisaca i napokon protivno mišljenju najvećih svećenika koji su je pripisivali svetome Dominiku, no uzalud. O tome su mnogi opsežno pisali, posebno redovnik Antonin Brémond¹⁹ i Tomaso Vincenzo Moniglia.²⁰

¹⁹ Brémond, Antonin, (7. kolovoza 1692. – 1755.) dominikanski fratar iz Toulousa, provincial Reda propovjednika (dominikanaca) od 1748. do 1755. godine. Pet godina radio je kao misionar na Martiniqueu. U vrijeme provinciala Tomása Ripolla bio je urednik dokumenata Reda. Napisao je i *Korisni priručnik kršćanskog života* za djecu Jakova II. Engleskog, koja su tada bila u progonstvu u Rимu.

²⁰ Moniglia, Tommaso-Vincenzo (Firenca, 18. kolovoza 1686. – Pisa, 15. veljače 1767.) bio je talijanski teolog. Studirao je na sveučilištu u Pisi i pridružio se dominikanskom redu. Poučavao je teologiju u Firenci i Pisi, a imao je široko znanje u području znanosti te u crkvenoj i svjetovnoj književnosti. Pobijao je teorije Lockea, Helvetiusa, Hobbesa. Njegovo poznato djelo je *De Origine sacrarum precum rosarii B. M. Virginis*.

Dvadeset i treće djelo: Kako bi povod kojim su izdani psalmi bio jasniji i smisao razumljiviji, nakon što je preveo *Saltijer* na ilirski, opisao je život i djela samoga psalmista, dakako kralja Davida, i dao da se to djelce nastalo na temelju opisa u Svetome pismu tiska i izda zajedno sa *Saltijerom*.

Dvadeset i četvrto djelo: Budući da je bio vješt u ilirskome jeziku kao nitko drugi, u pisanju se koristio brojnim riječima koje su nekoć nestale iz svakodnevne uporabe ili su bile poznate samo učenim ljudima. Stoga je knjigama *Uzdasi Mandalijene pokornice* i *Saltijer* dodao rječnik koji sadržava nepoznate riječi. I jedan i drugi će onima koji pišu na ilirskome jeziku moći uvelike poslužiti. Stoga ga je još za života Ardelio della Bella²¹ u svom *Rječniku* uvrstio među uzorne učitelje hrvatskoga jezika.

X. Dvadeset i peto djelo: Philippe François na latinskome je izdao djelo vrlo korisno za obuku vjerskih novaka koje je Đurđević preveo na talijanski jezik i na svoju ruku mu dodao jedanaest poglavila. Dao ga je tiskati i objaviti pod naslovom *Benediktinski novak ili kratka učenja o tome što novak bilo koje vjerske ustanove mora iznutra i izvana svakodnevno prakticirati. Djelo je preveo s latinskog jezika i dopunio nekim raspravama na istu temu, jedan benediktinski crni redovnik Mljetske kongregacije. Venecija, kod Cristofora Zane, 1730.*

Dvadeset i šesto djelo: Ova knjiga sadržava vrlo domišljate pjesme na talijanskome i dokazuje da Đurđević nije bio sjajan pjesnik samo na latinskome i hrvatskome, već i na talijanskome jeziku.

Dvadeset i sedmo djelo: Kako je bio dobro poznat čak i učenjacima iz Italije, s njima je običavao pismeno komunicirati o svojim djelima i radovima. Stoga je pisma koja je slao i primao objavio u jednome svesku i ostavio ih za sobom da posluže učenjacima.

Dvadeset i osmo djelo: Na talijanskome jeziku napisao je govore koje valja držati u vrijeme korizme. No naravno, nikad ih nije održao s propovjedaonicе, možda zato što je imao kratak dah te slab i pretih glas.

Dvadeset i deveto djelo: Sastavio je brojne svečane govore koji se nalaze u jednome svesku. Neke je od njih čak i održao dok je u Italiji kao isusovac po nalogu predavao govorništvo.

Trideseto djelo: Ove govore napisao je radi vježbe. Neke je od njih vjerojatno javno održao dok je bio članom dubrovačke Akademije dangubnijeh.²²

Trideset i prvo djelo: Đurđević je Giustu Fontaniniju, ankarskome nadbiskupu koji je živio u Rimu, poslao primjerak svojega djela o apostolu Pavlu zajedno s pismom datiranim 25. veljače 1734. godine. Fontanini mu je otpisao 10. srpnja. Mnogo mu je toga prigovorio, navodeći mišljenja nekih nepoznatih autora kojima je nastojao opovrgnuti to što je Đurđević iznio, želeći dokazati dolazak svetoga Pavla na hrvatski otok Mljet. Stoga na pojedine prigovore Fontaninija, koji se sakrivao iza imena nepoznatih učenjaka, Đurđević odgovara djelcem pod naslovom *Odgovor Ignjata Đurđevića na protivljenja nekih anonimnih znanstvenika, sklonih Malti, protiv njegove knjige pod naslovom: Sveti apostol Pavao koji je u moru, koje se danas naziva Jadranskim, doživio brodolom i potom stigao kao gost na dalmatinski otok Mljet; posvećeno presvetome i prečasnome gospodinu Giustu Fontaniniju, ankarskome nadbiskupu.* Ovaj odgovor zajedno s pismom Fontaniniju ima četrdeset i četiri stranice. Držim suprotnim svojoj namisi donositi sud o ovome djelu.

II. Kada je kao učitelj govorništva boravio u Napulju u samostanu Santi Severino e Sossio²³ 1712. godine, kraljevska vlast povjerila mu je kritiku knjige Giuseppea Sorge²⁴ da se provjeri sadrži li štogod protivno zakonima kraljevstva, a koja je trebala biti tiskana pod naslovom *Uklanjanje akcidenata ili O postojanju Krista Gospoda pod prilikom kruha i vina tijekom štovanja euharistijskog sakramenta.* Teološko-filozofska djela autora Giuseppea Sorga iz Napulja, doktora kanonskoga prava. Kada je Sorge čuo da je naš Đurđević, koji je njemu bio dobro poznat jer ga je pratilo glas učenjaka, određen za kritičara njegova djela, zatražio ga je da napiše argumentirani rad ne

21 Della Bella, Ardelio, hrvatski jezikoslovac talijanskog podrijetla (Foggia, 14. veljače. 1655. – Split, 3. prosinca 1737). Školovao se i predavao u Italiji, djelovao kao isusovački misionar u Dubrovniku i Dalmaciji, bio profesor i rektor u dubrovačkom isusovačkom kolegiju. Trojezični rječnik (*Dizionario italiano, latino, illirico, 1728.*), osim što sadrži ondašnji dubrovački leksik, frazeme i poslovice, prvi je hrvatski povjesni rječnik s oko 30 000 riječi. Uz rječnik su tiskane i upute za čitanje i pisanje, rasprava o hrvatskom naglasku i hrvatska gramatika na talijanskom jeziku; samostalno *Osnovna načela ilirske gramatike*, što je stotinjak godina bio školski udžbenik. Utjecao je na leksikografe i gramatičare još i u narodnom preporodu te na srpskog filologa Vuka Stefanovića Karadžića.

22 Akademija dangubnjeh ili Akademija ispravnih bila je utemeljena devedesetih godina 17. stoljeća u Dubrovniku. Jedina je u nizu akademija tog razdoblja u Hrvatskoj bizarna simboličkog imena po uzoru na one talijanske, a pretpostavlja se da je imenovana prema napuljskoj *Accademia degli Oziosi*. Njezini članovi okupljali su se u jetrenkovcu Sorgu i u perivoju Vicka Petrovića na Pločama, a bavili su se kulturom, poviješću i jezikom. Ivan Aletin Natali je 1713. godine tražio da im uzor bude firentinska *Accademia degli Apatisti*, a šest godina kasnije nastojao je da budu svojevrsna kolonija rimske *Accademia degli Arcadi*, čemu se suprotstavio Ignjat Đurđević. Akademija ispravnih djelovala je četrdesetak godina i prošla je kroz nekoliko faza, a najuspješnija je bila u drugom desetljeću 18. stoljeća.

23 Santi Severino e Sossio napuljska je katolička crkva s najvećim samostanom u gradu. Izgradili su je benediktinci u 10. stoljeću.

24 Sorge, Giuseppe (Napulj, 1691. – 1763.), istaknuti pravnik. Diplomirao je filozofiju i pravo. Napisao je važna pravna djela od interesa za rekonstrukciju pravne prakse napuljskih sudova. Poznata su mu djela: *Enucleationes casum forensium sive additamenta ad opus ejusdem impressum Jurisprudentiae forensis; Jurisprudentia forensis universi juris materias complectens*.

samo po službenoj dužnosti, već i iz perspektive učenjaka i stručnjaka te da o njemu iznese vlastito mišljenje. Ovo je njegovo pismo Đurđeviću:

Giuseppe Sorge, doktor kanonskoga i civilnoga prava, pozdravlja presvjetloga oca, gospodina Ignjata Đurđevića, benediktinskoga teologa i profesora govorništva u samostanu Santi Severino e Sossio.

Budući da ti je, veliki oče, čiju su mudrost i učenost brzo upoznali i počeli cijeniti učenjaci ovoga slavnog grada u kojemu ne boraviš dugo, od kraljevske vlasti povjeren zadatak da procijeniš moju knjižicu O uklanjanju akcidenata, itd..., šaljem ti je da je proučš. Mimo dužnosti koja ti je povjerena usuđujem se, vrlo učeni gospodine, zatražiti od tebe da mi posvetiš malo prostora u svojoj teološko-retoričkoj raspravi čiji primjerak, kako shvaćam, što prije namjeravaš dati tiskati. Ne tražim tešku stvar za mudroga čovjeka – dakako, tvoje mišljenje – odnosno da ono što misliš o mome djelu izneseš u osobnome očitovanju. Dakako, ako nešto nije dovoljno dobro da bude odobreno kraljevskim zakonom koji pazi da u djelu ne bude prisutno štograd lošega, onda to ni učenjaci neće odobriti. Republika učenjaka zahtijeva da knjiga sadržava mnoge izvrsne i korisne stvari. Uostalom, oprostit ću ti kritiku jer se i nisam baš odveć potrudio usavršiti način pisanja. Neprestano sam bio zaposlen brojnim sudskim slučajevima i poslovima te se nisam mogao pozabaviti ukrasima. Tim više što knjiga ne izlazi u javnost mojom voljom već na zahtjev prijatelja kojima se svida rjezin glasoviti sadržaj, posebno stoga što ga nitko do sada nije tako opširno razložio. Učini, dakle, kako tražim, a vjerujem da ćeš, sukladno svome moralu, to i učiniti nadasve pošteno, u skladu sa svojom mudrošću vrlo oštroumno, a u skladu sa svojom uljudnošću i nadasve rado.

Zbogom!

3. travnja

Đurđević je Sorgu na ove riječi otpisao sljedeće:

Gospodin Ignjat Đurđević pozdravlja učenoga i obrazovanoga gospodina Giuseppea Sorgu, doktora civilnoga i kranjčanskoga prava.

Zaista, da nisam znao da si vrlo plemenit i da jednako tako nisi odveć željan hvale koje si dostojan zbog svoje umnosti i poštenja, posumnjao bih da pod izlikom procjene djela koju tražiš želiš od mene izvući pljesak i pohvalu, premda sasvim nezasluženo. Naime, iz tvoje rasprave neprestano isjavaju i oštoumnost i učenost u toj mjeri da nikome ne mogu promaknuti, a kamoli tebi koji vidiš bolje od mnogih drugih. A budući da želiš moje iskreno mišljenje, iznosim ga, i to riječima svetoga Pavla, da bi imalo veću težinu: naravno, čini mi se da u ovome djelu „valjano propovijedaš riječ istine“.. „A što još osim toga?“, reći ćeš, „jesam li negdje pogriješio?“ Nisam cjeplidaka, a osobito kada nađem na krasnu misao nisam ozlojeđen nepravilnostima koje često znaju uveseliti. Ako je štогод i nezgrapno filozofski objašnjeno, suviše puta ponavljano ili izostavljeno, sve je napisano učeno i zdravorazumski. Pa čak i ako bi knjiga mogla biti ukrašenija, boljom ipak ne može biti. „Istinit govor je po prirodi jednostavan.“ No jesam li ja uvijek onaj koji hvali, a nikada ne kritizira?

Doista, od mene si zatražio kritiku, a ne pohvalu. S obzirom na to sada ču uđovoljiti tvojemu zahtjevu i reći da bi se s pravom nekome moglo učiniti da knjigama bez mane ipak nešto nedostaje. Prvo, čini se da peripatetičke akcidente određuješ kao supstancije jer ih nisi dovoljno objasnio. Zaključuješ, naime, ovako: „U sakramentu Euharistije do transupstancijacije, odnosno izmjene čitave supstancije kruha u Tijelo Kristovo neće doći ako bude preostalo akcidenta – kad god je ostalo nešto od prethodne supstancije. Ako malo promisliš, to će zanijekati peripatetici. Naime, „nešto“ je kod njih jedina oznaka supstancije. Stoga je trebalo malo pričekati s razlaganjem značenja tog predmeta kako bi argumenti koji iz toga proizlaze bili općenitiji i sigurniji. Mislim, naime, da tome nedostaje jasnoće, a ne istinitosti. Zajista, akcidenti „što“ su supstancije u onoj mjeri u kojoj je „štoštvo“ Kalijeva odjeća ili oružje. Akcidenti imaju svoj bitak i zasigurno su „nešto“, a kako se njihov bitak nalazi u supstanciji i možemo vidjeti da on proizlazi zbog supstancije, supstancije će biti „nešto“ jer „što“ ne označava dio već dodatak. Ima li još onih koji ne primjećuju da tek ako nakon konsekracije u potpunosti uklonimo akcidente iz sakramenta, uslijedi izraz koncila i crkvenih otaca „ništa od kruha“, čime se to kratko, jasno i primjereni objašnjava. Naime, općeniti izraz koji je nekoć postojao – „nema ništa od kruha“ – uklonjen je iz Euharistije nakon posvete i stoga se akcidentima smatraju i kruh i sama supstancija kruha.

Loše je što si izostavio argument, odnosno tek si ga naznačio, a on je za tvoje djelo najvažniji. Da si ga malo opširnije razložio, mogao si sastaviti novi argument. Evo kakav: „Svojstvo akcidenata jest nalaziti se u subjektu, stoga ako nisu u subjektu, ne postoji.“ Čitava ova argumentacija oslanja se na Aristotelovu doktrinu. No kad njegovi sljedbenici vide

kako ih se napada, napuštaju korifeja Aristotela i pjevaju antistrofu. Govore da bit i priroda akcidenta nije takva da uvijek prijava za supstanciju, već da može i nastoji prijanjati za nju. Stoga je obrazloženje upravo suprotno: „Kada se akcidenti nalaze u subjektu, ne postoje.“ No zašto, zaboga? Reći ću ti. Svojstvo akcidenta je težnja za prijanjanjem, no nakon što prionu uz nešto, prestaju za time težiti, dakle, nestaje bit akcidenta. Zašto kao potkrepu ovoga navode ono što nazivaju „željom za srećom“ i zaklinju se da ona prestaje postojati samim posjedovanjem željene stvari? Kada općenito pogledamo, vidimo da kako razboriti, tako i oni glupi koji nemaju života i razuma, polučivši nešto više, ništa ne trebaju te ne moraju uništiti žudnju ili želju, premda su još uvijek među živima. I doista je tako. Zar se isto tako ne bori hladno s toplim i vlažno sa suhim, sukladno prirodnom zakonu odbijanja, jednako kao što su suprotstavljeni sreća i težnja za njezinim posjedovanjem. U odsutnosti dobra prevladava želja, dok smo u prisutnosti sreće radosni – želja je gibanje, sreća je mir, žudnja umara, posjedovanje razveseljava, uživamo u onome što nam je dano i želimo ono što nemamo. „Združit će se grifoni s konjima“ ako se smrnička žudnja ikada bude mogla naviknuti na polučeno dobro. A to je i suvišno: ako se poluči cilj, čemu onda sredstva? A je li to štetno i za prirodu koja predstavlja granicu svakoga mira? Naime, onome najvećem dobru nema mjesta na zemlji među smrnicima, kako Augustin²⁵ slikovito govori o nebesnicima. Nebesnici uživaju najveću sreću kojoj nema kraja i „uvijek vide i žude vidjeti“ Boga: žude bez bojazni i nasićuju se bez zasićivanja. Gdje na zemlji ima želje bez straha?

Sjećam se da mi je netko govorio dok sam se nadmetao s njime u ovakvome tipu rasprave da se uzvišenost i dostojanstvo euharistijskoga čuda osobito umanjuje ako se umjesto akcidenata zadovoljimo „slikom i prilikom“. Govorio je da najizvrsniji oci euharistijsko slavlje nazivaju večerom u kojoj se zbiva osobito čudo. Kako je ono zaslužilo ovakav naziv? Zasigurno ne, kakvo je mišljenje mnogih, zbog potpune promjene jedne u drugu supstanciju koju je učinio Krist Gospodin na svadbi u Kani Galilejskoj, pretvorivši vodu u vino. Zasigurno ne zbog toga što akcidenti mijenjaju supstanciju na čuđenje i iznenađenje Prirode, upotpunjajući supstanciju koja se tome svom silom odupire. Ne bi bilo natprirodno nego protivno prirodi kada bi Demokritove „slike i prilike“ postojale daleko od stvari i bez stvari. Naime, je li dokazano svjedočanstvom c) i d) i iskustveno potvrđeno da „one“ prirodno postoje i odvojene s površine tijela i bez svojih tijela? Doduše, veliki Pierre Gassendi²⁶ prema Diodoru²⁷, Meli²⁸ i Pliniju²⁹ naučava da se one svojevoljno netjesno rađaju. Ali su posve u krivu oni koji to navode kao argument. Oci i Crkva ne brinu za aristotelovske akcidente – oni su im do sada ostali nepoznati. Euharistijsko otajstvo proglašeno je čudom kojem se u potpunosti treba diviti zato što je njegov uzročnik i materija Svemogući i najveći Bog koji to čudo izvodi u samome sebi, kao i u drugim načinjenim stvarima. Što se ovoga tiče: Bazil i Damasken pak smatraju da se ovo „prvorodenno svjetlo“ koje je nastalo prvoga dana stvaranja svijeta iz početne mase, a koje se među aristotelovcima smatra akcidentom, nije po prirodi nalazilo ni u kakvoj supstanciji. I stoga, ako već „prilika“ nimalo, onda i akcidenti jednako tako malo doprinose čudu. No reći ću nešto šaljivo: budući da su mi poznati neki učeni prodavači i obožavatelji hladnorazumske i praznovjerne književnosti, zamolit ću te da ih razbjesniš svojom bezbožnom i idolopoklonskom knjigom, ako uopće i primijete da

²⁵ Augustin, Aurelij, svetac, filozof, teolog i crkveni otac (Tagasta, Numidijska, 13. studenoga 354.– Hipon, 28. kolovoza 430.). Jedan od najznamenitijih latinskih crkvenih otaca i veliki zapadni crkveni učitelj („doctor gratiae“, to jest učitelj nauka o milosti Božjoj). U mladosti je prezirao vjeru svoje majke, bio je (kako je poslije o tome studio) pogarin, grješnik, razvratnik; tražeći spoznaju, gnozu, prionuo je uz dualistički maniheizam, čije se osnovne ideje borbe dobra i zla zrcala i u njegovim budućim djelima. Potaknut propovjedima milanskoga biskupa Ambroža, rasplet svojih unutrašnjih dilema nalazi u kršćanstvu, napušta govorničku službu i povlači se u tisnu pa se s 33 godine krsti u Miluu (u uskršnjoj noći 24./25. travnja 387.). U Miluu, Rimu i Tagasti nastala su njegova prva teološka i filozofska djela, *O blaženom životu* (*De vita beata*), *O redu* (*De ordine*), *O besmrtnosti duše* (*De immortalitate animae*); započeo je i *Enciklopediju sedam slobodnih umijeća* (gramatika, retorika, glazba, aritmetika, geometrija, filozofija, dijalektika), ali je ostala nedovršena. Augustin je posebno zaokupljen pitanjima o Bogu, kojega otkriva kao savršeno biće, prvočinu istinu i vječnu ljubav te pitanjima o Čovjeku, kod kojega studira osobito narav, duhovnost i slobodu. Svoje teološko naučavanje Augustin zasniva na autoritetu Pisma, predaje i Crkve te na sposobnosti ljudskog razuma da shvati istinu, da je izrazi i brani od napada. Osnovne su teološke teme kojima se Augustin bavio pitanju o Trojstvu, kristologiji, mariologiji, istočnome grješku i milosti.

²⁶ Gassendi, Pierre, francuski filozof, matematičar, astronom i fizičar (Champtercier, Alpes-de-Haute-Provence, 22. siječnja 1592. – Pariz, 24. listopada 1655.). Doktorirao je teologiju na Sveučilištu u Avignonu 1614. godine. Zaređen je za svećenika 1617. i iste je godine postao profesor filozofije na Sveučilištu u Aix-en-Provencu. Kada su to sveučilište 1623. godine preuzezli isusovci, napustio ga je te se privatno filozofijom i prirodnim znanostima, a 1645. – 1. 648. bio je profesor matematike na Collège de France. Protivnik skolačkog aristotelizma, prvi je obnovio Demokritov i Lukrecijev materijalistički atomizam i Epikurov udajmonističku etiku u novovjekovnoj filozofiji. Nastojec̄i spojiti grčki materijalizam s kršćanstvom, smatrao da je Epikur blži kršćanstvu od Aristotela te je reinterpretirao Epikurove koncepte u kršćanskom ključu. Glavna djela: *Merkurov prijelaz ispred Sunca vidljiv*, *Veneri nevidljiv*, iz Pariza godine 1631., *Metafizičko razmatranje, Uđio gravitacije u ubrzuju prema dolje, O Epikurov životu i navadama u osam knjiga*. Sabrana djela objavljena su mu 1658. godine.

²⁷ Diodor Sicilski, grčki povjesničar (Agirij, oko 90. pr. Kr. – ?, oko 20. pr. Kr.). Cezarov i Augustov suvremenik. Živio je u Rimu. Trideset je godina pisao svoje životno djelo Knjižnica; od 40 knjiga sačuvano ih je samo 15. Djelo koje obrađuje opću povijest od prvih početaka do sredine I. st. pr. Kr. nije pisano kritički: sadržava čudesne zgodje, priče, anegdote i moralističke pouke. Diodor je komplikacijom starijih grčkih i rimskih povjesničara sačuvao mnogo podataka iz njihovih izgubljenih djela.

²⁸ Mela, Pomponije, rimski geograf i Hispanije (Tingentera, I. st.). Na temelju grčkih i rimskih izvora napisao je 44. godine *Opis zemalja*, pregled geografije Staroga svijeta u tri knjige. To je najstarije sačuvano geografsko djelo iz rimskoga doba.

²⁹ Plinije Sekundo Stariji, Gaj, rimski političar i pisac (Comum, danas Como, 23. ili 24. – kraj Misenum, 79.). Kao zapovjednik flote poginuo je kraj pomorske baze (Misenum) promatraljući erupciju Vezuva. Širokih interesa i goleme želje za znanjem poznato je da je bio autor (ili sastavljac) mnogih djela koja se nisu sačuvala: o vojnoj znanosti, gramatici, govorništvu, dvadeset knjiga o ratovima s Germanima, o rimskoj povijesti i drugih. Sačuvao se jedino njegov opsežan enciklopedijski priručnik u 37 knjiga *Prirodoslovje* (*Naturalis historia*).

tvoje „prilike, kipiće i pokrivala“, koje smještaš u euharistijsko slavlje, Demokrit³⁰ i Epikur³¹ nazivaju idolima. Time što pred mnogim uglednim svjedocima tvrdiš da se u žrtvi može dotaknuti, razlomiti i uništiti Presveto Tijelo Kristovo, a ne ona izmišljena „neposredna kvantiteta“, silno češ, vjeruj mi, namučiti protivnike koji se do sada ničega nisu libili kako bi se poštedjeli muke izvrstanja smisla riječi otaca koje ti spominješ: njima je već sv. Pavao trubom istine prenio misao koju je izrekao Krist Gospodin: „Ovo je moje tijelo koje se za vas razlama“. I doista, u toj se vrlo važnoj i jasno iskazanoj tvrdnji, iz koje saznajemo da samo Tijelo Kristovo svećenici mogu razlomiti i dotaknuti bez ikakva posredništva, proglašava i kvantiteta, koja je nositeljica ostalih akcidenata. Aristotelovci tvrde da je se može dotaknuti prvenstveno u sakramantu. Isto tako, prema mišljenju pravoslavne Crkve treba smatrati da se pravo Tijelo Kristovo, koje je ondje skriveno, lomi i dijeli bez posrednika premda vjerujemo samo u sliku i priliku. Isto tako, Crkva naučava da ne dolazi ni do kakvoga lomljenja jer je Tijelo uvijek i svugdje čitavo, i tako nekoliko puta. No ova do sada navedena opažanja nisu nimalo važna.

Iznio bih i druge slične opaske, no bojim se da ne upropastim zasluge koje sam si osigurao ugađajući tvojoj molbi. Da sam ti se namjeravao prijateljski ulagivati, bio bih brbljaviji.

Zbogom. Dano 5. travnja 1712.

Oba se ova pisma mogu pročitati na početku Sorgova djela koje je tiskano.

XII. Završit će ovu pohvalu Ignjata Đurđevića elegijom koju je u njegovu slavu napisao Vice Petrović³². Ona glasi:

³³ Elegija povodom smrti mljetskog opata Ignjata Đurđevića

Vrijeme bježi i bježeći sustiže istočne vjetre,
Sa sobom noseći sve – naše imanje i nas.

Koliko god da puta sunce s istoka kreće
Tamo na zapadni žal, žrtvu će primiti smrt.

Protiv nas su trešnja zemlje i otrovni uzduh
Sklopili savez crn, oganj i voda uz njih.

Večer oplakuje onog koga je radosnog jutro
Vidjelo s drugima svim, s istoka krećuć na put.

_Zora usmrćuje onoga koji na obilnoj gozbi
Mnogi je ispio vrč što mu ne doneše spas.

Ali je dobro dok narodu prostom i nevrijednom hvale
Hitro odnosi smrt suza nedostojan leš.

Zašto, ah, isti zakon za svete pjesnike vrijedi
Čiji učeni pjev drugima život je sav?

Zašto njihova sjajna djela ne poštedi Parka,
Zašto barbarka ta ima nad žićem im vlast?

Zašto, Đurđeviću, ne bje ti beskrajan život

³⁰ Demokrit, grčki filozof (Abdera, oko 460. pr. Kr. – Abdera, između 380. i 370. pr. Kr.). Glavni predstavnik atomizma i najdostojniji zastupnik materijalizma u antičkoj filozofiji, koji je pomoću teorije o sicišnim česticama, atomima objasnio cijeli svemir. Bavio se tadašnjim znanostima: fizikom, astronomijom, matematikom, etikom, filologijom, medicinom i drugim. Njegova djela nisu sačuvana, a poznata su po navodima drugih autora. Aristotel se, primjerice, suprotstavljao njegovim idejama, a Epikur je bio zagovornik atomizma.

³¹ Epikur (Samos, 341. pr. Kr – Atena, 270. pr. Kr) bio je filozof iz heleničko-rimskog razdoblja. Znánošću se počinje baviti s četraest godina. Napisao je oko 300 znanstvenih radova. Njegova djela nisu sačuvana u cjelini. O njemu je najviše pisala njegov sljedbenik iz Rima Tit Lukrecije Kar. Njegovo poznato djelo je *O prirodi stvari*. Epikur je govorio da svijet postoji objektivno i nezavisno od svijesti. Tvrđio je da se sve sastoji od atoma i praznog prostora, u čemu leži sličnost između njegova učenja i učenja antičkih grčkih atomista Leukipa i Demokrita.

³² Petrušić, Vice, hrvatski pjesnik (Dubrovnik, 1679. – Dubrovnik, 28. siječnja 1754.). Teologiju i filozofiju učio je kod dominikanaca u rodnome gradu. Obavljao je dužnost kancelara dubrovačke uprave. Bio je član Akademije ispravnih. Poznat ugovornim kan latinski pjesnik, pisao je elenje koje se drže načinskim dijelom pierova opusa epizrame, knjih je sačuvano približno 600 satire i ode.

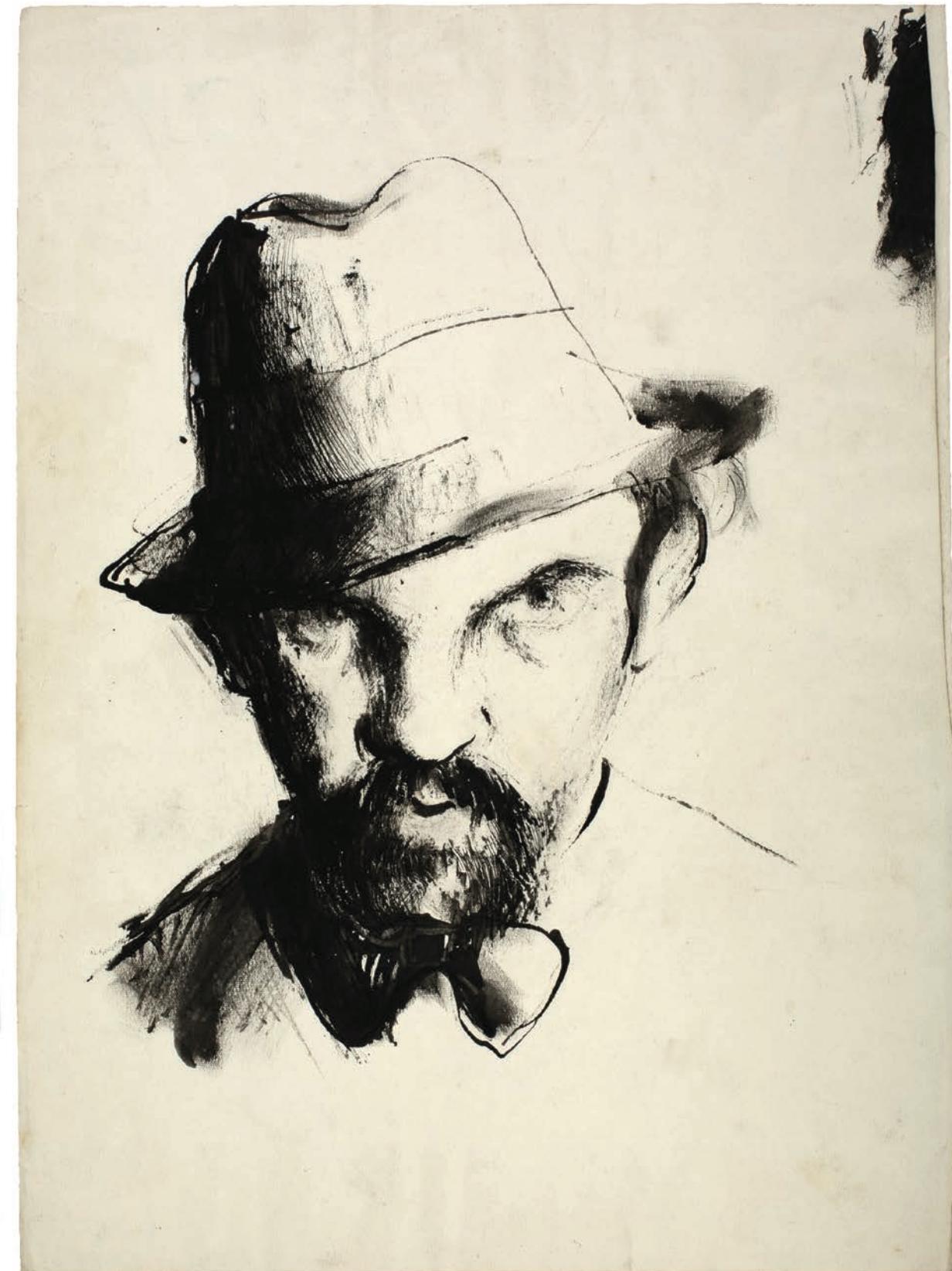
33. S latinskoga prenjevala Zrinka Blažević

Kao što će tvoj beskrajno živjeti spis?
Doista, žive ti spisi i zauvijek živjet će oni –
Spisi i život tvoj svijeta će dočekat kraj.
Dok su ti spisi živi i ti češ živjeti s njima,
Kao što stvorit i njih, oni će život ti dat.
Ne zna te samo Jadran, koji se raduje silno
Zato što otac bje pjesniku većem od svih,
Niti obala samo što nasuprotni ilirske leži,
Koja porodi već ogroman umnika broj.
Znan si i iznad Poljske, a čak i zviježđe volara
Znade na sav glas pjevat Mandalijenin plać.
Slava tvoje pjesme do stotinu kraljevstva stiže
Podno Medvjeda dva – zna je i italski kraj.
Malo sam rekao: za te ne zna samo Europa,
O tebi ne nosi glas jedino tiberski val,
Niti Ledeno more ni zemlje kojih početak
Čini Jadranski žal, konac pak Sjeverni pol,
Nego i narodi koje prže Sunčeve zrake,
Od Sicilije tu, ondje do Libije čak.
Njima dobro je znana vrijednost desnice tvoje
Slavne i borbene – stog sad je oplakuju svi.
Plaću jer ti si moru dalmatinskom odao počast
Time što sveti je tu Pavao skršio brod.
Sveca tog desnica tvoja (sunarodnjakom ga držeć)
Vratila domu je svom kao što bješe i red.
Kao što Kolhida nekoć vidje argonautske vođe
Da su se dali u bijeg s runom kog imaše Friks,
Nije joj ostalo nade da će zadržati blago
Jer su daleko već otišli noseći plijen,
Vjerujem da se stoga okrenula nečasnoj radnji
Te ih prokle da sve bure ih uništi bijes.
Tako i tvoga Pavla, pošto ga ugrize zmija,
U dalmatinski val bacio onaj je puk.
Stvarno je divno kad onima koji su osvete željni
Jedno ostane tek – rigati vatru i žuči!
Lako je napasti mrtve, stoga se ne plaši nitko,
Pošto mrtav je lav, njemu iščupati brk.
Tko god da jesi, nije za tebe tolika sramota
Sve dok je netko živ namjerno činiti mu зло.
Ili poštedi mrvaca, il časno oružje zgrabi
Ako priželjkuješ pak ići u pravedan boj.
Mudri se utječu pravdi, a nikako oružju srdžbe,
Strašljiva žena će bijes slijediti, pravdu pak muž.
Ti pak koji si sada građanin Olimpa divnog,

Koga lоворов list vjenča zbog zasluga svih,
Dok te Pavao grli, svrni ponekad pogled
 Sa visina tih amo na voljeni Mljet.
Gledajte njega obojica: Pavlu će goditi mjesto
 Vidjeti gdje mu u dlan zmijski se zario zub,
Gdje su do zaljeva ovog, posve pokrivena pijeskom,
 Njegov uništen brod stjerdi vjetri i val,
Gdje ga ugostiše dobro, gdje udove odmori slabe
 Sve dok proljetni dan s morem ne proslavi mir.
Ondje je lječio bolesti, ondje je priječio često
 Vrlo izvjesnu smrt pošto joj naredi to.
Tu gdje slučajno smrti umaknu, sjemenje prvo
 Božje ljubavi on narodu razdijeli tom.
Bit će drago i tebi vidjeti narod i mjesto
 Koje ti nekoć bje preslatka ljubav i bol.
Tamo si često znao zazivati Aonke muze,
 S vrha da planine Pind pjesme ti nadahne Feb,
Ili bi Eugena dičnog i oružje carsko
 Ratnički zvao tvoj rog s Turkom da započnu rat,
Ili bi pisaljkom tankom na list ispisivao bukvini,
 Koje u obilju tom kraju su dane na dar,
Priču kako Baukida bježi od Titira jadnog
 Kojega guši plač, gluha na ljubavni zov,
Ili kako kod očinskog Jordana prepunog palmi
 S kraljeve lire se svud proročki razlijeva pjev,
Ili o Mandaljeninom plaču u focejskoj spilji
 Umješno znao si ti ilirski spjevati stih.
Sretan te gledao ovaj otok dok tisuće takvih
 Danju i noću si ti stihova slagao tu.
Sada pak i sam pjevaš u zboru krilatog mnoštva –
 Koliko slađi sad s tvojih je usana pjev!
Dok zbog prernog tvoga odlaska lijemo suze,
 Jer si bio ti kastalski ures i cvijet,
Koji je jednako dobro hebrejski znao i grčki
 Kao i jezik svoj, kojime zbori tvoj rod,
Svatko bi smatrao dostojnom tvoju latinsku liru
 Pristarog grada kog bje nekoć izgradio Rem.
Tebi ništa u povijesti skriveno ostalo nije,
 Ma koliko to bje rijetko, il neznano čak.
Sve si poznavao što su drevni stvorili Grci,
 Kao i Marsov Rim, Grčku kad pobijedi svu.

S latinskoga prevela i bilješke sastavila Ivana Kalaica.

S latinskog prepjevala Zrinka Blažević.

Slavko Kopač, *0h Autoportret.*, oko 1936.,
tuš na papiru, 40,4x30,1 cm, ArtRecontre

POEZIJA

Mojca Rapo³⁴

Šaptačica vodama

ŠAPTAČICA VODAMA

Šapuće
staklo
i voda
sestrinske su
igre
svjetlopisa
istog
bitka.

34 Mojca Rapo studirala je komparativnu književnost i lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Poslijediplomski studij sociologije kulture na Filozofском факултету у Љубљани. Diplomirala je Filozofiju, Ruski jezik i književnost na Filozofском Fakultetu u Zagrebu. Objavila je pjesničke zbirke: *Razglednica mjeseca*, 1999.; *Pjesme o rijekama*, 2000!.; *Razglednica sunca*, 2019. Poezija joj je prevodena na njemački jezik i objavljena u Austriji. Piše i na slovenskom jeziku. Prevodi s engleskog i slovenskog jezika. Objavljivala u različitim zbornicima, časopisima, revijama, publikacijama u zemlji i inozemstvu.

Prijevode, recenzije, izvirne tekstove objavljivala je u *Kruh i Ruže*, *Metodičkim ogledima* i *Filozofskim istraživanjima*.

VODENI ŽIGOVI

Plavo u bijelo
sivo u plavo sipi.
Slutnja u tišini kipi.
Romore gromovi razdora
u ušima školjki.
Iskon se razlijeva
kraljevstvo voda
sjene crta.

VODENI ŽIGOVÍ II

Padaju ravnodušne kiše.
Vlaga u zraku na oprost miriše.
Pod glatku kožu uvlače se strepnje.
Doziva te snena slutnja u mislima.

VODE VODE ME I

Vodama
omamljeno opčinjena
njihova sirena.

VODE VODE ME II

Vode vode me
mirišu na zeleno
mame me duboko.

Tiha glatka i mirna
je rijeke površina
zrcalo vrba.

Iz vode prozirna
tišina
izrasta.

Remeti je
samo
šuštanje šaša.

VODE VODE ME III

Lopoči
drsko žuti
na tamnoj vodi.

U ritmu vjetra
ritmično se ljujaju
površinu mreškaju.

U dubine uronjena
otplećem
smisao trajanja.

VODE VODE ME IV

Baš takva želim biti ja
mila i divlja
neukrotiva i prilagodljiva
samo svoja
kao voda!

VODE VODE ME V

Na tren
od svijeta
ukraden

začuđeno
zadivljena sam
jablanima.

Uz obalu prikovani
a ipak ponosni
jablani

visoko
prema nebu
stražare

u vodi dolje
sjenovito se
zrcale.

Na vjetru
povijaju se
grane tanane

tiho i ustrajno
šušte
sreborno.

Samo sjene njihove
nijemo na vodi
drhte.

VODE VODE ME VI

Lelujaju se na vodi
zeleno žuti
odrazi krošnji.

Ritmično u daljine zagledana
proučavam
let leptira.

Prolazim
brzo i nečujno
da ne ometam kuću riba.

Rijeka postaje
ljuljačka plavo bijelih
oblaka.

A ja most
između
vode i neba.

Noktima grebem valove.
Na vršcima prstiju sjaje se
zlatni grumeni sunca.

VODE VODE ME VII

Zapletena čežnja
riječne trave
plaši me.

Ipak ustrajavam
u dno
gledam.

Nagrađuje me
zeleno naježeni
dodir kože.

Kamen bijeli
dolje, brusi
nemoć rijeći.

Vrijeme je čudno
vrtlože se valovi
kovitlaju oblaci.

Nebo tamni se
uznemirenost raste
dolaze kiše.

VODE VODE ME VIII

Vode
i dalje dalje
vode me...

Odluke u trenutku donesene
čudesno su
nepredvidljive.

Ko bijelo nečujne
ptice
u letu.

Zeleno plava
simfonija
ukazuje se na obzoru.

Hoće li suze svetog Lovre
isušiti ako upiju
tugu?

VODE VODE ME IX

Na povratku
na znanu
obalu

rijeka me dočekuje
ljetno lijeno
i pitomo

pregrštom nježno
zelenih
mirisa.

Zahvalna kličem
odbljesku sunca
u dubinama.

Mirjana Mrkela

Pjesme

AGAVA

I.

Bilo je obično jutro, njih dvoje su bez žurbe ispjiali drugu kavu kad na stol sleti golub.

– Zaljubila sam se u starca. – reče starica tako tiho da ju je samo ptica mogla čuti.

Golub, ili je možda bila golubica, potvrđno kimne glavom. Prije nego što će odletjeti, oglasi se i starac.

– Golub! – reče i osmjejhne se.

II.

Skandal

Gnjevni su neki

sikću preokreću bjeloočnice

kao gotovi su

kao ubit će ih moji grijesi

je li to ona pitaju

babuskara-agava

procvala poslije šezdesete

kosu je obojila

ali ne znaš je li joj koža sličnija listu agave

ili đonu cipele

smrdi li joj cvijet ili trulež iz usta

neumna je poremećena

luda sto gradi

izruguju se

pitaju te o poslu

i mene gledaju ispod oka

pa što ti bi

jedan će misleći da ne čujem

a ti odgovoriš

jest posrao me golub.

III.

Ima i onih koji vele
da je miokard
da je jedino miokard kompetentan
za pitanja o samome sebi
otvorit ču oči da vidim
obaviti privatne preglede
poslušati drugo mišljenje
zaviriti ču u žile i u sve to
i gle tu je tu je
praslika praslika praslika
baš jednog ovakvog jutra
vedrina za ono što trpim
i odlučnost za ono
što ne moram trpjeti.

CVJETAČA

1.

Clarissa se uvijek ustezala, baš kao što se i svileni konac zateže pri šivanju. Također je, prije mnogo godina, odbila Petera i odlučila se za pouzdanijeg, iako hladnijeg udvarača.

Nakon što ju je Peter, sada kao stari prijatelj, kratko posjetio i izvijestio o svojoj najnovijoj ljubavi, ona pogledom preleti preko povrća koje se pripremalo za večeru i odjednom donese odluku da sve promijeni.

– Otići će u selo Corleone Sicilijancu kojega volim. – objavi gospođa Clarissa Dalloway svježoj cvjetači bijelog, napućena lica, a sutradan tako i učini.

11

Pa gospodine Emotivac
gospodine Čuvstveni
malomočni
slatkosočni
svašta si već iskusio
zlorabili su te
zlostavliali
zlopamtili
raspinjali
a i ja bih te mogla
i ja bih ti mogla
ne budi smiješan
kao da sam ja od sapunice
od stiropora od vinila od ultrapasa
kao da meni nije
kao da se i ja ne osjećam deprimirano
defolirano
dekapitirano
dezorijentirano
denuncirano
a ono što mi prija
počesto mi prija
jest da si sklonjen u mojoj prošarici
tihuješ spokojan u mome lišću
u mome buketu.

OBIČNA VLASNJAČA

I.

- Idućeg mjeseca se udajem. – reče Wilma Dean. – Moj dečko je iz Cincinnatija.
– Ne! – na to će Bud bez euforije, bez pathosa i kolebanja. – Tvoj dečko sam ja koji sve ovo vrijeme bez tebe
nisam bio sretan. Nismo sretni, Deanie, i to će se promijeniti! Ne idućega mjeseca, nego ovoga trena.

II.

Nijedan sjaj ni u jednoj travi
nijedno slatko beznađe
ne traje vječno
znam
nisam kratkoumna
živci mi nisu skloni pucanju
nikakve zakletve ni ne očekujem niti bih ti ih dala
ali neizmjerno mi prija
ako na kraju dana otvorиш
limenku sličnu limenki piva
a iz nje pokuljaju besmislice
o bračnim dužnostima
o postojanstvu
i o nepostojanju svojstva predaleko.

RUŽMARIN

1

Arijadna i Tezej, kraljevna i heroj, proživjeli su mnoge bure prije nego što su se opet sreli. On joj se tada obrati, više bojažljivo nego znatnije:

- Vidim da imaš prekrasnu krunu pa se pitam što si učinila s onom koju sam ti ja izronio.
 - Dupini su je odnijeli nekamo. – odgovori ona smiješći se.

11.

Ružmarin se zeleni
u našoj uvali
gliseri kruzeri tankeri
prestizu jedni druge
a nemani stenju i zli koje si nadvladao
nadalje tu sam i ja
ogradila se mirisom
zatvorila se dragovoljno
najblaže rečeno ukroćena
onamo zagovaram slobodu
ovamo zalijevam ružmarin
ti nisi neispravan drugi te nagovorili
Pigmalion s bjelokosnim kipom
onda Goethe s Gretom
pa Bulgakov s Margaritom
lakrdijaš Genet s Divinom
stari sladoljubivi Bukowski
s maneken lutkom
hajde pogodi baš pogodi
čjoj bih se dominaciji
najradije prepustila?

ŠEĆERNA TRSKA

1

– Ne znam što je vječnost. – požali se jedan atom drugome. – Eto, sve češće se čuju priče o mogućnosti našeg raspadanja.

Drugi atom ovlaš dotakne sugovornika, kao dijete koje poziva druga na igru te reče:

– I što ćemo sad, zlato: udaljiti se, iz predostrožnosti, ili pronuti jedno uz drugo?

1

Propustit ёu krilatoga glasnika
i nosače i ljestve
orientacija mi je loša
ljubav me čini neumnom
sjest ё te u cadillac
i odvest ё te na Kubu
ljubav me čini tako neumnom
da pronalazim sličnosti
između Hrvatske i Kube
u objema je opala
proizvodnja sladora
ljubav me čini neumnom
repa ili trska
u čemu je razlika
ljubav me čini bezumnom
razlika postoji u smjeru
napredovanja slatkoće
kod trske je to onaj smjer
kojim je otisao prorok
u sličnom vozilu
ljubav me čini uskoglednom
u cadillacu
u cadillacu se ljudjamo
šećer se topi u rumu
rum u čaju
ili u mohitu
ili u bilo kojem pišu
na e starosti
jer llindan je na Kubi
ma ete sijeku trsku
i svi plešu
svi plešu na Kubi
udaraljke i glas i truba
ljubav me čini takvom
ljubav te čini
ljubav te čini slatkim.

PRIJE JUTRA

Ja sam pošten čovjek
reče Fulgencio Batista
ma jesи vraga
odgovoriše djevojke iz Guantanama
Perzijskog zaljeva i zaljeva Leyte
pa i ona iz Međumorja
svemir je moje leno
a i moj čovjek je ovdje
iako malo umoran
ovdje su ta svjetlila
ovdje ples počinje
jer ja sam Eurinoma
Crvena Tara
Lada i Saloma
iš Sete i Serapise
iš Klingsore
iš pusta zemljo
moje strijеле lete
moji velovi padaju
ali poslije jutra
želim razgovarati.

Ana Narandžić

Autoportet

Triptih

PRVA SLIKA

Kad me pitaju kako si odgovaram
Dobro sam.
Što radiš?
Starim.
Mijenjam se kako godine prolaze.
Ako sam ikad i bila, više nisam neodoljiva.
Skupljam papire za dom,
Sada je pravo vrijeme za udomljavanje.
U četiri oka sa sobom
Žalim za izgubljenim ljudima
Čiji su dodiri uzgojili ljubav i prijateljstvo
U zimskom vrtu.
Ponekad napravim neku skulpturu,
Napišem i naslikam nešto.
Iz dana u dan
Pratim Savu između dva mosta
I upijam njenu staloženost.
Ona šuti,
I ja šutim,
Rastajemo se bez pozdrava.
Idemo dalje svaka u svom smjeru,
Ona prema kraju
Ja na početak svog puta.
Barem dva puta tjedno vježbam jogu.
Meditiram
I borim se s nedostajanjima
Dohranjivanim pravilima
Koja određuju
Kada ćemo razmijeniti bliskost
Kože i usana.

Dobro sam.
Popravljam i nadograđujem sebe.
Krpam mrežu
U kojoj sam spremila ljubav i prijateljstvo
Iz bivšeg vremena.

DRUGA SLIKA

Fotografiram se u raznim pozama.
Obučena u omiljene boje
namještam se,
biram kut,
svjetlo,
vodim računa o pozadini
i ne krijem zadovoljstvo.
Jedino ja znam u pravom trenutku
pritisnuti gumb
iz kojeg će iskočiti lice
koje upravlja mojim vremenom.

Najdraže su mi slike na kojima nasmijana
omekšavam stvarnost
i utopljena u zrele godine
ne odolijevam
zavodničkom sjaju istočnog grijeha.

Draga sam si
moja ljubav prema sebi čini čuda.
Sve više ličim na sebe sa slike

TREĆA SLIKA

Gošća sam na zvučnoj gozbi
ispod krošnje
među travkama.

Lice raširim na suncu
prepustim se biranim tonovima
pustim da vjetar na njemu pravi grimase
da se u kutovima usana ugnijezdi cvrkut kosova
a u tunelima između obrva
dječja vriska da se igra skrivača.

Na kraju dana
zgužvana sam
kao plahta poslije pranja.

Pegljanje neće izravnati nemir
zapisan u naborima.

GEOGRAFIJA MOJE POVIJESTI

Ja nikad neću biti velika.
U ovo malo mene
ima dosta mene
da budem geometrija egipatskih piramida
i kamen temeljac korablj od šiblja.

Noseći sjepilo za hijeroglife
uz dojenje učila sam jezik faraona,
skupljala male brojeve koraka
i pravila kolekciju tajni iz knjige otkrivenja
prepisujući ih
u kapilare rodoslovija.

Glinene pločice
bockale su mi vodenjak
dok su proročanstva Sumerana,
punila korita
između Nila i Perzepolisa.

S glavom iznad
do koljena u sebi
na korak ispred levijatana
zaluđena zvonom koje je zaboravilo put u dan,
lebdjela sam između Bizanta i
i rimske fontane.

Na dnu Panonskog mora
stiskala sam ručke zardjalih plugova,
u brazde s ribljim fosilima
spuštala sjemenke,
zazivajući veliku maturu
nezrelih plodova.

Ispod dimnjaka rastućih megalopolisa
s ponosom savijenim do bosih stopala
skupljala sam sitnice
koje padaju s balkona
i cure iz vrećica
i pila ih
za srastanje rascijepljenih života.

Budila sam se
S mliječnim zubima ispod jastuka.
Okus čokolade i mirisi igračaka
kao optička varka,
zavodili su me
i liječili bol na žličici.

JUTRO POSLIJE

Sve je onako kako sam ostavila.
Vaza s mirisom agonije rezanog cvijeća
Od jučer
Kada smo slavili umakanje jagodica prstiju
U narančastu boju večernjeg neba.
Čaša nepopijena
S mjeđurićima podrezanih krila
Urasla u noćni zrak
Pustila je korijenje u žed pustinjskih nomada.

Na naslonima stolica
Prazni rukavi ostavili su otisak zagrljaja
Pamteći rituale skidanja
Dok je na trosjedu ispružena ravnodušnost
Gušila crvenu boju

LJUBAVNA

(iz naše knjige prapočetka)

'aj'mo dragi
u knjigu prapočetka,
do zapisa o vrućim dodirima
koji su se namotali u klupka noći
i snopove radosti
ispod uzglavlja.

Sve je zapisano.
Dok smo čutili
kako nam rastu krila
u plavetnilu smo ostavili otisak letenja
a u toplini šupljih cigala
gradili gnjezdilišta.

Opusti se!
Više ne žuljavu ritmovi krivih koraka.
Na dobrom smo putu, dragi.
Ne gledaj iza,
suzdrži se od suđenja
ishitrenim odlukama.

Uskoro stižemo.
Ne čuje se napjev
koji je bujao kao proljetna voda
i nosio nas naslonjene na val
u luku
u kojoj smo na povoljnem vjetru
razvijajali jedra.

Sjeti se, dragi,
općinjeni plivaćim kožicama predaka
nismo odustali
ni kad su nam pucali jarboli
a ptice močvarice i oceanska čudovišta
proricali nam potonuće.

Plivaj dalje!
Dobit ćemo znak, dragi
od vremena koje kao privjesak sa sličicom božanstva
nosimo oko vrata
dok stabla, narasla između zaveslaja,
posipamo ugarcima badnjaka.

Izgovorenim "vjerujem"
zatvorit ćemo zadnje poglavje
i otvoriti prečace do zaborava,
dragi...

PUTOVANJE

Kada mi putujemo
brda se razmiču,
drobe,
pretvaraju u prah
i tope u žudnji naših koraka.
Duž puta
rijeke nam se omataju oko gležanja
i od kapi nižu ogrlice
za gašenje zalazećih dodira.

Kad nas presretnu karavane
noge, na putu koji ne zna za skretanje,
umačemo u ravnodušnost.

Penjemo se
uhvaćeni u vrtoglavice
s molitvama
za povratak makadamu
blatu.

I žutoi prašinji u posnicama

Do neba i dalje
lepršaju naš koraci

Kada su naše molitve uslišene
na koljena se bacaju megalopolisi.

Rascvjetali balkoni

Ijube naše stope,
mostovi iz kljunova ptica selica
hvataju napjeve
a u buktinjama slamnatih krovova
nestaju vrhunci.

Zaboravili smo ih ugasiti
prije spusta na žalo
na koje je plima
izbacila naše sandale.

Na povratku
čeka nas zgarište.

Utrnula je priča o Fenikušu I rađanju iz pepela

STRAHOVI

Opsjedaju postelje prije sna
Zavlače se pod deke
I kao crvotočina
nagrizaju odrvenjele mišiće.

Grče nožne prste
Omataju se oko listova
Penju po butinama.
I sklupčani ruju po trbuhi.
Utrkuju se u crijevima
I u punoj brzini ulijeću u zavoje.
Nastavljaju prema glavi,
napinju mišiće lica
i u pretincima mozga
prave zbrku na kontrolnoj ploči
pretvarajući korake u klimave stupce.

Tijelo koje na izlasku iz potrgane noći
ne prepoznaje jutro
smišlja
kako zakrpati neupotrebljive sate.

STVARNOS(T)NA

Godine poodmakle od početka
rastegnule se kao harmonika
pa jecajima
prišivaju razodjevenu ravnodušnost
na rasparene živote
I nude ih
na vintage sajmovima.

Koraci padaju u klopku uzaludnosti dogovorenih susreta
I nakon noći
s jastukom bez ulegnuća
bude se
uhvaćene u zamke novih dana.

Iz rječnika stranih riječi
kao omrznuti kukci
ispadju ličinke artritisa
prolapsa
mrena
a u dvoranama bezbolnih porođaja
laseri, umjesto noža, sijevaju u trbusima.

Usta opustošena,
kao dolina Nila poslije najezde skakavaca,
sanjaju zalogaje koji se tope
u usnim šupljinama.

Iz spomenara
ispadaju noći vruće i mjesecinaste
kada se tijelo osipalo bradavicama

a od tekućine iz mlječnih žlijezda
po koži se ispredala svila.

SVE NAŠE JE U KOFERU

Sve je u koferu.
Augustovska gola ramena
pijesak u sandalama
i terasa s ljetnom razbibrigom.

Kotačići gaze upitnike
na uskim kolosijecima
Zaboravljeni doručak daje znak
da mu je istekao rok trajanja.

Na snopu svjetlosti iz džepne lampe
gasi se mrak
i počinje lov na vrijeme polaska
zaglavljeno na vratima praznih vagona.

Noge su utrnule
a ruke kao zastavice na vjetru,
mašu.

Kofer
na peronu, kao napušten pas,
čeka vlasnika.

TRAMVAJEM KROZ GRAD

Ne pada ledena kiša,
ne trese se,
temperatura je ispod crvene oznake.
Maska se kao rampa diže i spušta.

Tramvaj
sa sjećanjima umjesto punih sjedišta
struže po tračnicama.
Kružecí gradom
istim ulicama
s istim fasadama
kroz ista križanja.
Vara red vožnje
koji mu oprašta
i strpljivo čeka da se vrati.

Zgrade prepoznaće po mirisima
i kondenziranoj tišini tinejdžerskog bunta.
Kad napravi krug
i koraci se razmije do pragova s poznatim adresama,
vraća se na početak,
u vrijeme
kada su potpetice ostavljale trag u asfaltu
i pravile zbrku u planovima putovanja.

Na stajalištima širom otvara vrata,
da se praznina,
mjera za gradove, tramvaje i ljude,
izjednači.

Nina Bajšić

Pjesme

Martićeva

Jučer su nam opet
zvijezde pale u oči
ali ulice su posebno široke ljeti
pa ih nismo protrljali
požurili smo dalje
glavinjajući
biciklma u noć
gustu poput istine
o najdražem sjećanju
koju ti nitko neće oduzeti,
obećajem

pred nas se pružala
svjetlost
do koje se moglo doći
samo nepropisno

llica

travanj, 2020.

Gdje završava ova ulica
kojom više ne voze tramvaji
glasovi s televizijskih ekrana su čvrsti
ali grad se već neko vrijeme sprema urušiti
pa hodamo po sredini
izbjegavajući rubove

očevi, majke
susjedi
beskućnici
uvaženi profesori
ostavljene djevojke
uplašeni političari
kradljivci bicikala
i oni koji su bez njih ostali

najednom, svi smo se našli na sredini

tamo se ništa ne ljušta
i postoji samo jedan tempo
u kojem
prašnjavim, ali odlučnim koracima
napokon izgledamo
kao da znamo kamo idemo

na trenutak
grad nas iznova uči
kako iz miševa
stjeranih u kut
postati čovjek
stjeran na sredinu.

Usamljenost

Bauljati prostorijom
prepunom ljudi
bez nekoga tko će ti u toj gomili
pogledom reći
trebali smo ostati kući.

*

s taksistom koji te uvečer doveze kući
zapaliti cigaretu.

*

subotom ujutro
na putu do kuhinje pogledati kroz prozor
i ne primjetiti
da je prestalo kišiti.

Nekoliko dana prije odlaska

Sve bi bilo drugačije da je proljeće
da je nebo predvečer crveno i da si mogla obući haljinu bez čarapa
da te samo jednom
prije nego odeš
stigao vidjeti
kako golih koljena pretrčavaš neku ulicu
predomislio bi se

govori mi Asja
kojoj se jezik petlja od alkohola
a glas raspada od cigareta
ali svejedno je lijepa

sjedimo na stepenicama jedne crkve
tamne joj
okrugle oči lutaju nebom
kao da traže zvijezde
ili kakvu rečenicu utjehe
iznad guste magle koja se nadvila nad Dublinom

Asja je ovamo došla kako bi postala glumica
radi u najstarijoj fish&chips prodavaonici u gradu
prži krumpire
ispod uokvirene slike nasmiješenog Bona
koji grli gazdu restorana
dosad je promijenila tri posla
svaki puta kada na radiju čuje U2 mijenja stanicu
i razmišlja o četvrtom
jer ne može podnijeti kako joj kosa zaudara na ribu
svaku večer kada se vrati kući

zadnji puta vidim Asju
s kojom
osim nacionalnosti
i privremene adrese
ne dijelim ništa
o kojoj
osim da vjeruje kako godišnja doba
mogu spasiti neuvraćenu ljubav
i dalje ne znam ništa

ali kako proljeće ovdje ipak dolazi nešto kasnije
preostalo nam je vrijeme prolazilo u sivim predvečerjima
i moja su koljena
mrakom ili kakvim drugim materijalima
za njega ostala pokrivena

Negdje u Lici

Previše puta čini se
da previše toga nije moguće

pre malo puta pomislim
na blatrjave ruke djeda
i njegovog brata

nakon što su čuli da će ih sutra poslati u sirotište
u dvorištu iza kuće
kopaju rupu
do Amerike

tamo ih čeka njihov otac

Svi sveti

Opet je studeni i dani postaju sve kraći
uglovi ulica mirišu na kestene
kaputi na zadimljene prostore

umorni grad penje se na brdo
zapaliti svjećicu onima
kojih više nema

svake godine
poplunom od lišća
jesen zacrveni arkade koje čuvaju grobove
zbog čega se i smrt doima manje hladnom
pa ohrabrena tihim kretanjem povorke
koja u prolaznosti ne vidi prijetnju
razmišljam o djetinjstvu
i ne mogu se sjetiti
kada smo prestali
odlaziti do parka
samo da bismo nakupili jesenjeg lišća
i otkad je to prestalo biti važno

niti kada smo počeli
kao naučenu molitvu ponavljati
da nemamo vremena
ako ga nikada nismo ni imali
držali vrijeme u rukama
kao da nam pripada
kao da s nama ima ikakve veze
kao da ga se ikada ticalo
što smo uspjeli
a što ne
prije nego se Zemlja okrenula
oko svoje osi

Ljudi koji se rastaju u kafićima

Dok razmišljam o tome
kako jednoga dana neću gubiti vrijeme
već drugi put ovoga tjedna čujem
kako se netko za stolom do mene rastaje

ne govore puno
gledaju kroz prozor
naglo su utihнуli
moglo bi biti da im pjesma
koja upravo svira na radiju
nešto znači
ili si više nemaju što za reći

ona je vjerojatno mislila
da im se to nikada neće dogoditi
a sada izgledaju kao da bi mogli
prespavati cijelu zimu
koliko su umorni od ovakvih tišina

Ljudi koji se rastaju u kafićima
često to čine u ovo vrijeme
to im se čini logično
dok šutke kroz prozor gledaju
kako jesen privodi sve kraju

samo ponekad zna se dogoditi
da netko od njih dvoje
umjesto mrtvog lišća
vidi toplo crvenilo
na koje možeš leći
i osjetiti sunce

netko tko obično ostane
još neko vrijeme
sjediti za stolom

Nova godina

Danas je praznik
i grad je prazan
poput riječi praznik
ispraznjen
i tih
samo su misli glasnije no inače
pa tko god izađe na ulicu
preplašeno
ubrza hod

10. prosinca

Prolazimo krajem
u kojem si proveo djetinjstvo

nedjelja je
i čini se
kao da osim vjetrenjača
ovdje ničega nema;

u daljini ne naziru se
šume
niti planine
ispred jedne kuće sjedi starica
nepomična
poput vode u bunaru
ptice su odavno otišle
pronaći boje
koje im je uzeo prosinac
negdje bi trebala biti rijeka
ali ne mogu je pronaći

da nema tog prozora
iza kojeg je netko sinoć
zaboravio ugasiti svjetlo
pomisnila bih kako ovdje zaista ničega nema

a ti sve vrijeme gledaš gore
i kažeš
gledaj, toliko je neba

Nove pjesme

Kašalj

Kašlji, iskašlji svjetsku bol.
Sve ratove, zarobljeništva, tiranije.
Ne hodaj po zemlji prepunoj leševa.
Ispod šuma, gradova i svih mogućih deponija,
nevine žrtve spavaju.
Leti, pogleda u visine uprta, reci:
„ne dam ovo sunca u očima“
Kašlji, iskašlji svoju bol.
Pluća su prepuna povreda,
crne krvi braće i sestara.
Stidi se udaraca od kojih ćeš podleći.
Ne prokazuj bijedu svoju i izrode.
Šuti, naučila si boriti se za život,
dok sile tame ruke za tobom pružaju.
Šuti, diši, leti i reci:
„ne dam ovo sunca u očima“

35 Nevenka Lang rođena je u Zagrebu. Živi u Velikoj Gorici. Radni vijek odradila je u Hrvatskoj kontroli zračne plovidbe, u Odjelu zrakoplovne meteorologije kao inženjer zračnog prometa.

Završila je filozofsku školu Nove Akropole u Zagrebu. Od 2007. godine članica je Udruge umjetnika „Spark“ iz Velike Gorice, danas obnaša funkciju predsjednice. Bila je članica Društva žena Pleso, KUD-a Pleso, kojem je često vodila programe i pisala uvodne govore.

Unutar Udruge potiče pisanje na zavičajnom govoru (kajkavskom) i sudjeluje na poetsko-glazbenim recitalima, vodi književne susrete s afirmiranim i drugim pjesnicima. Članica je Kulture snova iz Zagreba gdje su joj objavljene pjesme u više od desetak zajedničkih zbirki, ULKUM-a u Velikoj Gorici, te Udruge za književnost KVAKA. Na svakodnevnoj bazi poeziju objavljuje na društvenim mrežama.

Dva bora

Imali su dva sina i dva bora,
ispred svake kuće po jedan.

Visoki, zimzeleni i gordi,
granama su nebo pozdravljali.

Takvi bili su i oni, ponosni i sretni.

On je pobijedio žudnje,
ona se pognula pred ponosom.

Živjela je dovoljno dugo da joj sruše
Sve spoznaje o životu i srce zaviju u crno.

Od malo alkohola, droge,
rastava, samoća i neposluha sinova,
spašavale su je molitve.

Imala je uvijek isto mjesto na crkvenoj klupi.

Na ulici bi dočekivala velečasnog
da joj blagoslovi kuću.

Odjednom mi je mahnula i zauvijek zaspala.

Prve zime nakon njenog odlaska
velečasni obilazi kuće, a vrata su zatvorena.

Gdje su svi? Jedino ja strepim.
Znam da će se onako pobožna,
bez blagoslova kuća u grobu okrenuti.

Tišina pahulja

(naslov preuzet iz natječaja grupe Pisci i književnost)

Zabijelio se noćas crni svijet.
Pahulje su u tišini zagrile oblake
i spustile se na krovove.
Prstohvat radosti nudi se djeci,
na početku drugog polugodišta.
Sve se na trenutak okamenilo bjelinom i slobodom,
od koje se disalo se punim plućima.
Za sreću je potrebno tek malo
svjetlosti, bjeline i slobode.
Odmah se osjeti neka duboka veza
između svih stvari i neuništivost
nečeg svijetlog u svijetu i u čovjeku.

U kadi

U prepunjenoj kadi
voda poput svile miluje tijelo, bijelo kao snijeg.
Umišljam brčkanje u ugodi plodne vode.
(Je li i tamo bio ovakav ugodaj?)
Nakon života u vječitoj žurbi,
volim ova po la ga na ispiranja misli.
Nakon nekog vremena dodajem još vruće vode.
Slušam bučanje, mislim na slapove Niagare,
uspavljuju me.
Žare se noge, osjećaj kao da rastu peraje.
Kradem trenutke jednote u koje upadam
zatvorenih očiju.
Uskoro porodit će me stvarnost,
Nitko me neće prepoznati, osjetiti ni razumjeti.
Bit ću nevidljiva sirena, zapela u mutnim vodama
ili duh nespoznatljiv ljudima u neznanim morima vječnosti.

Milovanje djetinstva

Mirno spavaj tata!
Sve su ti mane oproštene,
zbog nježnosti, kojom si kao mekim perom
milovao moje djetinjstvo.

Usred zime kada se „smrzne cvrkut ptica“ otvarali smo prozore, nedostajalo ti je zraka...

Zaspao si zauvijek kada je
„umirao mjesec a zora drijemala kraj okna“.

Nisam tada, dok si ležao u sobi i od tebe se oprštali prijatelji, bila svjesna gubitaka, koje više nikada neću dohvatiti i ljubavi koju više neću osjetiti.

U toplim dvoranama srca i danas grijе moje tijelo.
Znam, primih velike darove od zemaljskog oca,
Ijubav, od koje se živi i poklanja drugima.
Sretan se i umire, jer jednom te je u životu dotakla

Mirno spavaj tata!
Sve su ti mane oproštene,
zbog nježnosti, kojom si kao mekim perom
milovao moje djetinjstvo.

Ukorijenjeni u zavičaj

Visoko iznad naših glava brujali su avioni,
ponekad spuštali se nisko iznad krovova kuća.

Povijali smo se kao trava,
od vjetra kojeg su ostavljali iza sebe.
Ipak, ostajali smo ukorijenjeni duboko,
kao posađena stabla uz staru zračnu luku.
Krčili su ih pomalo, kao što je i nas odnosio život,
jednog po jednog...

Nije nas bilo briga tko putuje,
mi smo ostajali tu promatrati nebo ispisano tragovima,
navikli poglede usmjeravati u visine i čuvati ognjišta.

Vezani za mjesto rođenja i naše svjetove,
raselili se tek kada smo pokopali naše stare.

U srcima napravili smo mjesto
i smjestili djetinjstva, vrbe, potoke i avione,
ognuli ih toplim dekama da ne nazebu,
pomilovali ih mislima čim bi ostajali sami.

U tišini dočekivali smo i ispračali svjetske putnike,
ukorijenjeni u zavičaj kao posađena stabla,
u šumi pokraj stare zračne luke.

Ivanka

Kao srna, breza ili anđeo
bila je moja prijateljica Ivanka.
Svaki slobodan trenutak bježala sam k njoj,
pokupiti osmijeh i popiti šalicu bijele kave

prije odlaska u školu...
Kad mislim na to daleko, drago vrijeme,
kuću u kojoj se živjelo i molilo u tišini,
zagrnuti pričama, igrama i druženjima
čuvam još uvijek tu djetinju radost
u posebnoj pregradi srca.

Pogled kroz prozor

Dok gledam kroz prozor
rastvara se preda mnom gola istina..
Jasen, breza i bor njiju se uz rub,
kao svjedoci na sudu jednog vremena.

Ulica je je postala pustinja,
ljubav polagano klizi iz ruku,
zatrppava pločnike po kojima
više nitko ne prolazi.
Ni zrak nije zasićen srećom..
Ovaj dan je kao i svi drugi ali
otvara oči rijetkim slijepcima.
U predvečerje sjate se tuge
pred kućna vrata, zvone u grudima.

Nema više čari u tom
zamućenom pogledu kroz prozor.

Razmazuje se tupa letargija,
po slikarskom platnu života,
kao mat boja bez sjaja..

Voljeti nam je svijet takav kakav je

Otvori oči, probudi se!
Zahvali za dan koji ti je poklonjen..
Pogledaj u nebo,
pročitaj što su napisali oblaci.
Baci pogled na ulicu,
blagoslovni ljudi koji prolaze...
Nahrani psa, iskrenog prijatelja,
nesvjesnog brzine kojom promiče život.
Mahni ptici koja još nije odletjela na jug,
uberi jabuku što se smiješi na stablu.
Prošeci šumom,
neka zasvira lišće pod tvojim nogama.
Budi svjestan ovog trenutka,
jer voljeti nam je svijet takav kakav je!

Valentina Badanjak Pintarić

Nije li predivno?

Nije li predivno?

Ovdje je stvarno napeto:
Površina je kao staklo,
Ogleda sav svijet svojom mirnoćom
Ukrućenom, ohlađenom,
a ipak tanahnom i krhkonom.
Odmah uz nju valjaju oluje,
Lome se valova krila,
Sljubljuje zemlja s odrazom neba
Želi se probiti van.
Promatram s mjesta koje je sigurno:
Odlučila sam pristati na igru bez pravila.
Izabrala sam biti sigurna.
Radije sam u čudu, nego razdirana olujom u staklenoj čaši.
Vjerujem.
Vjerujem da je sve kako treba biti i da je uvijek sve najbolje pred nama.
Najbolje za nas. Za naš rast.
Zahvaljujem.
Nije li predivno moći odmaknuti se, stalno prisutan?
Biti u svijetu, a ne od svijeta...

Ludi vjetar

Vjerujem da to svi osjećamo,
možda samo različito tumačimo.
Kod mene neki ludi vjetar...
Čas utihne, pa iznenada digne kosu u oči,
Mahnito tjera slijepu reakciju
ako se oslanjaš na ono što se da vidjeti.
Onda nježno prodrhti kostima,
Taman da podsjeti kako ih je divno imati
Kako je sve savršeno složeno
Da iznesemo svoj zemljani križ
Blagoslovjeni šansom samospoznaje,
Samopredanja.
I kako misao donese stanje,
Odsutnost sklizne u iščekivanje:
Pa gdje je sada, čemu ta nepokretna tišina?
Jesam li spremna? Što je sljedeće?
No, samo mir odgovara.
Još samo mislim da mislim
da se bojim.
Još samo korak činim
po korak
jer dalje ne moram vidjeti.
Samo još jednom odlučujem
Shvatiti da je sve ok.
I da je to jedino što je važno
S koje god strane zapuhalo.
Onda me digne u krošnju i prolista mojim granama,
proljetni mirisi memljivo sljube stare i nove snove.
Tada sam opasna.
Akcija rađa ideje na sve moje udove,
drvenim rukama bacam ih natrag u utrobu
Ali ona se ne da nasititi,
hrani tu plodnu olju,
Rodilju snage vjetra koji me goni.
I opet nestane.
Povuče se kako je došao.
A ja se rasipam na tlo,
Zahvaljujući što sam i to preživjela.
Više i ne skupljam snage za novi nalet.
Ne znam kako i kada i zašto.
Znam samo da dolazi.
Vidam rane i vežem kosu.
Ako nešto znam,
Znam da mi ovaj puta bar
kosa neće završiti u očima...

Proljetno buđenje

Je li to umor,
Taj talog u kojem rastačem koljena
Jedreći u mjestu stapanja raspupalih zglobova
U prvi proljetni sat?

Nema me.
Preuzele su snage koje nemam.
Promatram. I otimam se strahu.
Usudi li se ona čje su pjesme osudili
Pjevati ovako obremenjena osjećajem praznine?
Hoće li divlja mora utopiti opuške prolaznih sjenki
u Svevišnjem, Kozmičkom Apsolutu?
Smijem li reći „ne“?
Ili, sasvim ljubazno – „ne, hvala“?

Jutro u mom rodnom gradu

Mami je sutra rođendan
Jutro u mom rodnom gradu
Srce je puno da ga dam.
Sjela sam za svoj pijanino
I skupa smo zajecali mi,
A onda su zapjevale ptice
I jecaj je postao pjesma.
I pjesma je odjeknula nad ranjenim gradom
I pjesma je zemlji mir pjevala
I zemlja je slušala pjesmu
Iz prostora naviklog na moje prste
S izvora tihe predanosti,
Bez vremena,
Bez iščekivanja.
I zemlja se umirila
I bi dobro.

Nekada Una, danas ja

Bilo je ljeto.

Do koljena sam zagazila u brzu bujicu

Jedva svladavajući njezine svježe vode.

Obala je bila predaleko da se vraćam

Razvijeni plićak me zavarao.

Između dvije stijene pjenio se brzac

Ričuća vručja vukla me u neznano.

Bila sam hrabra.

Napeta koža utisnula na tren moju stopu,

ali već za tren ni stope ni otiska,

ni bedra nisu više bila suha.

Rukama tek kliznuh po uglačanom stijenju

glavom se boreći s buktećom dubinom

nedosegnuta tla nad kojem sam vodila borbu

za život i nove sandale u kojima me zateče.

Zadnjim dahom odlučih pustiti se.

Predati.

Odustati od borbe.

Istom mi pogled pade nizvodno:

U pličinu koja će zamalo progutati vrtlog

U kojoj će utihnuti njena moćna buka,

U kojoj ću se uskoro koprcati.

Nasukana,

u čudu pozdravljujući stari život nestao u bujici,

onaj uz koji sam se cijelo vrijeme brčkala na sigurnom, daleko od vodene vratolomije.

I sada bih radije da me povukla,

Samo bih ušla bosa,

Bez sandala

I prije bih se predala

Užitku bez borbe

Koji me doveo na istu obalu.

Pjesmom ti odgovaram kako sam

Na G-klackalici, između 3 i 5
skačem iz pidžame u hlače.
Ponekad se sjetim prvo otvoriti prozor
u željenoj budućnosti,
onaj veliki zeleni prozor
moje mirne, ugodne, prostrane sobe u prirodi.
Naslijepo konjunktiram planete koje se dotiču
jednom u stotinu godina,
spajam eklipse s mijenama
kako bih što elegantnije ušetala poljima svih mogućnosti.
Tijekom dana sve češće osvještavam
svoje misli i osjećaje.
Često sam zahvalna,
najčešće kada sam svjesna ljepote.

Mala

Dodirni, dodirni me mala
Svojim zabačenim vokalom i tako me bacaš na stol.
Kad god otvorиш usta iz njih teče krupna morska sol.
Kristalima začinjaš moja suzvučja
Sve do beskvanske tišine.

Želja

Već dugo ne pušim
Rijetki su me vidjeli da pušim
Duhan je odavno postao slama u koju umatam
Svoje tištine i svoje slabosti
Odlazak na samo u sebe
Moja minuta do tri...
Već dugo ne ljubim ludo i žarko
Moja mora ljeskaju i sunce i mjesec
I sva nebeska tijela pod kojima se valjam
Po cijeloj površini postojanja
Poljupci su odavno prestali potvrđivati
da jesam, iskrim, postojim.
Biram ih svakim korakom.
Dijelim ih šakom i kapom.
Već dugo ne napisah stiha
Iz trena u tren stihovi se svi otjelovljavahu,
Osta omađijana...
Ali još malo pa pun mjesec u jednom od najstarijih sazviježđa na Sunčevu putanji,
drugi za redom u Vodenjaku...
I debela staza kojom je zasjao do mene
Kiteći zlatom ples trmine pučine
Nešto je najživlje trenutno
U meni i oko mene
Osim želje da to podijelim
s tobom.

Sestre

Vidim koliko smo slične,
Osjećam da dijelimo Izvor
Samo su nam putokazi
Drugačijih oblika
A obline padaju
pod različitim kutovima.
Ti isto ne trebaš jesti
Da bi napisala pjesmu
Kad Ona jest
Stalno teče
Kao zrak nasušna
I jednako nedodirljiva
Ne ulazi u naše otvore
Već natapa svaku poru života
Izvire kroz tebe
A ti izvireš iz Nje.
Pročitala sam jučer knjigu
O drevnim Aboridžinima,
Plemenu Pravih ljudi,
Posljednjim izdancima
prvih ljudi.
Otisli su.
Najavili su svoj odlazak.
Nama mutantima najavili su ga pisanom riječju,
iako nikada nisu razvili pismo kako bi održali živima svoja sjećanja.
Prenosili su znanje pjesmom i plesom.
Pjevali su život.
Nisu ga bilježili.
Komunicirali su telepatski
Nisu imali skrivenih misli, nisu poznavali laž.
Živjeli su pjesmu.
Pjesma je živjela njih.
To je naše pleme.

Pevac

Pevac je prestar za klanje,
preslab za kukurikanje,
previše košta da bi ga hranili...
Spašavajući živu glavu
napada djecu na dvorištu...
Dok starci smišljaju
kako se riješiti podivljale živine,
pevac lepeće krilima nemoćno
pokušavajući izvesti
svoj posljednji let.
Pritom stradaju koke na koje se groteskno obrušava.
Lomeći im krila
trga samom sebi noge
Sveopći metež začinja
prvi put viđeni cerek podbule babe iz susjednog vrta.
Prozirnu pojavu mlohava mesa trese grozničavi pogled gladan krvi:
svejedno čije, samo neka se crveni.
Sve se svršilo neočekivano brzo.
Pevac se zapliće u ogradu.
Ofucano perje zamagljuje sliku.
Babin prvi cerek zamukne u trenu.
Krepali su skupa.
On pridavljen labav
oko masnih ruku.
Ona sva crvena, baš kako voli.

Iva Dužić

More nikada ne spava

I mora je
i zalazaka
borovine
smijeha ljubavi
ljetnih pića
i ljepote je i nade
Svega je u obilju
i obilje klizi niz dlanove
kupa se u ljetnim noćima
ostavlja tragove na stijenama
koje ćemo pamti
tražiti kasnije na njima sjećanja
Svega je i dobro je
bolje ne može
još samo da je
da je malo talenta
i sreće
ali ostavimo jeseni
praktična pitanja
Kupajmo se
dok je dobro
uskoro će kiša otkriti lica
nedovršenog
neostvarenog
nedovoljnog
Uskoro će nas progutati oblaci
kupajmo se
u bezbržnom suncu
obilju lakoće
Potrpajmo u džepove
privid slobode
Slane stope čuvat će
u čizmama
kao da me nije briga
za sve te važne korake
I maestrale i bure

i jugozapadnjake
nosit ču u torbi uz kemijske
i sjenila
vadit ih po potrebi da opravdam
raspoloženje
Jugo je.
Svega je
i svega će biti
još samo da je
malo više
za kofere
i za pod bor
Da je neograničeno
kao more i ovaj
veo od zvijezda
koji nikada neće pasti
iz dlanova beskraja.

Ljepljivo ljeto
dolazi vlakovima
s mirisima davnih
putovanja
Čuješ li?
Slobodna djeca
na vrućem asfaltu
siju bezbrižnost
Sparina u porama
blagodat je mojim
lijenim koracima
Dok se
poslijepodneva
omataju
gustum zavjesama,
u očima su otoci
brodovi
priče o morima
ljubavima
srećama
Ljeti rastem
da bih se
vratila
odlučna, a
snena

Bike tour

Kada se uvezem u Petrinju
U meni se razlista loza
Iz prabakinog vinograda
Kojeg se sjećam tek po strmoj
padini, slatkoći
Lijepo je vući te srebrne korijene
Cijelim krugom
Dok u daljini ne ugledam
Tri sisačka nebodera
Na razmeđi djetinjstva i ženstva
Promijeni se perspektiva
Nadomak rodnog grada
kojem volim pukotine brazde
Pulsiranje rasta
tjera me da vrtim pedale
Kao da će se time dodati
Urbanoj silueti
klinaca na Rokiću
Šetača na Šetnici i Korzu
vlazi Šumice
koja ostavlja iza sebe
tračnice mosta ispred Starog grada
Za kraj muzika
i naš viktorovački stan
s pogledom
Namjerno ne spominjem
Ruševine
U ovoj pjesmi
Nije im mjesto
Podijelimo se!

Hajdemo, podijelimo se!
Na velike i male
Budimo oni i mi
Podijelimo se po bojama
i simbolima i još se više
razdijelimo na ništavne uskogrudne
čestice
da nas lakše sažvače zemlja.
Njoj je svejedno, podijelila se
Pa guta ili pljuje
sitne, zavedene, same.
Lukavi se ne dijele, ne zaista.
Podijelimo se onda još malo
vidite kako nisu u pravu
mi znamo bolje

Još se malo razdijelimo.
Šutnjom, šutnjom ćemo sagraditi
Najbolje zidove.
Tako je, treba šutjeti, što manje reći
Treba ne znati, ne dati da znaju.
Hajdemo, šutimo, zatvorimo se.
Podijelimo se još malo
Zemlja podrhtava, krulji i zjeva
Podijelimo se
pa da nas više ne bude.

More nikada ne spava

More nikada ne spava.
Noćas mi je milovalo ušne školjke
šaptom o noći vina i ljubavi.
Sjećam ga se, blještalo je
mjesečevim svjetлом.
Jedno od onih kratkotrajnih čuda.
Rijedak prizor elegancije.

Pitam ga o zapjenjenom bijesu
i potmuloj metalik sivoj
pod teškim oblacima.
Pitam o neverama, rastancima.
Jesi li i tada sretno?

More nikada ne spava.
Jutros smo se grlili u tišini,
jedno drugom ispipavali nijanse.
Proziran strah, tirkizni oprez, modru nježnost, plavu moć.
Pričali smo, šumili dok nas sunce nije razdvojilo
glasnim bojama dana.

More nikada ne spava.
Kada odem, u porama ču zibati
njegovo dozivanje.
Primat ču razglednice,
ostati na vezi sve
dok se ponovno ne susretnemo
u uzbibanim slanom poljupcu.

More nikada ne spava.
Sutra čemo si na crnom nebu
zadavati srebrne zagonetke iz daljine.
Držat će nas zajedno dok ne stvorim
dolazak
novog plodonosnog ljeta.

Asja Bužimkić³⁶

Pjesme

ZAŠTO JE TAKO TEŠKO REĆI ZBOGOM

Kada bih pokušala izbrojiti na prste koliko sam se puta
Vraćala kući i gledala volan i cestu ispred sebe
I tvoje lice jasno i svaki obris tvojih očiju
Duboko utisnut u mojim mislima

Ne bi ni sve ruke
ni svi tanki i dugački prsti svijeta bili dovoljni
da me podsjetete koliko sam puta
pokušavala otići od tebe,
a koliko se puta vraćala
istom cestom
kući
kasno u noć
s mirisom tvoje kose između jedne druge
i cigaretom u drugoj.

³⁶ Asja Bužimkić rođena je 2001. godine. Završila je jezičnu gimnaziju u Sisku. Studentica je filozofije i povijesti na zagrebačkim Hrvatskim studijima. Prve je pjesme i priče objavila u časopisu *Radost*. Pjesme su joj izšle i u *Novome Sisačkome tjedniku*, a i u zborniku *Stihovnica Siska: The best of* (Matica hrvatska Sisak, 2017.).

ONA

Nekada se smatrala velikom zavodnicom
Kao Kleopatra VII. koja je svojom ljepotom i bogatstvom očarala Cezara,
A Marko Antonije zbog nje počinio samoubojstvo

Zli su jezici nakon njene smrti prikazivali veliku egipatsku zavodnicu
Kao ženu s ružnim i dugačkim nosom
I često se znala zateći kako razmišlja
Hoće li i o njoj nakon smrti govoriti kako je bila
Tek jedna
pretenciozna žena
s nejednakim obrvama
i ružem među zubima.

ŽENA S TISUĆU ŠALOVA

Žena s tisuću šalova
Već godinama ustaje dok sunce još spava
I putem do stanice već zna napamet
Koji vozač autobusa danas radi prvu smjenu

Žena s tisuću šalova i ja
Zajedno idemo na pelin i na pjesnička okupljanja
I u shopping po novi šareni pleteni modni dodatak
I moja je reakcija uvijek ista: „Još jedan?“
Pa kada izidem van otkopčane jakne
Odmota s vrata tisuću i prvi šal
I omota ga oko moje gole kože
I tisuću i prvi put mi kaže:
„Evo, poklanjam ti ga.“

SIJEČANJ

Dvadeset i šest je puta
Sunce već zašlo
Od početka nove godine
A, ako već pričamo o brojevima
Ovo je treća
U kojoj se ništa nije promijenilo
S nama
Što će biti za 365 dana?

NAPISATI (NEKOME) PJESMU

Koliko emocija prijeđe na papir
Kada (nekome) napišete pjesmu?

Broji li se to ispisanim redovima
Ili uloženim vremenom

I što ako je ona
Dugačka samo 8 stihova
Ali ste je pisali voljenoj
Cijelu noć

SUDBINA

Na nama su nevidljivi konci
A ako imate sreće
Jednog će se dana zapetljati s tuđima

NAPISATI ZBIRKU PJEŠAMA

Kada sam odlučila napisati zbirku pjesama
Dugo sam razmišljala
Jesam li spremna
Svoje intimne zapise podijeliti svijetu
I kako će biti čitani u privatnosti nečijeg doma
Ili ipak javno

Dok se gospođa koja ih čita ugodno meškolji u sjedalu
Dok vlak poteže 140 kilometara na sat
A ja ću možda biti na drugom kraju
Istog vlaka

I možda čemo se negdje mimoći
I možda će me slučajno okrznuti njena torba
U kojoj je moja zbirka pjesama
I možda će me okrznuti moje misli
Otisnute crnom tintom na bijeloj pozadini
A ja ču joj se pristojno nasmiješiti
I njoj i svojim mislima
I odgovoriti: „U redu je.“

ČOVJEK U CRNOM

Čovjek u crnom
Ustaje zorom naložiti nam vatru
Dok se mama i ja pripremamo za izlazak iz kuće
I pažljivo slaže triješće i grančice
I svaka nas vatra odmah ugrije ljubavlju

Čovjeka u crnom
Jednom su na granici pitali je li dimnjačar
I uhvatili se za gumb
Za sreću
A nisu bili svjesni
Koliko sreće on zaista nosi čitav život
U svojim džepovima teškim od metaka

SLOBODA

Od ranog djetinjstva kroz prozor vidim grane drveća
I često se zateknem proučavajući ptice na tankim granama
I odmalena se zamišljam kako se poput slavuja njijem
Na vrhovima lipa iz parka ispred zgrade u kojoj sam odrasla
I kako se prepuštam vjetru
Da me nosi sasvim malenu i lagantu
U nepoznatom smjeru života

VELIKA OČEKIVANJA I DRUGI OBLICI SAMOUNIŠTENJA

Nedjelja je.
Nedjeljom mi je neugodno u vlastitom tijelu i ustajem prije 9 h
Ako me sreća posluži, nedjeljom sija sunce.

Nedjeljom mi je neudobno u vlastitom tijelu
I nedjeljom uvijek razmišljam kako bih trebala biti produktivna.
Kroz glavu mi sijevne ideja da se napokon oslobođdim ležanja
I siđem u kuhinju ispeći kekse
A onda me sunce pogleda ispod obrva, namršti se i kažiprstom upre u krevet
I ništa od keksa.
Možda sljedeća nedjelja bude dinamičnija.

Senka Slivar³⁷

Krevet od zalogaja

BFZ KOČNICA

Moždana magla
na udaru zvonika.
Gornje dugme hajjine
poziva na obilje.
Donji rub nevin –
do gležnjeva.
Savršen dan za čin bez kočnica.

PO M|ERI

Ljupka mјera za tvoju šaku
moje su grudi
uzbibane hladnim dahom jutra
na prozorskom oknu

Ne ide im se od tebe

Lijepiš prste na okruglice
dahtave marelice
i ponavljaš mjerenje
vođen skalom ugode

Savršeno je jasno –
moje su grudi
taman za tvoja usta

³⁷ Senka Slivar, rođena u Hercegovcu, Moslavina 1962. godine. Živi u Pakracu, radi u Toplicama Lipik, liječnica, primarijus fizikalne medicine i rehabilitacije, doktorica znanosti. Objavila je zbirke poezije *Eros u jutarnjim vrtovima*, 2014., *Zlatovez ljubavi*, 2015., Čipkasta oaza sna. i *Kantice u pjesku*, 2019. Članica je Ogranka Matice hrvatske u Garešnici. Poesija joj je uvrštena e-antologiju Hrvatska ljubavna lirika 19.-21. stoljeća po izboru Ane Horvat; u 19. kolu objavljena je njezina e-knjiga *Bol za koju se vrijedi dati*. Jedna je od autorica u zajedničkoj zbirci poezije *Ljubava zbrka*, tiskanoj 2021. godine.

NARANČA U VRTU CEDROVA

ja sam naranča
u vrtu cedrova
jata ždralova
preljeću me u tišini
i pletu mi krila
od svilenih niti
babljeg ljeta

put poljupca
tabam bosonoga
u srebru rose
i mladoga mjeseca

ti si posljednji
kojem otvaram svoj cvijet

KREVET OD ZALOGAJA

jutro je
iza tri kiše

nevjerljivo
kako krevet od jednog zalogaja
može biti dovoljan
za dvoje

meni je moj od zalogaja i pol
samoj
sada
prestrm

KORACI

Krik ptice u vinogradu.
Koraci uz brdo.
Ti si ostao dolje,
na najnižoj grani.
Pokrio te snijeg.
Zemlja te upila kao vodu.

Odaberi jedan žir,
zagrli ga,
pretvori u hrast
s granama do neba
i lišćem gustim
kao perje.

Budi mi perina pod zvjezdama.

ZAGRIZI

Vodeni tigar
trči stepom.
Smrznuta zemlja.
Načipkan matovilac
i
vatreni radič.
Sjemenje
na sve strane raznosi
Južnjak.
Pojačava pjesmu srca
koja dobuje u meni
i
buja ko fašnička krafna
u toploj zdjeli.

Zagrizi,
zagrizi gdje je najmekše.

TAPATIO

Ljuto
nikada nisam voljela
ljuto
ali postoji začin
od kojega se otvaraju
novi svjetovi i galaksije
poput chili papričice

meni to zvuči slatko
biti u nečijoj misli
konačni začin
prah koji nedostaje

servirat će meksičku hranu
u vedrome danu
i vrisnuti od ugode
kada mi nepce dotakne – tapatio

U SMARAGDU

Drhtiš u smaragdu
na mome vratu
ko u Zmajevu oku

Pod medom sunca
mirisni muškat
zagledan u sebe

Sladim nepce
hladnim gutljajima
gutam tebe

Pauk plete mrežu
i uopće ne brine
hoću li te pojesti iza

ako preživim

Slavko Kopač, *Majka i dijete*, 1946.,
akvarel na papiru, 36,3x29,8 cm, ArtRecontre

PRIJEVODI / PREPJEVI

Miljana Cunta³⁸

Svjetlost izvana

(dvanaest pjesama iz zbirke *Svetloba od zunaj*,
Mladinska knjiga, Ljubljana 2018.)

POKUŠAJ PADA

Uz sliku Petra Brueghela starijeg Krajobraz s Ikarovim padom

Kao da,
napiši tako,
još nije bilo
pada. Samo pokušaj
da se izgubi
ovo tijelo:
u zraku,
između dvaju zagrljaja,
nikome pripadajuće.
Ovo tijelo –
početak puteva bez putnika,
u prkošenju tetošenju
svakog postanka.
Kao da,
napiši tako
(i ne briši),

³⁸ **Miljana Cunta** rođena je 1976. godine u Šempetru pri Gorici, a od 1995. godine živi u Ljubljani. Autorica je triju zbirki poezije: *Za pol neba* (2010), *Pesmi dneva* (2014) i *Svetloba od zunaj* (2018.), koje su bile nominirane za najviše slovenske pjesničke nagrade. Njene knjige i izabrane pjesme prevedene su na osam jezika i predstavljene na festivalima v Sloveniji i inozemstvu. Magistralira je iz engleske književnosti na Sveučilištu u Ljubljani. Radila je kao urednica i kulturni menadžer, kao programska voditeljica književnih festivala Vilenica i Fabula, a trenutno radi као tajnica Slovenske maticе. Povremeno prevodi poeziju s engleskog i talijanskog jezika.

sloboda jedino lebdi,
jedino u zraku,
i nikoga ne tetoš:
žrtva istinoljubivih
iz zagrljaja u zagrljaj
sasvim blizu sunca,
ali nikad u njemu.
Kako potom otprhne,
odleti i kao da
padne,
kako je sve bliže i bliže
sve više ovdje,
sve više
sada.
Kao da, napiši,
nije još bilo pada,
samo mrlja od ulja
na uzburkanoj površini
tvrdoglavu, nepotopivu
još.

NA POVRŠINI

Bojim se glasa
u kojem ču potonuti,
i golotinje za koju se kaže
volim te
umjesto laku noć.
Nismo više bosi,
dok bez obuće hodamo
po tuđoj zemlji,
milujemo vjetar,
ne bismo li ga ukrotili.
Na suncu pecka
sol po tijelu,
poput glasa koji miriše na san,
koji doziva iz djetinjstva
po imenu.
U pijesku skrivena školjka
nježno me poreže
i začuje se fijuk kamena
bačena u pličak.

ISPONI POVRŠINE

*Ti me baci
moru u dubine,
i voda me opteče.
Jon 2,4*

U prsima napuklina
i voda zalije pogled.
Kap se širi u more
i negdje daleko
vratи se u sebe
i u tebe.
Kao u svom krevetu,
kao u nepoznatom gradu
šutiš
dok se valovi njиšu.
Kad te udahnu
i izdahnu, zadržavaš
svoj dah.
Nosi te
dlan koji oprаšta,
svaki tren na drugom mjestu
čuješ njegov puls
i prečuješ ga.
U nehotičnom gutljaju
slane vode
jedina je misao na sebe,
brza i oštra
prostruji kroz tijelo
koje te mazi:
Čuo si šum mora u školjki,
sada si školjka kroz koju šumi more.

SCENARIJ

Smećkasti konji zveckaju
pustim ulicama grada.
Tutnje svojim uprizorenjem,
glasnom površinom
tiho se razliježe strah.
Htio bih začepiti uši, nos, usta,
svaku poru na tankoj koži
koja upija prah
ispod teških kopita,
dok razboljela buka biva sve bučnijom
na rubovima maštanja.
Htio bih sakriti lice u tamu dlanova,
kroz razmagnute prste tek naslutiti krah,
ali kamenje ispod kopita razoriti
pritajenu želju.
Stupnjevana buka seli se duboko u tebe.
Posve neodoljivo. Do samog kraja
bit ćeš u lovnu na tragove
raspuštena mimohoda,
oprezno ćeš izabirati
krhotine ismijavanja.

LJUBLJANI

Netko je izoštrio rubove tvojih kuća,
tako da na suncu svjetluca
oštrica za bitku.
Kao prvi put prolazim kroz tebe,
dok noktima ljeta grebeš po vratu,
ne bi li niz leđa kliznula
kap do koraka
koji je zakoračio u progonstvo.
Dolazila sam k tebi kroz sva vrata
na gradskim zidinama,
ali prošlost bijaše tvoja.
U podnožju Starog Grada
otkrila sam temelje
u prizemnici od opeke, iščeprkala
budućnost za svaki slučaj.
U zasjedi od ilovače ispod trulog mosta
čekala sam
da se djeca umore od svojih igara,
da gradske gospođe napuste tvoj trbuš
s prepunim košarama svega lijepog,
da sunce obavi svoj posao na zemlji.
Kad su pastelna lica ponad rijeke
ostala bez usta i bez očiju
te se zapadni sjaj, prorešetan kraj mosta,
tik iznad rijeke zatvorio u sebe,
nas dvije smo se ljupko pogledale,
postidjevši se pomirbe
za neko drugo vrijeme.

AUTOPORTRET SA STABLIMA

U zjenicu sunca,
stablo do neba visoko
snažno diže svoje grane,
baca očevu sjenu
na zid, a samo se
tek tu i tamo ogleda
u odsjevu.

U polumraku paučine,
osiromašeno
drugo stablo pogrbilo se u sebe,
baca očevu sjenu
na zemlju, predaleko,
da bi ga podsjetila na sebe.
Ono zapravo ne zna da je stablo.
Misli da je ptica
koja je sletjela na njega.

Dva stabla,
uvijek dvoje
rastavljenih stabala.

Jedino u snovima, dok su budni,
kad se noge predanih ljubavnika
isprepliću u tetošenju plahta,
u takni makni takni makni
raspomamljenih grana
u mekom treperenju neba.

PONEKAD, SRED NOĆI

Ponekad, sred noći,
pomaknem se tijelom na rub
kreveta i postanem stari
suhozid za nalete
još posve nevinih snova.

Kad napoljetku i sama
padnem preko sebe,
tvoja se slika
raspline u zrak,
i tebe udahnu sve pore
ostarjela tijela –
i zamalo si već ja,
i zamalo sam već ti.

Morat ću se probuditi
da rasporim slutnju,
da pronikne ništa,
da tvoj tisući okret
ove noći bude zaokret
u nešto daleko od mene,
u novi dan – kad svane.

KAKO SE DOTAKNUTI DNA

Kao da sanjam,
naprsto ne mogu vjerovati
ovim darovima vjetra.
Hilde Domin

Kako se dotaknuti
dna? Dna,
da bude tek tlo
za dugo putovanje natrag?
Svileni vjetar preko lica,
pod nogama topli pijesak
povratka.
Galebovi svojim krikovima
režu zrak, krikovima
neочекivana odrješenja.

Ne gledati
i ponovno napustiti
trenutak, otici za utjehama,
ne biti dah.

Žmiriti. Golim rukama oslanjati se
o zid, da se pomakne
u stranu. Daleko
od približavanja kamenih tjeskoba
usnuloj sutjesci.

Poljubiti zemlju ustima, licem i dlanovima,
kleknuti bez kretnje prema
blatnjavom ogledalu.

Kad je tlo bez dna,
ja sam starica na porodu
svog roditelja.

KUĆA

Kuća
u koju smo se uselili,
ne bismo li se sreli,
još uvijek stoji.
Ispred nje netko upravo sada
otključava ulazna vrata.
Po držanju čini se nalik ženi
koja ostavlja noć napolju.

Ucrtana u pejzaž
na zidu jedne od njenih soba
hoće li i ona jednom nestati?
Pomesti smeće na hrpu,
suđe temeljito oprati
i ugasiti svjetla?

Kad će se ponovno
rodit, hoće li i ona
posmrtnе ostatke
razasuti gradom,
tegleći stvari
na prvi, drugi, treći ka-
ne bivajući nikad više
na zemlji?

Ova koja sada ovdje traži novi početak,
hoće li i ona biti primorana na odlazak,
kad se noć došulja u kuću
i zaključa vrata za sobom?

MAK

Na brijegu poludjeli mak.
Vruća boja pali se
uzduž prometnice
kao nada u bijegu.

Proživimo još jedan dan
u prosjetljrenom snu
i vratimo se navečer,
kad će mak i briješ
oslijepiti.

PLES

Tiho diše noć
iza osvijetljenih leđa,
u trbuhu šuplje odzvanja nekoć.
Prozračena otvorenost sobe
diše, omekšali zglobovi tonu
u mrak. I ruke tople, voljne, bijele
umrežavaju melodiju.
I zaboravan, trenutačan udisaj
još uvijek razlučenih likova.
U preši od rebara taloži se čadav sjaj

Netko sa mnom gasi svjetlo,
dok plešem prema tebi.

Sa slovenskoga preveo Božidar Brezinščak Bagola.

Mirjana Stojanovska³⁹

Razotkrivanje tajne

Pergament

Preklapam listove,
suhe listove pergamenta
u velikom požaru
vlastite povijesti.

Stojim pored mirnog mora
dok se listovi – neprimjetni
iz različitih vremena preklapaju
u krugove,
u križeve,
u židovske trokute
u prepreku zlosutnika
i neprogutan zalogaj u grlu.

Plove ta vlažna slova
prve abecede
svinuta
do posljednje jednostavnosti
njihova značenja,
da postanu svjetlost,
da postanu progutan prsten
na dnu
gdje samo jedan Bo
može ih povezati
u cjelinu.

³⁹ Mirjana Stojanovska rođena je u Bitoli 1971. godine. Profesorica je makedonskog jezika ,magistara, pjesnikinja, književni kritičarka i eseistica. Član je Društva pisaca Makedonije od 2007. godine .Bila je prva predsjednica žena-pisaca u R. Makedoniji Društva pisaca Makedonije u periodu od 2014. do 2018.godine. U tri mandata bila je član Predsjedništva DPM. Autor je 9 knjiga poezije i priradevačkih knjiga. Njene pjesme su prevodene na njemački, engleski, hrvatski, srpski, romski i albanski jezik. Dvaput je sudjelovala na Međunarodnom sajmu knjige u Frankfurtu i na Sajmu knjiga u Beogradu, na međunarodnoj manifestaciji na Korčuli u Hrvatskoj, više puta na međunarodnom pjesničkom festivalu Stručke večeri poezije. Dobitnik je nekoliko nagrada i priznanja. Predsjednik je Udruženja za nauku i kulturu Nova u Bitoli koje organizira međunarodni pjesnički festival Pjesničke sinteze, koji doprinosi afirmaciji makedonskog jezika i makedonske poezije.

Klinasto pismo

Od klinasta pisma
do pisma mog Boga,
stoji zapis,
o smislu postojanja,
da samo
Rad,
Ljubav
I Nada
ispunjavaju smisao
Života.

Od klinasta pisma
do pisma moje ikone
stoji vjera
u uzvišeno načelo
da se bude jedno s Bogom,
da postoji Ljubav,
da postoji Vječnost.

Vječni ostaju zapisi
u klinastom pismu
u glagoljici od velike ikone
da je sve krug,
od rađanja do padanja
od stvaranja do raspadanja.

U ovom kozmičkom okretu,
Krug gubi svoj smisao.

Brojevi govore

Brojevi su stariji
od slova...
Na kostima paleolita
zapisani su zarezi
prije trideset tisuća godina.

Brojevi stoje ispred slova,
ali oni ne označavaju apstraktno brojanje,
već samo ponavljanje jedinica...

Takva civilizacija
je moja.
Moj narod
broji samo ono što vo
a sve drugo
množi s nulom.
Danas,
Nula prijeti
ovoј civilizaciji
s brojanjem
jedan
po jedan...

Raspeće

Stojim raspeta pred križem
molim se
a Bog me prekorava,
Ja sam blizu
a bog daleko.

Glagoli letе,
u božji hram,
sastav morfema
je začinjen s tamjanom,
Pehar je napojio ljude
žedne Boga,
a meni liče na glasove
koje je Pehar izabrao za svoju formu.

Zašto se izgubio instinkt
za primanje božje sile,
kako da otvorim svoju dušu,
kako da popijem vino bez bola?

Križ je ipak, prvo slovo,
a Pehar –

ČAŠA,
Čistač,
Čovjek,
Čin,
Čifling,
Čifling moje azbuke.

Prapočetak

Sito – mi zvuči ruralno
kao semem za makedonstvo,
a ipak me vuče kao atavizam
nekoliko desetina generacija prije
gdje se DNK miješa
s poviješću
prapočetka,
kao potreba da se traga
za korjenima,
onako sočno,
jer se svijet kreće po rubu,
a korjenje će nam trebati
kao hrana.
Neće nam trebati novi vidovnjaci

više nitko nema dileme...
Siton – mi zvuči ruralno,
kao seljanka koja ima cilj
da uredi svijet,
da uredi poredak,
da navede vez,
da napravi tronožnu stolicu
i napoji najvećeg junaka
u svojoj utrobi
i da ga začne
kao na
prapočetku svijeta.

Plavo sjećanje

Bicikl se kretao
po jastuku moje ulice
od gornjeg ugla
i šaputao mi o milijunima događaja
sa svih puteva koji
zaobilaze svijet.

Svi putevi počinju
od ovog ugla moje ulice
i prave neke vijugave linije
koje se na kraju spajaju
u jednu točku beskraja
koji meni liči
na nježan, sočan poljubac
krajeve usnica
s lijeve ka desno
i desno k vratu ulice
koja sjediniuje sve prolaznike
kao pred okom velike kamere
koja osvjetjava cijeli kvart
u mraku.

A tamo, odlazio je posljednji bicikl u niskom uglu noći.

Pročišćavanje

Svi krugovi i kružne forme
bili su proglašeni za krumpire
u mojoj glagoljici.

Njihovo tumačenje išlo je u pravcu
hrane za ptice
u modificiranoj formuli
za zdravu hranu.

Trebale su godine
proći,
da počnu krumpiri se kretati
I ličiti na logičnu formu –
slova moje Glagoljice.

S novim značenjem,
kružne forme
konačno
su pročistile dušu
moje Glagoljice.

Muzička slova

Idem kroz drvored od slova,
uznemiruje me njihov miris...
Kao cvijeće približava se
u abecedni snop
a njihova muzika otvara
sve čelije
Kamenog Mosta.

Muzika me dodiruje,
preko svih slova
i okreće moju haljinu
od cvijeća.

Svaki cvijet je život,
svako slovo – znak.
A njihov ritam
iscrpljuje želju
za istinskim taktom

Horizonti

(Braći Miladinov)

Povijest mene grize,
govori,
i zamara...

Prevrće mi sve knjige
Polenakovića, Todorovskog,
Sazvoda i Sterjova
i mnoge druge.
Sve knjige čine mozaik
povijesti
struške braće,
ali još nedostaju
fragmenti...

Hoće li otvoriti Sofija, Beograd i Karlovci,
Kukuš, Carigrad, Beč i Moskva,
svoje arhive
gdje se isprepliću činjenice
ideje i misli
o Zborniku
kao zbir djela
govorne tradicije jednog naroda...

Mač,
katolički križ
i teška polumjesečina
duž njihove čiste duše.
Crni plašt
pokriva njihova lica.
njihovo djelo kao aureo
sja iznad naše glave.

Povijest nas zove
Povijest nas postrojava,
Povijest određuje naš put.
MI SMO BUDUĆNOST!
Horizont njihovih djela.

Tradicija

Večeras ču biti tvoja azbuka.
ti ne smiješ napraviti grešku.
svako dodavanje je previše,
perverziju ostavi nekom,
ljubavna slova nam trebaju
u njihovoј osnovnoј formi.

Večeras ћу бити традиција
млада Галинчанка која гледа
низ прстен среће
која ће бити не зависна од зла.

Večeras poslušaj molitvu
svoje duše,
to je molitva tvojih predaka –
da nam štiti Ljubav
od svih znakova
naše azbuke.

Razotkrivanje tajne

Danas, sva slova šute.

Danas, svi kao da kriju
nešto od mene.
Tiko je.
Televizijska kutija
mi prikazuje tuđe emocije,
a meni su i moje emocije teške.

Danas mi čudno zvuči moje tijelo
kao vrtoglavica u krevetu,
iščekujem šta će biti
od ovog čudnog odnosa sila
riječi oko mene.

Danas mi drugačije zvuči povijest,
drugačije tumače moje tajne,
a ja se kao jelka ježim...
Jesam li nešto sakrila od sebe?

S makedonskoga jezika prevela Darija Žilić.

Tri prepjeva

William Shakespeare

(1564-1616)

SONNET CVII

Not mine own fears, nor the prophetic soul
Of the wide world dreaming on things to come
Can yet the lease of my true love control,
Supposed as forfeit to a confined doom.

The mortal moon hath her eclipse endured,
And the sad augurs mock their own presage,
Incertainties now crown themselves assured,
And peace proclaims olives of endless age.

Now with the drops of this most balmy time
My love looks fresh, and Death to me subscribes,
Since, spite of him, I'll live in this poor rhyme,
While he insults o'er dull and speechless tribes.

And thou in this shalt find thy monument,
When tyrants' crests and tombs of brass are spent.

SONET CVII

Ni moji vlastiti strahovi, nit proročka duša
Širokog svijeta, što o stvarima budućim sniva,
Istinske mi ljubavi trajanje još ne podriva,
Smatrajući je zalogom zapečaćenoj sudbi.

Smrtni mjesec svoju pomračinu preživje,
A tužni врачи изругују властита предвиђања,
Nesigurnosti сада круне се сигурношћу,
A мир највећа маслине вјечнога вијека.

Sada, s kapima ovog premirisnog vremena,
Moja ljubav svježom se čini; i Smrt mi potpisuje,
Da unatoč njoj, ja živjet ću u ovoj ubogoj rimi,
Dok ona haraći tupa i niješa plemena.

A ti, u ovom ovdje svoj ćeš naći spomen,
Kad tirana je grb i mijeden grob potrošen.

SONNET LXXVI

Why is my verse so barren of new pride,
So far from variation or quick change?
Why with the time do I not glance aside
To new-found methods and to compounds strange?

Why write I still all one, ever the same,
And keep invention in a noted weed,
That every word doth almost tell my name,
Showing their birth and where they did proceed?

O, know, sweet love, I always write of you,
And you and love are still my argument;
So all my best is dressing old words new,
Spending again what is already spent:

For as the sun is daily new and old,
So is my love still telling what is told.

SONET LXXVI

Zašto je moj stih lišen uresa novih?
Dalek od različitosti i brze mijene?
Zašto s vremenom i ja zastranio ne bih,
U nove metode i u tvorbe čudne?

Zašto i dalje pišem jednako, uvijek isto,
Te držim maštu u već zadatom okviru,
Da skoro već svaka riječ moje ime će reč,
Kazujući svoje podrijetlo i svoj začetak?

O, slatka ljubavi, ja uvijek pišem o tebi,
I ti i ljubav, još uvijek ste moja tema;
Stare riječi presvlačim novim, najbolje što znam,
Trošeći opet, što je već potrošena shema;

Kao što je sunce i staro i novo dnevno,
Tako i moja ljubav kazuje već rečeno.

Robert Herrick

(1591-1674)

To the Virgins, to Make Much of Time

Gather ye rose-buds while ye may,
Old Time is still a-flying;
And this same flower that smiles today,
Tomorrow will be dying.

The glorious lamp of heaven, the sun,
The higher he's a-getting,
The sooner will his race be run,
And nearer he's to setting.

That age is best which is the first,
When youth and blood are warmer;
But being spent, the worse, and worst
Times, still succeed the former.

Then be not coy, but use your time,
And while ye may, go marry;
For having lost but once your prime,
You may for ever tarry.

Djevicama, da dobro iskoriste vrijeme

Berite populjke ruža, dok još možete,
Staro Vrijeme još uvijek je leteće;
I cvijet ovaj isti što danas se smije,
Sutra već – umrijet će.

Sunce, veličajna lampa neba,
Što se više ono diže,
Manje mu za trku svršit treba,
I svom zalazu je bliže.

Ono doba prvo je najbolje,
Kad je mladosti i tople krví;
Ali potrošeno, loše i najgore
Vrijeme, slijedi dane što su bili prvi.

Plaha ne budi, iskoristi vrijeme,
I dok još možeš, udaj se;
Jednom kad svoju svježinu izgubiš,
Da zauvijek ne zakasniš.

S engleskoga jezika prepjevalo Krunoslav Mrkoci.

Herbert Read⁴⁰

Pjesme

Radosni ratnik⁴¹

Njegovo divlje srce tuče bolnom žalošću
njegove napete ruke stežu ledeno-hladnu pušku
njegove bolne čeljusti stišću vreli isušeni jezik
njegove razrogačene oči nesvjesno traže.

Ne smije vrištati.

Krvava mu slina
curi niz bezličnu jaknu.

Vidio sam kako je uboo
i opet uboo
jednog dobro-zaklanog Švabu.

To je radosni ratnik,
to je on...

⁴⁰ Herbert Read (1893. – 1968.), britanski filozof, povjesničar umjetnosti, književni i likovni kritičar bio je svestrani anarhistički pisac i autor brojnih knjiga o umjetnosti. Pod snažnim utjecajem engleskog romantizma i klasičnog njemačkog idealizma s jedne strane te egzistencijalizma i psihanalize s druge strane, za svog je života razvio vlastiti filozofiju umjetnosti koju je izložio u djelima *Filozofija moderne umjetnosti* (The Philosophy of Modern Art, 1952.), *Slika i ideja* (Icon and Idea, 1958.) i *Oblik nepoznatih stvari* (The Form of Things Unknown, 1960.). Pored teorijskih rasprava o umjetnosti i kritičkih studija o modernom pjesništvu, Read je obavio i nekoliko zbirki pjesama, poput *Pjesme iz kaosa* (Songs of Chaos, 1915.) i *Goli ratnici* (Naked Warriors, 1919.), u kojima je, među ostalim, pisao i o strahotama Prvog svjetskog rata.

⁴¹ Herbert Read, „The Happy Warrior”, u: Herbert Read, *Collected Poems*, Horizon Press, New York 1966., str. 35. Izvorno objavljeno u: *Naked Warriors* (1919.).

Izbjeglice⁴²

Nijeme figure pognutih glava
Putuju duž ceste:
Starice, nevjerojatno stare
i ručna-kola pokretne imovine.

One ne plaču:
nijhove su oči odveć nezrele za suze.

Mimo njih su projurile
povorce topničkih timova u povlačenju,
teretnih kola i hitre konjice.
Sada se zajedno bore
sa stražnjom stražom slomljene vojske.

Zadržat čemo neprijatelja do sumraka,
a one će krenuti
nijemo u mrak iza nas,
tek škripava kola
remeteći njihov tužni spokoj.

Raspelo⁴³

Njegovo je tijelo slomljeno
preko trbuha i prsa
pognuta glava visi
s jedne raspete ruke.

Amblemu agonije,
mi smo te slomili!

S engleskoga na hrvatski jezik prepjevao Jan Defrančeski.

⁴² Herbert Read, „The Refugees“, u: Herbert Read, *Collected Poems*, Horizon Press, New York 1966., str. 37. Izvorno objavljeno u: *Naked Warriors* (1919.).

⁴³ Herbert Read, „The Crucifix“, u: Herbert Read, *Collected Poems*, Horizon Press, New York 1966., str. 34. Izvorno objavljeno u: *Naked Warriors* (1919).

Kristian Županić

Cezarovi razlozi početka rata u Galiji

Veni, vidi, vici ili dođoh, vidjeh, pobijedih, slogan je kojim Cezar opisao svoj posao u Galiji, koji je započeo običnim sukobom, a završio kompletним priključivanjem teritorija Galije Rimu. Bez obzira na Cezarovu kratkoću u izrazu, rat u Galiji nije bio ni kratak ni jednostavan. Bitnu ulogu u oblikovanju naše perspektivu kojom gledamo na taj rat ima i ta činjenica što nam većina informacija o samom ratu i događajima vezanih za njega dolazi iz ruke pobjednika te stvaramo ideju ne uzimajući u obzir i drugu stranu priče ili barem onu koja se može isčitati između redaka postojeće.

Gaj Julije Cezar bio je vrsni rimski vojskovođa, političar i revolucionar koji se vrlo brzo uspeo na vodeću poziciju. Osim po političkoj karijeri, poznat je i po vojnoj. Najpoznatiji od njih su ratovi u Galiji koje je vodio 58. – 56. g. pr. Kr., a nedugo iza njih slijedi i građanski rat.⁴⁴ Najveći izvor informacija o galskom ratu iznosi nam sam Cezar u svojim memoarima *Zapis o galskom ratu*, a za njima slijede sporadični arheološki nalazi. Osim samog prepričavanja događaja, iznosi i neke bitne informacije koje se mogu i nešto drugačije protumačiti od Cezarove prvobitne namjere. Tako s obzirom da ni u antici nije bilo sasvim jednostavno započeti neki rat bez valjanog razloga, Cezar nam na početku svoje prve knjige iznosi opširne geografske opise tog područja Galije uz samu granicu s rimskom provincijom, i navodi najbitnija keltska plemena za početak sukoba, Sekvance i Heduance, a među kojima su Helvećani antagonisti te iznosi pozadinsku priču čitave situacije i događaja koji su vodili k neizbjegnom.⁴⁵ Taj će se ulomak teksta prikazati u ovom radu s odgovarajućim mu prijevodom te će se ukratko analizirati njegova struktura i sadržaj koji nosi te značenje koje se može iščitati, što će nam pružiti jasniju sliku i razloge kojima opravdava svoju vojnu intervenciju izvan granica Republike.⁴⁶

[2] Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala, [et P.] M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur... His rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur...

[3] His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea quae ad proficiscendum pertinerent comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscipit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate

44 Maškin 1987: 254.

45 C. Iulius Caesar: De Bello Gallico; I. 2 – I. 12.

46 Prijevod prikazanog pisanog izvora samostalno je djelo autora rada.

sua occuparet, quod pater ante habuerit; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diviciaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suaे civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

[4] Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetoricem ex vinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. (...)

[5] Post eius mortem nihil minus Helvetii id quod constituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadrungentos, reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditonis spe sublata paratores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicsisque exustis una cum iis profiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnabant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

[6] Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque non nullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant vel vi coacturos ut per suos fines eos ire patarentur. (...)

[7] Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit. Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetus principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset dum milites quos imperaverat convenienter, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum...

[8] (...) Ubi ea dies quam constituerat cum legatis venit et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

[9] Relinquebatur una per Sequanos via, qua Seuanis invitatis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnoniensem Haedium mittunt, ut eo deprecatore a Seuanis impetrarent. (...) Itaque rem suscipit et a Seuanis impetrat ut per fines suos Helvetios ire patientur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

[10] Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. (...)

[11] Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Romano meritos esse ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi [eorum] in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [quo Haedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesarem certiores faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

[12] Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit... Id Helvetii ratibus ac lirtribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immortalium quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenam persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius socii L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

[(2) Kod Helvećana je bio nadaleko plemenitog roda i najbogatiji Orgetoriks. On se za kozulovanja Marka Mesale i Marka Pizona,⁴⁷ vođen željom za vladavinom, zakleo vladajućoj eliti i nagovorio građanstvo da izdiđu iz svoje domovine sa svom svojom zalihom hrane, govoreći im kako će biti vrlo lako, jer sve (druge narode) nadilaze vrlinom, domoći se vlasti nad čitavom Galijom. Razlog zašto mu je bilo lakše nagovoriti ih je taj što su Helvećani zatvoreni priodom... (...) Zbog čega su imali manje prostora lutati i manje mogućnosti zaratiti sa susjedima, što je uvelike pogodalo jedan tako ratoboran narod. Zbog silnog mnoštva ljudi i slave u ratovanju te hrabrosti smatrali su da im je domovina uska...]

(3) Navedeni tim stvarima i potaknuti Orgetoriksovim nagovorom odlučili su pripremiti sve što im je potrebno za polazak, kupiti što veći broj tegleće marve i kola, spremiti što više usjeva kako bi ih zadovoljila dovoljna količina žita na putu te utvrdili mir i prijateljstvo sa susjednim državama. Za izvršavanje tih stvari izabrali su Orgetorika i rekli da su im dovoljne dvije godine za pripremu, a odlazak zakonom odredili za treću godinu. Primio je u svoju nadležnost službu izaslanika s drugim narodima i na takav način potaknuo Šekvanca Kastika, Katamantaledova sina, čiji je otac dugi niz godina držao vlast nad Šekvancima te od senata bio proglašen prijateljem rimskog naroda da uspostavi vlast u svojoj državi, koju je njegov otac ranije imao. Na isti je način nagovarao da isto pokuša i Heduanca Dumoriga, brata Divicijakova, koji je u to vrijeme predsjedao državom i bio omiljen u narodu te ga oženio sa svojom kćerijom. Tvrđio im je da je vrlo lako učiniti ono što se pokušava realizirati upravo zato što on pak sam namjerava osvojiti vlast u svojoj državi te da nema sumnje kako Helvećani nemaju najveću moć u čitavoj Galiji i tvrdio će im sa svojim zalihama i vojskom priskrbiti vlast. Tim govorom potaknuti međusobno su si dali povjerenje i prisegli te se nadali da, ako osvoji vlast, moći će se dokopati čitave Galije preko tri najmoćnijih i najhrabrija naroda⁴⁸.

(4) Ta je stvar javljena Helvećanima preko dojave. Prema svojim su običajima bili primorani Orgeto-riksa iz okova javno okriviti te je bilo potrebno da okrivljenik plati svoju kaznu – bude živ spaljen. (...)

(5) Nakon njegove smrti Helvećani nisu ništa manje nastojali ostvariti ono što su si bili odredili – da iziđu iz svoje države. Kada su smatrali da su za taj pothvat spremni, spalili su sve svoje gradove, njih otprilike dvanaest, sela, otprilike četrdesetak te privatne građevine. Također su spalili sve žito, osim onoga

47 61. godine prije Krista, to jest 3 godine prije Cezarova pohoda u Galiju (Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898.).

48 Misli se na Helvećane, Heduanice i Sekvance (Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898).

što su namjeravali ponijeti sa sobom, kako bi, pošto izgube nadu za povratkom doma, bili spremniji na podnošenje svake nevolje koja slijedi. Naredili su da svako za sebe iz doma ponese brašna za tri mjeseca. Nagovorili su susjedne im Raurake, Tulinge i Latobrige⁴⁹ da povevši se istim primjerom, nakon što spale svoja sela, zajedno krenu na put, a Boje⁵⁰, koji žive preko Rajne i prešli su u noričko polje te osvajaju Norej, da ih prime k sebi i pribroje među svoje saveznike.

(6) Ukupno su postojala dva puta kojima bi mogli izići iz svoje domovine. Jedan je put kroz zemlju Sekvanaca, uzak i teško prohodam, između planine Jura i rijeke Rodano, kamo jedva mogu proći jedna kola, a izuzetno visoka planina pak prijeti nad glavom tako da svega nekolicina ljudi (iz zasjede) može lako zapriječiti put. Drugi je put kroz našu provinciju⁵¹, koji je daleko prohodniji i širi, jer između teritorija Helvećana i Alobrožana⁵², koji su odnedavno podloženi, protječe rijeka Rhône te se na mnogim mjestima može pregaziti. Krajnji grad Alobrožana i najbliži Helvećanima je Ženeva iz kojeg most dopire na teritorij Helvećana. Smatrali su da će ili nagovoriti Alobrožane, jer se još uvjek nisu činili naklonjeni rimskom narodu ili ih silom natjerati da otvore put kroz svoju zemlju da prođu. (...)

(7) Kada je javljeno Cezaru da pokušavaju proći kroz našu provinciju, ovaj je požurio polazak iz Rima i bržim se putovima zaputio u Narbonsku Galiju te stigao u Ženevu. Poslao je poziv vojnicima čitave provincije na odaziv, koliko ih je god moglo biti, a ukupno ih je bila jedna legija, da se most, koji se pruža prema Ženevi, sruši. Kada su Helvećani saznali za njegov dolazak, poslali su mu izaslanike najvišeg staleža građana, čiji su predstavnici bili Namej i Verukleci, kako bi mu rekli da žele proći kroz provinciju ne učinivši ikakvu štetu, budući da nemaju nikakvog drugog puta zbog čega traže njegovo dopuštenje za prolaz. Cezar pak nije smatrao da im treba dopustiti prolaz, jer se sjećao kako je konzul Lucije Kasije ubijen, njegova vojska potjerana od strane Helvećana te poslana pod jaram⁵³ te da takvi ljudi koji nisu dobronakloni, ukoliko im je data prilika prolaska kroz provinciju, neće se suzdržavati od činjenja nepravde i nedjela. Stoga, kako bi si osigurao vremena dok se vojnici ne skupe, koje je pozvao, izaslanicima je odgovorio da će si uzeti vremena kako bi promislio o tome...

(8) (...) Kada je došao onaj dan kog je odredio s izaslanicima i kad su mu se vratili, rekao je da prema običaju i primjeru rimskog naroda nikom ne može dati prolaz kroz provinciju te ako pokušaju na silu, pokazat će im otpor Helvećani razočarani u takvu nadu, jedni, ako bi se na silu mogli probiti, stali su prelaziti rijeku Rhône u povezavši brodove i mnoge splavi koje su napravili, a drugi gazovima, gdje je rijeka bila najplića, tu i tamo danju, češće noću, no odbijeni rimskim vojnim utvrđenjem, naletom vojske i strijelama odustali su od tog pokušaja.

(9) Preostao je još jedini put kroz zemlju Sekvanaca, no preko njihove volje nije bilo moguće proći jer je uzak. Kada Sekvance nisu mogli pridobiti svojom voljom, poslali su izaslanike Heduancu Dumorigu da ih preko njega pridobe. (...) I tako je preuzeo stvar na sebe i izveo mogućim da otvore prolaz kroz svoju zemlju da Helvećani prođu te učinio da međusobno razmijene taoce kao osiguranje da Sekvenci neće Helvećanima braniti put, a Helvećani će proći bez nanošenja štete i nepravde.

(10) Cezaru je bilo javljeno da je Helvećanima namjera proći kroz polje Sekvanaca i Heduana u zemlju Santona, koji nisu daleko od područja Toulousea, a koji pripada rimskoj provinciji. Ako se takvo što dogodi, smatrao je da će to biti velika opasnost za provinciju da takav ratoboran narodu, pritom neprijateljski Rimljanim, imaju za susjede na otvorenim i izuzetno plodnim mjestima. (...)

(II) Helvećani su preveli svoje postrojbe kroz tjesnace zemlje Sekvanaca i stigli u zemlju Heduanaca te opustošili im polja. Heduanci, kako se nisu mogli sami obraniti od njih, poslali su izaslanike Cezaru da traže pomoć, jer su čitavo vrijeme bili naklonjeni rimskom narodu te da im nije sila trpeti da im se gotovo na pogled naše (rimske) vojske pustoše polja, odvode djeca u ropstvo i osvajaju gradovi.

49 Radi se o raznim germanskim plemenima (Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898.).

50 Keltsko pleme (Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898.).

51 Narbonska Galija (lat. *Galia Narbonensis*) bila je provincija na jugu Francuske koja se često nazivala „Naša provincija“ (lat. *Provincia nostra*) ili samo „Provincija“ od čega je danas Provansa prema okcitanskom *Provence* (fr. *Provence*).

52 Najpoznatije keltsko pleme u Narbonskoj Galiji.

53 Jaram je napravljen od tri kopljia, od čega su dva okomita, a jedno oprečno u obliku grčkog slova Π, ispod kojeg su primorani proći poraženi neprijatelji u znak pokorenja, što je za rimsku vojsku označavalo veliku sramotu (Divković 1991.).

U isto to vrijeme Ambari⁵⁴, saveznici i heduanski srodnici obavijestili su Cezara da nije lako obraniti gradove od navale neprijatelja kada su polja uništena. Isto tako Alobrožani, koji su imali sela i posjede preko rijeke Rodano, pribjegli su Cezaru i pokazivali da im nije ostalo ništa osim zemlje na polju. Tim stvarima potaknut, Cezar je smatrao da ne treba čekati da nakon što unište sve dobro svojih saveznika, Helvećani stignu u zemlju Santona.

(12) Postoji rijeka Arar koja protjeće kroz zemlje Heduanaca i Sekvanaca te se ulijeva u rijeku Rhôneu... Nju su Helvećani prelazili, povezavši splavi i korita. Kada je Cezar bio informiran preko izviđača da su već tri četvrtine vojnih trupa Helvećana prešle tu rijeku, a da je zadnja četvrtina preostala s ove strane rijeke Arar, za treće straže⁵⁵ krenuvši s tri legije iz vojnog tabora stigao je do onog preostalog dijela vojnih trupa Helvećana koji još nisu prešli rijeku. Veliki dio ih je ubio, jer ih je napao zbijene u kut i bespomoćne, a preživjeli su se dali u bijeg i sakrili u obližnje šume. Ta se župa⁵⁶ nazivala Tigurini. Naime, čitava država Helvećana podijeljena je na četiri župe. Upravo je ta župa, prema predaji naših predaka, prilikom ranijeg izlaska iz svoje domovine usmrtila konzula Lucija Kasija i njegovu vojsku poslala pod jaram. Tako je, ili slučajno ili prema nalogu besmrtnih bogova, onaj dio Helvećana, koji je nanio značajnu štetu rimskom narodu, prvi platio kaznu. Na takav je način Cezar osvetio ne samo javnu, već i privatnu štetu s obzirom da su djeda njegova svekra Lucija Pizone, izaslanika (istoimenog) Lucija Pizonu Tigurini ubili u istoj onoj bitci u kojoj i Kasija.]

Cezar u prvih 12 odlomaka prve knjige, od čega je prvi samo geografski opis Galije, iznosi razloge i objašnjenja situacije nastale na tom području, tik uz granicu s provincijom Narbonskom Galijom. Njegovi se razlozi mogu podijeli u dvije bitne cjeline. Prvi je dio više ili manje racionalan i donekle ga je moguće opravdati valjanim. Pa tako, prema Cezaru, cijela situacija kreće nekoliko godina prije s Orgetoriksom, tadašnjim vođom Helvećana, kojemu pripisuje glavnu krivnju i povod svemu što slijedi. U početku je samo postojala ideja Helvećana da se isele iz svoje domovine, jer im je teritorij postao tijesan,⁵⁷ što se, prema Cezaru, poklapalo s interesima i vrlo ambicioznim željama i planovima Orgetoriksa, tadašnjeg vođe Helvećana, da osvoji čitavu Galiju i nametne joj svoju vlast s Helvećanima na čelu. Kako bi to ostvario, obraća se susjednim plemenima, prije svega keltskim, to jest Sekvancima i Heduancima, za pomoć. Obraćajući se njima, stvara se, zasnovan na navedenim ambicijama i planovima, prvi bitan razlog, a to je narušavanje mira i stabilnosti u pograničnim regijama što izaziva prijetnju samoj rimskej provinciji zbog svoje neposredne blizine. Drugi razlog nastaje samim odabirom rute za seobu. Prema Cezaru ne postoji nijedna dobra opcija u tom slučaju, jer prolazak kroz susjedne regije stvara ugrozu rimskim saveznicima iz Galije, što ujedno stvara neposrednu ugrozu provinciji, a sam prolazak kroz provinciju pak čini direktnu opasnost za sigurnost provincije i Republike. Budući da je Helvećanima najbolja opcija bila kroz rimsku provinciju, traže dozvolu Cezara koji ih već ranije odlučeno odbija. Do ovog trenutka Cezar iznosi neke racionalne razloge zbog kojih smatra da sami Helvećani kao ratoboran narod i njihov ratni potpovrstanstvo stvaraju opasnost za narušavanje mira i stabilnosti. No svaki sljedeći razlog, koji spada u drugi dio, pokazuje zašto Cezar ima tako tvrdo zasnovano mišljenje i odluke u vezi s poslovima Helvećana.

Nakon odbijanja njihove molbe za prolaz, Cezar navodi da je razlog tomu njegovo nepovjerenje prema njima, prisjećajući se ubojstva konzula Lucija Kasija i sramote koja je nanesena rimskoj vojsci nekoliko godina prije, što spada u prvi razlog drugi dijela, koji su subjektivne prirode. Osveta Helvećanima zbog ranijeg događaja moguće je bio glavni motiv za sukobe u Galiji, samo se tražio pravi trenutak i set razloga. Helvećani su se, prema Cezarovu navodu, na njegovu odbijeniku, ipak pokazali toliko smioni (i drski) da okušaju svoj prolaz na silu. Kako se ispostavilo da su nadjačani, okreću se prolasku puno težim putem kroz susjedne regije kako bi stigli do Santona. Prilikom prolaska Helvećana kroz teritorij Heduanaca, Alobrožana, koji su odnedavno pokoreni Rimu te Ambara, optužuje ih se za pustošenja i nanošenje velike štete na njihovim poljima prilikom čega se navedeni narodi obraćaju Cezaru, moleći ga za pomoć pozivajući se na vjernost i naklonost Rimu. Na molbe rimskega saveznika smatra da mu ne ostaje druga prilika nego smješta reagirati, bez čekanja njihova odlaska u Santon. Bez obzira na to što se Santon nalazio podosta daleko od granice provincije te čekajući njihov

54 Keltsko pleme, susjedno Heduancima (Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898.).

55 Vrijeme noći od zalaska do izlaska sunca bilo je podijeljeno u četiri smjene straže, a treća smjena je kretala iza ponoci.

56 Lat. *pagus*, -i, m. označava skup više sela, a ovdje je ta skupina činila četvrti dio vojne trupe Helvećana (Divković 1991.).

⁵⁷ Takav način iseljavanja stanovništva nekih naroda, plemena i zajednica u antičko doba nije bilo strano. Na sličan način postupaju i Grci gotovo 7–8 stoljeća prije, kada su stanovnici odlazili trbuhom za kruhom seleći se na nove teritorije, osnivajući kolonije duž Miderterana koje su bile u potpunosti autonomne od matične Grčke.

odlazak udaljio bi ranije opisanu prijetnju za stabilnosti regije i provincije, Cezar u ovom trenu traži bilo kakav izgovor za izvršenje ofenzive te više ne postoji niti jedan korak kojeg bi Helvećani mogli napraviti, a da on prema Cezaru više nije krivi.⁵⁸ Naposljeku, konačan se razlog napada spominje vrlo koncizno u zadnjem dijelu gdje iznosi pobjedu nad daleko manjim neprijateljem, čija se grupa baš slučajno ispostavila da je ona skupina stanovnika jedne od četiriju regija kod Helvećana koja je kriva i odgovorna ne samo za smrt konzula Lucija Kasija i nanošenje sramote rimske vojski, nego i ubijanje izaslanika Lucija Pizona, djeda njegova svekra, čime je nanesena uvreda i Cezarovoj *familiji*. Skoro svaki sukob koji je uslijedio iza ovog je bio odgovor na prethodni, također vrlo dobro obrazložen, što je u konačnici rezultiralo pokoravanjem čitave Galije.

Pokoravanje Cezarovih (pa tako i rimske) neprijatelja je u konačnici bilo prema Rimljanim jedino moguće rješenje za otklanjanje prijetnje i opasnosti. Tek nakon što određeni narodi postanu pacati, odnosno umireni, to jest pokoreni, prilikom čega im se nameće rimska vlast, nastaje mir, u određenom smislu te riječi. No kako bi došlo do toga, treba postojati dovoljno valjanih razloga, koje nam, u slučaju početka galskog rata, Cezar ponovo navodi s dovoljno uvjerljivim obrazloženjima za dobivanje pristanka rimskog naroda da svoj pothvat i realizira. Tako je i sama uloga Cezarovih spisa o ratu u Galiji bila stvar političke propagande, gdje je njegova vlast uvelike ovisila o volji građana te vojsci. Navodeći sebe u trećem licu jednina stvara ideju da je bilo moguće da su se njegova poglavlja javno čitala na forumu u svrhu izravnog prenošenja vijesti građanima o situaciji.

Navedeni se razlozi za vojnu ofenzivu u Galiji mogu podijeliti u dva dijela, od kojih je prvi onaj se tiče interesa sigurnosti i najnižih slojeva rimskog društva koje narušavaju Helvećani svojom željom za seobom, kojima se jedino na početku pripisuje ambiciozna želja za pokoravanjem čitave Galije, zatim pitanje rute za prolaz ili kroz rimsku provinciju, što čini direktnu prijetnju provinciji ili kroz druge savezničke regije, gdje pak prilikom unošenja nemira u njih stvara indirektnu prijetnju provinciji. Drugi je dio razloga više subjektivnog karaktera i vezan za uvredu rimskog ponosa i njegove vojne snage, koje samo dodatno potpaljuju odobravanje ofenzive na već ranije prikazane Helvećane kao trenutno glavne neprijatelje. Osim ugroženog ponosa rimske moći, na koncu, dovodi se u pitanje i uvreda ponos Cezarove šire obitelji, što se spominje koncizno na samom kraju, čime svaki vojni korak poprima osobnu notu koju lako može razumjeti svaki pojedinac.

Koji su pravi razlozi Cezarova vojnog pohoda u Galiju vjerojatno su vezani uz njegovo jačanje vojne moći, širenja teritorija u osobnom interesu te bogaćenje, kako pljenom izvan države, tako i naklonošću i prihvaćanjem rimskog naroda unutar države. Cezar je velika rimska i povijesna osoba te revolucionar svog vremena u svakom smislu na kojega su se ugledali mnogi europski moćnici kroz povijest. Sadržaj koji iznosi Cezar nije nužno kompletno izokrenuta istina, ali svakako pokazuje da način njegova iznošenja ima veliku ulogu u stvaranju željene slike potrebne za dobivanje pristanka naroda i potpore vojske, čime ostvaruje potpunu vlast u državi. Razne učinkovite metode i pravi putevi prenošenja neke poruke u svrhu propagande bili su i ostali glavno i najjače oružje za upravljanje masom o čijem pristanku ovisi vlast pojedinca, što ujedno označava karakteristiku razvijenog društva, gdje se Cezar pokazao vrlo vještim te postao novi tip političkog vođe i uzor onima koji ga nasleđuju.

IZVORI

Gaius Iulius Caesar: *De bello Galico*, I.2.-I.2.

LITERATURA

Divković, M. 1991. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Naprijed.

Greenough, J. B., Benjamin L. D'Ooge, Grant Daniell, M. 1898. *Commentary on Caesar's Gallic War*.
Digitalno izdanie dostupno na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (Posljednji pristup: 10. 4. 2022.)

Maškin, N. A. 1987. *Istorija starog Rima*. Preveo s ruskog Miroslav Marković. Beograd: Narodna Knjiga.

58 Greenough, Benjamin i Grant Daniell 1898.

Slavko Kopač, *Lov na vepra*, 1948.,
ulje na ploči, 70x50 cm, ArtRecontre

PROZA

Tomica Bajšić

Odinga & Kibaki

ODINGA!, povikao je dječak čim je iskočio iz haustora i svom snagom zavitlao Molotovljev koktel prema policijskom transporteru koji je poput klina zapeo u masi prosvjednika. Boca je plamenim trakom prozviždala nad glavama okupljenih i nakratko ih zaustavila u kretanju. Nezgodna se naprava potom odbila i kliznula niz oklop policijskih kola da bi prsnula tek na asfaltu, metar ili dva razdaljine od mete.

Petrolejska smjesa buknula je tako u skučenom dijametru i nije ozbiljnije naškodila ni transporteru, ni suprotstavljenim prosvjednicima koji su opet stali hvatati jedni druge za vratove.

ODINGA!!! zaurlao je dječak opet bježeći natrag ulicom. Iza kordona policajaca okupljenih oko napadnutog vozila provirio je dječak iz suprotnog tabora i uperio pištolj u pravcu dječaka u bijegu. Imao ga je na nišanu, ali ga je ubrzo izgubio iz vida kada se bjegunac naglo zaustavio pored haustora i uskočio u isti onaj zaklon gdje je, nekoliko minuta prije, služeći se bocom petroleja i trakom kuhinjske krpe, pripremio svoju paklenu spravu, Molotovljev koktel.

Zbog te nagle promjene u trku izbjegao je prvi metak koji se zabio u zid uličnog ulaza. Za nekoliko sekundi izbio je bjegunac ponovno na ulicu i nastavio trčati, sada sa svojom školskom torbom na

leđima. Na demonstracije je došao iz škole zajedno s nekolicinom prijatelja, od kojih se zbog gužve razdvojio još u nepreglednoj masi u parku Uhuru. Val demonstranata koji je krenuo iz parka Uhuru, centralnog parka u Nairobiju, proširio se brzo na ulice, tako da se promet zaustavio u mjestu, a obližnji dućani spustili su zavjese.

Kada su vidjeli da je naoružan, policajci su pokušali zaustaviti starijeg dječaka, ali on im se, vižljast i mršav poput motke, oteo iz ruku i s pištoljem u ruci nastavio trk zabjeguncem. Ukriveni transparenti jedne i druge sukobljene strane otežavali su mu kretanje, ali nije odustao sve dok policajci nisu zaustavili potjeru. Njihov je zadatak bio stajati u živom zidu između suprotstavljenih demonstranata.

KIBAK!!! povikao je zatim strijelac čim je na kraju ulice, već blizu raskrišću, ugledao metu, onog mlađeg dječaka koji je bacio zapaljivu bocu na policijsko vozilo. Opalo je i drugi metak, ali život je šrtvi ovaj put spasila kopča na školskoj torbi ili je to bio stup od semafora, a možda i ricochet od pločnika. Kako bilo, zrno se odbilo u pravcu kioska s novinama i razbilo izlog tako da se staklo rasulo po novinama baš u trenutku kada je jedan čovjek bezuspješno pokušavao u praznom kiosku kupiti cigarete.

*
Muškarac u bijelom odijelu, koji je na glavi nosio panamski šešir širokog oboda, nije od sveopće buke ni čuo metak, nego je pogledao gore, visoko u krošnje, misleći da je pala grana.

Prvom policajcu kojeg je ugledao povikao je da u kiosku nema nikoga. Pretpostavio je da se prodavač sklonio zbog nereda i da će netko sigurno opljačkati kiosk, a policajac se nagnuo preko pulta i pitao ga je li on razbio staklo.

Gledajte, – rekao je čovjek s Panama šeširom – iako je ovo već treći kiosk na kojem pokušavam kupiti cigarete, nisam toliko očajan da bih slomio staklo.

Policajac ga je pitao zašto se ovuda mota i ima li gdje otići.

– Ja sam liječnik i radim ovdje u bolnici, dva bloka dalje. Auto mi je zaglavljen tu na raskršću zbog gužve. To je onaj bijeli Land Rover Liječnika bez granica. Molim vas, dovezite mi ga vi u bolnicu kasnije kada se gužva razide. Provozajte se malo. Samo ga dovezite do pet sati. Mi ćemo pješke.

Policajac je pogledao prema autu u kojem je na mjestu vozača sjedio čovjek dužih zulufa obućen u crvenu majicu s natpisom Brick City Renegades, benda s Komorskih otoka, koji im je mahnuo, viđevši da gledaju.

– Ostavite mi svoju značku, kao polog – reče policajcu dajući mu pritom nekoliko novčanica – a moj će vam prijatelj dati ključeve auta.

Dok su bili zauzeti razmjenom, dječak je u bijegu svom silinom naletio na liječnika koji ga je instinktivno privio k sebi kako bi ga zaštitio. Mali je bjegunac drhtao i trebalo mu je vremena da dođe do zraka. Od siline sraza pala mu je školska torba.

Njegov se progonitelj, koji je dotrčao nekoliko sekundi poslije njega, pritajio i nestao u gomili kada je video policajca, koji je krenuo za njim vidjevši da je naoružan.

– Hajde ti s nama, mali, da ti se nešto ne dogodi – rekao je liječnik – zašto bi netko htio u tebe pucati?

Kako su se njih troje probijali kroz masu ulicom koja je vodila prema bolnici, dječak je objasnio da je sudjelovao u demonstracijama, ali je prešutio bacanje Molotovljeva koktel-a.

– Slušaj, mali, ne znam čemu tolika strka, i Odinga i Kibaki su namještali ove izbore za predsjednika. Ne može se reći da je jedan krivlji od drugog.

– Ja sam iz plemena Luo, kao Odinga – rekao je mladi bacač Molotovljeva koktel-a.

– Zna li ti mama u što si se upustio? Politika u kratkim hlačama! Ja sam se u tvojim godinama bavio pikulama. Volio sam one maglene, iako su najvrjednije na tržištu bile porculanske. Porculanske! Kakav plemeniti zvuk kada bi se porculanske pikule dodirnule, zvonko i moćno kao da si u salonu za čaj britanske kraljice – rekao je čovjek s Panama šeširom i oči su mu zablistale, a grč na licu popustio. – Nema više takvih pikula, kao što su bile porculanske. Ne postoje. Nitko ih ne izrađuje. Nestao je sasvim taj plemeniti zanat. Da. Glatke pikule, iako lake pod prstima, meke na dodir, lako ti pobegnu ako nisi vješt u dohvatu. Savršene bijele površine poput djevičanski čistih glazura koje se nanosi na klizališta prije nego otvore vrata klizačima. Ali, što pričam, ti vjerojatno ni ne znaš što su klizališta. Pikulate li vi, djeco, poslije škole?

Ne čekajući odgovor zaneseno je nastavio:

– Bistre pikule, prozirne sa šarama, njih su svi imali u velikom broju. Postojane, malo veće od drugih, stabilne, ali ništa osobito u njima, ni misterij, ni izazov. Koristile su se da zauzmeš pozicije, složiš raspored na terenu, kako bi mogao poentirati porculankama ili maglenkama. Maglene pikule su isto bile rijetke, ali puno ljepše i tajnovitije od bistrih. Površina im je bila opora. Mogao si ih dobro zavrjeti da zaobiđe pikulu koja ti priječi put. Maglena pikula, sine, kao mineralna površina nekog dalekog planeta, idealna onda kada se situacija pred jamicom na igralištu činila nerješivom. U rukama sam imao i Jupiter i Mars, i Veneru i Saturn, i mjesec i zvijezde, cijeli Sunčev sustav! Nema boljeg učenja astronomije od pikulanja.

* *

Krenuli su svi zajedno dalje obilazeći vozila koja su se zbog gužve penjala i po nogostupu. Od predviđene dvije trake razvile su se njih četiri, i još uvijek se nitko nije pomicao ni naprijed ni nazad. Čovjek s Panama šeširom imao je osjećaj da opasnost nije prestala.

I bio je u pravu.

Već su zajedno s dječakom odmakli dosta dalje prema bolnici kada je krajčkom oka uhvatio siluetu progonitelja s početka priče. Očito je umaknuo policajcu i sada je izletio iz suprotne uličice i probijao se, ne ispuštajući pištolj iz ruke, između stješnjениh automobila, sve dok se nije našao na nekoliko metara od njih.

– KIBAKI! – zaurlao je.

Uperena je cijev bila preblizu da bi se mogla izbjegći, i da se progonitelj, koji je pripadao poklonicima Kibakija, ljudog oponenta Odingi na predstojećim izborima za predsjednika, nije u trenutku ispaljenja spotaknuo u branik kamiona s povrćem, treći bi ispaljeni hitac završio u prsima manjeg dječaka. Ovakvo je zrno prošlo kroz bedro samog strijelca, bolje rečeno, samo ga je okrznulo. Sve u svemu, lakša ozljeda, ali puno se krvi prolilo asfaltom.

– Ja sam liječnik – rekao je čovjek s Panama šeširom te pritrčao ranjenom napadaču kako bi ga previo.

Pištolj je s ulice podigao i na sigurno spremio ljećnikov prijatelj. Svoju je crvenu Brick City Renegades majicu iskoristio kako bi podvezao ranjenika. – Crveno na crveno – našalio se tip s dugačkim zulufima kojeg je lječnik zvao Fwamba. – Kao u onoj pjesmi... – nastavio je, ali nije se mogao sjetiti kojoj, pa je ljutito povikao na dječaka: – Nikada više takve ludosti da ti padnu na pamet. Odinga, Kibaki? Vrag je ušao u vas, djeco.

Ranjenik se umirio i nije puno plakao. Liječnik je, vidjevši policajca u daljini, signalizirao svom prijatelju da gurne inkriminirani pištolj u šah.

– Poznaješ li ovog našeg strijelca odnekud? – pitao je liječnik manjeg dječaka koji je bio meta. Nakon što je dječak zanijekao da ga poznaje, nastavio je: – Eh, kako čovjeku prolaze godine, tako na ulici sreće sve više poznanika, a sve manje prijatelja – rekao je to više sebi u bradu, nego malcu koji je sa školskom torbom opet na ledima nijemo stajao po strani i zurio u starijeg dječaka koji ga je pokušao ubiti.

10

Prije nego su se rastali lječnik mu je dao svoju posjetnicu iz bolnice ako mu što treba. Dječak ih je još neko vrijeme pratio pogledom kako s ranjenikom pod rukama odmiču prema bolnici, a onda je, pridržavajući iskrzanu školsku torbu na leđima, krenuo kući na ručak koji mu je već odavno spremila mama.

Putem do kuće osvrtao se kako bi video prati li ga netko, ali nije primijetio više ništa čudno, osim jedne iščašene muške figure na jednom od viših katova nebodera u poslovnom centru. Riđokosi bijelac koji je nešto nalik balonu punom vode ili boje bacio dole na ulicu među svjetlinu i odmah zatvorio prozor.

Zamišljajući lica ljudi kada na njih padne boja s nebodera diečak je prehodao dobar komad puta

i prošao pored jednog od najvećih odlagališta otpada u gradu, gdje je počinjala njegova četvrt. Trudeći se udahnuti što manje smrada, za nekih je pola sata stigao do vrata svog doma. Nije ih, kao i puno puta dotad, sam otvorio, nego je to učinila zabrinuta majka čim je načula ili predosjetila da stiže. Nije bilo puno prijekora. On nije ništa govorio, ali čim ga je čvrsto zagrlila, odali su ga divlji otkucaji srca. Nešto se dogodilo, ali majci u taj čas nije bilo do ispitivanja. Njezin sin, do prije nekoliko godina najmlađi od sedmero djece, vratio se kući iz škole, što je u ove dane eksplozije nasilja na ulicama bila radost svakoj majci.

Dječak se pregurao između braće i sestara okupljenih oko televizora i požurio do ormara u sobi koju je dijelio s još troje djece. Izvadio je svoje pikule iz ladice. Legao je na krevet prevrćući zaboravljene pikule u rukama. Razgledavao je svaku kao da je vidi po prvi put.

Ona jedna pikula s plavičastim prugama koju mu je poklonila Mga čiji su roditelji došli u Nairobi iz Tanzanije i koja mu se svidaala, ali nije ga dugo, već cijelu godinu i više, ni pogledala na igralištu ili školskim hodnicima, e, ta pikula gorjela mu je sada na dlanu dok se sjećao igre sa svojom prijateljicom iz najranije dobi.

Kako su postali veći i pikulanje ostalo zabava za manju djecu, a Mga izrasla u ozbiljnu djevojčicu, igre i prisnosti je nestalo. Pravio se kao da ga Mga više ne zanima. Ustvari, uplašio se. Ona je našla drugo društvo. Njihova prijateljstvo nije se održalo u novim okolnostima sazrijevanja. Njegova zaljubljenost je ostala tinjati iako se cijeli dan vukao ulicama s prijateljima. Gdje god bi mogli, napravili bi kakvu psinu, a znali su se i potući. Vodio ih je dječak stariji pet godina koji je već bio u popravnom domu i imao desetine prijava za delinkvenciju. Njihovo je društvo bilo isključivo muško i redovito su se kretali u grupi.

Lijepa bijela pikula s nebeskoplavim prugama koju mu je Mga poklonila kada su bili maleni bila je od najfinijeg porculana. Bijela, rekla mu je, bijela poput planinskih vrhova tamo u daljini otkuda su moji roditelji. I zaokružila je rukom horizont iscravajući rubove zakrivenе oblacima kao da je Mount Kenya i početak i kraj svijeta.

Prisjetio se doktorovih riječi: "Nema više takvih pikula, kao što su bile porculanske. Lake pod prstima, i meke na dodir, a lako ti pobegnu ako nisi vješt u dohvatu."

Skoro se opet okliznuo na dasci života, kako bi to rekao njegov učitelj engleskog. Jedva ga je promašio metak. Još gore, njegova paklena naprava mogla je nekoga spaliti ni krivog ni dužnog. A Mga, radost njegova djetinjstva i vjerni suputnik u pikulanju, pobjegla je iz njegovog života, uskoro će možda otici živjeti negdje drugdje, možda i dalje od vrhova Mount Kenya, i nikada je više neće vidjeti. Ta pomisao užasavala ga je više od straha od metka. Ali nada uvijek postoji, tako mu je govorila mama.

Da mu je imati samo jedno zrno mira što ga ona posjeduje. Što mu je majka prvo rekla kada se iz krvavih demonstracija vratio kući?

„Haro! Iđi odmah i operi ruke!” Zavikala je glasom koji ne trpi prigovora i odmah potom dodala pomirljivo: „Sigurno si gladan.”

Pojurio je zato odmah u kupaonicu.

Priče

1.

Moja draga kolegica Lara Bagar, inače kraljica stila, rekla mi je da bih mogla napisati 19 (post)koronskih priča. Kratkih, naravno. S obzirom na situaciju oko nas, to bi bile distopijiske priče, možda horor bez vukodlaka. Nikako autobiografske, bile bi predosadne. Ljubavne? Mislim da mi čak jednadžbe idu bolje, a zna se da nisam talent za matematiku.

Opet, još jedan petak. Koji je to bio u nizu? 20? 30? 150? Prošlo je nekoliko godišnjih doba, blagdana, katoličkih, pravoslavnih, bajrama, lock downa, političkih izbora, nogometnih prvenstva, ali kod M. se ništa nije promjenilo. I dalje je petak bio najteži. U svome carstvu misli, pitanja, nejasnoća, slutnji. Egzistencijalizam. Dobro bi joj došao koji karasevdah. I dalje nema odgovora, a ipak je Baricco rekao da nam život stalno postavlja neke stvari koje su poput pitanja, a onda prođu dani, tjedni, mjeseci, godine i život sam odgovori. A od odgovora niti o. Pitanja na koja je tražila odgovor bila su ona na koja odgovara prvi padež, ali to joj je i dalje izmicalo. Još jedna besana noć pred njom. Ljuta prije svega na sebe, zašto se okuražila na izlazak iz pećine. Zašto je vjerovala? Jer je željela vjerovati, jer je mislila da je to kao nikada prije i nikada poslije? Ljubav? Ma kakva crna ljubav, pogrešan odgovor, rekao bi voditelj kviza. Emocije? Oh, da, pa cijeli život su emocije, sve, od kada otvorimo oči, slušamo vijesti, radimo, družimo se. Što se to desilo? Distanca? Prije korone čak, pa ta osoba je anticipirala, preduhitirila krizne stožere cijelog svijeta, čak par mjeseci prije pojave tog nesretnog malog bića koje je promijenio svijet, krenula je distanca. Ničim izazvana. M. je toliko puta preispitala svoja ponašanja, svoje odluke, pokrete, sve... Niti računovoda iz istoimenog filma ne bi tu pronašao grešku. Možda je ona sama bila greška. Možda je sve bilo pogrešno. Ponavljala je, poput mantre, ljepota svega je u očima promatrača. Nema greške. Možda je taj krug trebao biti zatvoren upravo tada. Nije vjerovala u numerologiju. Više u funkciranje i djelovanje olimpijskih krugova – kada prestane funkcija a, a počinje funkcija b nečega, pa zar nisu i nogometni treneri nekada bili i sami igrači? Zar nakon nečega ne postoji nešto drugo? Zar postoji samo negacija? I tada nije bilo popularno, kao sada, biti negativan. Možda je nemoguća misija prelaženje iz jednog kruga u drugi, možda ona Bariccova pitanja nikada neće dobiti odgovor, ali vjeruj, nema života od sjećanja. Možda je to test, koji šalje neko svevišnje biće. Kako da novo novo bude zbilja novo, i kako da M. više ne luta po prošlosti. Poput ponora, vrtloga,... Holivudski filmovi, završna špica, *the end*, koji ne mora biti *happy*, ali treba ga ispisati, utakmica je prošla, produžetci, jedanaesterci, zadnji krug jedanaesteraca. Uzmi kredu, napiši, napiši taj *the end*, bez kraja nema niti početka.

⁵⁹ Vanesa Begić rođena je 1973. godine. Diplomirala je talijanski jezik i književnost na Pedagoškom fakultetu u Puli 1997. godine, a magistrirala književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2002. godine na temu Žensko pjesništvo talijanske nacionalne zajednice u drugoj polovini XXX. stoljeća. Odslušala je i poslijediplomski studij u Rijeci Književnost i društveno humanistički kontekst te položila sve propisane ispite odličnim uspjehom. Usavršavala se u Italiji (Castelraimondo/Camerino pri medunarodnoj školi za talijanski jezik i kulturu „Dante Alighieri“, a završila poslijediplomski sveučilišni specijalistički studij prevođenja na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli.

Objavila je knjige *Quelle dei versi* (Mara, Pula 2002.), koja je zapravo publicistički oblikovana inačica njezina magistarskoga rada, *Suvremena književnost za djecu u Istri* (2012.). *Quo vadis – promišljanja o svakodnevcima* (Vlastita naklada, 2015.). Riječki prijevod – *Fiumi di traduzioni* (Kultura snova, 2018.) posvećenu prijevodima te *Quo vadis 2* (2020.). Bavi se književnom kritikom, pedagoškim radom, prepoznavanjem i promicanjem vještina u djeci.

Clanica je Istarskog ogranka Društva hrvatskih književnika i središnječice Društva hrvatskih književnika. Zaposlena je u dnevniku *Glas Istre* kao novinarka. Objavljivala u časopisima *Nova Istra*, *La Battana*, *Književna Riječ*, *Kraj Nagnuća*, *Tema Riječi* (Sisak), *Knih i inče Most/The Bridge*, *Srpska Republika Riječi* (Distrizit Brčko), *Dubrovnik* i drugima.

2.

– Žene su vještije od svih ‘inteliđensa’ i ‘šerloka’ ovoga svijeta, uspijevaju vidjeti, kaptirati, osluhnuti, odgometnuti, čuti odmah kada nešto nije kako treba. I detektirati razlog. Vrlo brzo i jednostavno. Nisu one od jučera, uspijevale su tu daleko prije internetskog doba, gdje neće sada, pogotovo kada se umreže. Kao što su banke umrežene i nekima neće dati kredit, tako i dame, hmm, neće s nekim na spoj. Spoj? U doba distance? Bože sačuvaj – reče M. Nikada više, a ma baš nikada. – Nema nikada, uvijek postoji mogućnost, ako postoji mogućnost za... – replicira A. – Nema, gotovo, *the end* – opet će M. – Nije mi jasno – ubaci se F.

– Kako neke žene dobro prođu – nit' lijepe nit pametne, nit' za po doma, nit' za delo. Ona tamo, ne radi nigdje, niti ne traži delo, a po kući, bože sačuvaj. A kakvog samo muža ima, niti ga je nacrtala, nevjerojatno kako se nekima posreći. A mi, tu, i dalje kukamo li ga kukamo – nastavlja F. – Znaš za onu B., njoj neki tamo, svaki dan joj je slao cvijeće. Gdje si to vidjela? – upita F. M. će odmah: – U „Dinastiji“ omiljenoj sapunici osamdesetih, kada je Blake poklanjao Crystl ruže, bukete i bukete, ispunio cijelu sobu... – E, da, nećeš ti uspoređivati maštu supružnika Shapiro koji su kreirali tu sapunicu i neke bogataše iz Denvera, mi smo tu, recesija, nezaposlenost, korona... – Ma, cvijeće tako i tako uvene, ljepše je u prirodi – dometnu M. – Ali kakvih ima rospija, neke samo vrebaju tuđe muževe, specijalizirane su za to, pravi *arrampicatrici, ma non sociali, matrimoniali* – heh, zaključile su unisono. – Eh, da, svega ima. Neke vrebačice, uspješnije od političara u kampanji kada traže glasove... – Pa znaš, nekada su bile one koje su lovile isključivo vojna lica, i neke su se stvarno usrećile, uspjeli su ostati zajedno ratu unatoč, nedobivanju penzije mjesecima – reče M, a na to će F. – „tempi passati, lov na vojna lica je iz prošloga stoljeća, kao i na doktore, inženjere, mehaničare, mesare i one koji voze BMW. – Se sjećaš, onda su lovile nogometare? – ushićeno će F. – Da, samo kod nas nisu ni Primera niti Serie A, mogu zaboraviti na lagodan život, kao Crystl iz ranije spomenute Dinastije – ironično će M. – Sada love ove koji svakodnevno mijenjaju fejsbuk profilne fotke, i ističu mišiće, falše ili ne... – dodaje M. – A da, i ovi 'mišićavi' su prije 'mušićavi', ako se zadovoljavaju plavojkama koje svima komentiraju isto, pokazujući pritom nevjerojatnu širinu vokabulara. – E, da, nemaju Talijani uzalud *cuore, amore, dolore*.... – Ma ima i sretnih brakova, pogledaj one divne starčice što se drže za ruku, poštiju, cijene, vole, to je nešto predivno – nostalgično će M. – Nema romantičke, probudi se, to je stvar prošloga stoljeća, zato si rekla, starčići, mlađi odmah nešto drugo konektiraju, sheraju, lajkaju, ne treba im više niti motelska soba, dovoljan je onaj pametan telefon, hej, probudi se, nema većeg slijepca od onoga koji ne želi vidjeti – strogo će F. – Znaš što, pogledat će zalazak, bolje to od razglabanja o ljubavi kroz stoljeća, u doba korone, a da ne spominjemo koliko je jedna aplikacija razorila brakova, veza. Bolje pogledati zalazak sam, pa onda i zoru. I čekati postkoronske dane, zaključuje M. – A znaš onu tamo, kako joj se posrećilo? – dodaje F. uz pitanje zašto tinejdžerice, one u 20-im, 30-im, 40-im 50-im i, idemo dalje, muči isti problem, a nerijetko se kroz tu misiju poput lajtmotiva provlači i manje-više isti lik? Eeeeeeee.....odgovora nema ili pitajte Baricca.

3.

Život je poput filma, prilika da (do)živimo nešto što bismo htjeli, a izmiče nam. Uspjeh, slava, naših pet minuta da se izborimo za pravdu, a što se više stari, to je osjećaj za pravdu jači i veći ili bi tako trebao biti. Introspekcija, solilokvij (ne)realizirane ljubavi, a triler ili horor kao suočavanje s vlastitim demonima. Možda kada se najviše trudimo sve krene naopako, možda se stvari trebaju jednostavno dogoditi, možda u nastojanju da se pobijedi, da se postigne zgoditak, zabije autogol. Možda su lijepi stvari, lijepi trenuci satkani od projekcija, naših osobnih, nekih događaja koji se niti nisu dogodili, možda smo samo htjeli da se to dogodi, možda i prošlost ne postoji, ona je tek produkt nečega što postoji u našim glavama, viđeno ružičastim naočalama ili bez dioptrije. Zvučat će patetično, ali svatko je u našim životima bio s nekim razlogom, svatko je donio neku školu. Neki su imali puno škole, prekovremene sate, a netko je možda i tu prepisivao i izvukao se uz pomoć šalabahtera, jer cijeli život je dosad bio jedan veliki šalabahter, skoro po principu Ctrl C – Ctrl V.

I onda, ništa više nije kao prije. Kakav je to film? Blockbuster treće kategorije? Više neće vrijediti kratice pr. n. e. nego pr. k. i p. k. i 476., 1914., 1918., 1939., 1945. i nabroji dalje neće imati niti približno značaj kao ta dvostruka dvadesetica koja je zbumila sve numerologe, astrologe i ostale loge. Eh, da... možda će i o tome nastati jednoga dana crtani poput nezaboravnih Flinstonesa. A dotad zapamtitи da svi koji su bili dijelom nečijeg života bili su to s razlogom, i gledati na to ako se ne može drukčije, barem s povjesne distance, a distanca je 'in'... možda jednoga dana svijet postane bolje mjesto nakon velike škole bez zvona.

4.

„Skoro pa Pepeljuga“.

„Nesuđena Cenerentola je toga dana napravila 13 882 koraka. E, da, nije to malo, ali uostalom, tko zna, možda je bio i koji korak više, manje, dvokorak, trokorak, pa nije sveto pismo ta aplikacija. I Cinderela je zaboravila kako izgleda staviti normalne cipele. Najprije *lock down*, onda meditativna faza, osim šlapa i patika Pepa (skraćeno od Pepeljuga), više nije znala kako izgledaju prave cipele. Stoe tamо, neće uteći, odjeća možda sva neće dobro pristajati, kila manje-više, ali cipele, pa nisu zec, neće uteći, iz ormarića čekaju bolja vremena koja nikako da dođu.

A znamo, svako lani bolje. Ipak, za neke zgode se treba srediti, neko bolje izdanje, iako više nema Kritičara. Ali, ok, svejedno. I krenula Pepa, pješačila i pješačila, a noge se odučile od cipela. I počelo žuljati, a Pepa već otišla par (i malo više) koraka dalje. Što sada? Pustiti cipelu i otrčati bosa slijedeći Rousseauov imperativ „Natrak prirodi“? Ili hrabro nastaviti, bolnih nogu do cilja. Nema puta naokolo, nema povratka, samo dalje, samo naprijed. Plavog princa nema, prinčevi ne postoje više ni u bajkama. Bajka je možda sada preslik nekadašnjeg ‘normalnog’ života. Nema cipela, nema života od sjećanja. Da ne bude kafkijanskog buđenja s Ionescovim elementima uz analizu po maniri Freuda, Junga, Fromma, da i njega, dok se Dante i njegovo remek-djelo čine bližim nego ikada. Do kojeg pjevanja smo stigli? Sve to podsjeća Pepu na Petrarcin sonet. *Pace non trovo, e non ho da far guerra* – odnosno u predodžbama cijeli svijet je naš, a nemamo ništa. Dobro, ne treba ići u krajnosti, Schopenhauer i teorije pesimizma neka malo odmore. I Pepa je stigla kući bez da je srela plavog princa. Prije ponoći, dakako, poštjući epidemiološke mjere. Jer život nije bajka, a niti san. Život je nešto posve drugo.“

5.

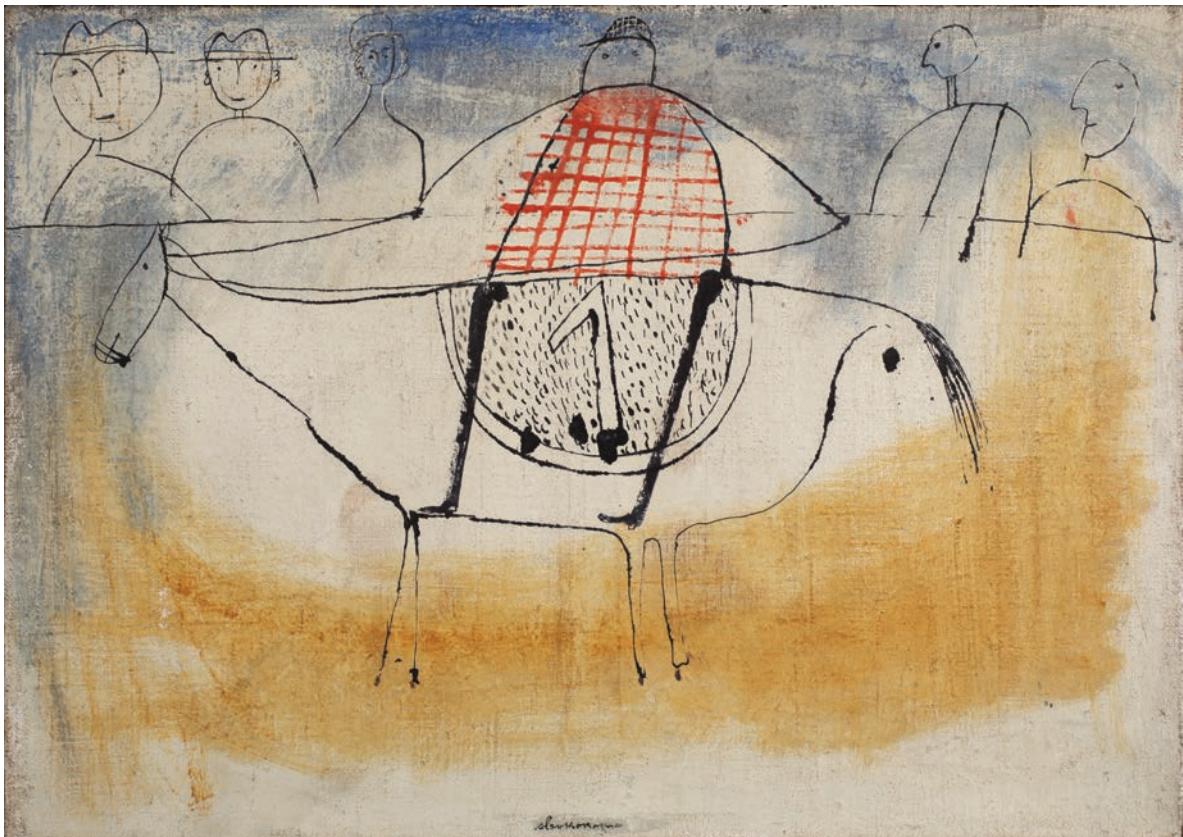
(Post)koronska priča broj pet. Prendere a sassate tutti i sogni ancora in volo. Mjesto radnje: svugdje i nigdje. Vrijeme radnje: atemporalno, od pračovjeka do korona-čovjeka. Možda je bilo tako, a možda i nije. Tko će ga znati. „Ovi stihovi najbolje dočaravaju stanje i (z)bivanje. Utopiju. Distopiju. Neshvaćene poete. Poete koji ne shvaćaju. (Ne)prilagođene. Prilagodit se komu ili čemu? Zašto? M. je davno pružila ruku. Utjehe, pomirenja, skrbi. Nekada se neke stvari osjećaju, predviđaju, dogode se u snovima, a ne u životu ili suprotno. Snovi poput izmikanog limuna. Barbike koje pobjeđuju. Isprazni snovi. Ispražnjeni. I ono Precijenjeno uvijek i iznova kao lajtmotiv, dok se ruka kojoj je pružena druga ruka sve više udaljava kroz ljubičastu maglu, nestaje iz vidokruga, pronalazi nove dimenzije. A kiša će isprati sve. Kao mrlje akvarela po platnu prelazeći u druge dimenzije. Sfere. Ruke. Nestaje i rađa se, neprekidan ciklus, koroni unatoč. A ruke će se možda jednom negdje sresti. U nekoj drugoj dimenziji. U nekoj drugoj priči. Cjelini. Temi. Novelji. Filmu. Operi. Na drugi način. Ništa više nije kao prije. A možda bude drukčije. I Bolje.“

6.

(Pot)koronska priča broj šest. Koronavirus, svinjska gripa, ptičja gripa, ledenjaci, potresi, temperaturni ekstremi, ponekad se čini kao da gledamo one *blockbuster*e za koje smo koju godinu unazad govorili, „uh, ma gdje nađu takvu fabulu, toliko glupu i nevjerljivu“. S druge strane navijanje, kao istinski izraz sreće, dokaz da postoji i svjetlija strana svega toga, zajedništvo, ‘živciranje’ zbog nečeg što nije vezano za zdravlje, što nije besparica, poslovni problem, stres, ljubavni jad ili svađa sa susjedima, nego iščekivanje i brojanje sekundi koje prolaze sporije nego dani. Nešto što ujedinjuje ljudе više od svega. Navijanje, fenomen, sa sociološkog gledišta toliko puta razmatran i analiziran, poput ‘radne’ terapije za sve, protiv sivila i monotonije svakodnevice koja je protkana (uglavnom) samo lošim vijestima. I danas se živo sjećam kada sam prvi put vidjela/čula istinsko navijanje, kao klinka na Verudi, dok se s ekrana RAI-ja prenosila finalna utakmica Svjetskog nogometnog prvenstva u Španjolskoj 1982. godine. Glas Nanda Martellinija koji je prenosio utakmicu između Italije i Zapadne Njemačke probio je zvučni zid prilikom trećeg odlučujućeg gola za Italiju koji je realizirao Altobelli, a iz susjedstva stariji penzioner u euforiji navijanja nadjačao i samog Martellinija. Mislim da se taj njegov „oooooooooo“ čuo s Verude sve do Šijane, tako snažan uzvik istinskog zadovoljstva, dok je navijanje u današnjem smislu bilo u povojima, mada se oduvijek, na jedan ili drugi način, navijalo. I jedan kuriozitet, i dan-danas u talijanskim TV kvizovima učestalo je pitanje, čak i u njihovoј verziji Miljunaša, tko je autor odlučujućeg gola finala između Italije i Zapadne Njemačke, toliko, da je jedan voditelj čak špotao konkurenta kada je fulao odgovor. A ostalo je povijest. Ili sadašnjost.

(Post)koronska priča broj sedam.

Neki su pružili ruku, bezuvjetno, a dobili nogu isto tako bezuvjetno, neki su pružili srce, a dobili nogu isto tako bezuvjetno, neki su darivali dušu, a dobili nogu isto tako bezuvjetno, nije ni čudo da je nogomet najpopularnija sporedna stvar na svijetu. Kada dođe do malo umora, treba još više humora, a važno je da u životu ne dođe do komplikacija, jer je to najgora aplikacija. Emocije su komplikirane, a nisu uvijek sofisticirane, nešto drugo je precijenjeno iako ne bi trebalo biti ocijenjeno. A ima i puno dobrih stvari, ali tko za njih više toliko mari.

Slavko Kopač, *Pobjednik*, 1949.,
ulje na platnu, 65x92 cm, ArtRecontre

Krunoslav Mrkoci

Privilegij samoće

1.

Ponekad je dobro opustiti se. Glasno odahnuti. Pojesti malo kruha da se umiri naslućivani osjećaj kiseline u želucu. Popiti malo prošlogodišnjeg vina. Domaćeg, crvenog. Neoksidiranog. S još uvijek izraženim voćnim mirisima. Prisiliti um da prestane grozničavo razmišljati. O bilo čemu. Nije važan svijet. (Uvijek ga je bilo i uvijek će ga biti.) Važni smo mi. Naš sadašnji trenutak i naše postojanje u njemu. Važni smo mi. Jer ovo je naš život i naše vrijeme. Bez obzira na sranja koja se događaju oko nas. (Duboki udah.) (Opuštenost i osjećaj zadovoljstva. Prožima um, psihu i tijelo.)

2

Odjednom... Pokret u žbunju. Onaj prokletnik što te vreba već posljednjih 6 mjeseci. Već si mu zaprijetila kako ćeš mu zvati majku i obavijestiti je o sve-mu ne prestane li. Tip je retardiran. Slijedi te i dalje. Ovaj put iz žbunja. Dižeš se s klupe, ljutita pomalo. Ubrzanim hodom udaljavaš se. Dok nervoznim ispuhivanjem izbacuješ posljednje dimove dogorjele cigarete iz sebe.

3.

Mnogi su muškarci uzdisali za tobom, i slinili. Oni poremećeniji ne odustaju ni danas. Oni razumniji, pokušali su te zaboraviti. Krenuli su svojim putem, predajući osjećaje zaljubljenosti zaboravu. Potrebna je velika snaga i odlučnost da se bude pametan. Da se krene dalje. Što čovjek čovjeku može ponuditi osim sparnog i vrućeg, ljuljuškala popodneva ljetnog dana, nabijenog tek mirisom nevidljivih feromona?

4.

Mir je neprocjenjiv. I zato izbjegavam ljudi. Pogotovo poznanike. Uvijek očekuju nešto od mene. Da

potvrdim njihove stavove. Pozdrav. Banalna pitanja, izjave, komentari. Samo zato što misle da me znaju. Očekuju čuti određene tvrdnje i odgovore, izraze koji će potvrditi njihova mišljenja i stavove, njihove vrijednosti. Traže u tebi, u svojem poznaniku, potvrdu vlastite ispravnosti. Potvrdu vlastitih stavova i vrijednosti. Nešto kao zrcalnu sliku samih sebe. No, u meni je neće naći.

5.

Samoća. Dok sam prolazio ispod otvorenog prozora gradskog kafića unutar sveprisutne i prevladavajuće buke, jedan je ženski glas sasvim jasno izgovorio riječ... usamljenost. Samo neprosvjećen um može se groziti samoće. Samoća nije kazna nego privilegija. Njome se treba pričestiti. Zašto se svi toliko boje samoće? Ne priželjkuju li svi u sebi bijeg? Bijeg... Od koga? Od drugih?... Ili od sebe?... (smijeh)... Od sebe je nemoguće pobjeći. Jedini način bijega od sebe je da se mijenjaš i da budeš nešto što jučer nisi bio.

6.

Kako su naivni i plitki ljudi koji očekuju od drugih dobiti potvrdu vlastite ispravnosti i vrijednosti! Kako je dugoročno porazno zapravo, za ego velikog uma, usvojiti model izgrađivanja samopouzdanja i vrijednosti utemeljen na tuđem mišljenju. I tu, u tome samopouzdanju, samosvijesti i u neovisnosti uma i duha, u tome se razlikuju veliki umovi i osobe od onih manjih, kojima su potrebni drugi. Ako će te ikad itko od tvojih istinskih prijatelja cijeniti i poštovati, poštovat će te zbog tvoje neovisnosti; neovisnosti u razmišljanju; neovisnosti od prevladavajućih trendova, od uvriježenih društvenih vrijednosti i poimaranja. Ostali, oni koji te ne razumiju, smatrać će te izgubljenim, u najmanju ruku čudakom. Neki će te možda i sažalijevati.

7.

Osjećaj dosade između dvoje ljudi najčešće je zapravo obostran. Zato, kada će Vam sljedeći puta suginovnik sa svojim temama djelovati dosadno, najvjerojatnije ste i Vi njemu/njoj dosadni. Ili biste bili, dugoročno gledano. Druženje ljudi je opravdano i dobro jedino kada oni zajedno ostvaruju nekakav zajednički cilj koji ispunjava nasušne potrebe jednog i drugog. Sve ostalo je gubljenje vremena. Uostalom, tko treba druge ljudi? Dovoljno je da ih vidim iz daljine ili na televiziji. A tu je još i internet koji mi ponekad dosadi pa na nekoliko dana stavim društvene mreže na čekanje... Koja riječ izmijenjena s blagajnicom prilikom plaćanja sasvim je dovoljna količina dnevne komunikacije s ljudskim bićima. Ljudi kao mnoštvo; ta vreva, gužva, buka, taj kaos. Oni su, zapravo, besmisao, dok je svaki čovjek, za sebe i unutar sebe, smisao.

8.

Da se vratim na početak; samoća nikako nije kazna ili patetično rečeno – nekakav ubogi osjećaj, nego je privilegij; izraz slobode i mira pojedinca. Drugi nam ne mogu biti smisao, jer smo zapravo u nekim stvarima neopisivo različiti i nužno neopisivo sami. Samoća je put k istinskom jastvu i biti. Ona nam pruža priliku za inicijaciju u samoga sebe. A tko zna koga ili što možemo tamo otkriti? Ponekad, samoća je jedini stvarni izlaz koji nam omogućava da dosegnemo i sačuvamo sebe.

Andreja Malta⁶⁰ i Katarina Solomun⁶¹

Dobro jutro i laku noc

Tog je jutra Anamarija pod kišobranom čekala da se upali zeleno svjetlo na semaforu. Ponekad stvarno mrzi ovaj grad u kojem, kada jednom krene, kiša ne staje danima. Konačno! Prešla je cestu i našla se pred staklenim zdanjem nove poliklinike. Udahnula je i otvorila vrata. Danas mora podignuti nalaz koji će joj potvrditi – ili neće – je li konačno trudna. Doduše, kućni test je bio negativan, ali možda se ipak potkrala greška. Možda ga je prerano napravila. Nije mogla dočekati pa ga je napravila deseti dan nakon transfera. Negativan. Pa opet dvanaesti dan. Negativan. Danas je petnaesti dan. Beta HCG iz krvi ipak je precizniji. Zna da zavarava samu sebe, da si daje lažne nade. *Mogla si to i jučer saznati da si izvadila krv do 11 sati, a ne u 3 poslijepodne. Dobro da si uopće i stigla na vrijeme, mamine su joj riječi odzvanjale u glavi dok se eskalatorom uspinjala na prvi kat.* Kao da bi taj jedan dan išta promijenio. Ili je trudna ili nije. Trećeg nema. Dlanovi su joj bili znojni, stalno ih je brisala o hlače, a srce je lupalo sto na sat. Pokucala je na vrata na kojima je pisalo da se nalazi izdaju od 10 do 12. Dobro, barem nije zakasnila.

- Dobar dan, – tih je rekla – trebala bih podignuti nalaz beta HCG-a, jučer sam vadila krv...
 - Vaše ime? – ljubazno joj se obratila mlada djevojka u bijelom.
 - Anamarija Vidović.
 - Samo malo... Izvolite – pružila joj je presavinuti list papira
 - Hvala, doviđenja...

Sjela je na zelenu stolicu u čekaonici (podjećale su je one iz Ikee) i zagledala se u brojku. 0.100. Opet ništa. Možda bih mogla popiti jednu kavu, ovu iz automata za 4 kune, nije tako loša, bila je prva stvar koja joj je pala na pamet. Ionako joj se nigdje ne ide. Pogotovo ne sada. Pogotovo ne po ovoj kiši.

⁶⁰ Andreja Malta rođena je 1961. godine u Ljubljani. Državljanka je Slovenije i Hrvatske. Početkom osamdesetih godina objavljivala je u časopisu *Mladina*, da bi zbor obiteljskih razloga nakratko odustala od pisanja. Od 2006. godine ponovo počinje pisati i objavljivati, i to na hrvatskom i slovenskom jeziku, za različite književne časopise poput *Narodnog lista*, *Sense*, *Marulićeve književne revije*, *Zareza*, *Uličnih svjetiljki*, listova za nacionalne manjine *Most*, *Planika* i *Liburnijska priloga* te za više portala, između ostalih za riječku *Književnost uživo* (www.knjizevnostuzivo.org). Metaforu i slovenski portal za književnost *Pesem.si*, a istovremeno prevodi nekoliko knjiga na slovenski.

Aktivna je članica Udruga zadarskih pisaca Zapis, Hrvatskog književnog društva – ogranak Zadar te Slovenskog kulturnog društva Lipa iz Zadra. Dosad je objavila sljedeće naslove:

Po stezah stvarnosti / Stražama uspomene, dvojezična slovensko-hrvatska zbirka poezije i kratke proze, Slovensko kulturno društvo Lipa, Zadar, 2013.

Tužne šansone Dušana Gojkova, prijevod sa srpskog na slovenski jezik, 2015.

Lovac na jelene i Srebrenica Nikole Šimića Topina, prijevod s hrvatskog na slovenski jezik, 2015.

Lica i policijska ljubavlj: zbirka kratkih priča, Studio TiM, Rijeka, 2015.

Voznjava stvari / Školjček, stari, drvenički devojčki, ko boste zbirali počitnice i ljetnim danima, Slovenske kulturne dnevnice u Lipu, Žadar, 2015.

Vsačkanje stvari / Svakidašnje stvari, dvojezična slovensko-hrvatska zbirka poezije
Mojmír Kralj, Bojan Šimčić, Iva Čavrić, Bojan Šimčić, Goran Šimčić, Bojan Šimčić, 2014

Moja mačka Bella... radila je što je htjela, zbirka pjesama, Studio 1

Ultrajubičasto, zbirka kratkih priča, HKD, ogrank Rijeka, 2018.

Nikad ne znaš, kužiš me?, zbirka poezije, Studio TiM, Rijeka, 2019.

Nikoli ne veš, saj me štekaš? / Nikad ne znaš, kužiš me?, prijevod zbirke poezije na slovenski jezik, Slovensko kulturno društvo Lipa, Zadar, 2019.

Mascha und Bruno / Maša i Bruno, zbirka priča na njemačkom jeziku u nakladi united pc. (<https://www.united-pc.eu>, 2020.)

61 Tamara Modrić Zagorac (Katarina Solomun) rođena je 1976. godine u Rijeci. Završila je Filozofski fakultet u Rijeci – smjer Hrvatski jezik i književnost.

Radi kao lektorica u brojnim listovima, izdavačkim kućama. Godine 2005. pokreće vlastitu izdavačku kuću Studio TiM u kojoj radi kao urednica brojnih izdanja.

S talijanskog jezika na hrvatski prevela je nekolicinu knjiga s područja popularne psihologije/pedagogije i beletristike. Dosad je objavila slijedeće autorske poslovne:

Slatki dobar teks – vijestanje kubarska, Studio TiM, Rijeka, 2008.

Staviti dobiti tek – vintage kulinarna, Studio TiM, Rijeka, 2008.

Stavíte cu te na Facebook! – young-adult roman, Studio TIM, 2017, autorka Milena Štěpánková, Mgr. Psych., Studio TIM, 2017

Od Zemlje do Mjeseca (i natrag) – YA roman, Studio TiM, Rijeka, 20

Jesmo li još uvijek prijateljice? – YA roman, Studio TiM, Rijeka

Tajni život Lene Car – YA roman, Studio TiM, Rijeka, 202

Izvukla je mobitel iz torbice i nazvala Marina. Javio se nakon drugog zvona.

- Opet ništa – rekla je umjesto *dobro jutro*.
- Ma nek' ide sve u pičku materinu!
- A čuj, i ja sam se nadala, pogotovo što sam ovoga puta uistinu imala sve simptome. *Osim dva negativna testa koje sam ti prešutjela*.
- Gle, Ana, ne znam koliko to više...
- Pusti sada to – odmah ga je prekinula. – Ne mogu sada misliti o tome. Popit ću negdje kavu. Zaslужila sam je, zar ne?
- Naravno da jesи – rekao je Marin nekako bezvoljno. – Ana, nemoj biti jako tužna. Već si sve ovo prošla. Bilo bi čudo da je uspjelo.
- Da, znam – odgovorila je i spremila mobitel u torbicu.

Vozeći se autobusom ni sama ne znajući gdje, promatrала je kišne kapi na staklu. Uopće je nije zanimalo što se odvija iza tog stakla. Još dok je bila mala voljela je gledati kapi koje se, klizeći, nastoje spojiti. Ako se spoje, ostvarit će joj se želja. Toliko je silno željela da se one male spoje s velikima. Nitko ne može živjeti kao jedinka, čak ni kišne kapi. *Makni taj nos već jednom od tog stakla*, govorila bi joj mama. *Zamaglit ćeš sve prozore*. A ona bi tada, baš njoj za inat, povukla prstom po magli nastaloj njezinim disanjem. *Ana!* povikala bi mama. *Pogledaj što si napravila! Sada mi je stvarno dosta! Radije obriši suđe! Za majku milu, nisi više dijete!*

Nakon otprilike pola sata shvatila je da se vozi u pravcu Kantride. Ustala je u namjeri da izide na sljedećoj stanici. Kiša je i dalje bila neumoljiva. Lišće je napadalo po pločniku i Anamariji se činilo kao da se opet vratila u djetinjstvo kada je zamišljala da je princeza koja hoda po baršunastom tepihu koji se prostire pod njezinim nogama. No, sada se umalo pokliznula po tom princezinom šarenom tepihu. *Kvragu i te cipele, i ta kiša, i to lišće, i taj nalaz*. Što uopće radim ovdje? zastala je ispod jednog stabla uz cestu s pogledom na more. *To je zato jer ti je glava vječno među oblacima!* opet je začula mamin glas. Kako je bila u blizini gradskih bazena popit će tu kavu u obližnjem kafiću na korak-dva. Otvorila je vrata, pogledala lijevo-desno i krenula prema stolu ispod velikog prozora. Gotovo da je bila sama u tom velikom sterilnom prostoru. Odložila je kišobran, skinula jaknu i sjela. Opet se zagledala u more. Bilo je prljavosivo. Uzburkano. Depresivno. Voljela bi da može isplakati sve te negativne nalaze. I prvi, i drugi, i treći, i četvrti... Umjesto toga, lupkala je prstima po stolu i čekala svoju prvu kavu nakon dva tjedna. Malo šećera, više mljeka, u nekoj dizajnerskoj šalici po mogućnosti. Da je sada kući, u svom malom gradu na jugu, pila bi kavu u maminu stanu iz male bijele šalice s nekom smiješnom pticom u kojoj se nekoć prodavala Nutella ili nešto slično, Eurokrem možda. Ta joj je slika izmamila smiješak. Otpila je gutljaj kave koju je konobar stavio ispred nje. Mislila je da će imati bolji okus. Već se odviknula od njezine gorčine. U trudnoći je pila samo Nescafé. Da se nasmiješ! Opet se zagledala u more. Jugo je navaljivalo na obalu svom žestinom. Mora nazvati mamu.

- Ana... – začula je tako poznat glas.
- O! Ooo. Opet ništa – bila je kratka.
- O, mila, tako mi je žao, ovoga sam puta stvarno mislila da će uspjeti...
- I ja sam. Ali nije.
- Što je rekao Marin? – krenula je mama s pitanjima.
- U pičku materinu, to je rekao.

Mama se nasmijala pa se nasmijala i ona.

- Ana – krenula je mama odjednom nekako ozbiljno, preozbiljno – što ćeš sada?
- Ne znam, čekat ću menstruaciju, odmoriti se, krenuti ispočetka... – nabrajala je između dva gutljaja, ne odvajajući pogled od mora.
- Znam da ti nije jednostavno sve to, ali koliko još misliš pokušavati? Iscrpljivati samu sebe, a...

Pokušavati? Iscrpljivati? Pobogu, zašto sam te uopće nazvala? O čemu ti to pričaš? Ovo nije iscrpljivanje, ovo je... ovo je... kušnja koliko imaš nade. Sve ostalo je nebitno. Ja sam nebitna, Marin je nebitan, ti si nebitna. Iscrpljivati? Pa ti si ostajala trudna samo tako i onda si još... Ma, ne mogu vjerovati! Ne, ne, nisam te trebala nazvati. Baš mi uvijek, ali uvijek pokvariš dan, gore od kiše.

– Ne znam, mama, ne znam. Gle, sada stvarno ne mogu ni misliti ni planirati. Umorna sam.

– Naravno da si umorna – nastavila je mama. – Ne možeš ne biti umorna. Jesi li razmišljala da svratiš na jug?

Ni u ludilu!

– Ne mogu dobiti godišnji – bilo je prvo što joj je u ovom trenutku palo na pamet. – Iskoristila sam dva tjedna bolovanja. Ne mogu sada tražiti godišnji.

– Ali... – mama je pokušala još nešto reći.

– Javit će ti se – nastojala je što brže privesti razgovor kraju. Kao i svoju kavu. – Čujemo se, ok?

– Ana, čuvaj se.

– Da, da, hoću. I ti isto. Bok!

Osjetila je da mora na WC. Iz torbe je uzela uložak. Zatvorivši za sobom vrata, ugledala je na gaćicama krvavi trag. Menstruacija. Sve je ovo već prošla. Prisjetila se kako je jutros Marin spavao pored nje prebacivši ruku preko njezina trbuha. Kao da čuva nešto čega više nema. Čega nije ni bilo. Povukla je vodu i oprala ruke.

Izšla je u još jedan od kišnih dana koji traju već tjednima.

1

Dan je napokon osvanuo u suncu. Iako prohlađan, bio je to jedan od rijetkih sunčanih dana u tom kišovitom, kasnom ljetu.

Miranda je, kao i uvijek, točno u četiri poslijepodne izašla iz ureda. Prilično umorna i posve bezvoljna, kakva je u zadnje vrijeme bila, nadala se da će uspjeti uhvatiti zadnje zrake zubata sunca dok su se one polako spremale prepustiti svoje mjesto sivilu mraka, čije su se sjene već polako počele rađati negdje u daljini.

Krenula je jednom od zadarskih gradskih ulica ispunjenom rijetkim prolaznicima koji su se, za razliku od nje, žurili s posla kući i duboko udahnula. Na trenutak je osjetila kako je tračak hladnoga zraka razbuđuje, nakon suhe, ustajale uredske klime koja ju je doslovce gušila sušeći joj ionako već uvelu kožu lica, i zastala ispred semafora prepustivši se posljednjim zrakama sunca da joj škrto miluju lice.

Nastavila je put prema parkingu na kojem je svako jutro ostavljala auto i izvadila ključeve iz torbice. Odjednom se predomislila osjetivši želju za kavom. Kroz jutro je, doduše, samo malo pojela, ali nije osjećala naročitu glad te je spontano odlučila da će, umjesto kući, krenuti prema obližnjem kafiću kamo je često navraćala.

Pogotovo u zadnje vrijeme otkad je ponovno ostala sama.

Ušla je u poluprazni kafić, sjela uz prozor s pogledom na ulicu, naručila veliki macchiato s malo pjene i čašu vode, izvadila kutiju slim cigareta i zapalila prvu. Uz kolute dima ubrzo je stigla i kava praćena ljubaznim smiješkom mladoga konobara.

Ni o čemu posebnom nije razmišljala. Čak ni o svojoj kćeri Anamariji. U posljedne vrijeme Miranda se teško koncentrirala, a najteže joj je padao taj napor na poslu. Srećom pa kolege ništa nisu primjećivali. Ili su se samo pravili da ništa ne vide? Uostalom, svi su znali da se nedavno, po drugi put, rastala i da joj nije lako. Neki su se znali našaliti na njezin račun primjedbom: *Onda, Miranda, kad se ponovo udaješ? Ako ovako nastaviš, postat ćeš druga Žuži Jelinek, prva iz našeg ureda!*

Nakon toga obično bi uslijedio dobrodošan, skoro naivan komentatorov smijeh.

Miranda bi uz kiseli smiješak samo odmahnula rukom.

Pogledavši na sat čje se mala kazaljka već približavala broju pet, zapalila je još jednu cigaretu i popila iz šalice hladni ostatak kave. Izvadila je novce kako bi platila račun i onda ih je ostavila na stolu, primjetivši da je konobar zauzet te se, otvorivši vrata kafića, opet našla na sada već prohладnoj i polumračnoj ulici.

Nevoljko je gurnula ulazna vrata zgrade u kojoj je stanovaла i provirila kroz uski otvor u poštanski sandučić. Učinilo joj se da se unutra nešto nalazi. Spretno je tankim prstima izvukla dvije omotnice, krenula stepenicama na prvi kat, zastala ispred stana broј četiri, otključala i ušla zalupivši ulazna vrata za sobom.

Pozdravila ju je tišina.

U mraku je skinula cipele, laganu jaknu i mekanu maramu maslinaste boje koju je već godinama nosila preko ramena, nikako se ne mogavši odlučiti zamijeniti je nekom novom i veselijom krpicom toplijih boja.

Upalila je svjetlo u dnevnom boravku, pokupila poštu sa stolića u kuhinji koju je netom donijela sa sobom i sjela na kauč.

Najprije je otvorila plavu četvrtastu omotnicu s pozivnicom na neko nebitno otvaranje likovne izložbe pa je nije ni do kraja pročitala.

Druga, bijela omotnica, bila je duguljasta, a u lijevom gornjem kutu plavim je slovima pisalo – *Nacionalni program ranog otkrivanja raka vrata maternice*. Ispod toga, malo sitnijim slovima, stajalo je ime i adresa – *Zavod za javno zdravstvo, Ul. Ljudevita Posavskog 7, 23 000 Zadar*.

– Bah... – promrmljala je tiho Miranda. – Svake godine isto. Baš su dosadni. Čim napuniš pedesetu godinu, počinju te bombardirati kojekakvim glupostima.

Vrtjela je neko vrijeme omotnicu u rukama razmišljajući bi li je uopće otvorila, ionako znajući da se unutra nalazi poziv na ginekološki pregled, za takozvani PAPA test.

– Glupostil! Zašto bih uopće otišla kada je svake godine sve u redu? – zapitala se poluglasno.

Bacivši neotvorenu omotnicu na stolić ispred sebe, upalila je televiziju i krenula prema kuhinji, izvadila nekoliko dana ranije načetu bocu crnoga vina iz hladnjaka i natočila u poliranu čašu tamnocrvenu tekućinu. Otpila je gutljaj bez posebnog užitka i opet sjela na kauč. Pogledom je još jednom skrenula prema omotnici, sasvim bezvoljno zaključivši da će sutradan razmislići o tome hoće li se uopće prijaviti na prepostavljeni poziv za pregled.

Dok je rutinski isprijala vino zureći u prazno prema upaljenom televizoru, odjednom se osjetila neopisivo umornom, praznom i usamljenom.

– Koje sranje od životal! – promrmljala je, popila do kraja preostale kapljice iz čaše i zadnjim snagama krenula prema kupaonici.

Tek je sutradan ujutro primijetila da je noć ranije zaboravila ugasiti televizor.

2.

– Tako je to kad se žena opusti – slušala je glas svoje ginekologinje dok se u kabini pripremala za pregled. – Baš mi je drago Anamarija, baš mi je drago – mrmljala je kroz poluspuštene naočale. – Jeste li spremni?

Odmaknula je plastičnu zavjesu koja ju je neodoljivo podsjećala na onu kupaonsku. Bijele boje. U ordinaciji je ionako sve bilo bijelo. Čak i orhideja koja je pronašla svoje mjesto ispod velikog prozora.

Uspela se na onaj grozan stol za pregled, koji joj se sada učinio manje groznim. Ruke je prekrižila na trbuhi i čekala. Trznula se kad je liječnica uložila spekulume. Bili su tako hladni. Brzo ih je i skinula.

– Odlično, Anamarija, odlično – nasmiješila joj se svojim crvenim usnama. – Idemo sad na ultrazvuk.

Legla je na krevet u mračnoj sobi i opet čekala. Jedva da je i disala. Ruke su joj sada već bile potpuno vlažne. Ultrazvuk je bio vaginalni. Sjetila se Kike koja joj je rekla jednom prilikom: *Niti se ne uspiješ snaći, a već si dobila velikog!* Anamariju je pak taj ultrazvuk podsjećao na štapni mikser kojim je često radila krem juhe od povrća.

– Da vidimo... – liječnica je vrtjela taj ultrazvuk lijevo-desno. – Evo ga! Vidite!

Pritom joj je pokazala crnu točkicu unutar njezine maternice. Sasvim malenu. Koja je u sebi nosila svu njezinu bol, isplakane suze i one neisplakane, strahove, nadanja...

– Za sada imamo gestacijsku vrećicu – rekla je. – Ma super!

Nije joj bilo jasno zašto je liječnica neprekidno govorila u množini: *idemo, jesmo, imamo...*

Nakon što se brzinski obukla iza one tuš-zavjese, čekala je da lječnica napiše nalaz. Pritom je pogledom prelazila po njezinom stolu: brdo nabacanih papira, reklame za Nifty testove, Lactagyn vaginalete, oralne kapsule, kreme za suhoću intimnog područja... *Možda bi to mami trebalo?* pomislila je.

– Anamarja – liječnica ju je sada gledala zavaljena u svoju stolicu – trudni ste sedam tjedana. *Nije rekla trudni smo.* – Evo – pružila joj je brdo papira – izvadit ćete krv i urin, Rh faktor i krvnu grupu.

Na kraju joj je dala i trudničku knjižicu.

– Vidimo se za tri tjedna. Sretno!

Izašla je iz ordinacije u gradsku gužvu. Nije znala gdje bi sama sa sobom. Hoće li do centra autobusom ili pješice? Da se najprije javi Marinu ili mami? Kada bi mogla nazvati Kiku? Laganim korakom stopila se s masom prolaznika.

3

Uvijek kada bi razmišljala o tome ni sama nije znala kojim je čudom uspjela zatrudnjeti. Prirodno. Nije voljela taj izraz *prirodna trudnoća*. Kao da postoji i neprirodna. Ili manje prirodna. Već je bila rana jesen. Dva mjeseca ranije sjedila je na neudobnoj drvenoj klupi u čekaonici, na odjelu za humanu reprodukciju, dva kata ispod glavnog ulaza u veliku zgradu ginekologije. Okružena mnoštvom žena. Njezinih godina, mlađih, starijih. Marin i ona čekali su tog dana satima. Kada su ušli, prvi je dojam bio pozitivan. Dočekala ih je liječnica srednjih godina, koju su svi s prigušenim strahopoštovanjem nazivali *profesorica*, ljubazno im se nasmiješila, predstavila sebe i medicinsku sestru koja je sjedila pored otvorenog prozora i rukom im pokazala da sjedu. Zatim je kratko rekla: *Slušam!* I Anamarija je krenula s njihovom zajedničkom pričom. Ispričala ju je u dahu. Marin je cijelo vrijeme šutio. Zatim je pogledala profesoricu i čekala njezin odgovor. I uslijedio je. Sručio se na nju kao kiša iz olovoplavih oblaka. Bila je nezaustavljiva. Anamarija ju je na početku slušala, a kasnije je do nje dopirao samo echo njezinih glosolalija: *jako loš spermogram, isključeni ste iz procesa prirodne reprodukcije, potpomognuta oplođnja ostavlja posljedice na organizam, malformacije bubrega, problemi sa srcem koji se mogu otkriti tek u adolescenciji, prekid trudnoće...* Više nije mogla obuzdati kaos u glavi. Rukom je dotaknula lice. Bilo je mokro od suza. Marin je potom ustao i doslovno je izgurao iz ordinacije. Ne sjeća se ni je li na odlasku rekla doviđenja. No ono čega se jasno sjeća bila je njihova zajednička odluka – *taj se ženi više nikada nećemo vratiti.*

Osjećala se kao da leži na dnu mora. Ni sama više ne zna je li živa ili mrtva. Sve je prolazilo mimo nje – ljudi, promet, nečiji smijeh. Marin ju je poveo na pizzu. Bila je ugodno topla ljetna večer. Ni sama ne zna kako je uspjela ugurati u usta dva zalogaja. Šteta bačenog novca. Bila je šutljiva, šutljivija nego inače. S Marinom će o svemu razgovarati sutra, možda preksutra. Buka koja je dopirala s okolnih stolova neopisivo joj je počela ići na živce. Osjetila je miris vlastitog znoja. Željela je što prije doći kući. I to je sve.

Sutradan je nazvala mamu. Bila je nezaustavljiva u nagovaranju neka promijeni i liječnicu i kliniku. Opet joj je ponovila kako ne razumije zašto je, pobogu, tako tvrdoglava i zašto je neće poslušati kada joj je već stoput rekla neka pokuša u Mariboru. Jer njezin je kolega s posla tamo uspio nakon sedmog ciklusa i sada ima blizance. Uz ponavljače aha, da, da, privela je razgovor kraju. I odahnula. Onda je nazvala Kiku koja je nizala riječi poput krava, kućka, idiotkinja, slaboumna glupača, neka odjebe, ma što joj nisi rekla... Smijala se. Kika je uvijek može nasmijati.

Ostatak ljeta ona i Marin proveli su uobičajeno kao i dosad. Kupanje u poslijepodnevnim satima na jednoj od udaljenijih gradskih plaža (manja je gužva) uz obaveznu kavu i sladoled. Ponekad bi čeznutljivo pogledavala prema mamama s djecom i pitala Marina: *Kada ćemo mi ovako?* I uvijek je dobivala isti odgovor: *Uskoro!* *Kako da ne,* pomislila bi, ali ništa ne bi rekla.

Kraj ljeta uvijek dođe prebrzo, iako joj je već bilo dosta kupanja. Odlasci na plažu postali su joj svojevrsna prisila. Uostalom, godišnji joj je ionako gotov, počela je raditi prije par tjedana i jedva čekala jesen koja će okončati ljetnu rutinu. U zadnje se vrijeme ionako nije osjećala baš najbolje. Stalno joj je hladno. Imala osjećaj kao da je pojela kamen. I neopisivo je umorna. Krajem devetog ili početkom desetog mjeseca, više se i ne sjeća, otišli su u nedjelju na kupanje. Sjedila je na polupraznoj plaži i pitala se što uopće radi ondje. Oblaci su nadirali sa svih strana i sunce se uspjelo probiti samo kroz jednu napuklinu u toj tamnoj masi na nebu. Hodala je rubom plaže, ali more joj nije dopiralo dalje od koljena. *Daj, zaplivaj, ovo nam je posljednje kupanje ove godine.* Sutra će ionako kiša, Marin je bio uporan. Imala je osjećaj da joj hladnoća do boli nagriza kožu oko trbuha i cijelom dužinom leđa. Nakon dva zamaha izšla je van, osušila se, presvukla i krenula prema autu. Te je večeri spavala prekrivena poplunom. Sutra je padala kiša.

Početkom jeseni nazvala je ambulantu za lječenje neplodnosti i najljubaznije što je mogla zamolila sestru Jagodu da je prebaci kod nekog drugog lječnika. Telefon je držala u lijevoj ruci, dok je prstima desne neurotično lupkala po stolu. Zapravo bi najradije izgrebla cijelu površinu. Nakon pričekajte trenutak, da vidim, ali profesorica je uistinu vrhunska lječnica (teško da ju je u to više mogla uvjeriti), dobila je termin kod drugog odjelnog lječnika kojem se trebala javiti odmah nakon menstruacije. Čekala je. Tjedan. Dva. Povremeno bi joj se ciklus znao poremetiti u jesen, ali ovo je već kidanje ionako tankih živaca. Na kraju je odlučila – sutra će opet nazvati sestru Jagodu i reći joj da joj kasni menstruacija. Premda je znala da su itekako velike šanse da ovoga puta ispadne glupača. Halo, ženo, jes ti napravila test na trudnoću? Ona spontano trudna?! Ma nema šanse!

Ipak nije željela ispasti glupa i primitivna pa je putem kući nakon posla kupila test. Tek toliko da im može reći *napravila sam test, ali je negativan*. Nije mogla dočekati iduće jutro i prvi urin. Ušla je u stan, iz smeća izvukla plastičnu čašu od jogurta koju je isprala pod mlazom vode i idućeg je trena već sjedila na WC školjci. Otvorila je kutiju i prema uputama uronila testnu trakicu u žutu mokraću. Zatvorila je oči i brojala do dvadeset. Pa opet. Pa opet. Pa opet. Na kraju je duboko udahnula i rekla samoj sebi: *Ok, izdržat ćeš ti to, ni prvo ni zadnje razočaranje*. Razmagnula je prste i ugledala dvije plave crtice. Veličine kao kuća.

1

Nekoliko dana kasnije Miranda je ipak odlučila javiti se na poziv koji je zaprimila poštom – poziv za rano otkrivanje raka grlića maternice. Možda je nevoljko odluku odlaska liječniku potkrijepio razgovor s njezinom Anamarijom?

Uza sve svoje probleme s kojima se borila, kako je mogla i znala, Mirandu je najviše brinula njezina kćи Anamaria i bezbrojni neuspjeli pokušaji prve trudnoće. Nastojala joj je pomoći svojim nekad više, nekad manje uspješnim savjetima i bodrenjima, znajući istovremeno da je cijela situacija i bez njezinih preporuka iscrpljujuća, kako za Anamariju, tako i za njezinoga muža Marina.

Voljela ih je oboje jednako. Zapravo, bila je sretna jer je Anamarija uspjela naći dobrog i pouzdanog životnog suputnika. Osobno, nažalost, ona tu sreću nije doživjela. Bilo joj je žao što je njezina kćи dan ranije odbila poziv da svrati u svoj rodni grad, ali nije htjela previše inzistirati na susretu, pretpostavljajući da je ona premorena od svega.

Uskoro će doći jesen pa ćemo se, nadam se, vidjeti, zaključila je.

U petak ujutro prije posla Miranda je s pozivnicom za PAPA test krenula do ginekološke ordinacije svog izabranog doktora Morića. Na sreću, nije bilo gužve kao uobičajeno te je brzo došla na red i zakazala termin.

– Dodite sljedeće srijede u devet sati ujutro i ponesite sa sobom ovaj kupon koji se nalazi uz poziv – ljubazno joj je priopćila medicinska sestra zapisavši njezino prezime u bilježnicu.

Miranda se zahvalila i s olakšanjem izišla na ulicu.

Hajde, neka sam i to obavila, pomislila je skoro zadovoljno dok je sjedala na kavu u jednom kafiću na putu prema uredu. Malo će zakasniti, ali nema veze. Jutro je vedro i danas je opet puno sunca i žamora, prošlo joj je kroz glavu.

3

Radni petak brzo je došao svome kraju, a vikend još brže počeo. Već dio slobodnog vremena je prespavala, a kratki ostatak nedjelje, do kasno u noć, provela je ispred ekrana uz svoje omiljene serije. Ponekad bi s kauča čeznutljivo pogledala prema štafelaju u kutu dnevnog boravka na kojem je usamljena stajala njezina posljednja, tek započeta slika. Nikako nije imala volje nastaviti slikanje i završiti je.

Ponedjeljak i utorak odradila je rutinski, pazeći da se ne opterećuje nepotrebnim razgovorima i tuđim problemima te je stoga mobitel stavila na nečujno. Jedino bi tu i tamo provjerila je li zvala Anamarija ili joj ostavila poruku.

Brzo je stigla srijeda.

Uzela je slobodan dan. Za odlaske ginekologu uvijek bi uzimala slobodan dan. Bila joj je to oduvijek neugodna i na neki način iscrpljujuća obveza pa je voljela obaviti sve u miru, bez žurbe na posao.

Probudila se već u ranu zoru, skuhala kavu i isprijala je polako, uz otrovni dim tankih cigareta.

Dok se tuširala, osjetila je lagantu knedlu u grlu.

– Ma daj! – rekla je sama sebi. – Nije, doduše, ugodno otići na taj pregled, ali opet, ne treba paničariti. Pa ženo draga, imaš pedeset i nešto banki i nisi više malo, razmaženo derište.

Na vrijeme, nešto prije devet sati, stigla je na dogovoren pregled. Opet je imala sreće i nije dugo čekala. U kabini se, uz upute medicinske sestre, pripremila za pregled.

Ušavši u ordinaciju, zapahnuo ju je dobro poznati miris, pomalo neugodan i tipično bolnički – jod s ustajalim zrakom. Liječnik za stolom nasuprot Mirandi uzimao je već dobro joj poznate podatke.

Koliko ste puta rodili, pobacili, jeste li imali kakvu operaciju, obiteljske bolesti... I tako po redu, godinu za godinom.

Sve je to prošla već stotinu puta, ali svakoga puta bi zapela na pitanju: *Koliko ste puta rodili?*

Tu bi se na tren zaledila, da bi potom, neodlučno, spuštenoga pogleda odgovorila: – Dvaput.

I ovaj put bilo je tako.

Dok je ležala na ginekološkom stolu sa spekulomom u međunožju te neugodnim osjećajem u grlu poput onoga kada ti zapne riblja kost, i dok joj je doktor uzimao uzorak za nalaz, osjetila je neugodan pritisak u utrobi.

Duboko je udahnula nadajući se olakšanju.

Taj trenutak ju je na tren mirisom i boli podsjetio na davni, duboko potisnuti osjećaj, isti kao kada je s nepunih osamnaest godina prvi put u životu posjetila ginekologa.

Prepustila se sjećanju...

Ušla je tada, davno već, dakle prvi put, u ginekološku ordinaciju. Poriv na povraćanje zavijen u strah i neizvjesnost gušio ju je. Plitko je disala. Doktor je bio star, ali ljubazan. Primijetio je njezin strah i nesigurnost. Nakon što mu je objasnila zašto je došla, uputio ju je kako da se smjesti na ginekološkom stolu i savjetovao joj da se opusti. Podigla je haljinu i jedva se uspjela popeti. Dok je liječnik uvlaciо spekulum u nju, prstima je grčevito stiskala rub haljine. Nosnice su joj se punile mirisom joda. Osjetila je neugodan pritisak u utrobi uz lagani mučninu koja ju je pratila već nekoliko tjedana. Svakog jutra, bolje rečeno.

– Hmm... da – ozbiljno je promrmljao doktor i blagim joj glasom potom potvrdio da je trudna barem dva i pol mjeseca, ako ne i tri. I da je sve u redu i s njom i s plodom u maternici. Baš onako kako treba biti. Na kraju je nadodao da se javi kada odluči što će dalje s obzirom na to da je još maloljetna, naglasivši kako i nema više baš puno vremena za premišljanje.

Šutjela je. A što bi i imala za reći kada je ionako naslućivala da je trudna. Prvi ginekološki pregled bio je samo potvrda slutnje, nešto poput točke na i.

Nije joj se pričalo, glava joj je bila prazna, njezine pretpostavke potvrđene, a liječnik je u tišini sobe ispisivao nalaz bez suvišnih pitanja.

Dok je iz zastora navlačila gaćice, u glavi joj se poput pokvarene gramofonske ploče vrtjelo: Što će sada, što će, što??? Kome će se povjeriti? Tipu s kojim sam spavala one lude, pijane noći? Pa ne znam mu ni ime! Iskreno, ne želim ga ni znati. Prijateljicama? Nee... Kako mi one uopće mogu pomoći? Ocu kojega nisam vidjela i koji se, valjda sretno oženjen, nije javljao godinama?

Ostala je samo majka. Ona, s kojom nema nimalo zajedničkog jezika zbog njezinog egocentričnog i teškog karaktera. Ona, koja od nje želi napraviti lutku bez vlastitog mozga i osjećaja, nekoga tko će sve raditi po njezinim željama i zapovijedima kako bi pokrpala svoje neispunjene želje i snove.

Imam još malo vremena. Moram dobro razmisliti, tješila se kad je na odlasku tiho zatvarala vrata ginekološke ordinacije.

Dok je izgubljeno hodala prema autobusnoj stanici, u njoj je polako sazrijevala odluka da će dijete rođiti i živjeti s njim koliko god to bilo teško.

– Gospodo Miranda, završio sam s pregledom. Možete se podignuti i obući – vratile su je u sadašnjost riječi liječnika koji je upravo skidao s ruku tanke plastične rukavice za jednokratnu upotrebu. – Za mjesec dana nalaz će vam biti gotov pa možete osobno svratiti ili nam se telefonski javiti. U slučaju da nešto ne bude kako treba, mi ćemo vas svakako kontaktirati telefonom – ljubazno je završio liječnik.

Miranda je polako sišla s ginekološke stolice, zahvalila se liječniku i uputila u kabinu gdje se odjenula.

– Neka sam i to obavila – promrmljala je na izlazu iz Doma zdravlja dok je vadila cigaretu, usput pogledom tražeći mjesto pogodno za pušenje.

Čim ga je našla, uz duboki uzdah, nervozno je povukla prvi dim.

Tena Lončarević⁶²

Nina

Ne znam postoji li zvuk iz djetinjstva koji sam tako dobro upamtila kao one sonatine i etide što su svake večeri dopirale iz stana iznad nas. Bila je to Ninina večernja vježba, njena vježba i moja uspavanka. Poslije crtića u 19 i 15 mama bi me odjenula u frotirsku pidžamu i poput palačinke cijelu umatala u deku. Sjećam se svog smijeha dok bi me uvrtala po krevetu govoreći da sam pekmez od kajsija koji će debelo namazati po palačinku, sjećam se škaklanja majčine kose po obrazu i intenzivnog mirisa Nivea krema koji je pratio poljubac za laku noć. Zatim je nastupalo Nino vrijeme, nepogrešivo točno, čim bi majka ugасila svjetlo, a moj pogled ustrašen od mraka skrenuo prema tragu ulične lampe pod poluotvorenom roletom, začula bi se melodija crno-bijelih tipki pod Nininim prstima. Tek tada sam znala da smijem zažimiriti, sjene su se meksale, čudovišta napuštala tamne zidove djeće sobe, a glazba stvarala most preko kojeg sam prelazila u san uvjerenja da nisam sama, kako sve i dalje postoji i neće nestati jer sam sklopila oči, sutra će majka opet mirisati na Nivea kremu, smijat ćemo se tome što od mene može načiniti palačinku, sutra će Nina ponovno svirati, njeni tanki prsti prelazit će po crno-bijelim tipkama čineći svaki moj san mlječnim i nježnim.

U mojoj je svijesti Nina bila velika, onako velika kakva sam i ja htjela biti. Dok sam se gegala do škole s plastičnom četvrtastom torbom na leđima, ona je već nosila kožne torbice, zveckala ogromnim naušnicama i imala frizuru kao glumica iz filma „Prjavi ples“. Tamne kovrče poskakivale su prateći njene korake i smjehove, cijeli bi ulaz odjekivao od potpetica i preskakanja stepenica, po zvuku sam znala prepoznati kad silazi dolje. Sjećam se kako sam s vršnjakinjama iz naselja znala proturati glavu kroz ogradu stubišta i hihotati se jer je Nina na vratima, jer ju je njen Darko dopratio kući i sada se ljube. Ona je bila velika kakva ču i ja jednom biti, kakva sam htjela biti. No, na zvuk našeg djetinjastog cereka zacrvenjela bi se kao djevojčica i pogнуте glave projurila uz stepenice dalje od nas. Ipak, znala sam da se ne ljuti, odavale su je rupice na obrazima i ona crta u koju bi joj se skupile oči kad se nasmije. Ako postoji jedna riječ u koju bih mogla smjestiti Ninu, bila bi to riječ blagost.

Ne volim računati koliko je vremena otada prošlo, odavno nisam klinka koja proviruje kroz ogradu stubišta, ali kad prolazim pored naše zgrade na Lapovcima, učini mi se da je tu, iza ulaznih vrata, preskače po stepenicu silazeći dolje, zveckaju naušnice u tom trku. Iza zgrade parkiran je bijeli Stojadin, onaj kojim se njeni roditelji, teta Branka i čika Zlatko, vraćaju od bake i đeda na selu, pun je prtljažnik povrća iz bašće, Nina im pomaže nositi cekere.

— Ponesi malo pāradajza mami — teta Branka se saginje i bruža mi vrećicu, u nju trpa ogromne crvene komade.

– Volovsko srce – odgovara čika Zlatko čuđenju u izrazu mog lica.

Taman zaustim da im kažem kakva je zbrka nastala u mojoj dječoj glavi, kako dugo nisam htjela ni blizu paradajzu misleći da je zaista izvađen iz vola, kad se slika raspline, shvatim da stojim na Lapovcima pred našom zgradom, ali sada su iza nje parkirani neki sasvim drugačiji automobili, nema više Stojadina, nema više ni tete Branke, ni čika Zlatka, nema više Nine. Oko mene je plavičastozelena maglica, podsjeća na boju Nininih očiju. Silno sam htjela biti velika kao ona, a sada sam dvostruko starija.

Naša zgrada više ne nalikuje na našu, ima novu fasadu i vrata koja se otključavaju kodom. U njoj su neki sasvim novi stanari, njihova sjećanja ne dosežu do mog djetinjstva i Nininih gimnazijskih godina, pitam se znaju li uopće što se tu dogodilo. Zatičem se kako provirujem kroz staklo, natpis KOTLOVNICA još uvijek je isti, isto je i stubište, crno-bijeli teraco i ograda kroz koju sam proturala glavu. Ne smijem dugo gledati, znam što će se dogoditi, vidjet ću vodu, voda će se slijevati niz stubište. Vidjet ću kako ih iznose, prvo tetu Branku, a zatim Ninu i čika Zlatka. Vidjet ću kako ih iznose pokrivene.

Ne znam kako se u toj vodi nismo utopili.

⁶² Tena Lončarević (*Vinkovi*, 1978.) diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Radi kao učiteljica hrvatskoga jezika u Županji gdje i živi. Piše kratke priče, autorica je zbirke *Nijemi monolizi* (Matica hrvatska, *Vinkovi*, 2020.). Voli svoju obitelj, riječi, fotografiju i psa.

U broju 2 *Vinkovačkog lista* iz veljače 1992. godine, na stranici s tužnim sjećanjima i malim oglasima, objavljena je pjesma „Mojoj jedinoj Nini“ nepotpisanog autora. U pjesmi se spominje kako je došlo vrijeme u kojem će „ovce očnjake dobiti“ i „biti zvijeri“. Ta pjesma ujedno je i jedini pisani trag o ubojstvu koje se dogodilo u stambenoj zgradi na Lapovcima krajem siječnja 1992. godine. Onaj tko je napisao pjesmu s razlogom je ostao anoniman, temeljitošću kojom je zločin zataškan ukazuje na to da iza ubojstva stoji netko moćan. O motivima se može samo nagađati, je li presudno bilo to što je Ninina majka bila srpske nacionalnosti ili je netko među svoje posjede htio upisati još jedan stan, teško da će se ikada saznati. Ono što se sigurno zna jest kako je nekome bilo jako stalo da se prava istraga ne provede, iskaze stanara zgrade prikupljač je dimnjačar, ni sam nije znao što bi pitao osim „Jeste li što čuli i jeste li koga vidjeli“. Svjedočenja je zapisao u mali notes i tu je istrazi bio kraj. Stanari nisu mogli puno otkriti, da, čuli su glasove i udarce o radijator, ali bio je rat, nitko te zvukove nije povezao s nečim neuobičajenim, večernji napadi bili su svakodnevica kao i buka u ulazu, kao i odjek vojničkih čizama po stepenicama. Tek kad se voda počela slijevati stubištem, kad se probila ispod vrata i ušla u stanove, tek tada se saznalo.

Bilo je već kasno, Nina je iskrvarila.

Početkom 1992. godine Nina studira u Zagrebu, ima 20 godina, iza sebe tek jedan semestar protekao u osluškivanju vijesti iz Vinkovaca i brizi koja joj lice čini odraslijim nego što zaista jest. Po prirodi nježna, sada još tiša, bliјedi među razmetljivom mladošću fakultetskih hodnika. Iz rodnog je grada za sobom povukla rat, u nosnicama nosi vlagu podruma i poput mjesecarke hoda među namiranim i uvijek pomno našminkanim kolegicama. Njihove mape crtaju pravce novootvorenih butika, kafića u Tkalčiću i subota pod laserskim svjetlima „Besta“, njena mapa tristotinjak je kilometara udaljena, po njoj padaju bombe, „krmače“ i VBR-ovi brišu ulicu po ulicu.

Predavanja su posebno teška, u amfiteatar se uvlači zvuk granatiranja, rastvaraju se kuće, prašini izlažu svoje mrtve vlasnike.

Vidi roditelje kako sjede na podu stisnuti uz ostale sustanare iz zgrade, više i ne silaze do podruma, spuste se samo kat niže, u susjedin hodnik, pognu glave i čekaju da prođe.

Vidi svog Darka kako se rasprskava nasred ulice, srce joj zakuca u vratu, glasno, zagušujuće, steže joj dušnik, *to je u tvojoj glavi, samo u glavi, nije stvarno*, ponavlja sve dok ponovno ne začuje monoton profesorov glas, sve dok se pred oči ne vратi amfiteatar pun uspavanih studenata.

Kada koncem siječnja dođe u posjet roditeljima slike grada jednako su potresne kao one u njenim mislima. Na stranici je dočekuje Darko. Grli ga snažno, ljubi svuda po licu, drži ga na okupu, da se ne rasprse. Nina se opet smije, rupice u njenim obrazima kažu: *Mladi smo, sve je tek pred nama, sve je još uvijek pred nama, znaš li to?*

Ugrijani ponovnom blizinom zakorače na prazne ulice. Učini joj se da su na izlupanim stazama, među ruševinama, jedino oni živi.

U Vinkovcima je trebala ostati tri dana. Ostala je još jedan. Iako je potpisano primirje, na grad svakodnevno padaju granate. Ustaljen je to ritam, dobro se zna kada gruva, a kad se može odahnuti jer „četnici večeraju“. Otac je tih zadnjih dana neobično uznemiren, nervozno pali novu cigaretu i prije no što je prethodna dogorjela, smušeno skače s teme na temu, ustaje se na svaki zvuk koji dopre s hodnika zgrade. Otac djeluje kao plašljiva životinja u šumi, blizu ceste. Uvijek uredno začešljane šiške sada mu u valovima padaju preko čela, a ispod njih rastu sve tamniji koluti, od njih mu se gotovo i ne vide oči. Majka naslućuje ono što joj otac ne želi reći, naslućuje sadržaj telefonskih poziva na koje nije dao da se javi. Ninu požuruju natrag u Zagreb, u sigurnost. Ne zna kako im reći koliko je rat ranjava kad je daleko, od Darkova zagrljaja i od njih. Ne zna kako im reći da za nju više nema sigurnosti.

2

Sive vreće pijeska poslagane su kao zidine tvrđave, u mutnjikavoj traci dana stupaju se s razgaženim prljavim snijegom i bezbojnim siječanskim nebom. U tom bijelom poništenju teško se razaznaju oblici, široke stepenice, zgrada željezničkog kolodvora, traka tame iza koje su prazni peroni i onaj jedan vlak u boji gardijske uniforme, onaj jedan u koji je trebala sjesti. I 3 i 40 je, škripi željezo, pokreću se kotači, vuku teški vagoni prema Novoj Kapeli, prema Našicama, prema Zagrebu i skučenoj studentskoj sobi s visoko naslaganim skriptama kao krhkonom barikadom između nje i Vinkovaca.

Dodi, Nina, šapuću osvijetljene zagrebačke ulice, kuće s čitavim krovovima i fasade bez rana od gelera.

Dodji, šapuće jastuk u njenoj studentskoj sobi, ovdje je noću tišina, sakrij se u nju.

Ocu i majci

ne možeš pomoći,

ne možeš.

ne

13 i 40 je, kreće vlak, Nina nije u niemu. U Vinkovcima je ipak odlučila ostati još jedan dan, onaj posljednji.

1

Ubijeni su na samom kraju siječnja, u onom večernjem satu kad su granate stale, a na grad pala tišina. Nina, otac i majka. Ubijeni su u svojoj dnevnoj sobi dok je trajao zvuk odjavne špice Dnevnika, a svjetlo s četvrtastog ekrana plesalo po njihovim tijelima. Pidžame, bosa stopala u kućnim papučama, zdiela rasutog pomfrita,

Posljednje što Nina vidi dva su para teških vojničkih čizama, zatvaraju se vrata. Leži preko mrtvog oca, ljepljiva žđ skuplja joj usta.

gusta, suha smola,

ne uspijeva razmaknuti usne.

zgusnuta žed.

ulijepljen,

neizgovoren glas.

Posljednje što Nina čuje šum je vode, nadire voda iz širom otvorenih slavina. Šum pa tišina. U njoj je nestala.

3

Neke stvari bih zaboravila, ali ne mogu. Zaboravila bih luppenje po vratima i tu vodu u koju smo ugazile. Zaboravila bih kako me majka privinula uz sebe i rukom mi zaklonila uho, zaboravila bih kako joj se disanje ubrzalo, a srce počelo mahnito lupati. Nije me mogla zaštititi, čula sam, čula sam da su svi troje ubijeni, i teta Branka i čika Zlatko i Nina. Čula sam da su oni udarci o radijator bili pucnjevi, da je voda u kojoj stojimo njihova isprana smrt. Zaboravila bih kako sam pomislila da ispod onog prekrivača na nosilima ne može biti Nina, ako se dovoljno upnem, otvorit će oči i sve će opet biti kako treba, samo sanjam da su nas probudili luppenjem, samo ružno sanjam, treba otvoriti oči, probudit se. Ninu se ne može iznositi, ona preskače po stepenicu kad silazi, zveckaju naušnice, Nina je živa, naravno da je živa, Darko je čeka pred zgradom, dotrčat će mu u zagrljaj.

Danas znam da ne mora sve i dalje postojati kada se otvore oči, nekad iza sna slijedi samo duboki mrak, sjene čudovišta vrebaju, ulaze u tijelo, plaze po njemu sve dok glasnice ne svežu u muk. Puno se šutnje nataložilo po gradu u kojem i dalje živim. Vinkovci imaju nove fasade, staze bez rupa od gelera, bliješte reklame s velikih LED ekrana u centru, bliješte ušminkani ljudi na terasama kafića, prava je to dotjerana varošica. Pokatkad se pitam jesu li Ninini ubojice i dalje ovdje, pripada li koje uredno obrijano lice jednom od njih, možda ih sretnem subotom na pijaci ili se okrznemo ramenima u kakvoj gužvi.

Pokatkad mi se učini da bubri tlo pod našim nogama. Svakog će trena iz njega provaliti.

Tena Lončarević

Dobar čovjek

Ipak je on dobar čovjek, pomisli gledajući svoga muža kako zabavlja djecu na travnjaku. Kćer su dobili prilično kasno, kad im je sin zašao u tinejdžerske godine, a oni već gazili četvrtim desetljećem. Željka teško podnosi dječje rođendane, tu neobuzdanu energiju mališana nakrcanih šećerom i opijenih blizinom vršnjaka. Bučna su rođendanska veselja, posebno kad vremenske prilike dopuste da horda predškolaca zauzme dvorište. Vriska tankih glasova i suludo brz ritam dječjih pjesama prelijevaju se izvan ograde, šire sa šarenim trakama i balonima koji lete naokolo. Ona je s nekolicinom roditelja zbijena u sjениći usred tog ludila, djeluje kao mokra brodolomka na dugo traženom otočiću. Lice joj je umorno bijelo.

– Zvone je super, gle ga kako nasmijava klince!

– Pravi Branko Kockica! – redaju se oduševljeni glasovi oko nje.

Željka razumije zašto. Prizor je zaista neodoljiv. Malšani trče za Zvonimirovom i oponašaju svaki njegov pokret. Raširene su im ruke, oni su „avionska flota“ koja izvodi „lupinge“. Kad se previše zanesu, padaju u travu cijučući od smijeha. Zvonimir je proćelav i oko usiju već dobrano sijed, ali na ovom se travnjaku preobražava u dječara, na njemu nema ni traga odrasle mrkosti, svukao ju je kao uniformu poslije smjene. Bocne je zadivljenost na licu njihove kćeri. Malena sva drhti od smijeha, gleda u njega pa redom u ostalu djecu, djeluje kao da bi najradnije povikala:

– To je moj tata! Jeste li vidjeli? To je moj tata!

Dobar je on čovjek, u sebi ponavlja Željka. Da nije, djeca bi to prepoznala. Uostalom, Zvonimir zaista jest dobar otac. Dok im je sin bio manji, znao bi ga staviti u korpu bicikla pa ga voziti do bake i djeda na selo. Sjeti se koliko ju je znao raznježiti prizor njih dvojice na kotačima sa šiltericama okrenutim naopako i sunčanim naočalama, velika i mala verzija istog bića. Sin je postavljao beskrajno puno pitanja, pritom zamuckivao od uzbuđenja i krivo izgovarao glasove, ali Zvonimir je odgovarao na svako, kao da priča s odraslim i značajnim sugovornikom. Pomalo mu je zavidjela zbog tog strpljenja, zapravo sposobnosti da bude sasvim prisutan u trenutku, koliko god se trudila, njoj je to uvijek nekako izmicalo. Evo i sad, Zvonimir se šali s djecom, zabavlja ih, a ona mjeri razinu glavobolje i čeka da i ovaj rođendan završi. Pomišlji kako je između njih dvoje, on simpatičniji, to se nije promijenilo.

Izvana se, zapravo, ništa nije promijenilo.

– Zvone, pivo ti se ugrijalo.

– Hajde, majstore, dođi da nazdravimo! – nastavljuj glasovi.

Željka pomisli kako se sad treba pomaknuti, oslobođiti mu mjesto na klupi pored sebe. Skučeno je, neće moći izbjegći dodir, kad sjedne, osjetit će pritisak negove nadlaktice o svoju.

Učini joj se da se zrak zgusnuo. Pokuša ga udahnuti, ali to je nemoguće. Zrak je teška, pudingasta masa. Primijete li ostali da ne diše? Zvonimir se približava. Otvaraju se pivski čepovi, nadire pjeni uz nesnosno šuštanje. Pojača se zveket pribora za jelo i kucanje čaša, pomiješani glasovi i smijeh. Je li joj se tko obratio? Treba li nešto reći? Ne razaznaje što glasovi oko nje govore, sve se stopilo u istu buku, u isti visoki, pištavi ton. Pulsiraju vene na sljepoočnicama, pritisak je neizdrživ, lubanja joj se drobi kao orah u krkalicu. Zvonimir sjeda. Ruku položi na njeno bedro i kratko ga stisne. Njegova je šaka vreli žarač. Vidi kako mu se usne miču, nešto govoriti, cijelo

se društvo smije. Previjaju se i ispravljaju, oblikuju glasove usnama kao u usporenom nijemom filmu. Ona se guši u gustoj tekućini, vidi li to itko?

Začuje se snažan prasak.

Željka u trenu izroni i udahne. Lica se izoštare, glasovi izbistre, filmska traka ubrza do normalnog ritma. Ponovo čuje zvuk dječjih pjesmica, netko od mališana pliče, netko drugi vikne:

– Ne boj se! To je samo balon, balon je puknuo!

Zatiče se omotana rukom, lice joj je prislonjeno na njegova prsa. Podižu se i spuštaju kako diše. Kuca mu srce, od te je jednoličnosti prožme ugodna toplina. Više ga ne osjeća kao strano tijelo. Kao strah.

Ma, dobar je on čovjek, pomisli Željka.

Mora biti, čim ju je tako privukao k sebi kad se začuo prasak. On je i dalje isti, nježan je prema njoj i djeci. Zašto bi se među njima išta promijenilo? On je i dalje on, njen muž. Pomici kako bi bilo bolje da ga nikad ništa nije ni pitala, pa što je uopće htjela? Da slaže? Da prešutti? Dovoljno mu je stresa na terenu, svega se nagleda, ne mora to još i kući nositi, ne mora se još i njoj pravdati. Ima on pravo, nije isto pametovati iz tople sobe i cijelu zimu po šumi loviti izbjeglice. Uostalom, samo je radio svoj posao. Policaciji izvršavaju naredbe, sigurno nije bila njegova ideja trpati te ljudе u garažu, a i ostali su ih mlatili. Nije on jedini.

Nije jedini.

I drugi su.

Izvuče se iz njegovog zagrljaja, poljubi ga u rame. Odluči da će među njima sve biti u redu. Zvonimir joj se nasmiješi.

Tako se ne smiju zločinci.

Petra Sigur

Kristina

Te viklere sam stavila još ujutro nakon što sam oprala glavu. Ugledala sam ih u drogeriji, po četiri u pakiraju i morala kupiti barem 6 da bih postigla efekt i pokrila čitavu kosu. Najprije sam uzela pet, a onda se idući dan vratila po još jedne, kao što redovito mijenjam cipele, jer se radi stopala veličine na pola broja previše dvoumim i obično uzmem krive.

On bi na to rekao, pitanje je tko je ovdje vaga, aludirajući na svoj horoskopski znak, a moju neodlučnost u odnosu na njega.

Jedanput me vozio skroz do Zagreba da zamijenim teške Martens sandale Mary Jane oblika. Uzela sam 37 budući ne proizvode na pola broja, ali sam doma hodajući u njima shvatila da su tvrde i koža se neće prilagoditi nozi kako očekujem. Stiskale su me do ludiла nakon dužeg nošenja po kući, a one veće koje sam vagala u trgovini bile su prešlampave, čak i poma-lo klapale na peti. No, nije bilo izbora ako nisam htjela deformirati prste i hodati sa žuljevima ili se pak odreći cipela, nego se vratiti u Zagreb po te veće.

Sjedila sam na iglama s kutijom cipela u krilu. Bojala sam se kako nakon tjedan dana, koliko je prošlo da sam se napokon odlučila, većeg broja više neće biti u trgovini, jer je to najzastupljeniji broj ženskih nogu. Ni premalen, ni prevelik, na sredini.

Stali smo ispred semafora na ulazu u grad kad su se vrata policijskog vozila, prvog u redu ispred nas, otvorila, a čovjek koji se kroz njih provukao krenuo trčati preko cestovnih trakova dolje prema livadi. Ubrzo je kroz druga vrata provirio i policajac. Izgledao je tek probuđen, zbumjen i nemoćan reagirati odmah, a zatim mu se lice usredotočilo i počeo je trčati, najprije lagano rastežući se, a zatim jednako nestajući u figuricu na velikoj depresijskoj livadi. Onda smo se morali prenuti i pokrenuti, jer su nas ostala vozila otraga zajedno s policijskim autom počela zabilaziti. Bilo nam je jasno što se dogodilo, ali nismo to mogli procesuirati kao stvarno, pa smo se tek nakon poduze šutnje počeli pitati jesmo li vidjeli isto.

– Je l' on je to pobjegao? – pitala sam bezvezno.
– A nema što drugo biti. – odgovorio je gledajući ponad volana ispred sebe, premda je svejedno tko će među nama što izgovoriti, čuđenje je bilo jednako. Minutu kasnije počeli smo se sprdati. Kako je on samo lagodno izišao... Ono, idem na WC, vratim se odmah... A policajac?! Točno se vidjelo da mu se nije dalo trčati, najradije bi ga pustio... Jedan je klisnuo, što sad? Reći će šefu stanice da ga nisam mogao sustići... Ne uloviti u krađi, to sam obavio, nego ga stići takvog mršavog i brzog, to je drugo... Nisam više mlad i u apsolutnoj formi, šefe, morate shvatiti... Pobjegao mi je...

Nismo se prestajali keseći iščudjavati sve dok nas nije usisala prometna gužva pa smo se morali koncentrirati na dolazak do trgovine. Broja je nasreću ostalo, ali su mi te sandale u kojima sam mu izgledala slatko, čak i uz uložak za petu skoro svakim dužim nošenjem izazvale okrugle raspore na koži, gdje su najviše, uz sve krpanje, proklizavale.

Spužvasti, ružičasti crvi s čičkom u sredini zamijenili su nekadašnju metodu frčkanja kose krpicama koje su onda zavezane, držeći namotane pramenove na glavi ostajale preko noći.

Zašto mi je uopće bilo do takvih provokacija?

Srudlavim slapom kose svakog je ponedjeljka u školu dolazila Ivana Zilar. Rano je fizički sazrela. U 6. razredu pojavila se jedno jutro na odmoru u napuhanoj, uskoj dolčeviti poput odraslih, sisatih žena. Okretali smo se za njom u holu kao da nešto ispušta. A ona je hodala ponosno, ispršeno s tim sisama, domaća, osnovnoškolska starleta bez imalo kompleksa. Na njezinom bih se mjestu sakrila ispod ogromnog pulovera i zgrbila. No, ona se još garnirala tom aurom kovrčave kose koja je zanosno padala po leđima. U sedmom se već šminkala i lakisala ekstremno puštene nokte. I svaki mjesec imala sve dužu, raskošniju kosu koju je vikendom frkala krpicama da bi trajala do utorka. Tada još nije jenjala popularnost minivila

i stvarno je na njoj dobro izgledala tako usitnjeno valovita kosa. Dečki su je promatrali škiljavo poput sunca u podne i vjerovali da je jedino oni najviši u hierarhiji ili bogovi mogu dodirnuti. Oh, kako vrijeme ljudi prevari.

Zašto sam dobila naglu potrebu kupovine proizvoda što nimalo ne pogoduju praktičnosti kojoj sam inače sklona?

Prerano sam se predala. Prihvatile uvjete bivanja nećjom curom koja s nevinošću gubi svoju slobodu podajući je samo njemu. Nije volio kad bih se izazovno obukla. Shvatila sam to na jednom od početnih dejtova dok sam čekala taj trenutak prevečer kad ćemo se naći u gradu, kao boga. Cijeli sam dan razmišljala što bih mogla odjenuti. Nisam imala nekog izbora po pitanju garderobe. Dok se nismo zblžili, bila sam neugledna cura u društvu s drugim neuglednim curama, a među nama se isticala jedna ljepotica slična Ivani, ponosna na svoj izgled s dugom, plavom kosom i promiskuitetna. Njezine izmjene dečki, patnje i doživljaji bili su nam dovoljno intenzivni da se same, ionako s pre malo šanse za tolikim interesom, ne moramo u njih upuštati. Zauzimali su mi maštu poput ljubavnih romana i snatrla sam scenarije slične njezinima, ali se od njih i strašljivo zgražala, jer je tu bilo previše aktera izmijenjenih na bazi gotovo svakog idućeg vikenda. Dok bi se durila na onog koji je nešto pogrešno rekao ili napravio, izazivajući joj prolome nervoze, drugi je već kucao na njezina vrata, i ne više tako loš kako se prije, u usporedbi s ovim prvim, činio. Pa bi obrazlagala sve veća popuštanja i smanjivanje kriterija pri svojim izborima.

Jedne večeri, iznenađena do nesuzdrživog uzbudjenja što se tako visok i naočit prišuljao našem društvu, ne radi nje, već nikog drugog do mene, promijenila sam identitet u vlastitim očima. U nekoliko tjedana dodirom pažnje i bliskih pogleda procvjetala je u meni žena. Pohlepna za sredstvima kako bih zadržala dotok vode od koje sam se otvarala vatri postojanja. Cjelodnevni interes za knjige, muziku i pop-kulturu zamijenilo je razmišljanje o na marginu potisnutom ženskom izgledu. Isprobavala sam nijanse ruževa, lakšu ili težu šminku na očima, promatrajući svoj transformiran izgled u refleksiji ogledala sa sjećanjem da sam to zadnji put radila kao djevojčica kad je mama kupila dvije svilene marame. Ružičasto-zelenu i smeđe-zlatnožutu. Zamotala sam ih oko vrata, pa zatim uokolo glave i pod mekanim dodirom različito nijansirana platna lijepila na usne boju dva mamina omiljena ruža i s njima tonula u različite krajolike. Koraljnocrveni i fuksija, dok sam

se približavala teksturi sebi dopadljive slike sjajnih očiju, kože i kose koja izviruje u pramenu preko marame, da nije bilo razlike između mene i šumske vile ili filmske dive.

Jedna je kombinacija predstavljala oštar žubor svjetlosti ranog popodneva gdje isijava cvijeće, zelenilo i voda, a druga ublažen sjaj zalažećeg sunca i jesenje omekšavanje godine na izmaku. Kao dvije faze zavođenja – isklizivost čuda i plodna predaja. Monet u rascvjetanim vrtovima, među vodenim ljljanima i Kleeov drzak probaj kroz zagasite kvadrate zlata. Stopljena u maramama, s ruževima, upotpunjena mahovinom zelenog sjenila i tamno ocrtanom linijom oka s čijih su se površina u naborima kapaka javljala malena svjetalca.

Sada je opet iz ogledala željela poviriti *femme fatale*, razgorena iz potisnutog zametka, suština zavodljivosti ženskog elementa što prosijava iz utora hrastove kore od sluzi gnezavog puževog mišića, čitavim tijelom oslonjenog o hrapavu kožu mirno dišućeg diva. Ili izdah vodene svježine kroz pući zelenila, dok pritajeno namiguje iz bujanja nebom navlaženog i zemljom natopljenog pokrova.

Pronašla sam tu crnu, prozirnu košulju u stražnjem dijelu mamina ormara. Gurnutu iza štosa uredno posloženih majा i bluzica, kako ih je ona zvala, jer joј je samo jednom trebala. Kad je umrla ujna, a ona nije imala poštene odjeće za sprovod. U jednoj od tada rijetkih trgovina odjećom pronašla je jedino tu crnu bluzicu u svom broju. Dvojila je oko njezine kupnje radi falinge primјerenosti, jer ne samo odignuta na svijetu, već i ležeći rastegnuta na trgovačkom pultu, ta je košulja bila prozirna. Provučen dlan bjelasao se kroz obje strane platna. Od sintetičke pjenice, fino krojenih rukava, diskretno nabranih pod epoletom zadebljanog ruba, lako se spuštalа sjenovita tkanina. Kroj se mami jako dopao i računala ju je iskoristiti u još kakvoj prilici osim pogrebne, prolazeći pod svečanu. Mogla ju je obući, recimo, za doček nove godine, a prozirnosti će doskočiti oblačenjem crne potkošulje na bretele.

Vidjela sam ju još samo jednom u njoj s bordocrvenom trakom svezanom u mašnu pod kragnom, za proslavu prijateljičina rođendana, nakon čega je košulja nestala, nagurana u tamu dok opet ne zatreba.

Zašuškala mi je uzbudljivo pod prstima kao da se probudila. Izvukla sam je, rastegnula s obje ruke prema prozoru i nasmiješila se. Čista, lepršava, posvjetljena kosa, «nude' ruž, maskara, mamina prozirna košulja ututkana u uske traperice ravnog kroja, novi crni grudnjak i dva šprica parfema ispod uha i

između ključnih kostiju. Stigla sam prerano, odlučila prošetati gradom i usput provjeriti efekt. Ne znam jesu li buljili zato što se zaista vidjelo ili sam zračila posebno magnetično energijom zadovoljne, zaljubljene djevojke.

Već sam naručila pivo kad je došao u polumračan ambijent ciglenog podrumskog svoda. Najprije smo sjedili nasuprot, prepričali si što nam se preko tjedna izdogađalo, a onda je prebacio piće na moju stranu stola i priljubio se. Uskoro sam morala na WC, pritom prolazeći kroz osvijetljen podij ispred šanka. Kad sam se vratila, sjedio je ponovno na svojoj strani, uspravljen i ozbiljan.

– Što nećeš ovdje do mene? – pitala sam iznenadeno.

– Pa još netko pomisli da si kurva. – uzvrati mi uz tajanstven smiješak.

Od užasa se nisam snašla, nesigurna želim li uzvratiti smijehom ili zaplakati. Onda je brzo povukao grimaš... – Zar se tako oblači? – siknuo je stišano.

Protumačila sam si to, iako me šokiralo, u duhu počasti onoj koju je i tamo na hrpi oko parkovske klupe među drugim curama smatrao posebnom, dovoljno zaslužnom. Strogo je odgojen i iako mu je stari varao mamu, što sam doznala vremenskim razvojem naše veze, uzimajući si za pravo instrumentalizirati izvanbračnu slobodu, držao je neprimjerenim javno razgoličavanje zauzete ženske. Tako je sva moja naglo probuđena ktonska narav majkom zemljom navlažene zmije, ubodom i krvarenjem umjesto potaknuta, nanovo potonula u stoljetni drijemež.

Princ svjetla se pojавio, u osnovi brižan i raskošan čašćenjem. No on je tu radi impulsa, razmnožavanja, svjetla poleglog u jednu rupu na putu prolaska. Mitologija. Jure, Mara i zlatna im jabuka. Nijedan od bogova nije se vrtio oko samo jednog ženskog oličenja.

Put se nastavlja, svjetlo osvjetjava, sjena postane zanimljiva i kad otkrije što ispod sebe skriva, istraga se nastavlja. No, ni božica na nagla otkrića i ošinjenost gromom ne prestaje biti lakoma i imuna. I ona se predavala, sudbine prekrajala, radi njenog su se zanosa ili ljutnje spajali i u bijesu praskali elementi vodene i vatre noge gorio je zrak i utapala se zemlja. Živa je silazila caru tame u podzemlje da bi s probnjem svjetla ledene kraste zacijelile i nanovo rađale zelene pupoljke, izbojke i vitice kojima su se noge stvorova punih sokova kačile za nebeske stepenice.

Zaručila se, ali i skočila već ubrana iz košare.

Ugrabila sam ružičaste crve s najdonje police drogerijske stalaže i rasula ih zlatastom kosom rano

popodne prije proslave desete godišnjice mature. Potaknuta izvana potkrijepiti kako sjajim u ulozi svježe supruge.

Tijelo je bibrilo na granici pretilosti s okruglim doj-kama istisnutim kroz procjep na duboko dekolтирanoj uskoj majici. Dupe se njihalo pokretano sitnim korakom, sputanim u koljenima sirenski krojenom suknjom. Sve je bilo friško kupljeno, osim neiznošenih balerinki boje šampanjca da pašu s vjenčanicom. Najbolje godine, dvadesete pri kraju svog napona, ljudi su zauzeli startne pozicije, smirili se, dotad je već trebalo postati jasno tko se čime želi baviti i kako zaradivati, dvije razredne kolegice nedavno su rodile. Dok smo sjedili u učionici, svatko na svom starom mjestu simulirajući Sat razredne zajednice, činilo se kako me tek sad strah odgovoriti na pitanja koja nam je postavljala negdašnja razrednica. Smješkali smo se debilno i izgovarali ono što smo o sebi htjeli istaknuti, a kao ne znamo, jer se nismo pet godina vidjeli.

Filip je preselio u Belgiju, tamo dobio posao, a sada se slučajno našao ovdje u posjetu starcima. Maja već tri godine radi u vrtiću i zasniva obitelj, trudna je, pa joj se posebno široko smješkamo i ugadamo. Marin još, nažalost, studira. Kaže, zapeo je na trećoj godini strojarstva, ali ide to, upravo je dovršava. U međuvremenu radi svašta. Dado sjedi i sliježe ramenima kad dođe red na njega. Živi s mamom, a pravo je upisao i napustio jer mu nije išlo. Mama ga je još jednom zaštitnički obujmila, jer je ostao njezina pre-rano rođena beba koja je čitavu mladost fasovala radi kaskanja u razvoju za drugima. Traži mu neki uredski posao zajedno s bliskim rođacima, ali sve ga je teže naći, čak i s vezama. Kad dođe red na mene, najradije bih zanjekala smislenost svega što sam od zadnji put kad smo se ovdje susreli prema društvenim kriterijima uspješno napravila. Zaposlila se u školi i udala. Možda bih veći efekt postigla da sjedim poput Maje, gravidna, čvrsto pritišćući stolac na kojem sjedim, svako malo se odižući s njega, jer mi je daska neudobna.

Upoznala sam je u knjižnici. Očito novoprdošlu, jer redovito onamo zalazim po pjesme i beletristiku, a dotad je nisam vidjela. Već dugo tamo nije zaposlena mlađa osoba i bilo je osvježenje vidjeti njezino uzbudeno, teško našminkano lice dok sluša kako mi može pomoći. Diže se i donosi Trakla kojeg želim čitati prije nego počnem pisati kritički osrvt dobiven u zadatak o mlađoj, od sebe nekoliko godina mlađoj pjesnikinji na čiji sam uspjeh pomalo ljubomorna. Moram se dobro pripremiti, jedino tako znam raditi, sve njezino sporo pročitati, pounutriti i onda

iznijeti dojmove i zaključke. U novom sam angažmanu, trebam se dokazati, ne smijem fušati, jer neću ispasti dobra prema sebi.

Odlazim do knjižnice i kad ne trebam ništa konkretno, samo da bih nešto pogledala, prelistala i provjerala radi li Kristina. Zamislila sam da bi mi mogla biti prijateljica, jedna napokon prisna da poželim s njom časkati satima iako nisam naročit ljubitelj druženja. Zaželjela bih se njenog muzikalnog glasa punog po-sprdnosti i promjene registra, živih očju koje prodorno ciljaju iza stakala naočala pa prelaziš cestu i uvlačila se pod sjenu poznate zgrade u čije prizemlje može ući svatko s ulice.

Zadnji put kad sam se požurila po zbirke i kritike koje su mi trebale, pratila sam je među police. Mogaла sam ih pronaći i sama, ali tako sam lako s njom započinjala brzinski razgovor, čavrljala o naslovima i drugim ljudima unutra, primjećujući iz načina kako me strašljivo, a znatiželjno pogledava, kako je bolje da nas to sve više zblizava do trenutka kad se napokon odlučimo zajedno popiti kavu vani.

– Mogu ti pomoći, ako hoćeš, mislim, pročitamo svaka za sebe pa usporedimo dojmove, ja ti kažem svoje mišljenje, a ti vidi služi li čemu dok pišeš. – prva se odvažila.

Rekla sam si da neću predugo, računajući kako bi me alkohol mogao povući, a onda ču se prepustiti padanju u čemu ne griješim i prilično sam u tome dobra, što ne znači da ču sutra biti zadovoljna. Trećim bambusom ispirala sam okus instant juhe i vrhnja za kuhanje iz služavog, bijelog umaka kojim je bila prelivena većina mesnog miksa s kroketima, krum-pirom i rižinim bombicama. Za 250 kn po osobi više sam očekivala, ali u svotu je bila uključena i živa muzika koja još nije stupila na scenu. Netko nakon večere počinje puštati glazbu s miksete i razglosa, dižemo se na prvu rock stvar, jer nam je dosta sjeđenja. Maju s nabreklim trbuhom ispraćamo u sredinu kruga kao da je štitimo i počinjemo se micati u plesnim pokretima. Smiješna nam je kako se giba s velikom guzicom. Gegajući se sočno, ljlja ritam poput stare crnkinje, domet kretnji joj je ograničen. Onda ponovno sjedamo, grickamo prebrašnaste suhe kolačiće laktova naslonjenih o bijeli stolnjak pokapan ružičastim flekama vina koje je curilo s grljaka dok sam lijevala. Razgovori prestaju biti grupni, nadglasavamo se preko stola.

– Znaš već kojeg je spola? – pitam Maju koja sjedi do mene. – Znam, dečko.

Baš dobro, neka samo rađaju muške dok ne dođe red na mene, tako se vjerojatnost za još jednog

smanjuje, a mene će zapasti moja krasna curica. To mi je postala želja otkad je šogorica ostala trudna, pri čemu sam otkrila kako na tuđu plodnost mogu biti silno ljubomorna. Dijem se u naglom naletu energije, zaboravljam na dugačku suknju od svjetlog trapera, spotičem se kao da sam već pijana u namjeri odlaska na WC, a nisam, tek se približavam zaboravu gdje sam i kamo, bolje reći, kome se vraćam.

Crvena crta na ulošku suha je, slabašna i ponovno me spopada očaj je li takva normalna, ne bih li trebala krvatiti u izljevima, ležati sad doma napuhnuta, jer je tek drugi dan kako je počela? Želim nazvati ili nju ili njega. Osobu koju poznajem mjesec dana nasprom one s kojom sam 10 godina. Na tulumu sam, zanemarimo povod, čuje se brenčanje basa, upravo počinje živa glazba, a mogu se nakon 3 sata kad ću jedva stajati na nogama od alkohola i plesa vratiti u grob ili osjetiti razlog kolanja krvi u žilama. Stanem pred veliko ogledalo, guste frčke opustile se u blage valove. To nisam ja, ovako nakindurena, kao što situiranost na koju sam prvidno ponosna nije ono radi čega sam sjajila.

Sjedile smo ispod stare rascvale lipe, pčele su brujale, u zraku lelujao prašnjav miris žutog peluda, život bujao u sjaju travnata zelenila dok smo držale rastvorene hrapave korice tanke zbirčice koju smo naglas analizirale. Razobličavanje je poskakivalo iz njezinih zatvorenih soba i kukuljica u kojima se pjesnikinja meškoljila položena u strano ljudsko okružje kao da nisu iste vrste. Ali nas dvije jesmo, samo se ona uspjela izraziti, a ja još ne, i zbog toga sam potajno patila. Što nemam hrabrosti svući se na način pjesnikinje. Mogle smo sjediti u kafiću na kavi, uređene, fiksirane na stolcima, no sada Kristini kroz sloj šminke prosijava loj, a tamnocrveni ruž je pojela zajedno s kolačem od jagoda koji sam joj iz zahvale napravila i ponijela.

– Dobra ti je ova ideja da budemo u divljini – kaže dok je zagledala kamo će sjesti. Branila se razgolićenim bijelim rukama od buba i mušica koje su po njoj slijetale privučene mošusom teške parfemske note. Pazila je kako će gaziti po mekanoj travi u koju su joj upadale debele četvrtaste potpetice, jedino vidljivo od cipela što su ih prekrivale trapez-hlače. Do gužice duga, crveno nijansirana, kestenjasta kosa njihala se kao istresana deka svakim zamahom i pitala sam se koliko vremena troši na uređivanje, zašto se pojavila ovdje tako neobična i otkud potječe? Isto godište, iz Varaždina... Što ju je osim posla natjeralo na promjenu boravišta? Kao da isti nije mogla pronaći u Zagrebu ako je tražila promjenu, no takvi odgovori spadaju u isповijed po izboru, otvoreno se ne pitaju.

Kristina cijeni natrulu jabuku civilizacije, kroz svoj izgled žudi odmak od običnosti, naglašava finu izvedbu izbrušenosti. Ipak, rado pristaje na suho blato i travu, prilagođava mi se nemarnoj u starim kratkim hlačama od odrezanih traperica i ofucanoj majici za po doma. Nehajno s ramena odbacuje torbicu tako da stvari unutra zakuckaju, rulji sjajni saten crne bluze naslonjena o hrapavu koru.

– Udale su se moje prijateljice, jedna po jedna, uređivale stanove, ostajale trudne, pa sam i ja. Nisam znala što drugo. Činio mi se logičan korak u zrelost. Bili smo zajedno 100 godina, znali se od srednje škole, redovito izlazili, putovali, družili se u zajedničkom krugu isto tako stogodišnjih parova, strast je postala sekundarna. Imala sam nekoliko iskrica na faksu s kolegama, ali sam ih brzo ugasila, jer vatru koju su izazvane nije bila dovoljno jaka da bih ga oštivila... Jedino Tatjana... Ali ja zapravo nisam kućna zmija koja sklupčana drijema ispod ulaznog dovratka, pretvorim se u kosa, stresem perjem i vratim u domaće obličeje kao ti i ova tvoja plaha pjesnikinja. – kaže iznenada, gledajući me nasmijana postrance, ispuhujući dim iz usta.

Možda ju je vrućina pljesnula, osvećuje se što sam je ovdje dovela, samo se pravila da joj paše, kako uopće može pušiti na ovoj sunčini...?!

U ten joj se zaoštravanjem tona vratila svježina, gleda me skroz izbliza očima boje burom šibanog mora koje se iz daljine čine tamnima od debele sjene šminke što ih mačkasto nakošava i refleksije naočala. Ponaša se kao zaljubljena, ali začetak prijateljstva upravo na to podsjeća, zar ne? Mi smo oduševljene jedna drugom među ostalima s kojima nemamo takav zajednički anakron jezik prepoznavanja u knjigama.

– Kupili smo novu kuhinju, krenuo ju je namještati po zidovima. Rekla sam mu da idem na par dana, održati PowerPoint izlaganje na stručni skup u Opatiji, spakirala stvari i potisnula kako sam je naručila crvenu, visoki sjaj, kakva se meni sviđala. Zbog toga je ispala skuplja pa je morao podignuti iznos rate kredita.

Povuče gutljaj crnjaka držeći bocu za grljak poput drvosječe sitnom šakom s bordo nalakiranim noktima i hrpom srebrna prstenja.

– Ionako je volio samo jednu pozu u kojoj sam sve sama odradivala... Jebeš to...

Nestaju naslage civilizacije, brišu se regularni partneri, šuplje izdubljeni brakovi, potamni sunce, vrućina je ona od uzbudjenog daha ispod deke, nestaju

granice između njezinih usta od trešanja ili su jagode koje sam joj pošećerene prinijela u mekanim košarcama i s bijelim šlagom zuba u koje joj gledam prije nego me ulovi iznemoglost s ruba nesvjestice.

– Ja sam možda neplodna. Kad su stigli nalazi njegovih spermija potvrđujući kako su zdravi i pokretni i da ne leži problem u njemu nego u mojim jajnicima, odmahivao je glavom kao nezadovoljan poslodavac i rekao da ne zna može li to prihvati. – priznala sam ono što me muči.

Došla je po mene. Na podiju sam među uzdignutim rukama, po bedrima sfrkanim minjacima, uznojenim, raskopčanim košuljama, unutra je cijela generacija, s nekim nikad nisam ni riječ progovorila, poznata su mi samo lica iz bezbroj susreta oko škole i po hodnicima. Nismo bili takvi kao srednjoškolci, svatko je pripadao maloj grupici i unutra gledao svoja posla, a sada se ponašamo kao da se prisjećamo nečeg zajedničkog, velikog. Zapravo nas samo pere nostalgija proteklog vremena. To je tako normalno za čovjeka. Teškoča puštanja. Prisjećanja. Prilazim razdragano pijana ženi s kojom sam išla u isti razred u osnovnoj školi, dok je u srednjoj bila jedna od onih koju sam tu i tamo pozdravila. Čučnem kraj njezinih koljena kao da mi je najdraža prijateljica koju nisam predugo vidjela. Plava je, cicata i znam da se zajeba va s muškarcima koliko je volja. No ona je jednakoj pijana i u sasvim suprotnom *in vino veritas'* filmu, ne kuži zašto joj pričam i koji sam kurac uopće kraj nje čučnula. Upravo to mi je trebalo, tresak otrežnjenja od zabluda, kao i Kristinina pojave na ulazu u salu.

Njemu sam rekla da će ostati još malo, a njoj sam izlanula povod i lokaciju nakon što se javila. Približila se poput satenom obložene bijele kože leđa hraptovoj površini drveta, očima previše blizu da bih uočila okvire naočala. Dah joj se izvijao u pletenici oporog dima, mentola i nečeg kratkog sasutog u grlo prije polaska. Sviralo je nešto nogato, Kawasaki 3P ili Maljčika, tijela su se uokolo bacakala, prihvatile smo ritam bez ispuštanja očima. U pitanju su mogle biti i ruke i rad jezika, tjelesna distanca postala je napuštena ljuštura odgađanja.

Viklere sam držala na glavi čitavo popodne i kad sam krenula od kuće kosa je stajala kao Phebusova zlatna aureola. Sijale su i žuto-plave pruge nove majice iz Benetttona. Trošila sam na izgled. Nije navikao da ne ostajem doma. Obično je on bio taj koji je odlazio i vraćao se umilostivivši me, naučio cijeniti njegovo prisustvo. A sad sam imala subotnji dogovor s novom prijateljicom i njezinim curama koje su je došle posjetiti iz Varaždina. Vidno je dvojio nad uzrokom projene, čak se požalio što je sam subotom navečer.

Sjedile smo na naslonima klupa u ugodnom polumraku otoka starih smreka s bocama među nogama. Nismo se pomaknule dalje od kolodvora. Mislila sam da će ih Kristina odvesti u novi stan, provesti kroz grad, no samo su se izgrile i nastavile gdje su stale. Prošetale smo jedino do najbliže trgovine i vratile se kraj parkovnog spomenika parne lokomotive. To nije bilo loše, dapače, osyežavajuće, lišeno protokola i prigodnog turizma.

Gledala sam ga iz mraka otoka stare smreke kako se po stazi iza tri kolosijeka vozi s našim parom prijatelja na biciklu koji je pod njim škripao. Pod reflektorom ljetnog, danjeg svjetala izgledao mi je kao čovjek na kojeg nikada ne bih pristala, kojeg bih izbjegavala i točno sam to htjela – da me ispusti iz vida dok ga netremice, potajno promatram. Istovremeno sam uživala udaljena i sramila se ako me netko od cura bude pitao u što sam se zagledala, jer nijedna nije prepostavljala kako je taj prosječan

čovjek na škripavom biciklu moj muž i kako bi mu prosječna žena koja s njim pokušava zasnovati obitelj svakako mahnula nakon što ga je zazvala. I sama sam se čudila prepoznajući tog stranca. Nadala sam se da je koncentriran na vožnju, kretanje koje inače izbjegava, već se svugdje vozi autom, što nam je bio redovit izvor nesuglasica. A sad jaši na biciklu koji mi je odavno prepustio. Traži me i provjerava, lovi poput onog policajca pobjeglog lopova, dok one pričaju o novim cipelama.

Dočekale smo zadnji vlak uredno stojeći na peronu kao da nismo pijane, cure su se ukrcale, Kristina me otpratila i u mraku, u blizini kuće, poljubila.

Sutra popodne posjeo me ozbiljan za stol. – Pročitao sam ti poruke.

Zadnja je bila Kristinina. Opet. – Provezla sam se danas kraj tvoje kuće. Napao me stršljen... – pisala je.

Petra Sigur

Prijezir

Hodam zimski mračnom cestom još uvijek kasna podneva živog grada. Pršti sitan, uporan snijeg što se ne prima za tlo, već na svjetlu gradske rasvjete ostavlja sjaj vlažnog asfalta. Ovdje su ljudi naviknuli negodovati, biti nesretni i mrgodni za svaku, makar vremenski nepovoljnu priliku kad izlaze na cestu. Preko ljeta je to upeklo sunce, nekad razmahan vjetar, kiša, poledica, magla, bilo što. Dobro, za bljuzgu mogu shvatiti, nju nitko normalan ne bi trebao moći smisliti, poput dosadnih muha i krvoločnih komaraca. Te pojave postoje radi prikaza nepodnošljivosti, prirodan su test strpljivosti i vještine uklanjanja sitnijih problema.

Ispod navučenih kapuljača s pahuljastim umjetnim krznima izviruju namrstene njuške ili njuškice, ovisno o godinama i stanju tijela. Žure se, ne razgledaju, nisu opušteni i mrze – ovaj trenutak, ovo vrijeme, ovaj grad, finansijsku i političku situaciju, svoj trenutni, nevoljko prihvaćen položaj građana na cesti po ovakovom vremenu.

Bruj prometa duž razmočenog snijega proporcionalan je brundanju mrzvoljnih njuški vidljivih stanovnika naselja. Žene su žene bez obzira oženio ih netko ili ne. Oženiti se, okružiti ženom, postati bitan po imanju nje. Za žene je to udaja, dati se, davati, predati. Ženidba se vrti oko žene i njezinog ženika. Udajom se udjelye u pravu rupu. Virkam kroz crni dlakavi obrub svoje kapuljače dok mi kao odgovor na znatiželju ususret dolazi mlada, gegava ženuskara od circa 120 kila. U paru je s prijateljicom čije me lice jednako tako zanima, no kraj ove se ne može iskristalizirati u zamjedbu, jer je ona pažnji prevelik teret, mamac, što li, s kojeg ne uspijeva maknuti svoje temeljno svojstvo usredotočenosti.

Kreće se poput oživljenog paprenjaka, jer zbog veličine trbuha ima konstantno poluraširene ruke i noge. Ali to nije sve, koliko god grozno izgledalo. Ona žvače, istovremeno hodajući i govoreći. Nije to čudno sudeći po njezinom tjelesnom obujmu, ne bi postigla takvu impozantnost da uporno nešto ne žvače. To se kod nje pretvorilo u *modus operandi*. Ona postoji kao debela, toga je svjesna i ne želi se odreći jedine strasti koja je veže uz radost postojanja na Zemlji. Sve drugo je bijedo, manje zanimljivo, nije fino, u usporedbi s malim eksplozijama okusa u njezinim vrijednim ustima. Ona je ustrajna, vjerna, marljiva u svojoj ljubavi spram hrane. Debela, pa što? „Nađi ono što voliš i pusti da te to ubije“, navodno je rekao Bukowski, tamo negdje daleko u svom životu, iza 50-e. Ona je do tog zaključka došla puno ranije. *Smart girl*, rekao bi stari „boli me k, ja sam sebi super“ *literar star* Chinaski. Ali ni to nije sve, zamjećujem na brzinu, u tih par sekundi mimoilaženja koje su iz nekog glupavog ili u svojoj perverziji nedostižnog razloga bitne. Kao kad se nenadano posklizneš i definitivno padaš, već vidiš kako ćeš treskom rascopati neku kost pa se vrijeme uspori, dopusti ti kalkulacije, izračun jednadžbe s instinktivnom promjenom varijabli kojima mijenjaš svoj prvobitno poguban položaj. U polurastvorenim drobilicama pojavljuju se jasni tragovi crnila. Nije moguće, ali usta joj oblaze crna slina žvakalica, uništavateljica, dok meljući nešto govori svojoj neprimjetnoj prijateljici. Kao da je Zubima stisnula trbušnu sipe, da utrobom sirove životinje začini škrob, mast i šećer što cijedi iz nekog jeftinog slatkog tijesta. U pitanju je aparatić, pokvareni, sitni zubi, govorim si dok joj gledam u usta i onda brzo skrećem pogled, jer me nešto unutra mami i privlači, moglo bi me zauvijek proglutati, barem jedan dio koji se više neće povratiti u stanje neiskusne nevinosti. Tko želi vidjeti dosad neviđeno čudovište, tko želi oskrvniti ostatak svog života nemilim prizorima?! Tko zapravo zna što nam život u ovoj fazi podmeće... Hodajuće crne rupe koje nemaju logike, ali su nemilostivo učinkovite, iracionalno eruptivne poput nenadano izvirućeg zla.

Prizor glavne gradske ulice pod atmosferskom nepogodom sitnog, okruglastog snijega gotovo da je dražestan. Ipak, pada nekako teško. Suhe pahuljice su pune i nabijene, zabadaju se u kožu i oči, lupkaju po napetoj sintetici nabufltlanih jakni. Nailazim na iduću nepoznatu prolaznicu. Ona je starija, oko 50, ali još uvijek puna životne

sape. Vidim to po njezinom čeznutljivom pretraživanju ekrančića koji drži u ruci. Fejs, pozivi, društvene veze, još uvijek je unutra i još uvijek želi, barem se osjeća poželjnom. Na sebi ima poludugu svjetlobež jaknu, suženu u struku, skoro pa zimsku vjenčanicu. Ona je sasvim drugi tip žene od marljive drobilice hrane. Njezina je glad egoistično-seksualna, ona želi utažiti apetit zavodnice, oduvijek lijepo žene, koja to još uvijek može. Bez prijateljice, s kojom bi se, da je ima uza se sigurno glasno smijala, drsko prkosila zimi, bljuzgi i agresivnim pahuljama snijega. Ovako je sama, očajnički prilijepljena uz pogled na neki bolji, mogući svijet s ekrana.

Debeli okrugli stup s plakatima i osmrtnicama, koji iz daljine s onom svojom zaobljenom kapom podsjeća na dekupaziiran betonski falus oblijepljen salvetama. Pogledom okrznom koji crno uokviren pravokutnik parte s imenima svježih osuđenika, zamisljam jednom svoje pa izmaknem tom informativnom betonskom kukiju ubrzavajući korak. Topla svjetla trafike, pekare, uslužnih kutija iza čijih stakala spuštenih pogleda stoje žene u službenim kutama. Sjetim se slike amsterdamske ulice crvenih fenjera i izložaka razgolicienih žena u donjem rublju što čekaju svoje mušterije, a kraj kojih prolaznici, začudo mladi i muški, guraju bicikle, prolaze kao siti kraj raznolika peciva. Valjda je fora samo onuda turistički prošetati da bi rekao 'bio sam', radnje kupiti suvenir crveno osvijetljenog izloga, nego hrabro probati što se unutra nudi, makar stati ispred i poslati joj pusu.

Kad ne misle na seks, ručak, kauč, opran veš, a nemaju ni obaveze s djecom, muškarci najviše vole društvo vlastitog spola. Zanimljivo je kako više preferiraju skučene, opskurne rupetine od prostranih, čistih prostora. Gledam kroz još jedan izlog, muških što je više, to im je bolje, kako se stišu oko sanitara zelenog, ofucanog separa. Svima strše te njihove kratko ošišane kose, obučeni u traperice i bezbojni, ali ajde, barem mladi, pa možeš podnijeti pogled na njih bez sažaljenja i gađenja, jer kad čak i kratko promatraš skupinu oronulih muškaraca kojima se život sveo na bijeg od žene, kuće ili samoće u dokolicu ispraznih političkih naklapanja, međusobnih ogovaranja, ispitanja piva i utapanja vlastite nemoći u nijansi većoj ili manjoj suvišnoj mješini nasuprot tebe, riskiraš dodatni usjek nazolabijanih bora aktiviranih uslijed gađenja. Držim do njih koliko i oni do nas, samo ako imamo zajedničkog interesa ili koristi. Suzdržat ću se ako treba, ostati ljubazna i otvorena. Iskustvo me uči da je rijetko vrijedno. Te stare živine zajedljive su i drske, žene obično drže muzarama i zabavom koje ako im je uskrate, bez ikakve grižnje savjesti ili ikakvog humaniteta, eliminiraju iz svog raspona elementarne učitosti i pažnje. Nikad ne prepustaš red, ne miču se trudnicama, drobe, smrde nažderani češnjakom i prigovaraju kad moraju negdje malo pričekati. Čemu učiti manirima staru marvu. Vratiti štapom ili okrenuti glavu puno je učinkovitije. Šarmantnih blagoglagoljivaca koji će se nasmiješiti, pridržati vrata, uputiti suzdržan kompliment i tako je malo. Za njih bi žene orale livade, trepacama sijale neukrotivo poljsko cvijeće, cvrčku žrtvovale mrava, makar za samo još jedno ljetu, ovako... Drže piva u rukama, pogledavaju neku utakmicu u gornjem kutu i uživaju. Bivaju. Muškarci su jednostavni kao neke životinje. Oni žive i rade ono što vole, uvijek je tu neka obiteljska žena koja će pokriti logistiku i ostaviti ih na miru od sitničavih poslova, nikad se previše ne pitaju, probleme rješavaju kako dolaze, sukobe među sobom lako zaglade bratimljenjem ili tučom. Žene su po prirodi otrovne. Ne u smislu prostote zla, nego kontrasta kojim nadoknađuju jačinu muške fizičke snage. One imaju višak zavodljivosti, vižljavosti, mudrosti kojom su se oduvijek snalazile i izvlačile neko bolje za sebe. Šeherezade, smutljivice, odgađalice, pričalice, vješte prtljavice, vještice. Zato većinski ženski kolektivi loše funkcioniраju. Prevelika je doza te umiljate dosjetljivosti koja ne može samo egzistirati nego pobijediti, dosegnuti vrh, biti ujedno najspasobnija i najljepša, što svaka na svoj način i u određenim periodima svakako i je, ali taj zaduh mirisa i hormona, šampona, šminke, recepata i laskavosti jednom se mora usmrđjeti. Pa nakon što se međusobno ispletakare i pokolju, opet ulaze u nove saveze, intimno sprane muškom energijom pretjerane jednostavnosti i zanemarivanja njihovih emocionalnih potreba.

Stanem pred vrata idućeg osvijetljenog stakla i ona kliznu lijevo otvarajući mi svoje konzumerističke dveri karike generički nazvanog lanca prodaje mješovite robe. I kao što se često trenutne, radi nečeg intenzivne misli materijaliziraju u situacijama neposredno stvorene realnosti, tako mi kao ilustracija pred oči iskoči žena koju u gradu viđam otprilike dvaput godišnje i koju uvijek rado proučavam zbog pompoznosti prenaglašene ženstvenosti, a viđam je sad već desetljećima, praktički ugrubo poznajući njezine životne faze i mijene, jer je jedna od mojih bivših radnih kolegica s njom imala daljnje rodbinske veze. Fina gospođa, uvijek u suknji ispod ruba koljena meškoljeći se pripovijedala je o nečakovoj drugoj supruzi koja je ušla u taj brak sa svoje dvije kćeri iz onog prvog. Gledam je poskrivečki da ne ispadne kako buljim, gdje drži košaricu za kupovinu kako bi se pridržavala i nekom muškarcu za ruku. Ta žena sada ima već preko 50 godina, ali i dalje je sređena kao u svojim najboljim danima. A to znači: visoke pete do ruba hodljivosti (dobro, zima je, pa fura blok petu, a opet, možda samo zato što je to ove sezone u modi), ekstremno uska vunena haljina s prerezom do početka bedra

(zbog njihove širine taj prorez se ne otvara samo u hodu, već je čitavo vrijeme razjapljen čineći jednu nogu potpuno golom), obavezno naglašen dekolte solidnih petica, ufrčkana, žarkocrvena obojena kosa i ratnička šminka. Trebalо je mom pogledу dobrih nekoliko minuta da okružи sve te krivine, ode u rikverc i ponovno obliže najzanimljivije dijelove, a onda i da se bez ikakve zavisti, iz čistog priznanja, združи s usnama pa skriven iza police odašilje jedan uzlazno-silazni šljakerski zvižduk upućen prolazećem komadu. Moje zgražajuće 'ja' svakako se okružilo s nekoliko zajedljivih primjedbi o njezinoj vulgarnosti, neprimjerenosti odjeće godišnjem dobu, vremenskim prilikama, dobu dana, statusu žene i majke, bradavici na bradi koja bojom ne odgovara ukrasu na glavi... Svašta. Moje 'ja' je htjelo, ali nije moglo ne priznati kako ta žena zrači seksualnošću poput neke Venere koja je jedan od svojih života došla odživjeti u ovaj mali grad.

I sama s košarom pokrenem se od banana iza čijeg sam brdača zapanjeno stala promatrati tu ženu koja u licu i tjelesnoj cjelini nije ni po čemu posebno lijepa, a opet, njezini mačkasti pokreti ispunjeni mekanim brdima prsa i bokova, daju joj neodoljivu sočnost, čak i u poznim godinama. Uzimam neke miješane oraščice i komad voća koje će najlakše grickati bez rukavica nastavljući šetnju, i stanem u red, odijeljena s dvoje ljudi, iza nje. Malo odstojanje, a dovoljna blizina, omogućuje mi da pomalo žalosno uočim otiske trošnosti na njezinoj ženskoj fasadi. Na vrhu nafrčkanog vala crvene kose dva su centimetra sijedog izrasta, ruke kojima uzima stvari iz košarice nabubrene su i pjegave, premda još uvijek spektakularno prči pozamašnu, čvrstu guzu naginjući se dolje, ujedno otkrivajući daleko ispucanu nat prozirnih najlonki. Na traku stavlja banane, Čokolino, mljekio i peciva pa se sjetim da je već dvostruka baka. Posvećenost putenoj ženstvenosti utrla je brazdu ponosa i njezinim djjema kćerima kako uvijek roditeljska fascinacija, predodređenje nekim specifikumom vlastita bića, poput materijalnog, stvara i mentalno nasleđe (koliko se god banalnim ili ekstremnim činilo) unutar čijeg dvorišta će se vrtjeti i gajiti iduća generacija. Još kao klinke vjerno su oponašale mamu dočekujući prvu menstruaciju kao dio prava na krunu u ime koje će usavršiti njezin vrtiguzni hod na visokim petama, slojevitost namaza šminke i izazovnost krpica kojima zažareno ističu svoja jednako niska, dobro nabijena i utegnuta tijela. Tako su rano postale i majke, barem jedna od njih, dok su se druge dvije brzo ustrojile u službu ispomoći kako njezina senzualna jezgra ne bi okrutno ogrubljela pod naletom bremena ranih domestikalnih obaveza. Iako indijanski враћevi tvrde da rađanjem djece čovjekovo svjetlosno tijelo dobiva nepopravljivu rupu kroz koju valjda istječe dotad koncentrirana moć, iako nečije ženstvenosti s potomcima uvenu, ženu, u pravilu, i s pravilnim pristupom, majčinstvo dodatno ojača, jer potvrđuje jednu od njezinih bitnih zemaljskih funkcija, jer testira i sve ostale organske elektrane njezina bića – od srca, ruku, stopala i obala s kojih se u valu zapjenila. Majka s mладунčadi ujedno je najranjivija i opasno snalažljiva zvijer što se stvaralački klonira sve do oseke, ispuhanog mjeseca, horizontale u kojoj se narančasto svjetlo zore boje sakralne čakre pretapa u sumračnu rumen zalaska na pozadini gdje vrane miješaju svoje ritualne krugove ponad crno osjenčanih kostura drveća i riječne vode.

Spuštam glavu još uvijek zasljepljena narančastim krugom njezinog zalaska, kad me osokoli nekakvo mu-mlijanje, razdraženi roktaj frustracije iz smjera čekajućih kupaca. Nije mi jasan grub ton žene iza moje žene koju površno poznajem i promatram, ali mi je jasna njezina dijalektička negacija upravo oformljene tvrdnje u mojoj materijalizaciji misli. Ona je vizualno i duševno dijametralno suprotna ovoj mirnoj raskoši koja blago osipa požutjelim lišćem oko svog korijenja. Radi se o gnjevnoj babi, ne kronološkoj, nego karakternoj uzdanici podvrste izdresirane dugotrajnim uskraćivanjem zadovoljstva, prvenstveno sobom. Ostarjela džepna Venera stala joj je, kako se ispostavilo, petom na stopalo, pritom je još gurnuvi dubokim naginjanjem prema košarici, guzicom u stranu, na što je ova kriknula, nazivajući je debelom i ludom. Od opasnosti divlje krmače s praščićima otpala je davno izrođena mladost, ostala...

„Dajte si popite svoju tableticu...“, hladnokrvno joj je uzvratila natrag kao da je navikla na susjede, kolegice i sestre koje su brigu o čitavoj sebi zamijenile brigom o kaloričnom tovaru kojim će zadržati uvijek pune sudopere i zahodske školjke, koje će pak trebati prati, čistiti i opet puniti, zatim o tome pričati, oko toga raspoređivati sve slobodno vrijeme, a onda opet puniti. Prazne oči, lica bez šminke, praktično odrezana kosa i tri trbušna šlauba ponekad prerezana operacijama. I nožić koji sjecka, guli, usitnjava, razmazuje, trijebi i uškopljuje.

Silna koncentracija nabijenog, suhog snijega vrti atmosferom. Vani je bajkovit, bijeli metež, lijep u svojoj sili vremenske nepogode i poneka crna, redovna rupa u čiju svjetlost valja ući.

Tihana Petrac Matijević

Mostovi od snova

U snovima ponekad možemo biti što želimo. Kruti okviri realnosti sustižu nas i u podsvijesti pa kočnice koje imamo na javi, imamo i u snovima. Ali ponekad

samo ponekad, provuče se neki od snova i preplavi

nas potpunom slobodom. Neograničenošću obzora. Pokaže nam jasnu sliku naših težnji i širinu vidika.

Sanjala je Marka. Osjeti travu meku pod bosim stopalima. Trčala je prema plaži, a on za njom. Smijali su se glasno i on je sruši na pjesak sitan poput mljevena šećera. Njihove su se dlanovi spojili i u tom trenu njegova ruka postala je njezina. Više nije znala gdje završava on, a gdje počinje ona. Nakon toga, ljubeći se, postali su jedno. Osjećaj je bio toliko stvaran i neopisiva ugoda i ljepota ispunji do zadnje stanicice u tijelu. San je djelovao intoksicirajuće. Aparat za kavu zapišti. Još je dugo žimirila želeteći što duže zadržati osjećaj ljepote obostranog pripadanja i savršenog sklada.

„Budi se sleepy head, kava je gotova!“ čula je Ethanov glas.

Nije željela razbuđivanje. Željela je spavati i nikad ne prestati sanjati. Zrake jutarnje svjetlosti tražile su put do njenih očiju kroz proreze navučenih žaluzina. Nevoljko ustane i odvuče se do kuhinjskog šanka. Ethan je bio jutarnji tip; svježe iscijeđeni narančinski sok već je čekao poslužen u dvjema čašama na šančku kraj tostiranog kruha.

„Jučer nismo stigli pravo ni razgovarati.“ reče.

„Nismo.“

„Spavala si kad sam došao. Hajde, pitaj me!“

„Što da te pitam?“

Iesam li uspio obaviti transakciju. Pitai samo “

lesi li uspio obaviti transakciju?" unita bezvoljno

„Daj malo entuzijazma! Jesam! Naravno da sam uspijao obaviti transakciju!“

„Jeeej.“ odgovori ona ravnodušnim tonom.

„Što je s tobom? Je li sve u redu?“

„Nije, Ethane. Ništa nije u redu. Ali ništa što bi tebe trebalo uzrujavati.“

„Što sad to znači?“

„Upravo to što sam rekla.“ srkne kavu i doda: „Idem se spremiti“

„Dai, pa što ti je?“

„Ništa. Samo mi je umro otac, životi moje sestre i majke su u rasulu, a ja više ne znam tko sam i u što sam se pretvorila. Ali hej, ti si uspio obaviti transakciju!“ reče bijesno i zalupi vratima kupaonice.

Istog jutra nazvala je šefa, prekinula godišnji odmor i vratila se na posao. Nadala se da će se, vrativši se u rutinu, život iz dana u dan polako vratiti na tračnice poput vlaka koji je samo za trenutak iskočio. Posao u maloj nakladničkoj kući znao je biti stresan, ali pretežno se sve ležerno odrađivalo. Svakog jutra u 8.35 ulijetala je noseći dvije velike kave iz Starbucksa u mali zagušljivi prostor pregrađen u manje odjeljke, koji bi se gledan iz zraka zasigurno činio poput labirinta za štakore. U uredu ju je svakodnevno čekao isti scenarij i neponovljiva radna ekipa. Rasprave o jutarnjoj temperaturi, magla i kiša koja puza po staklu prkoseći gravitaciju. Pred kraj mjeseca natezanje realizacije preko granica mogućeg.

Često joj se činilo kako bi se njezini kolege bolje uklopili u neku cirkusku predstavu nego u nakladničku kuću. Pijani, sirovi, neviđeno vulgarni George koji smišlja logo za frizerski salon svoje kćeri, šef Arthur sa svojim ekstremnim raspoloženjima koja variraju od neobjašnjivog urlača kojeg će svakog trena

strefiti infarkt do blage, naivne ovce. Jack, koji kad odradi svoj i Georgeov posao bez ikakvih suvišnih komentara ili dvosložnih riječi izvuče svoj imaginarni mozgovni kabel, okrene svima leđa kao da se odjavljuje šaljući svoj neverbalni „Over and out“ i zazuđi se van kroz prozor u kišu i maglu. Prepredena kolegica Amelia i Chloe sa svojim teorijama urote. Banuvši tako nakon tjedan dana u ured u to pozнато, neizmijenjeno okruženje u kojem svatko vjerno odraduje svoju nepisanim aneksom ugovora o radu zacrtanu ulogu, Evelin se zapita gdje je to zaglavila već drugu godinu zaredom. Pomisli kako joj nedostaje zdrave objektivnosti da i sebe okarakterizira s dvije-tri glavne značajke i uklopi se u taj neponovljivi „dream team“.

Voljela je Chloe i bilo joj je dragو што upravo s njom dijeli radni stol, a ne s nekim od ostalih kolega. Znala je bitи nemogуа i šašava, ali iza svih tih teorija urote krila se dobra i intelligentna djevojka чје ju je društvo punilo energijom, dok su je ostali većinu vremena samo praznili. Osjećala se usamljeno i ponekad je jedino s Chloe imala osjećaj da je nešto iz svoga dana uistinu podijelila, da je s nekim bar kratko bila na istoj valnoj dužini. Shvati da se otuđila od ljudi. Žene i djevojke Ethanovih prijatelja nisu joj odgovarale. Bile su pretežno sponzoruše koje su najčešće razmišljale samo o modnim dodacima, najnovijim Manolo cipelama i tome hoće li šljokice biti „in“ za Božić. Kad bi se zaželjela s nekim družiti shvatila bi da nema nikoga osim Chloe. Čovjek je, činilo se, ipak bio društvena životinja. Ili politička. Nije bila sigurna, ali činilo se da je životinja u svakom slučaju. Ona je gotovo bila iznimka od tog pravila, ali u tim rijetkim trenucima kad je nekog trebala, shvatila bi da nema nikoga.

Chloe joj je govorila da živi prema štreberskom obrascu kojeg se što prije treba riješiti. Govorila joj je kako život ne čeka one koji ga odrađuju kao da je popis obaveza. Život je čekao da ga se živi, da se u njemu uživa onako kako ti u kojem trenu dođe i da u tom procesu odgovaraš jedino sebi. I da si si, na

kraju krajeva, sam kriv ako u tome ne uspiješ. Uvijek bi ju spustila na zemlju i natjerala ju na razmišljanje. Sad shvati koliko joj je drago što ju vidi u toj njenoj šašavoj, šarenoj, hipijevskoj sukњi i samo joj bez riječi stavi kavu na stol.

„Opet si smrknuta.“ predbaci joj Chloe.

„Šupak u taksiju me pošpricao dok sam prelazila cestu.“

„Jel' te pogazio?“

„Nije me, kao što vidiš, pogazio.“

„Onda?“

„Ah. Onda ništa, Chloe. Sve u redu.“

„Eto vidiš.“

Chloe je sjela na upaljenu grijalicu. Evelin je pokušavala biti spremna, koliko se to uopće moglo biti, za situaciju u kojoj će njezina cvjetna sukњa planuti, ali ništa nije rekla. Znala je da ionako ne bi bilo smisla, a nije imala volje za još desetak besmislenih rečenica. Spremala se pročitati rukopis koji joj se nije svidio na prvu, pa ga je odgadala još od prije godišnjeg odmora.

Chloe je tada, sjedeći na grijalici bez straha, ležerno i opušteno počela svirati imaginarne gusle. Ispuštala je neopisivo žalopojne zvukove opjevavajući cjelokupnu situaciju na poslu u narodnom melosu koji je opasno podsjećao na crnogorski.

„Ma, what the hell...“ pomisli Evelin pa joj se pri-druži nadopunjavajući stihove vlastitim šašavim pri-jedlozima u toj dirljivoj narodnoj, folklornoj izvedbi. Nema li Chloe ipak balkanske korijene, zapitala se Evelin. S pravom.

„Čovjek zbilja lako poludi.“ pomisli. „Istina je da je samo nebo bilo granica, ali ponekad, do ludila, to sasvim sigurno mogu biti i gusle.“

Odsvirale su i otpjevale naricaljku do kraja, gucnule kavu, pa se primile čitanja rukopisa.

Tihana Petrac Matijević

Jutro poslije

Magdalena se osjećala obilježena bijedom u kojoj je odrastala kao da nosi vodeni žig posred čela koji je bilo moguće vidjeti pod pravim svjetлом i iz odgovarajućeg kuta. Siromaštvo ju je označilo za cijeli život i što god učinila i koliko god skupu haljinu obukla, uvijek je imala osjećaj da nosi taj biljeg posred čela. Biljeg koji je svima otkrivaо tko je i od kud dolazi. Uvijek je smatrala da treba davati više od maksimuma kako bi uspjela i izdigla se iz giba neimaštine. Bijeda je zarila svoje nokte u samu srž njezina postojanja obilježivši je zauvijek.

Kristian je bio bogat, šarmantan i desetak godina stariji. Ona je tek završavala srednju školu. Smatrala je da je prestar za nju i u početku nije prihvaćala njegovo udvaranje. Bio je pomalo tust i preugojen za njezin ukus, ali djevojke iz razreda zavidjele su joj na svoj pažnji kojom ju je obasipao. Dolazio bi po nju nakon škole u svom skupom, tamnoplovom BMW-u, često s buketom cvijeća ili skupim poklonom. Bio je uporan i slatkorječiv i jednostavno nije odustajao. Sva ta pažnja počela joj je goditi i činila da se osjeća posebnom i s vremenom ga je zavoljela. Kad su prohodali vodio ju je u Pariz, Veneciju, Rim - na sva mesta koja je ikad oduševljeno spomenula.

Sjećala se neopisivog srama kad ga je prvi put dovela kući. Sramila se plastičnog cvijeća na prozorima, vlage u kutovima sobe i pohabanog namještaja. Sramila se što mu mora reći kako nema svoju sobu, nego spava u kuhinji. Kao Pepeljuga. Njezina je majka cijeli dan pospremala i kuhala ne bi li ostavila što bolji dojam na budućeg zeta. I otac i majka ponašali su se servilno i uslužno, poput čistača cipela ili nosača prtljage koji očekuju napojnicu. Bez imalo dostojanstva. Kao da im na večeru dolazi predsjednik SAD-a, a ne kćerin dečko. Sramila se njihove bijedne podložnosti, ali kad bi malo zagrebla ispod površine sebe shvatila bi da je i sama živjela u uvjerenju da je Kristian bolji od nje. Da od nje više vrijedi. Bogati, uglađeni sin saborskog zastupnika s već respektabilnom političkom karijerom. Da. U sebi je znala da je prava sretnica što ju je izdvojio iz mase. Od svih drugih baš nju.

Misleći uvijek kako sreća čeka negdje drugdje, da je garantira neki drugi grad, druga država, druga kuća i druga obitelj, udaja za Kristiana činila se kao logično rješenje. Nudila joj je bijeg od bijede i obećavala novi početak. Nije shvaćala da to što želi promijeniti, to od čega tako očajnički želi pobjeći da je to cijelo vrijeme u njoj. Trebalо je stati, definirati problem i početi mijenjati stvari iznutra. Sve drugo bile su kozmetičke promjene, poput restauracije zidne freske koju je previše nagrizao Zub vremena. Ona je trebala dubinske promjene tijekova misli, promjene stavova i odnosa prema sebi.

Oduvijek je osjećala gađenje prema sredini iz koje dolazi, a identificirajući se s mjestom i ljudima s kojima je odrastala i prezir prema sebi samoj. Već kao djevojčicu strašno su je boljeli ružne, grube riječi, prostote i uvredljive fraze koje su se dijelile pred djecom kao slatkisi na Noć vještice. Sve ju je to vrijeđalo i kad nije bilo upućeno njoj jer se osjećala dijelom istog mozaika. Sjećala se kako su zlobni bili komentari susjeda koje su pile kavu kod njezine majke ispunjavajući dokolicu tuđom nesrećom. Nije se više sjećala njihovih riječi, već samo njihova smijeha; razularenog i prostačkog, bezosjećajnog do kosti. I majke kako se smije.

Ovisnost o tuđoj pomoći uzrokovala je kod nje averziju kad je trebala nekoga tražiti i najmanju uslugu. Uvijek se nekome nešto dugovalo i zahvalnost do neba je bila jedini način da obitelj pokaže kako tu pomoći cijeni.

Odrasla je u osobu koja se boji bilo što primiti, a ako bi joj netko nešto pružio ili joj napravio uslugu, smatrala je da to mora stostrukno vratiti. I bez obzira na to uvijek bi se osjećala dužnom. Do neba zahvalnom. U tom surovom svijetu koji ju je okruživao teško se bilo probijati s takvim skrušenim, pokornim stavom jer bi ju svatko dočekao na nož. Da je trebala izdvojiti jedan osjećaj koji više nikada nije željela osjetiti bio bi to svakako osjećaj da je nešto dužna. Uvijek je maštala o tome da je financijski neovisna. Neopterećena novcem i time koliko nešto košta. Kako bi bilo samo postojati i kupovati što ti treba u trenutku kad ti treba. Ne čekati sezonske rasprodaje i ne kupovati kapute kad je ljetno već gotovo počelo. Činilo se kao naučna fantastika. I onda je u njen život ušetao Kristian i sve snove učinio mogućima. Nudio je ljubav, pažnju i potpunu financijsku neovisnost.

Kad je shvatila da je zlostavljač i vrhunski manipulator bilo je prekasno. Njene poznanice sve bi bile dale da su na njenom mjestu. Činilo im se divnim biti predmetom takvog obožavanja. Sa zavišću su pričale o njoj, kako je zaboravila tko je i odakle dolazi. I da se više nikom ne javlja, čak ni svojima. Tko bi mislio da joj je oduzeo svu slobodu i postupno ju izolirao od svih kojima je do nje bilo stalo kako bi je potpuno stavio pod kontrolu. Tko bi mislio. Kad je bio tako ugađen i šarmantan.

Ujutro se probudio dobre volje. „Dobro jutro, ljubavi!“ rekao je. Ona je šutjela još uvijek piljeći u strop i ne smažući riječi.

„Vidim, još se ljutiš, ne krivim te. Oprosti što sam jučer planuo, znaš da te volim.“ nastavi se umiljavati. Spusti naramenicu njezine spavačice i stisne joj dojku.

„Ne diraj mel!“ otrese se ona zgranuto.

„Do kad se misliš duriš? Vidim, spremila si stvari. Ideš nekamo?“

„Da, vraćam se kući.“

„Ali ti jesi kod kuće, ljubavi. Bulazniš, valjda?“

„A ti se praviš da imaš amneziju.“

„Gle, čeka me naporan dan. Nisam raspoložen za ova sranja.“

„Nisam ni ja raspoložena!“ vrisne ona na njegov ponovni pokušaj da joj skine spavačicu.

„E pa bolje ti je da večeras budeš!“ reče polako, prijeteći joj se unoseći u lice.

„Večeras neću biti tu, jesi li gluhi?“

„Ja nisam gluhi, ali si ti jako jebeno glupa ako si mislila da me samo tako možeš ostaviti.“ reče suzdržavajući gnjev, uzme kofer i počne istresati njezinu odjeću po sobi. Potom je počeo prekaptati po njezinoj torbi, uzeo joj novčanik i mobitel, obukao se i otiašao na posao.

„Koji vrag...“ pomisli ona. Što sad da radi?

Sasvim neočekivano u misli joj se progura potisnuto sjećanje iz Pariza. Sve se još činilo poput bajke. Bezbrizno mu je u parku ležala u krilu uživajući u suncu i pjevu ptica. Popodnevna svjetlost našla je svoj put kroz tanko tkivo njegova nosa osvijetlivši ga iznutra. Iz te perspektive mogla je vidjeti njegovu crvenu unutrašnjost. Izgledao je poput crvenog sjenila lampe ili škarpinine ljske. Poput prijesnog hamburgera. Odjednom, kao da je mogla vidjeti svu njegovu sirovost, prijesnu nutrinu, njegovu skrivenu bit. U tom trenutku počeo je gubiti čar koja je, što ga je bolje upoznavala, sve više isčezavala. Često se prisjećala tog događaja. U početku je tjerala tu ružnu uspomenu kao neželjenog gosta, ali napoljetku ga je upravo tako doživljavala. Kao komad sirovog mesa što je i bio.

Slavka Jurić⁶³

Suze za majkom

Iz romana Priča Oskara Mangera.

Moji su se roditelji upoznali na *bar mizvi*⁶⁴ majčina brata Guida.

Tata mi je poslje pričao o tom sudbonosnom susretu. Žene su sjedile u odjeljku namijenjenom njima i djeci. Ugledao je visoku tamnokosu djevojku u čijem je krilu bilo neko maleno dijete. Osjetio je jako čuvstvo i pričučnost prema njoj.

„Moja gazela, mirisni cvijet šaronski. Samo da nije njena ruka već ovjenčana prstenom.“ Tako se biblijski izrazio govoreći mi kasnije o njihovom susretu.

Taj osjećaj pripadnosti i bliskosti još više se učvrstio kad su zapodjenuli razgovor.

Otišao je rabinu na razgovor i raspitao se o njenoj obitelji. On je upravo završavao studij medicine s namjerom da se posveti psihijatrijskoj struci.

No njen otac, moj djed, nije bio oduševljen idejom da njegova kćи bude žena jednog liječnika.

Rabin mu je rekao: –Varate se dragi prijatelju! Baš ljudi poput Carla trebaju obitelj, jer ih ona vraća u stvarnost, ona im je utvrda u koju se vraćaju nakon borbe s ljudskom psihom. Da ne govorim o tome kako ljudi koji pročuvavaju filozofiju i psihologiju ljudske naravi tako dobro upravljaju svojim emocijama i znaju zadovoljiti potrebe drugih. Mislim da Vaša kćи neće požaliti ako život odlučiti podijeliti s tim mladićem.

No mojim roditeljima nije bilo važno mišljenje otaca ni duhovnih vođa. Oni su se voljeli strastveno i duboko. Oboje su snatrili i pravili planove za zajednički život.

Volio sam Trst i vraćao se tamo sve dok su baka i djed Baselli bili živi. Bakica mi je prije smrti dala sve majčine dnevниke, uspomene i pisma.

To je za mene bilo pravo blago. Prepiska između mojih roditelja, dnevničici, jedna mala pričica... Taj sam dnevnik i bilješke čitao i čitao, čak sam neke dijelove i prepisivao, čuvao cijeli život kao što se čuvaju svitci Tore u Aron hakodešu⁶⁵.

Mama je ljeto provodila sa svojima u Zadru i Hvaru u hotelu Kovačić, a otac je pune dvije godine odlazio u Beč na specijalizaciju.

⁶³ Slavka Jurić rođena je 1968. godine na otoku Hvaru s kojeg se otisnula 1982. godine u potrazi za glazbenom naobrazbom. Diplomirala je na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, u klasi profesora Thea Tabake. Paralelno je slušala predavanja na Filozofском fakultetu: Uvod u književnost i talijanski.

Po završetku Mužičke akademije prihvata angažman u Narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca u Rijeci. Nakon opernog orkestra vraća se u Zagreb gdje nastavlja karijeru u Simfonijском puhačkom orkestru Hrvatske vojske. Godine 1996. seli u Dubrovnik gdje dobiva angažman u Dubrovačkom simfonijском orkestru. Završava i izvanredni studij barokne flaute u Baselu 2002. godine u klasi profesora Oscara Petera.

Paralelno s glazbom bavi se pisanjem; ponajprije poezije na dijalektu i na standardnom jeziku, a onda i veće forme kao što su kratke priče.

Druga nagrada koju je 2003. godine dobila na anonimnom natječaju Bejhad Židovske općine Zagreb za priču *Rabin i Rahela* uvelike je ohrabrla da nastavi s pisanjem. Rukopis Tišinica na natječaju nakladničke kuće Albatros iz Velike Gorice bio je prvognaden te joj je 2005. godine objavljena i zbirka priča *Tišinica*. Drugu knjigu, pripovijest u stihovima za djecu *Ptuljak – cijeli svijet vrtuljak* objavljuje 2013. godine u vlastitoj nakladi.

Zbirku pjesama *Proročica* objavljuje Društvo dubrovačkih pisaca 2019. godine.

⁶⁴ bar mizva: ceremonija punoljetnosti kod Židova, gdje dječaci nakon navršavanja trinaeste godina života postaju punoljetni

⁶⁵ Aron Hakodeš: ormar u kojem se u sinagogi čuvaju svitci Tore

Njegova mi pisma nisu bila toliko zanimljiva, jer s njim sam mogao pričati kad sam htio, dok sve što je imalo neke veze s njom bila mi je svetinja. Pokušavao sam iz pisama i njenog dnevnika razumijeti i osjetiti kakvo je bilo to biće koje mi je poklonilo život. Imala je dar za pisanje. U kući je dobila potpunu naobrazbu, učila je hebrejski za razliku od mog oca koji je znao samo riječi vezane za blagdane i obrede.

Izabrao sam najljepša pisma i dijelove dnevnika koje ovdje donosim da predstavim čitatelju svoju majku, a i zato što je svaka njena riječ za mene poput milosti s neba.

Ljubljeni Carlo,

ovdje u Dalmaciji dani mi promiču poput najsportijeg parobroda na pučini, koji nema svoje motore, već je prepušten strujii da ga nosi amo-tamo. Ne osjećam da se išta događa. Moj život je mrtav bez tebe. Sve stoji otkad te nema i ja čekam neku neveru da nas opet spoji.

Iako je dražestan ovaj otočki krajolik, ništa mi ne znači bez Tebe. Ne mogu više zamisliti življenje u kojem Tebe nema! Neprestano na plaži otvaram Tvoje pismo dok se Oto i Bianka praćakaju u plićaku, a mama i tata čitaju svoja štiva. Jedino Guido razumije moj zanos i nagnuće prema tebi. Jadničak, naslušao se o tebi na ovom ljetovanju!

Mama me tu i tamo pogleda onim svojim prijekornim pogledom kao da kaže: „Pretjeruješ!“

Znaš, ona je realna žena i mislim da nije nikada bila zaljubljena u moga oca. Vjeruje da je Bog stvorio muškarca i ženu da bi rađali djecu i zasnovali obitelj. Nije mu nikada pokazivala emocije, a prema nama je pretjerano stroga.

Stoga sam presretna što sam susrela Tebe koji znaš pokazati sve nijanse svojih čuvstava.

Grlim Te, do skorog susreta,

Tvoja Elsa.

Veleštovana i blagorodna gospojice Elsa,

teško mi je riječima iskazati koliku sreću mi čine Vaša pisma odaslana s juga.

Osjećam u njima one svjetlucave prijelaze s površine mora koji se ljeskaju od vreline sunca, sol koja se uvlači u svaku poru tijela i lagani maestral čutim kako i mene zaplijuskuje dok čitam Vaše riječi.

Neizrecivo se veselim kraju ljeta kad ću nanovo ugledati Vaše kao žeravica tople oči u kojima se zrcali dobrota i dubina Vaše duše.

Vaš, do groba odani

Carlo A. M.

U Trstu, 12.srpnja 1906.

Carlo

Zar nismo mi još prije ljeta prešli na Ti?! Molim Te, ovo persiranje mi zvuči odveć službeno, kao da smo u kakvom možebitnom poslovnom odnosu.

Ljeto se primiče kraju... Za dva dana vraćamo se u Zadar pozdraviti bakicu i onda opet prema Trstu. Htjela sam Ti reći koliko bi mi značilo da nas dvoje prije našeg vjenčanja čitamo Talmud i razgovaramo o stvarima duha. Bez vjere ovaj život mi se čini kao dan bez sunca; pod njegovim sjajem sve izgleda drugačije. Zašto i naši životi ne bi bili optočeni tim zlatom?

Tko smo mi, i što je ovo naše Zemaljsko postojanje?! Velika tajna.

Svaki dan zahvaljujem Bogu naših otaca što mi je Tebe poslao na moj put i isprepleo naše živote.

Puno mi znači naši razgovori i ova razmjena misli i osjećaja.

Tvoja Elsa.

Majčin dnevnik

Elsa Baselli, Trst (6. siječnja 1885.)

4. april 1905.

Za šabat u sinagogi primjetila sam jednog mladića koji me stalno pogledava. Oborila sam pogled i smeteno stala popravljati rub svojeg šala. Što hoće taj čovjek? Izgleda mi dosta starije od mene. Pokušala sam se usredotočiti na rabinove riječi, ali nije išlo. Pogled mi je stalno bježao prema njemu, tom mladiću. Kad sam došla kući majka je primjerala moju smušenost, jer sam umjesto stolnjaka za šabat stavila onaj obični, a za objedom sam razbila vrć s vodom.

– Što je s tobom Elsa?! Nešto danas nije u redu s tobom. Hajde odvedi Ota i Bianku u park.

I ja u parku gledam zamišljeno ono jezerce u sredini, dok ono dvoje trče i loptaju se, a prođe opet onaj mladić u društvu svojih roditelja. Ja se opet posramim i brzo počnem zazivati brata i sestru. No, oni me prepoznaše i rekoše:

– Šalom! – odgovorila sam tako tihom da me ni sa slušnim aparatom nitko nije mogao čuti.

18.7.

Evo mene opet. Zaključila sam da mi je lakše kad se ovdje povjerim dnevniku kao najboljem prijatelju. Nisam izdržala i rekla sam jučer Marti za onog mladića. Ona ga poznaće. Zove se Carlo Manger. Studira medicinu. Ne dolazi baš u sinagogu osim za velike blagdane. Sad iščekujem Yom Kippur⁶⁶, tada će valjda doći. Od svih naših blagdana to mi je najmiliji. Uvijek se osjećam nekako čisto i preporođeno, kao da počinjem sve iz početka. Volim taj obred i molitve koje se pjevaju. Dala sam si sašti novu bijelu haljinu i šešir u ulici San Niccolo. Mama me odvela tam. Naručila nam je svima haljine, sebi, Bianki i meni za Jom Kipur, a Guidu hlače i bluzu, jer se približava njegova bar micva.

22. 8.

Shvatila sam da mi najviše odgovara svirati J. S. Bacha kad sam uz nemirena ili u stanju duha u kojem sam sada. Njegova glazba me nekako smiruje.

1.9.

Profesor Gelman je jučer donio jedno novo djelo koje sada vježbam: preludije Aleksandra Skriabina.

Rijetki su trenuci kad mogu predano vježbati klavir, jer mama uvijek nađe neki posao za mene.

Ili moram učiti francuski, ili voditi djecu da se igraju, ili s njom u kupovinu, pa vezenje. Ovo zadnje nikad u meni nije budilo neku radost.

28. 9.

Vidjela sam Carla na Jom kipur. Bila sam obukla onu novu haljinu iako je vani brijalas bura i poprilično sam se smrzala. No bila sam tako sretna najprije zbog svog omiljenog blagdana i što njega vidim da nisam ni osjećala tu hladnoću koja je probijala kroz tkaninu do kostiju. Tršćanska bura. Opet je gledao u mom smjeru, ali sada nisam svraćala pogled nego sam uronila u njegove svijetle oči.

Rabin je pjevao Kol Nidrei⁶⁷, a ja sam sva drhtala, što od hladnoće, što od ganuća. Po povratku kući počela sam sanjariti o njemu. I sada dok sviram onog Rusa stalno mislim na njega.

Zašto mi žene odmah izmislimo cijelu priču o vjenčanju, zajedničkom domu, zamišljamo kako će nam izgledati dječica?! Prepostavljam da muškarci tako ne funkciraju.

⁶⁶ Yom Kippur: Dan pomirenja; jedan od najvažnijih blagdana u židovskom kalendaru

67 Kol Nidrei: proglašenje na aramejskom recitiranu sinagogi prije početka ceremonije na Yom Kippur; u prevodu: svi zavjeti

21. 12.

Razboljela sam se i gotovo čitavu Hanuku provela u postelji. Cijela kuća je mirisala po kolačima, „cantuccinima“, finim jelima, vani je brijala bura danima, a ja sam bila u kući i gledala kroz prozor ljude kako se šeću, zamotani u debele šalove i vunene kape. Osjećala sam se pomalo kao one ruske junakinje koje su se od uzbuđenja razboljevale i padale u nesvijest. Prigodno sam čitala Dostojevskog „Idiota“ u krevetu. I sanjarila o Carlu, naravno. Kako bi to bilo kad bismo bili trajno zajedno...

– Naša je Elsica krhka zdravlja. Moramo je malo pripaziti sada kad se zaljubila. – rekla je baka Emilia za ručkom, a ja sam je pogledala prijekorno. Ne znam odakle joj to?! Kako te bakice sve nanjuše?! Nevjerljivatne su te žene u mojoj obitelji! Ja sam, naravno, više vezana uz nju nego uz majku, koja je uvijek ozbiljna i nema vremena za moje gluposti.

– U koga se zaljubila?! Ja ništa o tome ne znam. – rekao je tata.

– A, to će ti ona sama reći kad dođe vrijeme, zar ne dušo?

– Bako, ne znam o čemu govorite! Ja znam samo za klavir i kuću.

Nije više bilo razgovora o tome, i bolje, jer nisam voljela tu temu, bar ne dok ne vidim je li taj Carlo pravi za mene.

28. 12.

Obožavam Dostojevskog! Sviram Ruse, čitam, ma gutam te ruske pisce. Najviše Fjodora, Dostojevskog naravno! On mi po duši najviše odgovara. Kako je znao prodrijeti u ljudsku psihu, izraziti sve one prijevoje u duši, nijanse osjećaja. Baš kao što krojač zna točno podesiti nabore na tkanini da prianjanju i prate liniju tijela, da ga ukrašavaju i opisuju, tako je on znao odjenuti dušu u pravo ruho, riječima opisati treptaje u ljudskoj psihi, prijelaze iz jednog raspoloženja u drugo, odnose među ljudima. Ne znam je li to od oslabljenosti zbog ove bolesti koju sam preboljela, ali osjećam kao da sam ja jedna od tih junakinja. Mogu se potpuno uživjeti u analizu ljudi oko sebe, svojih prijatelja i poznanika. Eto, na primjer moj profesor klavira, i on je podrjetom Rus. Tako jedno čudno stvorenje koje odmah sve vidi bez puno priče. Kao da zna čim udjem jesam li vježbala ili ne.

– Gospojice Elsa, Vi danas nekako čudna. Svirate asminka gdje trebala biti palavinka.

Vi mislite na tog nekog mladića, zar ne?! Je li i on uzvraća naklonost?

Toliko sam se zburnila i pocrvenila u licu da sam rekla samo: –Ne znam na koga mislite, profesore! Nemam nikoga. Mislim samo na Bacha...

– No, draga moja, to je tako prirodno da mislite na nekog živog mladića, a ne na pokojnog kompozitora! Brinuo bih se da je obrnuto. Ako niste raspoloženi za svirku što kažete da se odemo prošetati?

Klimnula sam glavom iako mi je mama zabranila da to radim.

I eto nas dvoje, moj profesor od kojih 50-ak godina i ja šetamo parkom i pričamo o ruskoj književnosti. On voli Čehova. Pita me jesam li čitala nešto njegovo. Obavezno moram! Ako se bude davala koja njegova drama u Teatro Verdi idemo zajedno, mogu povesti prijatelja ili prijateljicu, kaže.

6. 1. 1906.

Danas je moj rođendan. Najsretniji dosad jer sam upoznala Carla!!! Na bar micvi Guidovoj. Uvijek mi je moj brac nosio sreću, pa i tada na njegov dan. Tako sam uzbudjena. Nemam vremena pisati, jer popodne dolaze Marta, Chiara, Maria i Carlo na tortu.

3. 2.

Moj sreća nema kraja. Carlo i ja provodimo dosta vremena zajedno, sada svaki dan kad nema obaveze na fakultetu. Preko ljeta ćemo biti odvojeni neko vrijeme, jer ja idem s majima u Zadar.

On je tako pažljiv. Poklonio mi je ogrlicu samo 15 dana nakon što smo se upoznali. O svemu razgovaramo i dosta se slažemo u mnogočemu. Jako, jako sam zaljubljena i svi govore kad me vide u sinagogi ili na ulici da sam procvjetala, da nikad nisam bila ljepša.

Da, to ljubav od nas čini, da budemo cvjetovi koji će jednom sami dati plod, da budemo leptiri, nestvarna i božanska bića. Tako nas je Bog zamislio. I da putem nas muškarci upoznaju duhovni svijet, mi smo im veza s onostranim, samo oni to ne žele priznati.

14. 3.

Danas su moj profesor Gelman i njegova žena Irena koja je jako dobra violončelistica izveli jednu kompoziciju Maxa Brucha, inspiriranu židovskim napjevom Kol Nidrei. I Carlo je bio sa mnom na čajanki. Poslije smo pričali o vjeri i životu. Rekao je da bi htio uvesti prakticiranje glazbe u terapeutske svrhe i da već ima neke ideje kako će to provesti.

19. 5.

Još malo i odlazimo na more. Obećali smo da ćemo pisati često, tako će nam vrijeme odvojenosti brzo proći.

Carlo me zaprosio i vjenčat ćemo se vjerojatno sljedeće godin, kad on završi specijalizaciju u Beču. Tako sam sretna! Moj život je savršen i zahvaljujem Bogu svojih predaka i svom Jedinom svevišnjem što mi se ovo sve događa!

Ljubim Te, Carlo! Neću Ti ni reći koliko, da se ne prepadneš te siline osjećaja!

Jedva čekam postati Tvoja žena, da dijelim sve s Tobom. I da nosim Tvoje dijete.

Već smo pričali o djeci. Ja želim puno djece, a on je malo oprezniji, kaže da moramo biti realni s obzirom na njegov posao i obaveze da ću se morati zadovoljiti i s dvoje, troje...

25. 5.

Ne i ne! Ne mogu vjerovati da je moj otac takav! On se protivi našoj vezi sad kad smo već zaručeni. Ako ne dozvoli ovaj brak, neću se nikada ni za koga udati. Rekla sam mu: – Ili Carlo ili nitko! A, možda ćete me zauvijek izgubiti! Što Vam kod njega smeta? Ne razumijem!

– Elsa, on je liječnik, i to psihijatar. Znaš što to znači?! Puno će izbjivati iz kuće, bit će posvećen svojim pacijentima, a ne obitelji.

– Rekla sam Vam, očel! Ako ne budem njegova žena zatvorit ću se u ovu sobu i uvenuti od žalosti.

Otkad se dogodio taj incident, ja se samo zatvaram u sobu i plačem, ponekad uhvatim svirati klavir kao manjak. Mislim da me ozbiljno shvatio.

Molim se svaki dan da promijeni mišljenje.

6. 7.

Otac je razgovarao s rabinom; tako mi je baka rekla i ovaj ga je razuvjero.

A i baka mu je rekla: –Slušaj Marcel, ako se oni vole to se ne može razvrgnuti. To je volja Božja i nemoj se protiviti, jer ti se može vratiti!

Tako mirne duše sutra putujem. Ponijela sam veliki snop pisama i sve ću ih vjerojatno ispisati.

Carlo ide par dana u Beč i onda se vraća kući i moći će mi svaki dan pisati.

Hvala Ti Svevišnjil!

Marijan Grakalić

Povratak na Buyukadu

Tu nam valovi sami dolaze ususret na obalu Buyukade, najvećeg u arhipelagu Prinčevskih otoka u Mramornom moru. S njima se vraćaju slike davnih fotografija, glasovi ljudi zaboravljenih imena, drevni cvrkut danas uglavnom nestalog jezika, judeoespnola, koji se tu na ulicama mrmorio više od petsto godina. No moj nedavni posjet ovom otoku nema veze s pjesmama na izgubljenom jeziku, receptima za jela koje hvale turisti, niti s mramornim dvoglavim orlom kobnim simbolom paleologa što krasiti samostan svetog Nikole ispred čije pučine u dubinama morske struje razmiču kosti stotine konja nekad ubijenih i bačenih u more. Danas na otoku umjesto konja voze svakojaka električna vozila, tiha poput visokih drvenih kuća na kat, uglavnom zatvorenih prozora i hičkokovske atmosfere. Došli smo brodom s kolegama, pjesnicima i piscima iz Istanbula, čiji smo gosti na festivalu Nazima Hikmeta, pjesnika koji je po nalogu samog Atatürka napisao pjesmu koja poziva Turke na ustanak i oslobođanje od feudalizma, također i moskovskog daka gdje ranih dvadesetih prošlog stoljeća studira ekonomiju i sociologiju te se nadahnjujem umjetničkim eksperimentima Majakovskog i idejama Lenjina. Na istom otoku tridesetih boravi i čuveni revolucionar Lav Trocki koji se tu nastanjuje, bježeći iz Staljinove Rusije. Sudbina ova dva čovjeka različita je iako je u korijenu nadahnuta istom utopijskom vizijom boljeg svijeta. Trocki odlazi u Pariz, potom u Meksiko, i tamo biva ubijen. Hikmeta krajem tridesetih konzervativni krugovi skloni ideologiji i politici Trećeg Reicha ne vole i proganjaju pa završava u zatvoru. Gladuje, protestira, piše, ali tek početkom šezdesetih usjeva pobjeći iz Turske, odlazi u Moskvu da bi u njoj umro od srčanog udara. Pokopan je na Novodevičijem groblju, gdje mu se nalazi i monumentalni spomenik.

Naš domaćin i organizator festivala Haydar Ergulen za sebe također tvrdi da je trockist iako to danas sasvim arhaično zvuči. Posebno dok sjedimo u pjesničkoj mehani u Atasehiru gdje se okupljaju istanbulski pjesnici, čekajući ono doba noći kada će sve utihnuti. Budući da je

u tom gradu to nemoguće, vjerujem da ih često razočara bučna zora i vreva na nikad praznim ulicama. Pričamo o Yahya Kemalu Beyatliju, jednom od prvih modernih turskih pjesnika fasciniranog francuskim socijalističkim pokretom i literaturom, rođenom u Skopju potkraj 19. stoljeća, a čiji je otac Ibrahim Bei bio i gradonačelnik tog makedonskog grada. Nedosanjani socijalizam ovdje neka je vrsta neprežaljenog atavizma, nešto što se okušalo nekad drugdje, ne u vlastitoj zemlji. Za posjeta Jugoslaviji ili Bugarskoj, u kojoj postoji značajna turska manjina i gdje su knjige Nazima Hikmeta odmah kako je prebjegao šezdesetih tiskane na turskom i bugarskom, jer u njegovoj domovini nisu bile preporučljive.

Za mene je taj cijeli događaj ustvari bio svojevrsni povratak. Ne tek misaoni, jer se prisjećam Trockijeve permanentne revolucije važne u doba studentskog ljevičarenja i sazrijevanja, već svog prvog puta ikada, davne, 1963. godine kada sam s roditeljima putovao u Tursku. Moja majka Nada Grakalić bila je prva žena snimatelj u bivšoj Jugoslaviji i tog je ljeta televizija poslala nju i mog oca da naprave više filmskih reportaža o Istanбуlu. Jedna od njih bila je i o Buyukadi, otoku koji je tako postao mit mog djetinjstva. Ne zbog konja kojih više nema, a tada su bili jedina prijevozna sredstva na ulicama otoka, ne zbog Trockog ili visoke drvene grčke i turske secesijske arhitekture, već zbog lubenica. Pristajući nekim malim brodom tada na obale Buyukade, cijela je riva bila prepuna lubenica, prodavale su se na veliko i malo, masovno i jeftino, mjereći težinu na vagama postavljenim uz gomile tog voća. Kad netko kupi nekoliko lubenica, odnese ih dolje na obližnju plažu, baci u more i zapliva s njima. Tako se jelo, u tom crvenilu prošaranom crnim košticama i osmijesima. Kao djetetu to mi je bio fascinant doživljaj. Godinama kasnije pamtio sam lubenice s Buyukade, a sada kada sam, igrom slučaja, opet došao na taj otok u jesen, lubenica više nema. Svejedno, tu je poezija, električni motori i svakako, nezaobilazni Lav Trocki.

Slavko Kopač, *Promenade*, 1949.,
ulje na platnu, 73x92,5 cm, ArtRecontre

LIKOVNOST

Anita Russo Brečić

Sirova ljestvica pjesnika Kopača

Slavko Kopač (Vinkovci, 1913. – Pariz, 1995.) živio je u Parizu 47 godina, više od polovine svog životnog vijeka. U tih gotovo pola stoljeća nikada nije posjetio Louvre. Novinaru i diplomatu Mirku Galicu u jednom je intervjuu rekao kako zna da će ga mnogi zbog toga prokleti.⁶⁸ No, onaj tko tu činjenicu ne poznaje, nikada ne bi u vezu doveo umjetnika takva opusa kao što je bio Kopačev s čovjekom koji nije kročio u najveću i najslavniju čuvaonicu povijesti ljudske svijesti.

Više se ne vjeruje uvjerenju Giovannija Battiste Armeninija iz 16. st., da se umjetnikom postaje isključivo vježbajući na odljevima kanonskih antičkih skulptura, ili pak onom Johanna Joachima Winckelmannu iz 18. st., o antici kao isključivom mjerilu dobrog ukusa⁶⁹. Ipak, Kopač u svojoj vječnoj zaigranosti i nevjerojatnoj lakoći izvedbe svojih umjetnina, raskidajući s estetikom prethodnog vremena, ne raskida s korijenjem iz kojih su one iznikle. Kopačeva umjetnost zahvaća i prahistorijsku estetiku, onu Vučedolca koji je u njegovoj Slavoniji prije 5000 godina prvi u povijesti serijski proizvodio oružje i slikao po keramici inkrustacijama od usitnjene školjke, kao i onu suvremenu u kojima poznati sadržaj dobiva iznenađujuću formu. Etimologija vokabulara koju umjetnik koristi prepoznatljiva je, no pravila uz pomoć kojih se vokabular niže u značenja nova su, lako usustavljena u jednostavno savladivo gramatiku. Heinrich Wölfflin (1864. – 1945.), jedan od vodećih povjesničara umjetnosti s početka 20. stoljeća, tvrdio je da doista vidimo samo ono što prepoznajemo i samo to može postati dijelom našeg vizualnog iskustva, našeg pamćenja. Što više znamo, to više vidimo, to bolje prepoznajemo. Gledajući Kopačeva djela sve prepoznajemo, sve je već dio našeg sjećanja. Nema nepoznanica, nema nesuglasja. Mi smo s njim ujedinjeni u kozmosu prije Kule babilonske, u jeziku koji je svima razumljiv, koji zahvaća u kolektivnu svijest, prisutnu i postojeću od pamтивjeka. Kopač je sâm bez sumnje puno gledao, no nije prepričavao niti je približavao, on je iz sebe u svoju umjetnost prpošno i svesrdno prenosio jedino i samo – doživljaj.

Slavko Kopač rodio se 1913. godine u Vinkovcima koji su u to vrijeme bili izrazito multietnička, multikonfesionalna, multikulturalna i multijezična sredina, koja je u razdoblju zadnje četvrtine 19. i početkom 20. stoljeća doživjela snažan gospodarski rast i demografski procvat. Bio je to grad poželjan za život u koji su se doseljavali ljudi iz svih dijelova tadašnje Austro-Ugarske Monarhije. Budući da su Vinkovci bili željezničko

68 Mirko Galic, „Presadena biljka – korjeni ostaju“, u: *Drugo čitanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 81.

69 Dino Milinović, „Zašto antička? Povjesničar umjetnosti i antička umjetnost danas“, u: *Latina et Graeca*, Vol. 2, No. 36, 2019., str. 41–52.

čvorište i da su 1920. godine dobili status grada, nije čudno što se tada izgradilo mnoštvo industrijskih pogona i paromlini. Osim toga, u Vinkovcima je u ovom periodu djelovalo više stotina obrtničkih i trgovачkih radnji. Jednu takvu imao je i Kopačev otac. U Vinkovcima su se u tom vremenu redovito održavale i kazališne predstave. Kopač je 1929. godine dobio čak i ukor zbog nedopuštenog pohađanja kazališta.

Sve do viših razreda Kopač se nije baš iskazao u školi. Čak je dva razreda morao ponavljati. Jednako kao što je redovito imao problema s francuskim, tako je u crtanjima bio izvrstan. Na njega je pozitivno utjecao njegov učitelj, akademski slikar Vinko Pajalić (Rijeka, 1896. – Zagreb, 1969.). Možda je upravo njegovo podrijetlo donekle uvjetovalo njegovu kasniju poriv da „ne kopira, već stvara“, što potvrđuje jednu od teza Mirka Kusa Nikolajeva (1896. – 1961.), koji tvrdi da je „lični doživljaj“ seljaka-umjetnika vezan za kolektivno, tradicijsko, predajno, običajno.⁷⁰ Nema sumnje da je Slavko upravo zahvaljujući Pajaliću 1933. godine upisao Kraljevsku likovnu akademiju (danas Akademija likovnih umjetnosti) u Zagrebu, gdje je pet godina učio sve ono što će kasnije bez naročitog bunta odbaciti.

U prvoj zagrebačkoj privatnoj galeriji, Salonu Ullrich, Kopač je izlagao prvi put s prijateljem i kolegom Mladenom Vežom (Brist, 1916. – Zagreb, 2010.). Poznati hrvatski slikar i povjesničar umjetnosti Ljubo Babić (Jastrebarsko, 1890. – Zagreb, 1974.) pozitivno se osvrnuo na otkrivanje mladih neda i popratio njihovo pojavljivanje na sceni naglašavajući sličnosti, ali i razlike dvaju umjetnika. Kopača karakterizira ovako: „polaganiji je u shvaćanju, prijelijiv i mekan, a opet tankoćutan više za ton i boju nego je to Veža“.⁷¹ Zagreb u vremenu kada je Kopač studirao postepeno je postajao velegrad. Intenzivno se gradilo za mandata gradonačelnika Vjekoslava Heinzla⁷² i njegova naslijednika Stjepana Srkulja.⁷³ Ipak, čežnje umjetnika bile su, zahvaljujući Kraljeviću i Račiću,⁷⁴ usmjerene prema Parizu. Vladimir Becić (1886. – 1954.), u čijoj je klasi Kopač diplomirao, često je s oduševljenjem govorio o Parizu, što je Slavka dovelo do odluke da u Pariz pođe „makar i pješice“.⁷⁵

Stipendija koju je u ime francuske vlade od 1925. dodjeljivao Francuski institut omogućila je mnogim našim umjetnicima usavršavanje u Parizu.⁷⁶ Slavko je na tu stipendiju otišao 1939. godine, u cik Drugog svjetskog rata. Po pustim pariškim alejama i bulevarima na kojima se mogla susresti vojska šetao je s Leom Junekom (1899. – 1993.), našim slikarom koji je u Parizu kao i Kopač ostao do kraja života. Lorris Junec, kako se Junek potpisivao na francuskom, smatrao se Francuzom, dok je Slavko državljanstvo uzeo kada je ono bilo nužno za nastavak njegova umjetničkog djelovanja u Parizu unutar društva *Compagnie de l'art brut*. Junek je po francuzio svoje ime i govorio je kako je Francuz hrvatskog podrijetla, dok je Kopač ponavljao kako uvijek sa sobom nosi prašinu Vinkovaca pa se uspoređivao s presađenom biljkom, pojašnjavajući kako „korijeni ostaju“.⁷⁷

Junek je Kopaču i mlađim kolegama pokazao Pariz u kojem je „sve bilo moguće i sve dopušteno... i to u pogledu štimunga, atmosfere“.⁷⁸ Kopač je došao u grad muzeja i katedrala u kojem je gotovo sve bilo zatvoreno, ali i u grad u kojem je toliko toga o slikarstvu naučio od Juneka.⁷⁹ Po završetku stipendije, tijekom koje slika pod utjecajem tažizma koji preuzima od Juneka, Kopač se vraća u Zagreb, odakle je 1940. godine upućen u Mostar. Budući da je u Mostaru na mjestu profesora likovnog zamijenio slikara Antuna Motiku (Pula, 1902. – Zagreb, 1992.), znao je reći da je u Mostar otišao samo kako bi nastao vic: „Otišao Motika, došao Kopač“.

Unatoč ratnim prilikama, Kopač uzima neplaćeni dopust i odlazi u Firencu gdje upisuje studij povijesti umjetnosti koji traje od 1943. do 1948. godine. Izlaze desetak puta u samo tri godine. Prijateljuje s dekanom likovne akademije, koji skreće pozornost javnosti na Kopačev rad. Nakon napisa o francuskom umjetniku

70 Feda Gavrilović, „Mirko Kus Nikolajev, teoretičar apstraktne umjetnosti“, u: *Selekcija*, Zagreb: Arteist, 2017., str. 12–25.

71 Ljubo Babić, „Najmladi“, *Hrvatski dnevnik*, sv. 3, 1938., br. 822, str. 19.

72 Zagrebački gradonačelnik od 1920. do 1928. uz jednogodišnji prekid (1921.), poznat po brojnim urbanističkim i arhitektonskim zahvatima u Zagrebu.

73 Gradonačelnik od 1917. do 1920., te od 1928. do 1932. godine. Nastavio Heinzlove projekte.

74 Josip Račić je hrvatski slikar (Zagreb, 1885. – Pariz, 1908.). Od 1905. godine pohađa u Münchenu Akademiju (Hugo von Habermann), na kojoj je zajedno s V. Becićem, O. Hermanom i M. Kraljevićem činio zasebnu skupinu nazvanu *Kroatische Schule* (Hrvatska škola). Odustavši od secesijske ornamentike i pragmatične umjetnosti, okrenuo se čistomu slikarstvu te se ubraja u utemeljitelje hrvatskog modernog slikarstva. Iz Münchena je 1908. godine otišao u Pariz gdje se slikao pariške krajolike (Pont des Arts, S bulevara, U Luksemburškom parku, Na klupi, Kavana na bulevaru, Place de l'Étoile, Na Seini). Tražično je završio život u Parizu. Miroslav Kraljević hrvatski je slikar i grafičar (Gospic, 1885. – Zagreb, 1913.). Završivši nakon Račića studij u Münchenu 1910. godine, 1911. odlazi u Pariz. Tijekom razmjerno kratkog boravka u Parizu (1911.–1912.) prihvati je, kao aktivan sudionik, dostignuća glavnih smjera suvremene likovne avangarde i dosegnuo punu stvaralačku zrelost.

75 Mirko Galić, „Slikar koji je omislio barut“, u: *Drugo čitanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 67.

76 Neki od njih su: Leo Junek (1925.), Juraj Plančić (1926.), Antun Mezdrić (1938.), Josip Vančeta (1953.).

77 Mirko Galić, „Presadena biljka – korijeni ostaju“, u: *Drugo čitanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 80.

78 Glas Slavonije, 3. rujna 1991.

79 Mirko Galić, „Slikar koji je omislio barut“, u: *Drugo čitanje*, Matica hrvatska, 2007., str. 69.

Jeanu Dubuffetu (Le Havre, 1901. – Pariz, 1985.) u jednom talijanskom časopisu, Slavko dobiva preporuku prijatelja Falzonija da podje u Pariz upoznati se sa spomenutim Dubuffetom, koji „misli slično kao Slavko“.⁸⁰ U Firenci Kopač radi najviše gvaševe i akvarele, povremeno se poigravajući nadrealističkim rječnikom. Kroz sve to vrijeme i dalje sanjari o Parizu, da bi nakon raznih putešestvija dospio u prijestolnicu umjetnosti i kulture 1948. godine, a u čijem predgradu je već živio njegov brat.

Nedugo nakon dolaska u Pariz, sudbonosni susret s Jeanom Dubuffetom započinje ono što će biti cjeloživotno prijateljstvo, ali i umjetnička suradnja. Dva čovjeka posve drugačijih pozadina, slične naobrazbe i posve drugačijih karaktera susreli su se i nedugo nakon susreta zaključili da istovremeno, u posve drugačijim uvjetima i kontekstima izrađuju i formom i sadržajem vrlo sličnu umjetnost. Dubuffet nije gubio vrijeme pa je već 1948. Slavka imenovao za glavnog kustosa i arhivara *Zbirke Art brut*, oformljene unutar društva *Compagnie de l'art brut*.⁸¹ U ulozi kustosa zbirke Kopač je bio sve do konačnog preseljenja zbirke u Lausanne u Švicarskoj 1975. godine. Te je godine u zbirci bilo oko 5000 djela 133 autora. Danas zbirka broji više od 70 000 djela. Kopaču su zaduženja u Zbirci art bruta bila važniji od vlastitog slikarstva. Znao je reći kako je 20 godina koristio samo jednu liniju metroa, onu od stana do Art bruta.

L'art brut (francuski, „sirova umjetnost“)⁸² pojavljuje se 1940-ih godina, dok se *l'art informel* (francuski, „ne-formalna umjetnost“), kod nas poznata i kao umjetnost enformela, javlja u poslijeratnim godinama, 1950-ih i 1960-ih. Odbacujući naučene umjetničke konvencije te unoseći u repertoar umjetničkih tehnika cijeli niz novih, neslikarskih materijala, ovi pravci su u najvećoj mjeri oni uz koje vežemo Kopačevu umjetničku djelatnost.⁸³ Pojam sirova umjetnost, koji je uveo Jean Dubuffet, označava spontana, neopterećena i iskrena likovna ostvarenja izoliranih umjetnika, opskurnih kreativaca čija aktivnost nije poznata, a čiji radovi nemaju izravne veze s poznatom umjetnošću koju možemo vidjeti u muzejima, galerijama i salonima.

Tumačeći vlastito slikarstvo 1952. godine, Michel Tapié prvi obrazlaže značenje bezobličnog kao odbacivanje organizirane strukture materije, forme i same slike. Za slikare enformela, materičnost, neuobičenost i fizička činjeničnost djela supstitucija je tijela u materiji slike. Enformel izrasta iz nepodnošljive patnje, otuđenja i filozofije egzistencijalizma. Slika je svedena na ogoljeni čin stvaranja bez ikakvog evociranja stvarnosti⁸⁴.

Michel Tapié u knjizi *Un art autre* (*Drukčija umjetnost*) iz 1952. godine svrstava Kopača među najveće umjetnike poput Marka Rothka i Willema de Kooninga i među jednog od začetnika sirove umjetnosti koju naziva i drukčjom. Premda se Kopačeva vedra osobnost naslućivala u njegovu radu, izradio je i nekoliko radova bliskih enformelu u kojima se poigrava tamnim, neukrotivim, živahnim formama koje su često znale „bjegati“ i bujati po površini, razlijevati se i gubiti u novim oblicima. Ipak, Kopač se ne odaje tragediji poput predstavnika francuskog enformela Jeana Fautriera (Pariz, 1898. – Châtenay-Malabry, 1964.) i ne odustaje od predmetne realnosti, odnosno figura.

No želimo li biti pošteni prema Kopačevu stvaralaštvu, koje nastaje na raskrižjima različitih umjetničkih pravaca koji su tada izrastali u umjetničkim središtima ratom izmorene Europe, nikako ne smijemo preskočiti njegovu kratku epizodu vezanu uz nadrealizam na samom početku njegova konačnog dolaska u Pariz 1948. godine. Premda je u intervjuima često ponavljao kako se „nije pronašao u Bretonovom nadrealističkom evanđelju“,⁸⁵ ipak valja istaknuti poveznicu između Kopača i Andréa Bretona (Tinchebray, 1896. – Pariz, 1966.), ključne figure francuskog nadrealizma i autora njegova tri manifesta. Kopač je uz ljubav prema slikarstvu i kiparstvu, bio i istinski bibliofil. Uživao je u ilustriranju, uvezivanju i izradi krhkikh umjetničkih knjiga. U Italiji je izrađivao grafike s bakropiscem Luigijem Bartolinijem, a po dolasku u Pariz počeo je izrađivati litografije.⁸⁶

80 B. R. Plančić, „Ljetopis“, u: Annie Le Brun & Biserka Rauter Plančić, *Slavko Kopač*, Zagreb: MGC Klovičevi dvori, 1997., str. 204.

81 Osnivači društva *Compagnie de l'art brut*, koji su stvarali i promovirali ovu vrstu umjetnosti, jesu André Breton, Jean Dubuffet, Jean Paulhan, Charles Ratton, Henri-Pierre Roché i Michel Tapié. Na samom početku 1947. godine sjedište društva bilo je u galeriji Renéa Drouina, a od rujna 1948. premešteno je u veći prostor koji je društvu ustupio Gaston Gallimard tik do svoje izdavačke kuće u Sveučilišnoj ulici 7.

82 Termin *outsider art* osmislio je Roger Cardinal 1972. godine kao englesku inačicu francuskog termina *art brut*.

83 Vidi Bilješku 2 u tekstu Željka Marciuša ovog kataloga.

84 Prema definiciji Željka Marciuša. Vidi: <https://nmnu.hr/page/3/?s=enformel>

85 Mirko Galic, „Presadena biljka – koriđeni ostaju“, u: *Drugo čitanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 81.

86 Dubuffet i Kopač su 1948. godine kupili prešu za izradu litografija za potrebe društva društva. Zbog jasnih zanatskih karakteristika, litografija je postajala sve popularnija na tržištu grafika.

Kopačev prvo izdanje oslikane poezije nosi naziv *Gađanje mete* (*Tir à cible*). Umjetnik je pisao naizmjence horizontalno i vertikalno pa se čini da riječi plešu po papirima. Priča o doživljajima proživljenima na jednom sajmenom danu raspoređena je na šest stranica koje su presavijene u formi harmonike. Još jedna presavijena stranica ukrašena je crtežima čudnovatih hibridnih životinja. Ovo jedinstveno izdanje svojim jednostavnim papirom, malim dimenzijama, nedostatkom margina i nekoristenjem fontova poznatih firmi paradigmatski je primjer artbrutovskog pristupa izdavaštva: male ilustrirane knjige koje ručno izrađuju autori bilo kojim sredstvima.⁸⁷

Nedugo nakon *Gađanja mete*, Kopač oslikava poemu *U pogledu božanstava* (*Au regard des divinités*) čiji je autor sâm André Breton. Stotinu primjeraka Bretonove oslikane poezije otisnute za otvaranje Kopačeve izložbe u Galeriji Message u Parizu 1949. godine, čiji je pokrovitelj bio sâm Breton, svjedoče o dodirnim točkama između Kopača i nadrealizma. Osim toga, ta epizoda ranih pariških godina svjedoči kako je Breton nedugo nakon što je upoznao Kopača shvatio da je riječ o umjetniku koji mora pokazati svoj rad pariškoj publici, u čemu mu je i pomogao priredivši mu 1953. godine izložbu u svojoj galeriji *À l'Étoile scellée*, vodećoj galeriji nadrealista.

Tome je prethodio Kopačev skroman, ali srčan poklon. Zaigran u izradi oslikane poezije, Kopač izrađuje još jednu vizualnu poeziju, *Sunce zalazi u zemlji slonova* (*Le soleil se couche au pays des éléphants*, 1951.), koja je lišena riječi. Na šest tankih drvenih pločica povezanih konopcem prikazuje životinje iz afričkog bestijarija kao što su slonovi, majmuni, ptice, kornjače, mravojedi. Kopač je jedan primjerak 15. travnja 1951. godine poslao Bretonu uz pismo, ispričavajući mu se na odveć spontanoj izvedbi izvedbe, moleći ga da uvaži iskrenost i užitak kojima je stvarao poemu, te ističući kako je se nipošto ne bi smjelo suditi s previše ozbiljnosti. Prijateljstvo s Bretonom nije potrajalo zbog Dubuffetovih sukoba s vođom nadrealista.⁸⁸ Kopač na ovom radu grebe po površini, što se često može primijetiti u njegovim radovima od 1940-ih godina nadalje, posebice u djelima animalne tematike.

U Venceu na jugu Francuske, gdje je 1955. godine Kopač kupio kuću kako bi ondje provodio ljeta kao i Dubuffet, upoznao je izdavača i galerista Alphonsea Chavea i njegovog sina Pierra Chavea. U njihovoj je galeriji izlagao s poznatim imenima poput Karela Appela, Césara, Alberta Giacomettija, Antoina Pevsnera i drugih.⁸⁹ Pierre Chave tiskao je Kopaču jednu poemu i jednu zbirku poezije. Kopač je na svom izdanju *knjige umjetnika* („artist book“) *Pijani šešir* (franc. *Le chapeau ivre*) radio oko tri godine. Ovo je djelo od korica do korica u potpunosti njegov autorski rad, od stihova do dizajna stranica. Uvez je posebno dragocjen: „lažni“, odnosno naslikani čipkani reljef mjestimice zamjenjuje prava čipka koja postaje dio kolaža.⁹⁰

Izdanje je tiskano u 120 primjeraka. Svi imaju potpis autora i izrađeni su u tehniči litografije u 160 primjeraka. Izdanje je posvećeno Jeanu Dubuffetu, a tiskanje okončano tek 1994. godine. Zbirka pjesama *Moji sati prebogati* (franc. *Mes très riches heures*) također je njegov autorski rad od korica do korica. Izdavač Pierre Chave pomogao mu je u odabiru papira i detalja kao što je čipka iskidana iz grudnjaka ili rukom napisan tekst. Kopač je svoje kompozicije izrađivao na zasebnim papirima koji su naknadno ljepljeni u cjelinu. Izdanje je tiskano u grafičkoj tehniči litografije u 160 primjeraka. Kopač je potpisao sve primjerke.⁹¹

Tijekom 1940.-ih Kopačev se rad tipološki veže uz šarolik bestijarij. Jedno od njegovih paradigmatskih djela bez sumnje je *Krava* iz 1948., nastala prije čuvene Dubuffetove *Krave sa suptilnim nosom* iz 1954. godine. Životinja je naslikana u profilu, reducirana na likovni rječnik djeteta. Mirna i pitoma krava na ispaši s velikim vimenom i rogovima zauzela je cijelu površinu slike. Površina njezine kože može se promatrati kao renesansna *pala portante*, slika na slici. Ostali Kopačevi radovi s animalnom tematikom, poput *Majke* iz 1949. godine, prikazuju ludičke scene: majka na leđima drži jedno mladunče dok drugo doji; *Krave u šetnji* iz iste godine prikazuju tri samouverjene krave (dvije ženke i jednog mužjaka) koje, frontalno postavljene u odnosu na promatrača, pomalo indiferentnih izraza lica izgledaju kao da časkaju o nečem posve nevažnom. Kopač negira dubinu slike čineći prikaze plošnima, pozadine označuje samo bojom, a kolorit koji koristi često se razlikuje od onoga iz svijeta zbilje. Odjevene u žuto, sivo i crvenkasto, kravice u šetnji kopiraju modne odabire onih sa slike *Kravari* iz 1948. godine koja osim životinja, prikazuje i dva ljudska lika te drveće.

87 Fabrice Flahutez, Pauline Goutain, Roberta Trapani, *Slavko Kopač, Ombre et matières, Shadows and Materials*, Paris: Gallimard, 2021., str. 313–314.

88 Isto, str. 190–200.

89 Isto, str. 242–243.

90 Isto, str. 254.

91 Isto.

Kornjača (Na Galapagoškim otocima iz 1952.), kao i čuvena krava kao nekakav totem rasprostire se po cijeloj površini platna. Za nju su Kopaču ljudi iz Dalmacije i Bosne znali natuknuti da ih podsjeća na stećke iz njihovih krajeva, što je umjetniku bilo osobito drago čuti jer je volio održavati veze sa svojom prvom domovinom. Nešto kasnije, 1967. godine, Kopač slika jedan od većih svojih formata, Volove (128 x 161 cm), na kojem multiplicirani volovi kao da polagano plutaju po plošnoj površini slike. Kratki, vidljivi potezi kistom koji se granaju u različitim smjerovima, grebanje po kombinaciji oker i sivih tonova mazanih u više nanosa govore o slikaru koji tretira s jednakom pažnjom svaki komad svoga platna.

Na koncu, usijano crveni konj sa svojim lelujavim umnoženim rogovima koji lepršaju po zraku nestvarni kao rog kakva jednoroga, središte je kompozicije *Stara Slavonija* iz 1947. godine, koja će 1989. godine u uvećanom mjerilu biti prenesena na svečani zastor HNK Osijek. Društvo mu čine još dva konja, a simpatični trojac smješten je u bukolički krajolik šume sa žuto-crvenim i zelenim krošnjama i grmovima. Budući da Kopač nije dolazio u Hrvatsku od Drugog svjetskog rata, ponudu koju je dobio od Gradskog osječkog poglavarstva da oslika svečani zastor u HNK Osijek radosno je prihvatio. Predložio je da se kompozicija njegove *Stare Slavonije* prenese na svečani zastor. Prijedlog je prihvaćen i prema toj je slici 1989. godine oslikan današnji svečani zastor HNK Osijek. Na platnu od 63 kvadratna metra Kopač je radio uz asistenciju slikara Rudolfa Labaša (Stari Golubovec, 1941.). Zajedno sa suprugom Paulette, Kopač je došao na svečanu premijeru *Verdijeva Nabucca* 1989. godine kada je publici premijerno prikazano svečano platno.

Ipak, najjasniji indikatori imaginacije Slavka Kopača vidljivi su u njegovuG korištenju gume, materijala sklonog pucanju koji na Kopačevim djelima i nakon više od pola stoljeća ne odaje tragove starenja. Kopač gume kida, brusi, fino oblikuje, prilagođava kompoziciji te kolažno tretira reljefnu površinu. Ponegdje intervenira nijansom plave koja se ponavlja na brojnim njegovim radovima. *Vukodlak*, *Stablo list*, *Maska II*, *Kornjača* (sve iz 1962.) moćni su prikazi jednostavnih formi koje na razinu simbola uzdiže sofisticirana uporaba gume. Dominirajući površinama u tamnim tonovima s manje učestalim svjetlim detaljima, ovi su radovi čista poezija chiaroscura. Protagonist jest scuro, ali finoga izvedbe i njezina jednostavnost začinjena neobičnim detaljima poput uporabe olova čini ove rade svečanim, nipošto tmurnima ili zastrašujućima. Nekoliko kapi tog rastopljenog neplemenitog materijala u središtu kompozicije *Zahrđali list* ili olovno bilje koje izrasta iz Crne zemlje (obje 1961.) i koje se zaledilo u trenutku nakon što se razlilo po platnu, zapečativši ga na način na koji se to dotad nije radilo, konačno potvrđuju Kopača kao vrsnog alkemičara koji bez prestanka traga za eliksrom života.

Je li Anselm Kiefer (Donaueschugen, 1945.), suvremeni njemački umjetnik (koji je svoja monumentalna platna krajem 1970-ih i početkom 1980-ih zlijevao olovom), poznavao čudesan Kopačev rad koji je nastao puna dva desetljeća prije njegovog, ne možemo sa sigurnošću reći, ali možemo ustvrditi da je Kopač bio među pionirima slikarske uporabe olova.⁹²

Kopačev vječno istraživanje materijala najopipljivije je u njegovim minijaturnim keramikama koje kustosica njegove zbirke u Klovićevim dvorima, Iva Sudec Andreis, naziva „uvjetno rečeno kiparskim opusom“, pojašnjavajući kako je riječ o „krhkim sliko-skulpturama, reljefima i papirmašima“ koje, „iako slobodne u svojoj oprostorenosti i trodimenzionalnosti, ne možemo potpuno odvojiti od njegova slikarstva“.⁹³ Promatrajući te nježne skulpturice koje su mogle nastati u Mezopotamiji, u Abuovu hramu ili na Kreti nekih 2500 godina prije Krista kao kakvi zavjetni kipići, opet utvrđujemo koliko je Kopačeva umjetnost ukorijenjena u prvim civilizacijama čovječanstva. S druge pak strane, ista ruka stvara monumentalnu armirano-betonsku Ženu iz 1950. godine, čija se korpljennost i grubo obrađena površina tijela s elementima cigle nameće promatraču.

Od 70-ih godina 20. stoljeća Kopač se upušta u stvaranje intimističkih kolaža kojima povećava formate. *Cyećarica* iz 1972. godine nježno je tkanje finih papira koji nekad jesu svileni papiri, a nekad na svilu samo podsjećaju. U tom razdoblju nastaju i brojni aktovi (*Četiri godišnja doba* iz 1978. ili *Žena koja se češlja* iz 1984. godine). Svi oni na posve nekonvencionalan i nonšalantan način korespondiraju s pjesmama iz erotske zbirke poezije *Moji sati prebogati*. Svi Kopačevi umjetnički činovi tjeraju nas jedinom mogućem zaključku: Slavko Kopač renesansni je umjetnik poslijeratne umjetnosti 20. stoljeća koji je zbog savršene mjere u svojoj umjetnosti zasluzio epiteta univerzalnog i svevremenskog. Njegova likovna djela govore, s njima se upuštamo u dijalog;

92 Olovac(I) oksid koristi se za glaziranje keramičkih proizvoda, izradu minija (olovno crvenilo ili crveno olovac) i kao žuta boja u slikarstvu.

⁹³ Iva Sudec Andreis, „Slavko Kopač – skulpture“, u: *Slavko Kopač – skulpture* (katalog izložbe), Muzeji Hrvatskog zagorja – Galerija Antuna Augustinčića, Klanjec, 2014.

Riječima francuskog književnika i povjesničara umjetnosti Andréa Malrauxa, „svako remek-djelo utjelovljuje stvaralački napor ljudske zajednice koja se svjesno hvata ukoštač s izazovima prolaznosti, vječnosti i sudsbine, kroz dijalog koji Vrijeme ne može zaustaviti“.⁹⁴

Kopač kroz godine i gradove gradi stil kojim slobodno oblikuje forme, tražeći neprestance nove podloge (drvo, sadru, cement, papirmaše...) i eksperimentirajući s novim tehnikama kao što su grebanje i struganje. Osim umjetnosti, Kopač je do kraja volio svoj Pariz. Jednom mu je prilikom najveći hrvatski kipar Ivan Meštrović (Vrpolje, 1883. – South Bend, 1962.) poručio da dođe u Ameriku, njemu za asistenta. „Nisam se odazvao jer nisam znao engleski. Hvala Bogu što nisam znao!“, priznao je Kopač, aludirajući na zadovoljstvo svojim životom u Francuskoj. Do kraja je volio i svoju Hrvatsku. Za vrijeme Domovinskog rata (1991. – 1995.),⁹⁵ u intervjuu za Glas Slavonije izjavio je kako nije siguran hoće li njegovo srce preživjeti sve bombe bačene na Vinkovce, ali kako je siguran da će Vinkovci sve preživjeti!⁹⁶ Sveukupno 70 djela darovaо je Galeriji Klovićevi dvori, a 50 djela njegova žena Paulette i sin Laurent darovali su Gradskom muzeju Vinkovci.⁹⁷

Izložbom Kopač s gotovo 200 umjetničkih djela i arhivskom građom izloženom u Meštrovićevu paviljonu re-definiramo poziciju ovog paradigmatskog umjetnika kao velikana europskog slikarstva koji je stvarao na rubu figuralnosti, u intimističkim raspoloženjima i ludičkim okruženjima. Slavko Kopač zaista ostaje, kako je zapisao likovni kritičar i teoretičar Josip Depolo (Zadar, 1919. – Zagreb, 2000.), „jedan od rijetkih slikara koji je otiašao u Pariz da tamo nešto donese, a ne da iz Pariza iznese“.⁹⁸ Na tom tragu i povjesničar umjetnosti Grgo Gamulin (Jelsa, 1910. – Zagreb, 1997.) u svojoj knjizi *Hrvatsko slikarstvo 20. stoljeća* pišući o Kopaču zaključuje da je on „jedan od onih slikara koji je u svijetu nešto postigao“.

Vlastitom voljom lišen gledanja najvećih umjetničkih djela Kopač je, pročišćena duha i očiju, uspio stvoriti osebujan opus specifičnog rukopisa kojim je ostvario posebnu dionicu u poslijeratnoj umjetnosti 20. stoljeća, čime je zaslužio posebno mjesto u europskoj povijesti umjetnosti.

94 André Malraux, *The Voices of Silence*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

95 Obrambeni rat za neovisnost i cjelovitost hrvatske države protiv agresije udruženih velikosrpskih snaga – ekstremista u Hrvatskoj, Jugoslavenske narodne armije (JNA) te Srbije i Crne Gore.

96 Glas Slavonije, 3. rujna, 1991.

97 Galerija likovnih umjetnosti gradskog muzeja Vinkovci od 2004. godine nosi ime Slavka Kopača.

98 Mirko Galić, „Presadena biljka – korijeni ostaju“, u: *Drugo čitanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 81.

Željko Marciuš

Poznakovljenje svijeta – misli uz umjetnost Slavka Kopača

Za P.

Slavko Kopač (1913. – 1995.) najznačajniji je hrvatski poslijeratni drukčiji figurativni modernist međunarodne karijere na razmeđima art bruta, nadrealnog slikarstva i enformela. Michel Tapié u knjizi *Un art autre (Drukčija umjetnost)* iz 1952. godine svrstava Kopača među najveće umjetnike poput Marka Rothka i Willema de Kooninga⁹⁹ i među jednog od začetnika *sirove umjetnosti*. Diplomiravši 1937. godine kod Vladimira Becića, stvara na njegovu tragu postimpresionističkog realizma, tragu ekspresije Miroslava Kraljevića te kolorističkih faseta Lea Juneka. Nakon jednogodišnje stipendije u Parizu (1939.), tijekom boravka u Italiji (1943. – 1948.) nastaju impresionističke vizure i akvareli bliski nadrealizmu. Odbacivši realno i akademsko, kreira elementaran i primaran izraz koji je jedan od temelja art bruta. Od 1948. godine boravi u Parizu, a utemeljitelj art bruta Jean Dubuffet imenuje ga tajnikom i kustosom Zbirke Art brut. Na tim pozicijama je sve do 1975. godine kada zbirka seli u Lausanneu. André Breton povjerio mu je opremanje ograničene serije svoje pjesme iz 1949. godine *Au regard des divinités* (*U pogledu božanstava*). Sudjelovao je u izradi almanaha nadrealista *Almanach surréaliste du demi-siècle* (*Nadrealistički almanah polovice stoljeća*, 1950.) te izlagao u Bretonovojoj galeriji *À l'Étoile scellée* 1953. godine. Novim materijalima stvara slike i skulpture služeći se pijeskom, gumom, kovinama, kamenom, drvom, papirom, stakлом i ugljenom, kao i keramikom.¹⁰⁰ Primitivistički oblikuje čovjeka, različita bića, biljke i životinje obilježene ludizmom i praiskonskim počelima.¹⁰¹ Kopačeva *Krava* (1949.), nastala prije Dubuffetove *Krave sa suptilnim nosom* (1954.), originalan je prikaz i sinteza dječjeg i primitivnog izraza predložena dvodimenzionalnim obličjem na dvodimenzionalnoj podlozi. To je rudimentarni, arhetipski simbol krave s reminiscencijama na spiljsku umjetnost.¹⁰²

99 Usp. Anita Ruso Brečić, u: Feda Gavrilović, *Slavko Kopač u Jutarnji list – Svijet kulture*, I. 11. 2021.

100 Igor Židić taksativno navodi u tvarno i slikovno preobraženu gradu, nikad ohladenu, već vrelu materiju Kopačeve umjetnosti: „U klasičnom, poslijekademskom svome razdoblju (od 1937. do 1948.) slikao je i crtao Kopač uljenim bojama, akvarelom, gvašem, temperama, tušem, laviranim tušem, tintom, grafitom, olovkama u boji, a od 1948. do smrti još i uljenom kredom, pastelom, kombiniranim tehnikama, plastikom i vinilskom bojom, kolažom, litografijom, dekalkomanijom, ljepljenom gumom, akrilicom, ugljenom, papier-machéom, kemijskim olovkama, markerima i flomasterom, a koristio se i grafitom, linorezom, bakropisom. Tome se pridružuju, od 1949., i skulpturalna tvoriva: cement, pečena zemlja, kombinirani materijali, žica, emajlirana cigla, terakota, emajlirana terakota, pocakljena terakota, keramika, pocakljena keramika, pocakljena pečena gлина, škriljevac, staklo, kamen, lava, bojeni kamen, plastični odjevi, ljepljonom ukrućena gaza, ljepljeni papir, trlatan, drvo, lijevano olovo, sageks i papiteks. Podloge na kojima je radio do 1948. bile su: papir, platno, lesont i linoleum, a od 1948. uz već spomenute, još i šperploča, pauspapir, drvo, juta, ovalžena zemlja, karton, daska, novapan, panelploča, drvene pločice, litografske podloge, japanski i svileni papiri i, zacijsko, još i mnogošta.“ Židić poetski zaključuje kako Kopač gradbenost svega preobražava u zlato svojih vizija. Usp. I. Židić, Flaneur, Kopač, Ronac, Letač, u: *Slavko Kopač (Vinković, 1913. – Pariz, 1995.)*, Galerija Adris, Adris grupa d. d., Rovinj, 2016., str. 16.

101 Za podrobniji, pak, uvid u Kopačev život vidi: B. R. Plančić, *Ljetopis*, u: Annie Le Brun & Biserka Rauter Plančić, *Slavko Kopač*, MGC – Klovićevi dvori, Zagreb, 1997., str. 198–232.

102 „U Kravi, izuzetno ekspresivnoj slici životinje koja stoji u nekom jedva naznačenom prostoru, struktura njezinih tijela dobiva povijesne razmjere. Sama njezina koža slika je za sebe: to je apstraktna kompozicija par excellence. Kopač je zaronio u strukturu materije, u područje i u problematiku koja ga je nakon toga zaokupljala gotovo bi se moglo reći desetjećima i unutar koje je proživoj veliki dio života. Po onom što je prije bilo, po duhu i rezultatima, a to znači i po onomu po čemu je Kopač danas poznat i kakvu predodžbu o njemu kao umjetniku imamo, to je njegovo klasično razdoblje, ako se ovaj termin upoće može primijeniti za jednu tako antiklasičnu umjetnost.“ Usp. Željko Grum, *Slavko Kopač – slikarstvo, skulptura, keramika / 1935. – 1976.*, Moderna galerija, Zagreb, 1977., bez paginacije. I dok je uglavnom u točno opisanim suprotnostima između Dubuffeta i Kopača ovaj prvi siroviji i brutalno divlji, ciničniji i grublji, a potonji poetičniji, lirske, zaigraniji i humorjni, u primjeru Krave situacija je obrnuta. Dubuffetova Krava više je opisna, detaljnija, naivnija i groteskna. Kopačeva Krava je rudimentarnija, grublja i sažetija, arhaična i iskonska, poput prve ideje Krave iz koje potiču sva njena potonja uprizorenja. Obojica umjetnika tijelo životinje koriste kao materijsko-gradbenu površinu. U Kopača je ona protegnuta i fond je također tvaran, tek svjetlij u gradaciji, dok je u Dubuffeta osnova slike kontrastno zelena. Oba umjetnika raskidaju s ubičajenom europskom tradicijom slikanih krava u njihovoj plemenitoj simbolici. U Kopača to je esencija naturalne plodnosti po sebi, na što upućuju i višeća vjema. I ova slika čini ga doista sirovim umjetnikom, što je u nekim tezama ublaženo, preskočeno ili čak osporavano.

Dručjje interpretirano, utvrđujemo: držeći cijeli svijet na dlanu svojih ruku, svoj univerzum umnosti i projekciju unutarnjosti Slavko Kopač sazdao je od svega što je video, osjetio i intuički zagrario iz opredmećenih vizija; od svega što je dodirnuo i doticao, naslutio i sanjao, probao, kušao i iskusio. Njegova predodžba i ostvarenje slike, kipa, crteža, keramike – zapravo mješavine svega toga – iako izvire iz materije, imaginacijska je. Jedno izrasta u drugome, a drugo u jednom i potom u višestrukom koje autor smanjuje i svodi na temeljne elemente providne ili totalno zasićene, pokatkad zgusnute kompozicije.¹⁰³ On je maštovit stvaratelj koji energijom nagona drži na okupu sve što postoji. Uopćenost, egzotiku i posvećeno carstvo čudesa svijeta redukcijom na bitno i vizualno relevantno transmutira zakučastim načinom preobražavanja, istodobno tajenja i odgonetavanja u novostvorene znakove.¹⁰⁴ Izrazom bliskim spomenutim dječjim i primitivnim u umjetnosti¹⁰⁵ stvara ih i formulira u nemimetičkome simbolskom kozmosu u kojem se sve kreće. Kako drukčje objasniti Kopačevu nepatvorenost i spontanost izričaja nego zaigranošću vlastita duha koji zadire mimo uobičajene percepциje linearne, iskustvena i kauzalna trodimenzionalna prostora koji uspostavljamo u odnosu prema svome tijelu i četvrte dimenzije vremena koju pretače zakonitošću plohe u vlastito vrijeme slike i univerzum čudesa u kojem vladaju umjetnikovi zakoni.¹⁰⁶ U vizualnom sklopu tamo se dinamično i statično isprepliću; svaka gravitacijska posjeduje i (anti)gravitacijsku silu, privlačenje svoje razvlačenje; raspršeno se smiruje, smirenje se raspršuje, nespojivo pripaja unutar svemira formata iskazana polaritetima ne-redne kompozicije koja posjeduje vlastite zakonitosti.¹⁰⁷ To svođenje svijeta na znak koji uvijek upućuje i na nešto drugo od viđenog, temelj je Kopačeva reduksijskoga zapisa.¹⁰⁸ Slika čovjeka i svega što priroda jest pojam je; nutarnja projekcija istoznačnog i više-značnog jednako je vrijedna. Kako tek sažimanjem svega objasniti duh u Kopačevim sublimacijama? Kakav je to duh vražji ili božji, sveti ili posvećeni, naivni, i što uopće mislimo kad mislimo da netko, nešto ili Kopačeva umjetnost ima duha?¹⁰⁹ Tako nekoga može spopasti demon, zao duh,¹¹⁰ ali mišljenja smo da iz Kopačevih djela izvire nerafinirani, satirični, ujedno grubi, ali i poetični duh art bruta, kao i otklon od njega te primitivni, sanjalački, dječji duh i duh igre. Ako prihvativmo da je ponajveći dio opusa autora iskazan poput nesvesnih psihograma kao maniristički unutrašnji crtež projiciran iznutra prema van koji je u Kopača priveden modernom duhu – što njegovi izlučeni, ujedno jednostavn i kompleksni radovi sugeriraju u doživljaju jer izgledaju da su brzo, ne posve svjesno, iskreno i naizgled neumješno ostvaren, kontrolirani toliko da bi ograničili duh i posjeduju ludističku duhovitost – trebamo autora doživjeti kao *homo ludens* koji se u stvaranju koristi iskon-

¹⁰³ Vidi razdoblje na razmehima figurativnog enformela i art bruta ranih 60-ih, predočeno slikama poput *Zahrdala lista*, 1961.; *Maske*, 1962. ili *Maske 2*, također iz 1962.

¹⁰⁴ Iako s drugih polazišta i htijenja, Italo Calvino i Umberto Eco upućuju na drugost videnog, na drugost znaka: „Čovjek danima pješači među drvećem i kamenjem. Rijetko mu se oko zaustavi na nekoj stvari, a kad se to dogodi znači da ju je prepoznao po nekoj drugoj stvari koja ju je označila: trag u pjesku označuje prolazak tigra, kaluža najavljuje vodenu žlu, cvjet hibiskusa konac zime. (...) Oko ne vidi stvari nogo slike stvari koje predstavljaju druge stvari: kliješta upućuju na zabuveru kuću, vrn na krčmu, oštroperec na stražarnicu, vaga na piljaricu. Kipovi i štitovi predstavljaju lavove, delfine, kobile, zvjezdice: znak da nešto – tko zna što – ima znak za laval, delfinu, kulu, ili zvjezdice. (...) Vani se prestre pusta zemlja sve do obzora, otvara se ne po kojim leti oblaci. Već i u oblicima što ga slučaj i vjetar daju oblacima čovjek je pripravljen prepoznati slike jedrenjaka, ruke, slona...“ Usp. I. Calvino, *Nevidljivi gradovi*, Ceres, Zagreb, 1998., str. 15.

Na to se nadovezuje legendarno i oštroumno odgometanje znakova svemira u snijegu i šumi Vilima od Baskervillea koji po njima prepoznaće konja Vranca. Vidi i: U. Eco, *Ime Ruže*, Globus Media (Biblioteka litarne lista), Zagreb, 2004., str. 24–26.

¹⁰⁵ Namjerno promičemo distinkciju primitivno za Kopačevu umjetnost, jer ona obuhvaća umjetnost primitivnih zajednica ukotvljenu u temelje art brut, za razliku od naivne umjetnosti uđomaćene kod nas od Hlebinske škole naovamo, koja ima posve drukčije parametre i značenja od onih Kopačevih. Kopač lokalno preobražava u univerzalno i obrnuto, stoga je on kozmopolitski, svesjetski umjetnik. Jednostavno postoje vidljive analogije između istih obličja u različitim razdobljima i stoga uočavamo Kopačevu srodnost s primitivistima koji kao i on izražavaju nutarnje bitno. Nema tu velikih formulacija. Vidimo sukuš, rukav svrhostvo svega predočenog. Kopačovo oduševljenje etruskom umjetnosti koju je video u Firenzzi, a koja ga pritom privodi dalje do Grčke i preko Egipata sve da paleontološki uvijek je antikloščno, arhajsko. Njegovom komičnjaku u istoj je ravni s njegovim volovinom. Pronalažeći jedno u drugome, jedno pored drugog, doseže ikonsku, vlastinu i svežnjevima povezana s sveukupna značenje. Stoga je njegov opus dio kulturne baštine čovječanstva.

¹⁰⁶ Kopačko očuđenje prirodom zapravo je, gledamo li s druge strane teleskopa, prikaz čudesnosti kozmičkih načela: od atoma, stanica, faune i flore, čovjeka, strukture svega sve do zvijezda koje samo umjestiči i plesnici zvani ili nečiji.

107 Kao što smo već spomenuli, svaki Kopićev tip posjeduje nutarnji prototip, znak predznak, negativ pozitiv. „Goethe je uvijek nanovo razmišljao o tim polaritetima: udahnuti – izdahnuti. Zdravje – bolest. Nesreća – sreća. Plima – osika. Systola – diastola. Dan – noć. Muškarac – žena. Mišiće napeto – mišiće opušteno. Zemlja – nebo. Život – smrt. Tama – svjetlo. Negativno – pozitivno. Dobre – zlo. Taj polaritet, na primjer, primijenjen na elektriku, prikazuje jasno na što je Goethe mislio i što je Grolla zanimalo čitava njegova života: kad ne bi bilo onog pozitivnoga i onoga negativnoga, ne bi bilo nikakva naponja, ne bi bilo struje. Oboje mora postojati. Taj plus i taj minus kako bi moglo postojati nešto cijelo. Ili drugi primjer želja: Čželim biti beskraino sretan.“ Besmislena, neispunjiva želja. Čovjek može biti samo kratko vrijeme „beskraino sretan“, jer ako bi se moglo biti dulje ili uvijek, tada to ne bi moglo biti nikada. Nesrećom čovjek postaje svjestan sreće, nastaje napon, nastaje pad, nastaje cijelina. (...) Agresija, razmišljaо je Groll. Ugasila se smijehom. To je nešto urođeno, nije naučeno. O tom nas uči nauka o uzajamnim odnosima. Slučaj agresije, tisuću sam puta već doživio u istoj ovoj sobi. Uvijek je to isto. Sve tamo od svoje ledene spilje u biti se čovjek – fizički i psihički – nije promijenio. Sve što se dogodilo od tog vremena kulturna je evolucija, a ne prirodna. Urođena znanja o međusobnim odnosima – još su uvijek ista. Emocije – još su uvijek jednakе kao i u ono vrijeme. A razum? Ah... (...).“ Pametan psihološki krimić! J. M. Simmel, *I Jimmy se približava dugi*, Mladost, Zagreb, 1972., str. 46–47; 49–50.

¹⁰⁸ „Da bismo umjetničku sliku razumjeli kao znak, moramo zaboraviti njezinu površinsku sliku i misliti o onome što stoji iza nje: ne o izvornoj percepciji u kojoj se raskošno kupa sama površina, već na tijelo čija je djelatnost – kako kod slikara, tako i kod promatrača – uvijek samo preobrazba materijalnih znakova.“ Usp. N. Bryson, *Vision and Painting: The Logic of the Gaze*, Macmillan, London, 1983., str. 13–14.

¹⁰⁹ C. G. Jung cijelo jedno poglavlje posvećuje svojstvima duha u knjizi *Duh i život*. Prema njemu, sve je počelo još pradavno, kada se riječ duh poistovjećivala s riječju dah koji podrazumijeva i životni dah što u posljednjem hrcpcu, napušta tijelo smrtnika, a vidljiv je u zrcalnom predmetu. Nadalje pokazuje mnogočinost riječi duh kojom se imenuje nešto transcendentno i neobjašnivo, nešto što je suprotnosti s materijom i jednoj jedinstveno s njom i što izvire iz materije. Potom je etimologija riječi duh upotrebljava za mrtvaca, za spiritističke seanske kada duhovi mižu stolove, za vic koji je toliko duhovit tako da može čovjeku natjerati na smijeh i slično. Jung precizira duh u području nesvesnjoga, kao nešto što je psihičko i skustvo i ne može se umom spoznati. Nadalje pokazuje kako čovjek pridaže duh stvarima, navodeći i praatosferu riječi u kojoj je teško stanicje koje nije uobičajeno, u kojem je nešto izvan sebe. Usp. C. G. Jung, *Duh i život*, Matica srpska, Beograd, 1977., str. 7.

¹¹⁰ Vidi Kopčić raznoliko materičnog Vukodlaka iz 1962. Mašta je to, magična, sirova i pomalo zastrašujuća vizualizacija. Promotri kako autor koristi gumu kao gradbeni element vrata i koncentrične krivulje na tiemenu i u *bihornike*, također koncentrične kružne okolice.

skim i dječjim izrazom te se ujedno igra, kombinira, materijom tvori, slaže i razlaže.¹¹¹ Rezultat je magijska i fantastična slika pojednostavljenja i preobražavanja realnog u znakovno koje i time postaje nadrealno.¹¹² Posebno nas zanimaju oni rani, jednostavni elementi igre koji su istoznačni životinjama i djeci, dakle ranoj fazi igranja koji se mogu prenijeti u stvaralačke procese te posebno sistemi unutar sistema, fantastična zbilja unutar stvarne zbilje i sklop asocijacija na nju, i igre koja se odvija zasebno od svakodnevnog. Najvažniji zaključak jest: igra nije kao što se uobičajeno misli – neozbiljna. Suprotno tome, svatko tko je vidio sjaj u očima djeteta koje slika, uočio je da ono tome pristupa posve ozbiljno. Čuveni *psiholog umjetnosti* Rudolf Arnheim psihologijom gledanja analizira i dječju umjetnost. Potpuno negira teoriju intelekta prema kojoj djeca i *primitivni* crtaju tako jer drukčije ne znaju. Nadalje, premošćuje umjetno stvorenu razliku između opažanja i poimanja te zaključuje da djeca crtaju ono što vide, samo reduciraju to viđenje. Krug za glavu, četverokut za tijelo čovjeka, linije za ruke i noge i slično. Tako Kopač ne stvara vjeran prikaz s pojedinostima, nego baš kao u dječjem i *primitivnom* predstavljanju prikazuje izmaštani svijet u obliku jednostavnih vizualnih sklopova koje slobodno komponira nepravilnim krugovima, pravokutnicima, ovalima i drugim apstrahiranim formama naslikanim i iscrtanim često brzim i različito postavljenim linijama koje stvaraju čudesna obličja te preklapanjima i usporednicama odaju strukturalne oblike specifična izraza. Promotrimo, primjerice, *Lov na divljeg vepra* (1948.). Autor poštuje zakon plohe, a koristi se i spljoštenom perspektivom koja je ujedno koloristička, vertikalna i obrnuta. Oval za tlo utkan je u veći za zemnu vegetaciju. Unutar njega prikazane su spljoštene nepravilne siluete za vepra i psa. Što nadalje u uprizorenju znači: ovo su drveća; imaju krošnju i stablo prikazano kao uopćeni oval iznad, na vertikali debla ispod. Krošnje su trodijelno obojene. Jedna je proizvoljno žuta, a druge dvije, svjetlozelene i tamnozelene, iskazuju fraktalno izrastanje granja. Iznad je osnova prizora: ploha je nebo, a sunce je krug, iznutra bijel, dopunjjen žutom žarećom aurom izvana. Ptice su leteće siluete sazdane od povezana tijela-kril-a-repa, a silueta lovca s puškom pored je ovala šipražja. Složeni opisni svijet sveden je na elementarno, što je definirano obrisnom linijom i obojenim ploham formuliranim u *ludizam* zatravljene kompozicije u kojem je jednina pretvorena u množinu satkanu od međusobno asocijativno povezanih primarnih formi. Dakle, vepar je znak za vepra i sve tako dalje od drveća do sunca. Vidimo svođenje vizualne senzacije na imaginaciju; o pojedinačnom koje govori nešto o partikularnom na općenito. Uopćeno, stoga univerzalno i fantastično značenje svijeta. Nema tu opširnih definicija. To je jednostavni sliko-crtički Kopačev princip koji označuje bit viđenoga i izmaštanog, a ne detalj, što je srođno prikazivačkim principima ranih kultura i dječje umjetnosti prije faze diferencijacije.¹¹³ Sve navedeno tvori dinamični kadar koji je poput stopirana filma zaustavljen u nadrealno-bajkovitu sliku.¹¹⁴ Jedna od najboljih poznavateljica Kopačeva života i djela Biserka Rauter Plančić, pogodajući u srž, s pravom navodi čudesno umjetnikovo formiranje u doba ranog djetinjstva koje nas sve determinira, a utkano je u Kopačev opus: „U najranijem djetinjstvu imao je sreću slušati priče o konju što juri bez glave, o vilama koje se noću okupljaju oko jednog hrasta, o sukobu dobra i zla u bajkama kojih je u našem narodu mnogo i kasnije su umjetniku

¹¹¹ Dok Johan Huizinga definira čovjeka kao *homo ludens* i cijelu teoriju igre postavlja kao bit pojave kulture te razlaže vezu s različitim vrstama čovjekova bivanja i djelovanja u društvinama od kulta do rata, on zapravo malo prostora posvećuje igri u likovnim umjetnostima i ne proučava igru kao umjetnički proces. Izdvaja umijeća poput tko je bolje naslikao koju sliku, dokle osnovni element natjecanja, što je važno za svaku igru te donosi doista složena pravila različitih vrsta igara. Vidi: J. Huizinga, *Homo ludens*, Naprijed, Zagreb, 1992.

¹¹² U spoju magije, psihoanalize i želje, G. Röheme podrobnije objašnjava magiju: „Prema tome, očito je da moramo željeti, a tek potom pokazati tu želju ako želimo bilo kako djelovati na svoju okolinu. Tako magiju definiramo kao nešto što je između principa zadovoljstva i principa stvarnosti. Kad bi se radio o čistom principu realnosti, postupili bismo tako da dostignemo željeni cilj, ne misleći na to da je tako ostvaren cilj ispunio našu želju (ili dramatiziranu želju). Williams (1928) piše: „U mojoj je sobi bilo hladno zbog rashladnih uredaja, pa sam se probudio. Zatim sam zamislio da zaustavljam uredaj, pa sam ponovno zaspao. Ali soba je, dakako, i dalje bila hladna. Ponovno sam se probudio, ali sam tad ustao i isključio uredaj. Da sam prvi put ‘izgovorio’ potrebiti pokret prije nego što sam ga izveo, primijenio bih magiju. (...) Magiji je dovoljno da želi neki rezultat, to je njezin osnovni element... da ga želi na onaj poseban način koji mi nazivamo ‘žudnjom’ ili ‘hadanjem’. Možemo ići čak tako daleko da kažemo da su u svojoj svijesti dio magije svi oni koji su budni spavači i graditelji kula u zraku. (...) Bez magije, kažu domoroci, ne bismo uspjeli ni u čemu. Ne bismo mogli obradivati zemlju, voljeti, ratovati, ploviti, loviti itd. To nam ponovno govori da oni ne bi mogli biti djelotvorni kad ne bi vjerovali u svoju moć uspjeha. Magija, onakva kakva proizlazi iz etnoloških promatranja na terenu, ipak je više od toga. Poznajemo, zapravo, magijske običaje predviđanja kiše, pojavlivanja sunca itd., a to znači situacije u kojima nijedna konkretna radnja ne bi mogla ispuniti efekt vratžbine. Time bismo mogli dokazati da se magija vraća na odnos djetete-majka, jer je početku okolina samo majka. Dakle, izražavanje želje bilo bi jedinstveno sredstvo djelovanja na okolinu. Kad dijete prepozna majku, to nije samo zato što je ona udovoljila njegovim željama. Ono je, zapravo, nikad ne bi prepoznalo da nije u procjepu između želje i zadovoljenja i kad ne bi bilo onoga što nazivamo frustracijom.“ Usp. G. Röheme, *Majika i shizofrenija*, August Cesarec, Zagreb, 1990., str. 39–40. Značenje Kopačeve slike je magijsko.

¹¹³ Koliko je dječje izražavanje blisko Kopaču pokazuje i ova critica iz njegova života: „Pričajući svoj život – pa i to kako je u Mostaru na školi naslijedio Antuna Motiku – sjetio se pedagoških problema: primio je precizno adresirane kritike za nehajjan rad. Nije, između ostalog, naučio djecu da stol koji crtaju mora imati četiri noge. Stol za koji sjeda obitelj mora, doista, imati (sve) četiri noge da izdrži teret ručka i laktova, ali i Kopačev naslikani stol stajao je i na jednoj, i na dvije, kao i bez jedne noge. Ni četveronožne stolu, ni četveronožnim kolegama, ni stonogama malograđanskih gluparja – Kopač nije podlegao. Nepoželjan u Mostaru, krenuo je u (nehotično) osvajanje Pariza.“ Isto kao bilj. 2.

¹¹⁴ Okav bajku rezimira uvodom Bruno Bettelheim: „(...) u cjelokupnoj ‘književnosti za djecu’ (...) ništa ne može biti tako obogačujuće i zadovoljavajuće, i za dijete i za odraslog, kao što je narodna bajka. (...) Upravo zato što ga život često zburjuje, djetetu je to nužnije dati priliku da shvati sebe u tome složenom svijetu s kojim se mora naučiti hrватi. Da bi to moglo, mora mu se pomoci da u zbrici osjećaju nade nekakav suvišni smisao. (...) Tu smislenost djetete nalazi kroz bajke. (...) Njemački je pjesnik Schiller napisao: ‘Dublji smisao počiva u bajkama koje su mi pričali u djetinjstvu, nego u istinama što ih naučava život’ (*The Piccolomini*, III, 4).“ Nadalje, tumačeci psihološke probleme odrastanja od narcizma do borbe s braćom i sestrama do napuštanja zavisnosti djetinjstva zbog mogućnosti fantazijske identifikacije, utvrđuje: „Ovdje bajke imaju nedostignutu vrijednost (...) oblik i grada bajki u djetetu bude slike s kojima može izgraditi svoje sanjarije i preko njih dati bolji smjer svojemu životu.“ Usp. B. Bettelheim, *Smisao i značenje bajki*, Poduzetništvo Jakić, Cres, 2000., str. 14–16.

bile nepresušnim izvorom nadahnuća i motiva.¹¹⁵ Pripajajući tako subjektivno, bajkovito, mitsko, magijsko, nadrealno i načelo sirove umjetnosti,¹¹⁶ Kopač je ujedno mudar i zaigran, iskošen. Stvarajući tokom svijesti, pronalazi svrhu svega stvorenog i potom prikazanog u koncentričnom *ludensu* života.

Materijalnim, pak, stvara nematerijalno načelo. Zdenko Tonković u sjajnom monografskom tekstu koji ovdje ne možemo dalje razlagati, svrhovito atribuira Kopača *patafizičarem* u dualnom značenju kao istraživača imaginacije i kao umjetnika koji parodira znanstvene metode.¹¹⁷ Nije li se Kopač zapravo iznjedrio iz takozvane visoke u takozvanu nisku umjetnost kojom vlastitim projektom stvaranja pronalazi univerzalno u lokalnom i obrnuto? Pritom je redukcijom svake iluzije u svojoj iskonskoj umjetnosti, parafrazirajmo Umberta Eca, prenašao sunce svoje sjene i zvijezdu svoje noći,¹¹⁸ ali i sjenu svoga sunca i noć svoje zvijezde. Oslobođivši se svake vrste akademizma, Kopač se oslobođio za vlastitu umjetnost. Analizirajući tek djelić gotovo istovrijednog opusa, pokušali smo istražiti Kopačeve vizualne predodžbe. Osvjetljavajući autorov stvaralački proces i ukazujući zašto je njegova snaga slike univerzalna, kakav joj je stil i koji duh iz nje izvire, pokazuje se koliko je ono, na slici naizgled jednostavno, zapravo složeno. To je redukcija svijeta na unutarnje bitno i vizualno relevantno.

¹¹⁵ Isto kao bilj. 3, str. 198.

¹¹⁶ Točno kroz strukturu Kopačeve ličnosti Zidić razlaže i analogije s art brutom i autorovim pozivima: „(...) a on, skroman i tih radnik, više-manje nezamjetljiv u skitanju stvarnim i imaginarnim stazama, u stihovanju i slikovanju, kiparenju i uzlijetanju, u afirmiranju, kolekcioniranju i muzealiziranju *un art autre*, koja će u njegovoj i Dubuffetovoj inačici uskoro postati *Art brut*, otvorena će srca susretati svijet blag i pogibeljan, lijep i rugoban, smiješan i groteskan, kao dijete prepustošeno u gužvu velegrada: bosonogo, oslobođeno od svih škola i svega naučenog, spremnog da umjesto jedne vrsti znanja dotakne sva: regularna i neregularna, kodificirana i apokrifna.“ Nadalje, isti autor specifično produbljuje mjeru Kopačeve slobode, tajenje vještine, kao i blizinu dječjem i iskošenom pogledu, stvaralaštvu i stvarateljima sirove, i stoga u svojoj zaprljanosti čiste umjetnosti: „Kopač nam je nesvakidašnjom uvjerenjivošću pokazao da jesmo i možemo biti slobodni; da možemo uzmahnuti krilima mašte i biti što god hoćemo; a opet, sve je izvježbanje naše oko uviđalo i novu ljepotu njegove frakture: slojevite, s 'visokim pastama' ili bez njih, dostatno bogate da barem negdje na površini, a koji put i svugdje, osjetimo ruku iznimnog znalaca, artifeksa, koji napô zatajuje svoje vještine da bi bio bliži onima koje voli: djeci, 'amaterima svih žanrova', urbanoj naivi, marginalcima i autsajderima, 'iskopčanim' i nadahnuto ludima.“

Isto kao bilj. 2, str. 6 i 10.

¹¹⁷ Vidi: Z. Tonković, Slavko Kopač, *Slike – Crteži, 1939 – 1986*; Galerija likovnih umjetnosti Osijek i Galerija umjetnosti Vinkovci, Osijek – Vinkovci, 1986. – 1987.

¹¹⁸ Usp. U. Eco, *Otok prethodnog dana*, Izvori, Zagreb, 1997., str. 10–11.

Slavko Kopač, *Pepeljasto lice*, 1963.,
mješovita tehnika na platnu, 73x54 cm, ArtRecontre

ESEJISTIKA

Žarko Paić

Znakovi iskona

Artaud u zemlji Tarahumara

1.

Duhovna putovanja mislioca-umjetnika u 20. stoljeću bila su razotkriće onog novog koje je starije od starog i istodobno novije od novog. Putnici su tražili ono što je Zapad tijekom svoje povijesti možda imao, ali je to izgubio u mahnitoj želji za materijalnim bogatstvom, lagodnošću zabave i trijumfalnim pohodom znanosti i tehnologije kao novim božanstvima. Svi, baš svi koji putovahu izvan urođenog europocentričnog kruga mišljenja i njemu podobnog duhovnoga djelovanja to su činili jer su iščekivali preporod od zamora dekadencije jednog svijeta, koji je već nakon nestanka grčke civilizacije i plemenitih Grka, „te republike genijalnih“ kako Nietzsche u spisu *Filozofija u tragičnome razdoblju Grka* iz 1873. godine navodi Schopenhauera,¹¹⁹ utonuo u dugovjeku vladavinu apsolutne znanstvenosti i tako posve potisnuo u mutno sjećanje ono što mu bijaše u iskonu. Artaud je ovo iskustvo opisao bez okolišanja.

„U Meksiku sam došao da pobjegnem od europske civilizacije, proizašle iz sedam-osam stoljeća građanske kulture, i to zbog mržnje prema toj civilizaciji i kulturi. Nadao sam se da ću ovdje naći neki oblik žive kulture, a našao sam još samo leš europske kulture, kojega se Europa već počinje rješavati.“¹²⁰

Bijeg je nužno morao imati smjer u visine. Artaud je u planinskim predjelima Meksika krenuo u potragu za drevnim duhovnim znanjem o magiji i totemizmu. Proveo je ondje gotovo cijelu godinu. Povratak je uslijedio krajem 1936. godine. Svratio je pritom u Havaru na tjeđan dana, a vratio se u Francusku 12. studenog 1937. godine. Tijekom boravka u Meksiku uspostavio je kontakt sa slikarom Diegom Riverom te Marijom Izquierdo i Luis Cardoz y Aragón. Usput je održao niz predavanja: tri na Sveučilištu u Meksiku i jedno u Alliance Française. Usto je objavio nekoliko članaka u meksičkom listu *El Nacional Revolucionario*. Ali najvažnije iskustvo njegova boravka bilo je jednomjesečno putovanje u Sierra Tarahumara, što je dokumentirao u tekstu *D'un voyage au pays des Tarahumaras* (*Putovanje u zemlju Tarahumara*). Tekst je prvotno tiskan u časopisu *Nouvelle Revue*

119 Friedrich W. Nietzsche, *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*, Sämtliche Werke, KSA, Bd. 2. (ur. G. Colli i M. Montinari), W. de Gruyter, Berlin – New York, 1980., str. 5.

120 Antonin Artaud, *Oeuvres complètes*, sv. 8, Gallimard, Pariz, 1980, str. 236.

Française u kolovozu 1937. godine. Ono što je Artaud mislio da će pronaći može se nazvati izvornim načinom metafizičke egzistencije čovjeka u okrilju Majke Prirode. Život nalik onom pretkolumbovskih izvornih naroda smatrao je da još postoji u modernome Meksiku i da ga valja sačuvati od profaniranja što dolazi sa Zapada u trijumfu kapitalističkog stroja potrošaštva. Njegov opis krajolika na putu za planine gdje obitavahu Indijanci plemena Tarahumara zoran je dokaz ove zadivljenosti s iskonским silama prirode i njezinim tajnim znakovima prisutnosti kozmičkih snaga.

„Zemlja Tarahumara puna je znakova, oblika, prirodnih otisaka lica što nimalo ne nalikuju na plod slučaja, kao da su bogovi koji se ovdje osjećaju posvuda, htjeli obilježiti svoje moći tim čudnim potpisima u kojima je ljudski lik proganjen sa svih strana. Svakako, ima na zemlji puno predjela u kojima je Priroda isklesala ljudske oblike, preobražena nekom vezom intelligentnog hira. No, ovdje je slučaj drukčiji: jer na cijelom zemljopisnom prostoru jedne rase Priroda je htjela govoriti.“¹²¹

Artaud u ovom primitivnom panteizmu naroda Tarahumara vidi mogućnost poistovjećivanja čovjeka i bogova s obzirom na magijske znakove na putu prema beskraju. Čovjek se, dakle, ne razdvaja ponorom od sila stvaranja. Ova drevna metafizika još uvijek pripada onome što su u europskoj romantici njemački pjesnici-filozofi poput Novalisa i Hölderlina pripisivali sveobuhvatnosti Prirode. Začaranost ovom divljom i ujedno stvaralački nesvodivom prirodom predstavlja protuljek svakom gordom narcizmu otuđene zapadnjačke volje za moć. I doista, u svim tekstovima o iskustvu ove meksičke pustolovine u njegovom životu Artaud iskazuje neskriveni trag vedrine. Kao da je ljepota i uzvišenost krajolika progovorila kroz njegov veličajni glas svjedoka kako iskonska magija izvornih indijanskih naroda Južne Amerike nije kvaziokultizam za duhovne turiste sa Zapada. Tumači Artaudova djela nerijetko zamjećuju da se u ovim tekstovima pronalazi skriveni odnos između njegova nadrealističkoga nadahnuća 1920-ih godina i pronalazeњa mogućnosti jedne „primitivne ontologije“. S njom je popločan put prema sintezi okultno-ezoteričnoga iskustva. Onkraj granica umjetnosti i života zbiva se ono uzvišeno.¹²² No, kad priroda progovara kroz znakove ljudskih oblika u stijenama planinskih masiva, onda je ideja sustvaranja božanskoga i ljudskog gotovo samorazumljiva. Artaud, međutim, ne iskazuje puko udivljenje božanskim djelom prirode kao uvjeta mogućnosti ljudske egzistencije. Njegova je misaona težnja da iz panteizma dospije do kozmičko-ljudskog evolucionizma. Svaka ovako ili onako od uspostavljenih antropologija od Kanta do Arnolda Gehlena i Claudea Lévy-Straussa pokazuje se u odnosu spram ovog nedostatno vjerodostojnjim.

„Ako je tarahumarska rasa većim dijelom autohton, i ako je, kako oni tvrde, u Sierru pala s neba, onda se može reći da je pala u već pripremljenu Prirodu. A ta je Priroda htjela ljudski misliti. Evoluirala je iz čovjeka, kao što je evoluirala iz stijena.“¹²³

Kad čitamo ove retke, vraćamo se i sami ideji Prirode. Ona ovladava životom kao poroditeljica mnoštva različitih i međusobno povezanih svjetova bilja, životinja i ljudi. Artaud ipak nije zadivljen prirodnim krajolikom u smislu ekosustava koji se očuvao kao alternativa industrijskome zagađenju modernih gradova. Priroda je za njega duhovni označitelj života kao metafizičke drame bivanja čije vrijeme tek dolazi i nikad nije ni prošlo. Odbacivši radikalno sve običaje i navike zapadnjačke civilizacije, uključujući umjetnički pokret nadrealizma kojemu je pripadao na svoj autentičan način 1920-ih godina zbog njegova skretanja u idoličko-političku propagandu marksizma i komunizma 1930-ih godina u Francuskoj, Artaud je u razotkrivanju mistike iskona, ponajprije zemlje Tarahumare kao zemlje šamana i magije, nastojao pronaći istinski put nadilaženja onog što je sam metaforično nazvao kugom u kazalištu reprezentacije. Utoliko se ovaj njegov put u Meksiku može znamenovati i egzistencijalno-metafizičkim putem vlastite ‘revolucije svijesti’. Ostavimo sve danas trendovski popularne takozvane postkolonijalne teorije o shvaćanju Drugoga iz eurocentrične perspektive kao iskrivljenoga pogleda u zrcalu interkulturalnosti. Sve je to posve neprimjereno za njegovo razumijevanje biti stvari kad je posrijedi susret s onim što je od samog početka svojeg duhovnoga poslanstva smatrao navlastitim udesom i slobodom življenja bez napasti takozvane kulture i civilizacije kao mrtvih metafizičkih ideja napretka i razvijanja. Artaud na kraju ovog teksta jasno povezuje iskustva predmodernog Zapada i iskustva Tarahumare Indijanaca.

121 Antonin Artaud, „Putovanje u zemlju Tarahumara“, u: *Tarahumare i druga djela*, Litteris, Zagreb, 2003, str. 7–8. S francuskoga prevela Marija Bašić.

122 Adrian Morfee, *Antonin Artaud's Writing Bodies*, Clarendon Press, Oxford-New York, 2005, str. 79–80. Isto tako i Odette Virmaux, *Artaud Vivant*, Nouvelles éditions Oswalde, Pariz, 1980.

123 Antonin Artaud, „Putovanje u zemlju Tarahumara“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 8.

„Dok tako putujem planinom, koplja, križevi, djeteline, srca od lišća, složeni križevi, trokuti, bića koja se sučeljuju i suprotstavljaju da bi obilježila svoj vječni rat, podjelu, dvojnost, u meni bude čudna sjećanja. Odjednom se sjećam da su, u Povijesti, postojale Sekte koje su u stijene ugrađivale iste znakove, izrađene od nefrita, iskovane od željeza ili urezane. I uhvatim se u pomisli da taj simbolizam prikriva neku Znanost. I učini mi se čudno da je primitivni narod Tarahumara, čiji su obredi i misli stariji od Potopa, mogao posjedovati tu znanost još mnogo prije nego što se pojavila Legenda o Graalu, mnogo prije nego što je nastala Sekta Ružinog Križa.“¹²⁴

Usporedba ima smisla samo pod prepostavkom da između dvoje postoji korelacija u razlici, jer tajno znanje magije Tarahumara Indijanaca i ezoterija i okultizam na Zapadu nije ono isto. Što Artaud naziva Znanošću ne odnosi se na pozitivne znanosti novog vijeka poput matematike i fizike. Naprotiv, za njega je ovdje riječ o znanosti kao praktičkom umijeću stvaranja duhovnoga ugodača kao obreda kojim se ljudsko življenje čini produhovljenim u ekstatičkoj tjelesnosti. Predmoderni su narodi počivali upravo na takvom znanju kao nauku s dalekosežnim posljedicama za odnos čovjeka kao bića zajednice s drugim ljudima. Ovo je iscrpno antropološki promislio Georges Bataille u njegovim spisima o svetom i religiji, erotizmu i smrti. Naime, upravo u drevnim običajima pretkolumbovskih Indijanaca nailazimo na nerecipročne razmjenu dobara nazvanu *potlatch*. Riječ je o darovanju bez uzvratu. Za razliku od kapitalističke ekonomije proizvodnje-potrošnje robnih dobara, ovdje se zbiva proces takozvane *solarne ekonomije* koja počva na hijerahijskim načelima plemenske pripadnosti zajednici. A sve to označava drukčiji model ovisnosti čovjeka od Drugoga kao pripadnika elite vladajućeg poretka. Dug nije mjerljiv novcem i kreditom, već krvlju i životom.¹²⁵ Artaud u svojem okultnom putopisu ima u vidu ono što bismo mogli nazvati duhovnom srodnosću između dva različita svijeta koja spaja slično iskustvo svetog i života. Problem je svake znanstvene antropologije, još i danas, u tome što mora veličati ono Drugo u formi predmoderne zajednice naroda i njegova metafizičkog okvira mišljenja-djelovanja, čak i kad je to već odavno ispričana priča. Razlog leži u tome što između iskona i suvremenosti zjapi takozvani civilizacijski bezdan. Tko je na liniji beskonačnosti ispred u smislu napretka i razvitka u tehnologiji, znanosti i bogatstvu mjerenu viškom vrijednosti iskazane profitom u novcu kao što je to zapadnjačka civilizacija ne može se nikad vratiti u okrilje svoje povijesno iščezele 'primitivnosti' bez neke izvanske ili unutarnje apokalipse vrijednosti. Sve drugo je umjetnička ili etička iluzija bez pokrića.

2.

Artaud je 9. kolovoza 1936. godine objavio članak u *El Nacionalu* naslovljen „Okultne moći Meksika“ kao poziv za nagovor meksičke vlade da mu odobri ulazak na područje gdje obitava narod Tarahumara na tradicionalni način svojih dalekih predaka da bi iz prve ruke mogao upoznati njihove običaje, rituale, svetkovine i autentično odijevanje. Razlog koji je naveo za taj čin bilo je istraživačko poslanstvo s nakanom pisanja antropologičke knjige o pretkolumbovskim narodima Južne Amerike. Prema svemu sudeći, tu je knjigu uskoro i napisao. Ali rukopis s otprilike dvije stotine numeriranih stranica izgubljen je u onom tragičnome metežu izazvanom u Irskoj 1937. godine, nekoliko mjeseci nakon što se vratio iz Meksika.¹²⁶ Glavni razlog ovog istraživačkog posjeta bila je njegova želja da bude sudionik najvećeg okultnoga događaja o kojem se uvelike pričalo među privrženicima legendi o vračevima i čarobnjacima drevnih Tarahumara. Posrijedi je obred zvan Pejotlov ples. Ukratko, u tom se obredu u dodiru s pejotlom ili meskalinom, drogom koju ova biljka sadržava, Artaud htio suočiti s magijskim događajem prelaska granica između svijesti, subjekta i svijeta uopće. U tekstu istoimenog naslova, objavljenom 1937. godine nakon povratka u Pariz, a konačno iznova uređenim za tisk 1947. godine, Artaud opisuje u detalje kako se ovaj obred prakticira i zašto je obavljen velom neke neobjašnive tajnosti.

„Pejotl nije stvoren za Bijelce, to sam znao. Mene je pod svaku cijenu trebalo onemogućiti da se izlje-čim tim obredom koji je ustanovljen zato da bi se utjecalo na samu prirodu duhova. A za te Crvene ljudе, Bijelac je onaj kojega su duhovi napustili. Koliko bi obred koristio meni, toliko bi izgubili oni, sa svojim inteligentnim dubliranjem duha.“¹²⁷

¹²⁴ Antonin Artaud, „Putovanje u zemlju Tarahumara“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 11–12.

125 Georges Bataille, *Prokleti dio*, Litteris, Zagreb, 2012. S francuskoga preveo Daniel Bučan.

126 Vidi o tome: Uri Hertz, „Artaud in Mexico”, *Fragmentos*, br. 25, Florianópolis/srpanj-prosinac 2003, str. 14. (1-17)

127 Antonin Artaud, „Pejotlov ples“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 16.

Što se događa sa svješću onog koji ulazi u zajednicu onih koji mogu imati pravo na inicijaciju, uistinu se čini prolazom između zidova posve različitih svjetova. U različitim popularnim antropološkim pristupima ovom fenomenu kakve su, primjerice, bile 1960-ih godina knjige Carlosa Castanede, često se spominjanje meskalina dovodilo u vezu s fragmentacijom svijesti, njezinim rasprskavanjem u posve drukčijem načinu uvida u transcendentnu zbilju. Artaud govori toliko upečatljivo o vizijama, točnije jednoj viziji koja ga je za vrijeme Pejotlova plesa uznemiravala i ujedno krijeplila savršenim prizorom onog što je bilo već viđeno na slikarskom platnu Hieronymusa Boscha. U tom sinkretizmu kršćanskih pastoralnih prizora s malim djetetom Kristom i kraljevima-mudracima s krunama, kao da se odvijao proces pripreme za nešto uživo i otuda svijesti nepojmljivo. Artaud dojmljivo niže metafore i simbole pa ovaj tekst od svih drugih posvećenih susretu s Tarahumare Indijancima ima ponajviše od nadrealističke poetike u kojoj proces stvaranja riječi postaje višom stvarnošću od ove profane i krajne banalne svakodnevice. Ipak, zar nije čitav opis gotovo istovjetan nečemu što nalikuje iskustvu drogom opsjednutog ovisnika, o njegovim krizama i njegovim pokušajima da se izvuče iz kruga fizičke ovisnosti o opijatu koji izaziva takozvane metafizičke, a često i pseudometafizičke asocijacije od slikarskih vizija do apokaliptičkih prizora raspada cjelebitosti osobe?

Kako završava Artaudov tekst o obredu Pejotlova plesa? On najavljuje da se nije odrekao „opasnih disocijacija koje čini se izaziva Pejotl, a ja sam ih drugim sredstvima slijedio dvadeset godina“.¹²⁸ Ne odnosi se njegova ovisnost samo na droge koje je slobodno konzumirao prema vlastitom nagnuću, već i na prisilnu psihijatrijsku metodu liječenja njegove bolesti od medicinskih lijekova do elektrošokova. Ove su misli usmjerene izvan okovanosti fizičkom tjelesnošću izvor svekolike opasnosti, jer je nemoguće održati ravnovjesje duha, duše i tijela u srazu s njihovom razornom desupstancijalizacijom čovjeka kao racionalnog subjekta govora u svijetu. Završetak je teksta čista jeza apokaliptičkoga samonavještanja. Artaud piše:

„U budućnosti, trebalo je izvući van ono nešto zametnuto u tom teškom prahu što zoru izjednačuje s noću, da bi to *poslužilo*, da bi poslužilo baš kroz moje *raspinjanje*. Znao sam da je s tim nepovratno svezana moja fizička sudsudbina. Bio sam pripravan na sve opekatine, i očekivao sam žrtve paljenice, da se izgaranje uskoro može poopćiti.“¹²⁹

Šamanizam je na zagonetan način postala ključna riječ suvremene umjetnosti. Sjetimo se sudbine neoavanguardnog umjetnika Josepha Beuya. Kad je sam sebe proglašio šamanom, nije to bila nikakva ekstravagantna gesta za medijske potrebe začaravanja banalnosti, trivijalnosti i običnosti svakodnevnog života kojeg suvremena umjetnost prepostavlja upravo zato što i nadalje ostaje unutar projekta oživotvorenja umjetnosti ili kako bi to rekao Artaud, unutar *metafizike na djelu*. Biti šaman znači biti odabran za najveću moguću inicijaciju, i to onu s kojom umjetnik prolazi kroz tamne predjele svijesti da bi uspostavio komunikaciju s Drugim u zajednici.¹³⁰ Umjetnost prolazi kroz sfere u kružnomy gibanju od kozmičkih do božanskih i onih koje ljudski um vode kroz njegovo fizičko tijelo. Šamanizam je stoga okultno znanje vraćeva koje se prenosi u tajnosti kao i svaki drugi ezoterični nauk. U rukama neukih i neodabranih, ovo znanje postaje ništavnim znakom rasprodaje duhovnog blaga izvornih naroda svijeta. Problem je, međutim, u tome što u „Pejotlovu plesu“ Artaud izjednačuje ono zbiljski proživljeno s onim imaginarno doživljenim kao vlastitim rukopisom. Riječi nisu vjetar. One nisu puka tlapnja. Stoga obvezuju više od zavjetne šutnje odabranika okultnoga obreda koji je u slučaju Artauda ipak bio samo jedan od primjera unaprijed dogovorene inicijacije za Bijeloga čovjeka iz Pariza. Problem je, dakle, u tome što tekst obvezuje svojim odabranim riječima na istinsko oživotvorenje onog što povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Zar nije čudovišno što je Pejotlov ples izvršen Artaudu u čast i s njegovom slobodnom voljom izveden zapravo uvod u sudbinu patnika i žrtvovanog ideji apsolutne umjetnosti koja još nikad nije postojala? Vidjeti ono nadolazeće kao mistifikaciju i simboličko žrtvovanje u vlastitu raspeću znači umjetnost odrediti iz onog što povezuje intuiciju i viziju protiv racionalnosti i jezika metafizike na odru. To znači pisati u znaku čistog okultizma teksta, upravo onako kako je to i sam izveo u knjizi posvećenoj slikaru Vincentu van Goghu – kroz ritam okultne svetkovine.

Tekst koji se nadovezuje na „Pejotlov ples“ naslovljen je „Pejotlov obred kod Tarahumara“. Napisan je 1943. godine za Artaudova boravka u umobolnici u Rodezu. Osim što je opsežniji, ovaj tekst ima i dodatnu vrijednost. Ponajbolje ga iskazuje „Post-scriptum“. Artaud u njemu objašnjava u dva pisma Marcu Barbezatu koji je htio objaviti upravo „Pejotlov obred kod Tarahumara“, okolnosti i razloge zbog kojih je tekst sinkretički slučaj sveze primitivne ontologije i gnostički shvaćenog kršćanstva. Najbolje je dati riječ samome Artaudu.

¹²⁸ Antonin Artaud, „Pejotlov ples“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 24.

¹²⁹ Antonin Artaud, „Pejotlov ples“, u: *Tarahumare i druga djela*, Isto, str. 25.

¹³⁰ Vidi o tome: Volker Harlan (ur.), *What is Art? Conversation with Joseph Beuys*, Clairview Books, 2004.

„Pejotlov obred napisan je u Rodezu prve godine mog dolaska u taj azil, poslije tada već sedam godina zatočeništva od toga tri u tajnosti, sa sustavnim i dnevnim trovanjem. (...) Pejotlov obred napisao sam u stanju obraćenja, i već sa stotinu i pedeset ili dvije stotine još svježih hostija u tijelu, odatle tu i tamo i moj delirij u vezi s kristom, i s križem Isusa-krista. Jer sad mi se čini da ništa nije jače pogubno i tako smrtonosno svećano, kao slojeviti i ograničeni znak križa, ništa erotično pornografskije od Krista, odvratne seksualne konkretizacije svih lažnih psihičkih zagonetki, sveg tjelesnog šljama što je prešao u inteligenciju kao da na svijetu nema više čemu služiti nego kao otpadni materijal, a iz najnižih manevara njegove magijske masturbacije širi se električna otpusnica zatvorenika.“¹³¹

Samoobjašnjenje slučaja povodom jednog teksta ima značajke prvorazrednog ekscesa. Vidimo da Artauda ne možemo čitati linearno. Svaki njegov tekst nakon 1937. godine zahtijeva svojevrsni post scriptum. Na to je posebnu pozornost uputio Adrian Morfee. On govori o vezi autorefleksivnoga sebstva pisanja i otvorenosti različitim duhovnim perspektivama u razumijevanju odnosa između Boga, bogova i ljudske svijesti.¹³² Drugim rečima, pobuna protiv ovog teologički ozakonjenog poretku vladavine kršćanstva u liku Isusa Krista poprima u naknadno napisanom tekstu o Pejotlovu obredu dimenziju negativne teologije. Bog se skida s prijestolja metafizike posredstvom gnosticizma i okultizma. Jezik time postaje artikulacijom silne zazornosti, blasfemije i destrukcije povijesnoga smisla. U navedenom tekstu „Post-scriptum“, koji se sastoji od dva pisma (prvog iz Ivry-sur-Seine, 10. ožujka 1947. godine, a drugog iz Pariza, 23. ožujka iste godine), možemo razabrati još nešto nadasve intrigantno za shvaćanje Artaudova razjašnjenja vlastite mentalne bolesti. Naime, kad uzima Krista za alibi u takozvanoj konretizaciji ‘svih lažnih psihičkih zagonetki’, onda je riječ o problemu udavanjanja i identifikacije s Bogom u samoj strukturi shizofrene osobe koja preuzima u svojem mišljenju i jeziku nagovor i govor ‘Velikog Drugoga’ za sve buduće akcije ili se, pak, s njime nastoji poistovjetiti u smislu žrtve kao raspeća života u ime istinski shvaćene Ljubavi. Artaud u svojem slučaju vidi odnos između prolaska inicijacije u Pejotlovu obredu i konačnog žrtvovanja nakon ‘električne otpusnice zatvorenika’. Sve time postaje još više natopljeno strahotnim osobnim iskustvom u metafizičkoj drami obrata svih dosadašnjih vrijednosti. I doista, kako je to naknadno objasnio Artaud, u tekstu „Pejotlov obred kod Tarahumara“ nailazimo na sinkronicitete, na podudarna mjesta duhovnih iskustava prebolijevanja demonske strane ljudske subjektivnosti koja su istodobno pozitivna i negativna. Između liječenja meskalinom i elektrošokovima, između nadljudskoga okultizma Tarahumara i neljudske tehnomedicine Zapada postoji, doduše, nerecipročan odnos. Izlječenje od demona u drevnih naroda bilo je svagda u funkciji ponovnog rođenja u autentičnoj i vječnoj zajednici predmodernog saveza s Prirodom. Tome usuprot, izlječenje u modernom društvu s pomoću znanosti i tehnologije na čemu počiva psihijatrija znači povratak individuma u društvo posvemašnje otuđenosti i rasapa ljudskosti. Treće ne postoji. Nije ipak Artaud neki prorok antipsihijatrije niti se njegovi tekstovi iz umobolnice o Rodezu mogu čitati u tom ključu društvene pobune protiv temeljnih institucija bdjenja nad ljudskom slobodom. Stvari su mnogo složenije.

„Svaki elektro-šok potopio bi me u grozu koja je svaki put trajala nekoliko sati. I svaku njegovu novu primjenu dočekao bih očajan, jer sam znao da će još jednom izgubiti svijest i cijeli dan gledati kako se gušim usred sebe ne uspijevajući se prepoznati, savršeno znajući da jesam negdje ali vrag zna gdje i kao da sam mrtav.

Daleko smo od ozdravljenja Pejotlom, s tim svim. Prema onome što sam video, Pejotl učvršćuje svijest i prijeći joj da luta, da se prepusta krivim dojmovima. Meksikanski Svećenici pokazali su mi, na jetri, točno mjesto gdje *Ciguri*, gdje Pejotl stvara tu sintetičku konkretizaciju koja u svijesti trajno održava osjećaj za istinito i želju za njim te joj daje snagu da mu se preda automatski odbacujući ostalo.¹³³

Ispisujući nesvodivu razliku između svjetova u analizi kulture Tarahumara naroda, Artaud je morao uočiti i ono što formalno zaprepašćuje. To je ono što se čini krajnje 'primitivnim' kad se primjene mjerila takozvane napredne i razvijene zapadnjачke civilizacije. Sjetimo se da je 1930-ih godina procvat ovog zagovara povratka animizmu i primitivizmu bio jedan od pokušaja da se u suvremenoj umjetnosti očuva duh pobune protiv svih pseudosinteza politizacije i estetizacije, ali i okoštalog akademizma modernosti. Artaud je u Meksiku u susretu s Diegom Riverom mogao osjetiti iz prve ruke posve drukčije shvaćanje avangardne umjetnosti u

¹³¹ Antonin Artaud, „Post-scriptum“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 66–67.

132 Adrian Morfee, *Antonin Artaud's Writing Bodies*, str. 81.

133 Antonin Artaud, „Pejotlov obred kod Tarahumara“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 65.

izravnom dodiru s tradicionalnim običajima narodne umjetnosti. Doduše, to će u svojoj drugoj fazi umjetničkog djelovanja činiti i vodeći umjetnik sovjetske avangarde Kazimir Maljevič u razotkriću fenomena narodne ruske i ukrajinske umjetnosti. Problem u shvaćanju Drugoga Artaud je zapečatio opisom silaska Tarahumara u gradove Meksika. Ovaj opis možda predstavlja jedno od najdomljivijih svjedočanstava tzv. sukoba civilizacija, iako je stvar krajnje jednostavna. Iskonsko utemeljenje zajednice svagda počiva na razmjeni simboličkih i stvarnih dobara u autohtonoj zajednici koja prethodi bilo kakvoj slobodi pojedinca. Izvan kapitalistički zasnovane privrede odnosi između ljudi nisu posredovani apstraktnim načelima viška vrijednosti na tržištu, već je sumjerljivost između različitih roba određena jedino stvarnom potrebom zajednice za hranom, luksuzom i užicima rasподijeljenim između organski, dakle krvno povezanim plemenima unatoč tome što postoje drukčiji načini klasno-socijalne hijerarhije negoli na Zapadu. Artaud ovo opisuje na sljedeći način.

„Kad siđu u gradove, Tarahumara prose. I to čine na dojmljiv način. Stanu pred kućna vrata i s izrazom prezirne nadmoći okrenu se u profil. Kao da kažu: 'Time što si bogat, ti si pas, ja sam bolji od tebe, pljujem ja na tebe', Dobili što ili ne dobili, povlače se kad prođe neko, uvijek isto vrijeme. Ako dobiju, ne kažu hvala. Jer dati nekome tko ništa nema za njih nije čak ni obaveza, to je zakon fizičkog reciprociteta koji je Bijeli Svet iznevjerio.“¹³⁴

Ipak, najveću umjetničku auru od četiri njegova teksta objavljena u *El Nacionalu* o putu u zemlju Tarahumara ima zacijelo „Zemlja Kraljeva-Mudraca“. Ovdje dovodi u vezu talijansko predrenesansno slikarstvo i okultizam s plavetnilom kraljika meksičkih planinskih masiva. Još je pritom zanimljivo da Artaud ovaj tajni nauk o takozvanom Temeljnou koji se pojavljuje uvjetom mogućnosti svekolikog bitka bića pripisuje udjelu triju kraljeva-mudraca poganske legende o Božiću. Postavku da je renesansnim humanizmom sâm Čovjek prestao biti uzvišeno biće prirode i postao mjerom prirode kao takve, uistinu valja razumjeti kao kritiku zapadnjakačke tehničke podjarmlijenosti prirode, a posljedično i čovjeka. Artaud otuda mora idealizirati ono što Tarahumare narod iskona određuje gotovo istovjetnim s kultom ezoterije, to jest pronalaska solarnih simbola u arhitektonskim zdanjima Maya civilizacije. Razlika je i spram renesansne ezoterije i one u Maya Indijanaca, što se ovdje u Sierra Tarahumara pronalaze simboli velikog kruga s točkom u sredini, dvanaest znakova zodijaka, dva suprotne trokuta, četiri trokuta s četiri glavna broja u okrilju Prirode. Artaud stoga iznosi fantastičnu prepostavku da se na platnima velikih predrenesansnih slikara poput Piera della Francesce, Mantegne, Fra Angelica i drugih može otčitati univerzalni duh ezoterije gotovo istovjetan onom kojeg u znakovima prirode krasiti pretkolumbovsko iskustvo prirode.¹³⁵ Slikarstvo je uistinu najvidljiviji znak postojanja onog što nadilazi osovjetovnost i usmjerenost na subjekt. Naravno, Artaud ima u vidu ono slikarstvo koje ne oslikava prirodu kao racionalnu pastoralu po ukusu renesansnog čovjeka. Upravo zato mu je kraj srednjega vijeka u Italiji pouzdan dokaz otvorenosti svijeta u kojem svjetlost i plavetnilo proizlaze iz onog što nije emanacija Božje supstancije, već univerzalnog iskona bez vrhovnog Tvorca i njemu podređenog mišljenja i umjetnosti.

3.

U pismu Henriju Parisotu iz Rodeza 7. rujna 1945. godine Artaud jasno i nedvosmisleno izriče nešto naizgled blasfemično. Rekli smo već da su tekstovi o Tarahumare kulturi sve drugo, a ne samo književno-antropološke rasprave i ogledi o traganju za posljednjim dokazima iskonske predaje jednog naroda onkraj granica takozvane civilizacije. Pitanje koje i danas postavljaju svi istraživači Artauda o temeljnou razlogu njegova putovanja u Mesksiko 1936. godine ne može se razriješiti masivnom postavkom o pronalasku djevičanskog izvora ezoterične divljine i mudrosti Prirode protiv propasti Zapada, da se izrazim špenglerovski. Bilo bi to odveć plošno i naivno stajalište, premda i posve opravданo i legitimno. Sva su duhovna putovanja u 20. stoljeću imala taj prizvuk antikolonijalizma i antieuropstva do mjere naknadnog razočaranja u vlastite iluzije kako tamo negdje izvan ovog svijeta postoji raj na zemlji ili je od njega preostala tek posljednja nada u spasonosno, koja je izbljedjela čim je putnik stupio na sveto tlo 'svoje' Afrike, Indije, Kine, Tibeta, Japana, Meksika... Da je Artaudovo putovanje u Sierra Tarahumara upravo to ezoterično „putovanje u zemlju krvi koja govori“¹³⁶, nije uopće prijeporno. Bez mistifikacije iskona ne postoji mogućnost njegova pronalaska i istodobnog gubitka iluzija. Artaud, dakle, u navedenom pismu izričito osporava ono što je u svojim naknadnim tekstovima iz Rodeza već napisao. Ono što osporava jest

¹³⁴ Antonin Artaud, „Rasa izgubljenih ljudi“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 41.

¹³⁵ Antonin Artaud, „Zemlja Kraljeva-Mudraca“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. ?

¹³⁶ Antonin Artaud, „Man against Destiny (1936)“, u: *Selected Writings*, (prijevod na engleski Helen Weaver, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1976, str. 359).

„...da ja k Tarahumarama nisam išao tražiti Isusa-krista nego samoga sebe, sebe, G. Antonina Artauda rođenog 4. rujna na 1896. u Marseilleu, ulica Biljnog vrta 4, iz maternice u kojoj nisam imao što raditi i s kojom čak i prije nikad nisam imao nikakve veze, jer to nije način da se rodiš...(...) Rođen sam jedino iz svoje boli...(...) ... a na meksičke visine išao sam samo zato da se riješim Isusa Krista kao što računam da će jednog dana ići u Tibet da se ispraznim od boga i njegovog duha-svetog.“¹³⁷

Odgovor samoga Artauda, međutim, nije tako jednostavan kao što se čini u ovom pismu. Iako je nedvojbeno njegova pobuna protiv svih institucija zapadnjačke civilizacije grosso modo, pa tako i protiv kršćanske religije protiv nadrealizma, psihanalize, marksizma, fašizma i protiv pokoravanja čovjeka modernome društву perverzije istinskih vrijednosti života, ne može se gore navedeno svesti ni na kakvu pohvalu novovjekovnog subjekta ili refleksivne svijesti. Antonin Artaud rođen u vlastitoj boli, a ne iz majčine maternice kao metafore za bol majke kao Bogorodice, prepostavlja vlastitu patnju i tragediju pročišćenja od svih kala i zloduha svijeta. Njegovo putovanje Meksikom, potom Irskom te kako vidimo i nakanom da krene na Tibet, što nije ostvareno, jer je takoreći gotovo do kraja života ostao zatočen u psihiatrijskim klinikama i azilu u Rodezu, bilo je temeljno duhovno ili onto-teologičko iskustvo rasapa i oživljavanja metafizike na djelu. *Otuda fantazija o susretu s posljednjim tragom iskona na teritoriju Tarahumara Indijanaca ima značajke životno-egzistencijalnog obrata* kao ezoterično-okultne revolucije svijesti iz duha iskonske magije. Tako je, uostalom, i sam 1936. godine na jednom predavanju u Mexico Cityju o utjecaju meksičke revolucije na svjetska zbivanja izrekao nešto neočekivano. Odbio je dati potporu marksizmu i socijalizmu s obzirom na društvene uvjete nastanka novih antikolonijalnih subjekata u svjetskoj povijesti. Sjetimo se da je Meksiko bio opsesija najznačajnijeg avangardnog filmskoga režisera Sergeja Ejzenštejna. O tome svjedoči film *Da živi Meksiko*. Usto, čuveni sovjetski revolucionar Lav D. Trocki ubijen je sjekirom ondje od egzekutora staljinističke tajne policije. Za Artauda je meksička revolucija bila ponajprije

„...revolucija iskonske duše, pobjednosni povratak *iskonskoj duši* kakva je bila prije Cortez-a.“¹³⁸

Čini se da je do danas ostao kamen smutnje s Artaudom oko njegova radikalnog odbacivanja bilo kakve društvene akcije i političke intervencije s obzirom na bit umjetnosti. Koliko je još od ove fantazmagorije o izvornoj duši Meksika i njezinom okultnom značenju za suvremenih svijet preostalo tragova misticizma za svako buduće sagledavanje njegovog cjelovitog umjetničkog projekta, nije potrebno posebno govoriti. Sve je to, dakako, otpočelo ranije nakon burnog raskida s nadrealizmom. Dodajmo ovome da je njegova istinska vizija revolucije bila svagda revolucija svijesti ili duha, pa je utoliko razumljivo zašto je na tako rigorozan način otklanjao iz obzora shvaćanja kazališta, filma, pisana uopće svaki prizvuk onog predstavljivog iz svijeta stvarnosti. No time nije izostalo začaravanje stanja obrata svijesti u susretu s iskovskim silama okultnoga svijeta. Revolucija je za Artauda ponajprije vizija nadolazećega kao povratka svetoj vatri, obredima i novome kazališnom jeziku znakova Prirode u njezinoj kozmičko-božanskoj epifaniji. I stoga postaje bjelodano zašto se razočarao u Meksiku. U njemu nije video ništa osim postkolonijalne kopije Zapada s težnjama za blagostanjem i društvenim probitkom, za onim što su ideologiski-politički propovijedali i nadrealizam i marksizam kad je riječ o revoluciji društva polazeći od nesvesnog i politike shvaćene militantno s lijevim predznakom klasne borbe.¹³⁹ Protiv takvog profaniranja ideje revolucije kakvu je imao u vidu suprotstavio je

„...staru svetu ideju, veliku ideju poganskoga panteizma... Istinski panteizam nije filozofiski sustav; to je naprotiv smisao dinamičkog istraživanja svijeta.“¹⁴⁰

Zašto je u tekstovima o Taruhumare kulturi upravo meksičkom izvornom nauku o ezoteriji i okultizmu pripisivao najvišu moguću vrijednost u usporedbi s *Kabalom*, *Egipatskom knjigom mrtvih*, *Bardo Thodol*, *Svetim Graalom*, *Sektom Ružina Križa*? Odgovor leži u animizmu i krvi. Evropu je otpisao kao lošeg imitatora u doba moderne idolatrije kapitalizma. U arhajskoj veličajnosti Maya i Tarahumara razabrao je upravo ono što je ničeanski označio okrutnošću. Poznato je, naime, da se taj pojam odnosi ontologiski na bivanje ili postajanje (*devenir*), a ne na postojanost i trajnost bitka. Život prepostavlja razmjenu krvi između pripadnika univerzalne zajednice ljudi povezanih organskim srodstvom, ali ne jedino u smislu predmoderne plemenske isključivosti.

137 Antonin Artaud, „Pismo Henriju Parisotu”, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 80–81.

138 Antonin Artaud, „First Contact With The Mexican Revolution (1936)“, u: *Selected Writings*, str. 369.

¹³⁹ Vidi o tome: Tsu-Chung Su, „Artaud's Journey to Mexico and His Portrayals of the Land”, *Comparative Literature and Culture*, Vol. 14, br. 5/2012, prosinac, <http://docs.lib.psu.edu/clcweb/vol14/iss5/17>

[140] Antonin Artaud, „What I Came to Mexico To Do (1936)”, u: *Selected Writings*, str. 373.

Ovdje nema nikakvih presudnih antropoloških dosega u istraživanju običaja drevnih naroda na teritoriju meksičke Sierra Madre. Naravno, sve je to na diskurzivno racionalniji način prisutno u sustavnim analizama Bataillea, Lévy-Straussa i drugih kulturnih antropologa. Navlastitost je Artauda u tome što je iz jednog ezo-teričnog obreda poput Pejotlova plesa dospio do točke kristalizacije onog duhovnog iskustva koje je označilo raskid s novovjekovnom kartezijskom metafizikom i svim nejzinim modernim derivatima kognitivne psihologije. Bilo mu je kristalno jasno da je posrijedi protuotrov duhovnim fenomenima otuđenja i tjeskobe, narcizma i shizofrenije u povratku zajednici na temelju onog što nije nikakvo nesvesno, individualno ili kolektivno, Freud-Lacan ili Jung, već život u okrilju bivanja permanentne okrutnosti kao metafizičke tajne u opstojnosti duha u *tjelu-bez-organa* (*corps sans organes*). Kroz 'univerzalni ezoterizam' prolazi život poput fluidnoga stanja izazvanog Pejotlovim plesom.

Živjeti u skladu s Prirodom ne znači njegovati kult romantične pastorale. Umjesto toga, sve je na odlučnoj egzistencijalnoj slobodi transcendiranja ovog života osuđenog na dosadu jednolika ponavljanja u tehnički konstruiranoj svakodnevici bez duše i duha, bez prve i posljednje tajne koju umjetnost podaruje čovjeku sa električnom otpusnicom zatvorenika.

4.

U poemi naslovljenoj *Tutuguri, Obred Crnog Sunca*, napisanoj prvotno 1947. godine te potom dovršenoj 16. veljače 1948. godine u Ivry-sur-Seine, a koja je bila sastavni dio zabranjene radioemisije Svršetak Božjeg suda (Pour en finir avec le jugement de Dieu). Artaud govori o znaku križa kojeg će spaliti materija, jer je znak niskosti. Ova poema zacijelo se mora čitati u znaku pobunjenog gnosticizma i drevne ezoterije Tarahumara naroda. Sav taj zazorni sinkretizam djeluje istodobno poetski čudesno. Ali i duhovno izokrenuto, jer nadrealistički niže simbole i metafore apokaliptički shvaćenog svijeta u obredu Crnog Sunca. Pjevati o „šupljem vremenu“ u kojem „ništavilo...doziva ljudski trup“ znači pjevati o „tijelu isklesanom krvavom brazgotinom“.¹⁴¹ Ovo je dramatski sročeno iskustvo patnje i produhovljenja. Tako ono izvorno što je baštinio u sjećanju s putovanja Sierra Tarahumare zemljom biva doživljeno u sukobu s božanskim kao znakom kršćanske eshatologije. Poema, dakle, svjedoči o konačnome rasapu civilizacije koja ga je oblikovala, a koju je napustio u času njezina zlokobnoga pada u bezdan. *Prihvativši za navlastito ishodište novog duhovnoga iskona ono Drugo i drukčije, ali tako blisko svekolikoj magmi postajanja u jezgri zapadnjačkog svijeta kroz iskustva magije i ezoterije u Grka i predrene-sansne vizije nadolazećeg svijeta*, Artaud je prošao kroz to „šuplje vrijeme“ poput apokaliptičkog врача koji ukazuje na plavetnilo neba s drugoga obzorja, dostatno dalekog od ovog sivila i tmine, ali ipak i dostatno bliskog onome što pripada suvremenosti. Što preostaje kao dokument za ono spasonosno jest paradoks tjelesnosti bez ravnovjesa na zemlji. Tamo gdje Artaud spominje u Pejotlovu plesu sav taj zazorni obred spravljanja meskalina za put onkraj tjelesne patnje susrećemo se s mjestom radosne transcendencije. Ona nas uzdiže iznad ovog svijeta, a svijest čuva od napasti rasapa u čudovišnoj tjeskobi pred apokalipsom bez kraja. Imati svijest o zazornoj točki tjelesnog susreta s ništavilom znači doživjeti ono Temeljno, kako ga Artaud naziva. To je ono otvoreno za sva nadolazeća razdoblja kozmičko-prirodne istovjetnosti onostranog i ovostranog svijeta. Pred kraj teskta „*Do-datak Putovanju u zemlju Tarahumara*“, koji je vjerojatno napisan potkraj 1944. godine, stoji i ovo:

„Što se Boga tiče, Cijele te Neumoljive Uzvišenosti, koju ništa na svijetu ne može iščupati, njega ne nalazimo u Nestvarnom nego u Stvarnom, koliko god njegova Stvarnost bila izvan uobičajene svijesti. No Vrhovna Božanska Stvarnost jest u dnu srca svakog čovjeka za kojega Ljubav znači *voljeti*. Voljeti od srca; davati ne uzimajući.“¹⁴²

Artaud je u najdubljoj tmini svjetske noći, u času pomračenja svijeta, svoj zavjet čistoće ljubavi izrekao jezikom pobunjenoga čovjeka. Prolazeći kroz nišavilo šupljeg vremena poput dostojanstvenog prosjaka iz zemlje Tarahumara, ne osvrćući se iza sebe, ovaj čovjek zagledan je u Crno Sunce koje će uskoro zapasti na obzorju. S novim osvitom sve će uskoro opet biti rasprskano i izvornom svjetlosti čudesnoga plavetnila u beskraju.

¹⁴¹ Antonin Artaud, "Tutuguri", u: *Tarahumare i druga djela*, str. 84-89.

142 Antonin Artaud, „Dodatak Putovanju u zemlju Tarahumara“, u: *Tarahumare i druga djela*, str. 77.

Berislav Persoglia

29. prosinca 2020. – Dan kada je umro Sisak

Već 35 godina nisam stanovnik Siska, ali volim svoj rodni grad i grad svojeg djetinjstva i mladosti. U njemu sam proveo i radni vijek u trajanju od 40 godina putujući svaki dan na posao u Sisak. Pamtim Sisak kao grad koji je imao dušu i svoju ljepotu unatoč mnogim promašajima koji su ga stajali prosperiteta i urbane uljudenosti pa je tako, nažalost, postao jednim od najzapaštenijih gradova u državi, kada ga se usporedi s gradovima slične veličine i ekonomskе snage, naprimjer Varaždin, Čakovec, Karlovac.

Sisak svoj ekonomski i svaki drugi prosperitet počinje krajem 18. stoljeća kada ključna za njegov razvoj postaje trgovina žitom iz Banata, Vojvodine, Rumunjske pa čak i Ukrajine. Najveći napredak doživljava u prvoj polovici 19. stoljeća kada buja žitna trgovina. Tih godina u grad dolaze brojni stranci s područja Habsburške Monarhije, iz Italije i razvijaju posao. Dovoljno je spomenuti da su na obje obale Kupe bila izgrađena 22 golema žitna magazina, što drvena, što zidana. Danas postoji još samo jedan na desnoj obali Kupe uzvodno od starog mosta. Građio ga je krajem 18. stoljeća autohton Siščanin Marko Postić, spomen-ploča s pročelja magazina nalazi se u Hrvatskom povijesnom muzeju. Tih godina je na Kupi bilo toliko lađa za prijevoz žita, dereglijia i tumbasa, da se preko njih moglo prijeći s jedne obale rijeke na drugu.

Zahvaljujući ekonomskom prosperitetu grad se izgrađuje, zadobivajući prepoznatljivu urbanu strukturu na temelju rastera rimskih ulica. Zanimljivo je da u žargonu Siščani još i danas ulice nazivaju – Prva, Druga, Treća, Četvrtka. U Prvoj ulici uz obalu Kupe izgrađena su žitna skladišta, danas su sva porušena. Na drugoj strani ulice svoje kuće, mahom katnice ili dvokatnice, grade bogati trgovci, Maurer, Libermann, Wellenreiter. U prizemlju je bio smješten poslovni prostor, trgovina i kancelarije, a na katu stambeni dio. Sve te kuće su građene u tada pre-

vladavajućim stilovima u graditeljstvu, historicizam, klasicizam, razni drugi neostilovi, tek tu i tamo s elementima secesije u dekoraciji. Svakako je najvrjednija građevina Mali Kaptol građen u stilu kasnog baroka, takozvanog građanskog baroka. Imao je namjenu svratišta i gostonice za poslovne ljudе što su dolazili u grad.

Drugu ulicu izgrađuju dobrostojeći odvjetnici, lječnici, poduzetnici, kasnije i tvorničari. Od arhitektonski vrijednih svakako treba spomenuti kuću Petrić, u ono vrijeme poznatu kao Hotel Toplak, kuću Šipuš, koju je izgradio veletrgovac Nikola pl. Šipuš, kuću Teslić, jednu od najljepših građevina u slogu secesije, kuću Freiberger, biser historicističke arhitekture kuću Eduarda Striegla, visokokvalitetnu secesijsku građevinu. Urbanističku strukturu Druge ulice su, nažalost, narušile neuspjele nasilne interpolacije novog u vrijeme socijalizma kada se nije poštivala tradicija, spominjem Gramu, zgradu u kojoj su danas trgovine Borovo i Alpina, i tako dalje. Na kraju ulice je kao u svakom malom gradu Lovački rog, stilski vrijedna građevina koja ima i svoju priču.

Treću i Četvrtu ulicu su svojim kućama obilježili mali trgovci, obrtnici, ali također sa stilskim obilježjima, iako dosta skromnijim u odnosu na kuće veletrgovaca. I ovaj dio grada imao je svoju dušu, ono što Austrijanci kažu „Gemitlichkeit“. Među tim kućama su se još mogle pronaći kućice ruralnog tipa, koje su ovdje zaostale iz početaka urbanizacije. I taj je dio grada, nažalost, bio zapušten i devastiran.

Još jedan važan dio povjesnog Siska je na desnoj obali Kupe, u današnjoj Žitnoj ulici, nekadašnjem Žitnom trgu, čije su dimenzije narušene izgradnjom zidanog mosta. Ovdje su stilski i povjesno veoma vrijedne kuća Mihelčić i susjedna joj „Hotel k caru Austrijanskomu“, u čijem je dvorištu bilo otvoreno kazalište za ljetne predstave, a zimi klizalište. Na-

pominjem da je u ovom hotelu odsjeo biskup Strossmayer prilikom svog proputovanja kroz Sisak. Kuća je katastrofalno stradala u potresu 2020. godine.

Petrinjska ulica, danas Strossmayerova, nastala je kao tranzitna ulica prema Petrinji, tada važnom vojnom i trgovačkom središtu. Zanimljivo je da su u ovu ulicu prenošene drvene seoske korablje iz Starog Siska tijekom 19. stoljeća, kada je u onom dijelu grada počinjala izgradnja modernih i raskošnijih građevina. Do 1970-ih godina ih je bilo sačuvano pet, danas postoji još samo jedna u obliku ruševine nakon potresa. Građevine Petrinjske ulice također prate stilske trendove u vremenu svog nastanka, nalazimo ovdje barok, klasicizam, bidermajer, secesiju, iako u skromnoj provincijaliziranoj varijanti. Posebno je zanimljiva secesijska katnica s originalno sačuvanim vratima i prozorima, ukrasima na fasadi, uništена potresom, kuća koju je dao izgraditi Marko Postić, u stilu bidermajera, u njoj su živjele obitelji Adda, Vraniczany, teško stradala u potresu. Vrijedna spomena je kuća bogatog trgovca Neiburga, godinama prepustena propadanju, a danas dokrajčena potresom. Na vrhu takozvanog „Sisačkog berda“ je i gradska bolnica osnovana 1806. godine. Najstarije i stilski najvrjednije zgrade su „stara interna“ izgrađena 1896. godine i zgrada tada zaravnog odjela iz 1902. godine u stilu secesije, danas uprava bolnice. Ironija sudbine je da je zgrada stare interne predana na upotrebu 29. prosinca 1896. godine, a da ju je točno na taj datum dokrajčio razorni potres 2020. godine.

Preko puta bolnice nalazi se kuća Postić, Adda, Bitroff, Persoglia, koju je oko 1787. godine izgradila Johanna Nepomucena Postich kao ljetnikovac. U kući je bilo uredništvo novina *Sisseker lokal Anzeiger*, koje je dvojezično (na njemačkom i hrvatskom) izdavao Norbert Bitroff 1875. godine. Uredništvo je bilo na ovoj lokaciji, u tadašnjoj Vojnoj Krajini, da se izbjegne cenzura vlasti u civilnom Sisku na lijevoj obali Kupe. Kuća je oštećena u potresu, ali je opstala, moći će se bez problema obnoviti ako ne izostane barem neka potpora grada ili države.

Ovu šetnju starim Siskom završio bih spomenom na kuću Paulusa Bitroffa u današnjoj ulici Ivana Gundulića, koju je ovaj veletrgovac i posjednik izgradio 1803. godine u svom vinogradu. Tom prigodom je iskopan nadgrobni spomenik rimskog glumca Leburne, koji se danas nalazi u arheološkom muzeju u Budimpešti. Zanimljiv je tekst nadgrobne ploče koji u prijevodu s latinskog glasi: „Umirao sam stotine puta ali ovaj put sam doista umro“, misli se kako je

kao glumac umirao u predstavama. Kuća je bila katastrofalno zapuštena, iako se smatrala za kulturnu baštinu, danas je dokrajčena potresom. Govoreći o obitelji Bitroff želim napomenuti da se na groblju Viktorovac uz crkvu sv. Marije nalazi nadgrobna ploča Paulusa II Bitroffa, nečaka spomenutog veletrgovca iz 1813. godine, i prema istraživanjima nedavno preminulog uglednog novinara i publicista g. Vladimira Pajtlara, najstarija je nadgrobna ploča u Sisku. Nešto je oštećena u potresu ako bude sluha da se spasi.

Uz obitelj Bitroff veže se još građevina na obali Kupe u Lađarskoj ulici, „Bijela lađa“, izgrađena 1806. godine kao poslovni prostor za potrebe žitne trgovine. Zanimljiva je po tome što u temeljima ima ugrađene rimske sarkofage. U povijesti je možda interesantna po tome što je u lipnju 1835. godine u njoj na svom proputovanju kroz Sisak ručao car Franz I. Habsburg, veliki zaljubljenik u rimske starine pa ga je to privuklo da posjeti Paulusa Bitroffa koji je također bio poznati sakupljač antikviteta. Iz carskog arhiva u Beču prije nekoliko godina smo dobili kopiju stranica careva dnevnika u kojem je opisao svoj boravak u Sisku, kao i jelovnik ručka iz Bijele lađe.

Prolazeći Siskom uvijek sam osjećao da taj grad ima svoju dušu unatoč nedaćama koje su ga snalazile kroz povijest. Stari dio grada uvijek budi uspomene, svaka kuća ima svoju priču, čuva uspomene na brojne poznate sugrađane kojih više nema.

Grad moje mladosti bujao je životom, bio je bogat i prosperitetan, cvala je industrija, obrti, trgovina, unatoč svim kulturnim i socijalnim promašajima koje je industrijalizacija sa sobom nosila. Nisu uzalud Sisak zvali gradom tvorničkih dimnjaka, danas je ostatak tek jednog, tvornice Segestica, koju je potres toliko oštetio da je morao biti znatno snižen. Žalosno je da je grad kojem laskamo „Grad hrvatskih pobjeda“ zadnjih tridesetak godina sustavno marginaliziran, privredno upropastavan, urbanistički devastiran, zapuštenog građevinskog fonda. Uvijek me je fasciniralo kako je moguće da u užem dijelu grada godinama stoje ruševine koje nikoga nisu smetale pa da ih pokuša ukloniti i na to mjesto interpolirati novu građevinu koje bi se uklopila u urbano tkivo grada 19. stoljeća.

Čudesna je nebriga za grad Sisak u proteklih tridesetak godina kada je iz jakog industrijskog i obrtničkog središta spao na to da mu danas u pitanje dolazi i status grada. Prije 1990. godine Sisak je imao zaposlenih gotovo koliko danas ima stanovnika. Bilo bi zanimljivo u ime Siska upitati strukture vlasti za-

što je uništena Željezara, Rafinerija, Radonja/kasnije Herbos/, Graditelj, poduzeće koje je gradilo širom države, Segestica, Radnik, Tanina, i tako dalje. Danas od tih poduzeća postoji tek poneki fragment kojeg čuvamo kao spomenik industrijske baštine, veoma pohvalno, ali od uspomena na prošla vremena se ne živi. Prve četiri ulice grada nekad su bile pune obrtničkih radnji, trgovina, ugostiteljskih lokala, danas zjape napuštene, u izlozima se koče natpisi „Iznajmljuje se poslovni prostor“ – pitanje je samo kome? Prevladali su nas trgovački centri na ledinama uz Zagrebačku ulicu, bezdušni hramovi trgovina u kojima se, ne mogu se oteti dojmu, prodaje roba sumnjive kvalitete iz bijelog svijeta, rezultat čšćenja skladišta gjzdave Europe pred kojom padamo ničice.

I onda je došao 29. prosinca 2020. godine kada je razornim potresom od 6.2 po Richteru, a po nekim izvorima i jačim, grad jednostavno ubijen. Razoren je stari dio grada koji Sisak čini Siskom. Gotovo sve kuće u užem središtu su devastirane, toliko su oštećene ili napukle u svojim nosivim dijelovima da će ih trebati rušiti ili moguće obnoviti, ako bude volje i sredstava. Gledajući što se zbiva sa Zagrebom od potresa otprije gotovo godinu dana, a zovemo ga našom metropolom, zaista nemam puno nade i entuzijazma. Samo se sastanči, isprazno dogovara, planira, a od svega na kraju ne bude ništa. Nakon godinu dana u Zagrebu još nisu sanirani niti svi dimnjaci, a o fasadama kraj kojih je opasno i prolaziti da ne govorimo. Što onda tek čeka Sisak? Obnova

u izvornom obliku nije nemoguća, ali je dugotrajna i enormno skupa. Stara kuća se može statički osigurati, gdje je toliko oštećena da je nije moguće spasiti, može se izraditi faksimil da se sačuva ambijent ulice ili trga. Imamo primjere u svijetu; tako obnovljena Varšava, Dresden, potpuno uništen savezničkim bombardiranjem 1945. godine danas je opet najbarokniji grad Njemačke. Ali za to treba strpljenja, volje, sredstava. Bojam se da toga u slučaju Siska neće biti, da će izgubiti svoju prepoznatljivu fisionomiju. Ne zaboravimo da pojedini grad ne čine nove i suvremene zgrade koje mogu stajati bilo gdje, u bilo kojem gradu.

I još za kraj. Pred nekoliko sam dana kasnije navečer prošao kroz Sisak idući na zadnji autobus. Posvuda ruševine, mrak, ne rade trgovine, tek se nazire ponекo slabašno svjetlo s prozora, od prolaznika tek jedan osamljeni i napušteni pas s kojim sam podijelio sendvič što sam ga imao u džepu. Prizor kao iz nekog filma o apokalipsi. Znam da je još prerano nešto poduzimati dok još niti svi stanovnici grada nemaju osiguran donekle siguran i dostojan smještaj, ali se doista nadam da ovoga puta Sisak neće biti zaboravljen od države, jer to svojom povješću zaslužuje.

Slavko Kopač, *Kompozicija u formi lista*, 1965.-66.,
kombinirana tehnika (ulje, špaga, monotipija) na platnu, 41x33 cm, AR

KRITIKA/OGLED/PRIKAZ

KRITIČAREV OBZOR

Damir Radić

Antonio Scurati, *M – Dijete svoga vremena (M. Il figlio del secolo),*

Frakturna, Zaprešić, 2021. (izvornik 2018., prijevod Ana Badurina)

Antonio Scurati, rođen u Napulju 1969. godine, kao romanopisac debitirao je prije točno dvadeset godina na naslovom *Il rumore sordo della battaglia* (u slobodnom prijevodu *Topot bitke*), povjesnim djelom epske protežnosti smještenim u doba kad borbe srednjevjekovnih vitezova smjenjuje moderno renesansno ratovanje vatrenim oružjem. Neki čitatelji prigovorili su mu tada da se radi više o povjesnoj raspravi, i to dosadnoj, nego romanu (čini se da je bio na tragu jednog sloja Tolstojeva *Rata i mira*), a kritiziran je i zbog anakronizama kao posljedice nedovoljne upućenosti u materiju, to jest manjka historiografske stručnosti. Potonje i nije tako čudno, jer Scurati po obrazovanju nije povjesničar nego filozof te teoretičar književnosti i pokretnih slika (diplomirao je filozofiju, doktorirao književnu teoriju i tekstualnu analizu, bavio se istraživanjem filma, fotografije i televizije, izvanredni je sveučilišni profesor književnosti specijaliziran za takozvano kreativno pisanje te usmenu književnost i retoriku). Pa ipak, za razliku od znanstvenih interesa, u beletristici je često posvećen povjesnim temama, no u njihovoj obradi itekako je vidljiv *background* dobro potkovanog književnog znanstvenika: među inim, zna se poigravati, reklo bi se tipično postmodernistički, odnosom fikcije i zbilje te intertekstualno upućivati na druge književnike i djela (recimo na spomenutog Tolstoja), što nimalo ne čudi u kulturi iz koje je niknuo postmodernistički gigant Umberto Eco. Jedan je od najnagrađivanihijh suvremenih talijanskih autora, objavljuje kolumnе i eseje u najprestižnijim talijanskim novinama i časopisima, prepoznat je, logično, i u inozemstvu, djela su mu prevedena na četrdesetak jezika. Kod nas su, zahvaljujući zaprešičkoj Frakturni, objavljena tri njegova romana – *Dijete koje je sanjalo kraj svijeta* iz 2009., *Nevjerni otac* iz 2013. i *Najbolje doba našeg života* iz 2015., a pred nama je najnoviji prijevod (kao i prethodna tri iz pera Ane Badurine), onaj njegovog najuspješnijeg romana dosad *M. Il figlio del secolo* iz 2018. ili u hrvatskoj varijanti *M – Dijete svoga vremena*. Najuspješnije je to piševo djelo i po umjetničkom (dobilo je najvažniju talijansku književnu nagradu Strega) i po komercijalnom odjeku (prodano u više od pola milijuna primjeraka).

M – Dijete svoga vremena prvi je dio najavljenе trilogije o fašističkom vođi, talijanskom državniku i najvažnijem Hitlerovu savezniku u Drugom svjetskom ratu, Benitu Mussoliniju. Prijе dvije godine objavljen je i drugi dio, kod nas još nepreveden *M. L'uomo della provvidenza* (*M – Čovjek providnosti*), a Scurati upravo radi na neimenovanom završnom dijelu, koji obuhvaća razdoblje od 1932. godine do diktatorove smrti 1945. godine. *M – Dijete svoga vremena*, pak, bavi se periodom od 1919. godine kad je Mussolini, tada još primarno novinar, novinski urednik i izdavač, osnovao prvi fašistički borbeni odred do 1925. godine kad je, kao do tog vremena najmlađi svjetski predsjednik vlade, slavnim govorom u talijanskom parlamentu navijestio faktično uvođenje diktature.

Roman je makrostruktorno podijeljen u šest velikih poglavlja po principu da svakoj godini radnje pripada jedno, a na kraju, kao svojevrsni epilog, pridodan je popis glavnih likova, odreda povijesnih ličnosti, razvrstanih u odjeljke od fašista i njihovih pristaša i simpatizera, preko socijalista i komunista do liberala, demokrata i umjetnjaka, da bi naposljetku bili navedeni i Mussolinijeva rodbina, prijatelji i ljubavnice (s obzirom na more likova među kojima se, pogotovo povijesno-politički neupućenom, osobito netalijanskim čitatelju, lako pogubiti, to je odličan potez). Svako makropoglavlje sastoji se od niza relativno kratkih poglavlja najčešće naslovljenih prema imenima likova koja su im u središtu, a od kojih, logično, najveći broj nosi ono Mussolinijev. Manji dio poglavlja naslovljen je po gradovima, odnosno mjestima u kojima se zbiva njihova radnja. Sva poglavlja, kao podnaslove, sadrže datum, odnosno šire vremensko određenje zbivanja, a uz ona naslovljena imenima likova, obično uz datum ide i mjesto radnje. Svako poglavlje, dodatno opravдавajući određenje romana kao dokumentarnog, završava citiranjem autentičnih arhivskih izvora, u rasponu od novinskih članaka preko policijskih izješča, manifesta, povelja, tajnih dopisa, do dnevničkih zapisa i pisama, pri čemu su ti dokumenti uvijek smješteni na zasebnu stranicu ili stranice, kao neka vrsta epiloga onom fiktivnom, na njima čvrsto zasnovanom. Suodnos fikcije i dokumenata pritom je jednostavan – dokumenti naprosto potvrđuju da je fikcija temeljena na stvarnosti, odnosno daju uvid u to kako se na temelju dokumenata stvarala (dokumentarna) fikcija. Scurati se ne igra raznim mogućnostima takve interakcije, naprimjer da suprotstavi fikcijsko i dokumentarno, da ponekad dopusti fikciji da iznevjeri dokumente; od prvog do posljednjeg poglavlja svog romana, u hrvatskom izdanju obima većeg od 750 stranica, čvrsto se drži zadanog koncepta dokumenata koji potvrđuju fikciju. Dopushta si, međutim, stanovito klizanje pozicije pripovjedača – on je generalno takozvano sveznajući, odnosno objektivni narator u trećem licu jednine, no u rijetkim trenucima zna, vrlo glatko, takoreći nezamjetno prebaciti u (subjektivno) prvo lice, obično kad je riječ o liku Mussolinija; ponekad poseže i za dobro znamen postupkom nemogućnosti jasnog određenja pripovjeda li objektivni narator iz neutralne perspektive ili je taj narator prešao u govor iz očišta lika, zadržavši treće lice jednine. Što se pak tiče intonacije pripovijedanja, ona je najčešće neutralna, ali zna biti i poetizirana, emotivno obojena, zna biti atmosferična, u nekim trenucima tek taksativna, a ponekad i ironična. Uglavnom, moglo bi se reći da je strukturalno-pripovjedna dimenzija djela spoj jednoobraznosti i dinamike, i taj spoj dobro funkcioniра iako nije najviše impresivnosti. Najdojmljiviji trenuci romana oni su koji odišu stilskom povišenošću i osobitom atmosferom kao poglavlje „Sela u Polesine“, podnaslovljeno „Krajem veljače 1921., noć“ u kojem se u prezentu opisuje nemilosrdni pohod fašističkih skvadrista na obiteljsku kuću socijalističkog vođe seljačkog saveza i njegovu brutalnu egzekuciju buzdovanom, toljagama i naposljetku revolverom, a naturalističkom prikazu te likvidacije prethodi još neugodniji prizor usmrćenja žabe pod kotačem kamiona kojim su se nasilnici dovezli do sela. Poruka je jasna – fašizam gazi sve što mu se nađe na putu, od malenih bića prirode do ljudi spremnih suprotstaviti mu se. Scurati to poglavlje dokumentira tekstom pjesme skvadrista iz Ferrare kojom oni manifestiraju svoju ponosnu ravnodušnost prema zatvoru, ubijanju, smrti, tuđoj i vlastitoj, efektno ga time poantirajući.

Izuzetno efektna je i završnica romana, zadnjih 70 do 80 stranica, na kojima se napetim ritmom prate politička situacija koja će dovesti do ubojstva socijalističkog zastupnika Giacoma Matteottija te dramatične posljedice te likvidacije koje su u drugoj polovici 1924. godine zamalo dovele do pada Mussolinija i fašista. A kao navještaj Matteottijeva ubojstva, Scurati u roman posve usputno, međutim vrlo znakovito uvodi silovanje i ubojstvo jedne djevojčice. Za razliku od Luisa Buñuela u filmskoj adaptaciji romana *Dnevnik jedne sobarice* Octavea Mirbeaua, talijanski književnik silovanje i umorstvo djeteta eksplicitno i direktno ne veže uz specifičnu prirodu pojedinca koji će prionuti uz narastajući fašizam, ali jasno sugerira takoreći prirodnu vezu oskrvrenjenja i ponишtenja dječje nevinosti i života s fašističkim oskrvrenjem i ponишtenjem preostale političke čistoće koju simbolizira Matteotti, koji je ne samo neslomljivi poštenjak, nego i čovjek ljubavi – njegovom odnosu s voljenom suprugom autor je posvetio dosta prostora, i to su najemotivnije stranice romana.

Uže estetski, *M* – Dijete svojega vremena nije, dakle, vrhunsko ostvarenje, usprkos superlativima (osobito talijanske) kritike. No ono po čemu je izvanredno, to je složen, slojevit pogled na fašizam i njegovog utemeljitelja i vođu, *ducea*. Mussolinija smo uglavnom znali na vrlo površnoj razini, obično iz arhivskih filmskih snimaka kao nekovrsnog karikaturalnog, šepurećeg, čelavog, pomalo debeluškastog narcisa, kao možda nešto manje historičnog parnjaka Hitleru (bila je to paralela koja se često povlačila, za što je zaslужan i Chaplinov znameniti film *Veliki diktator* iz 1940. godine koji ismijava obojicu). U stvarnosti, dakako, provincijski učitelj koji je postao velegradski novinar, a potom i politički vođa, bio je daleko kompleksnija osobnost. Odlikovali su ga iznimna radna energija, nezanemariv spisateljski i osobito retorički dar, izuzetno razvijen politički instinkt koji ga je činio pravom ‘političkom životinjom’. Za razliku od asketa Hitlera, bio je hedonist, od one vrste koja je mnogo više zainteresirana za žene nego za hranu i piće (uz suprugu imao je nekoliko stalnih ljubavnica), kao nekadašnji odličan učenik i ljubitelj poezije bio je itekako sklon upijati znanje od svoje nešto starije, profinjene ljubavničce-mentorice iz viših društvenih slojeva, likovne kritičarke Margerithe Sarfatti iz njegovih prvo socijalističkih, a onda nacionalističkih novina. Isto tako, za razliku od Hitlera i mnogih ljudi svog vremena, nije gajio osobite antižidovske sklonosti (spomenuta Margeritha Sarfatti, uostalom, bila je Židovka), a rasizam je, barem na teoretskoj razini, odlučno odbacivao, pri čemu mu je osobito neprihvatljiva bila ideja o superiornosti germanske rase. Mussolini je svakako bio čovjek nedvojbene osobne hrabrosti (u Prvom svjetskom ratu sudjelovao je kao dobrovoljac i bio teško ranjen, poslije rata borio se u barem dva dvoboja zbog obrane časti, povlačio je vrlo riskantne političke poteze), ali prije svega čovjek obilježen dvojnošću, ambivalentnošću. Ili kako je to u romanu izraženo iz perspektive Margerithe Sarfatti: „Taj je čovjek uvijek putovao dvostrukim kolosijekom, i u politici i u ljubavi: ulica i palača; skvadristi i ministarstva; ljubavnica i supruga. Nikakve šanse da naglo skrene na jednostruki kolosijek pravog puta“. Scurati također Mussolinija prikazuje i kao čovjeka bez čvrstih ideoloških stavova, koji je izvorni fašizam koncipirao kao nekovrsni srednji put između liberalne demokracije i socijalističke revolucije, pri čemu je s protokom vremena manevrirao sve više i više oportunistički. Zbog toga je iz fašističkog pokreta otpala, među ostalima, njegova početno vrlo istaknuta figura, osnivač futurizma Filippo Tommaso Marinetti koji nije mogao probaviti Mussolinijevo skretanje iz republikanizma u prihvatanje rojalizma i kralja kao formalnog suverena, kao ni formalno pristajanje uz katolicizam (iako uvjereni ateist i poklonik rimske predkršćanske civilizacije i Nietzschea, Mussolini se godinama nakon svjetovnog sklapanja braka crkveno vjenčao sa suprugom te sklopio konkordat s Katoličkom crkvom, učinivši katoličanstvo državnom religijom). Neki drugi, pak, fašisti nisu mogli shvatiti ni prihvati suradnju s krupnim kapitalom, posve suprotnu izvornoj antikapitalističkoj retorici pokreta. Roman odlično pokazuje s koliko je vještine, kombinirajući odlučnost i popuštanje, Mussolini balansirao različite fašističke struje, ali isto tako znao i gubiti konce iz ruku (često se radilo o problematici doziranja nasilja kao osnovnog sredstva fašističkog uspona). Jednako tako pokazuje kako je fašistički rast, nakon katastrofalnih izbornih rezultata 1919. godine, na kojima su uvjerljivo trijumfirali socijalisti, bio posljedica spleta različitih okolnosti, među kojima su veliku ulogu igrali strah srednjeg i krupnog kapitala od socijalističke revolucije i sukladno tome financiranje fašista i njihovih nasilnih obračuna sa socijalistima, razjedinjenost triju struja socijalističke stranke i njezina nedoraslost povjesnom trenutku te pogrešno uvjerenje građanskih stranaka liberalno-demokratskog usmjerjenja kao predstavnika vladajuće klase da će fašizam moći zadržati pod kontrolom, upotrebljavajući ga za svoje ciljeve. Naposljetku, fašizam je iskoristio njih i njihov strah kako od socijalističke revolucije, tako i od radikalnih socijalnih reformi, da bi proveo vlastitu revoluciju. Velik dio zasluga za nju ide i osobnoj Mussolinijevoj karizmi, polako izgrađivanoj u sjeni slavnog pjesnika, osvajača Rijeke i osnivača Kvarnerske republike Gabriele D'Anunzija, kojem roman posvećuje velik prostor sugerirajući da se Mussolini možda ne bi uspeo na najvišu poziciju da ju je htio i mogao zauzeti prerano ostarjeli poeta (no na Mussolinijevoj strani nije bila samo energija mladosti nego, kao što smo vidjeli, i politički pragmatizam posve stran D'Anunziju). O tome kakve je razmjere naposljetku dosegla Mussolinijeva karizma možda najviše govori činjenica da je njegov veliki poklonik postao slavni filozof, estetičar Benedetto Croce, ‘papa’ talijanskog liberalizma te je diktatorom u nastajanju bio fasciniran još slavniji književnik Luigi Pirandello. Potonji se u vrijeme najteže krize Mussolinija i njegove partije uzrokovane ranije spomenutim ubojstvom Giacoma Matteottija – jednog od rijetkih politički mislećih ljudi, ako ne i jedinog, koji ni za trenutak nije popustio pod fašističkim terorom iako je osobno bio njegova kontinuirana meta – čak učlanio u fašističku stranku, pružajući tim činom snažnu moralnu podršku Mussoliniju. Roman naposljetku ne donosi razrješenje povjesničarske dileme je li Mussolini izravno naredio likvidaciju najstaknutijeg socijalističkog parlamentarca iako je čini se sklon raširenjoj tezi da su partijski jastrebovi to učinili mimo *duceove* volje, tim prije što je takozvani slučaj Matteotti Mussolinija umalo koštao silaska vlasti. Naime, ubojstvo bez presedana izazvalo je šok, konsternaciju i gađenje nad

fašističkim metodama u velikom dijelu talijanskog društva i dovelo ga do ruba obračuna s partijom čija je glavna snaga bila sijanje straha brutalnim nasiljem, no politička opozicija i kralj Viktor Emanuel koji se bojao izbjjanja građanskog rata, umjesto da iskoriste tu veliku priliku pružili su još jednom povjerenje Mussoliniju kao mandataru. Ključni trenutak bio je njegov znameniti govor u parlamentu 3. siječnja 1925. godine u kojem je *de facto* preuzeo osobnu odgovornost za Matteottijevo ubojstvo i fašističko nasilje generalno, izrekavši glasovite riječi: „Pa dobro, gospodo, tu, pred ovom skupštinom i pred cijelim talijanskim narodom izjavljujem da ja, samo ja, preuzimam političku, moralnu, povjesnu odgovornost za sve što se dogodilo. (...) Ako je fašizam bio tek ricinusovo ulje i batina, a ne uznosita strast cvijeta talijanske omladine, krivite mene! Ako je fašizam bio zločinačka organizacija, ja sam šef te zločinačke organizacije!“. Umjesto da to priznanje dovede do njegovog pada i sudskog procesa, parlament ga dočekuje ovacijama: „Svi uz Vas! Svi uz Vas, predsjedniče!“ i „Živio Mussolini!“ A Scurati objašnjava zašto: „Izvikuju Vođino ime jer u životu čovjeka Vođa je sve. Potom (...) iznova intoniraju ‘Giovinezzu’. Intoniraju jer su i dalje momci, a momcima trebaju pjesme pjevane stisnuta grla“. To je reakcija fašista i njihovih saveznika, reakcija na čovjeka koji je odlučnom individualističkom gestom, prihvaćajući i priznajući strašnu odgovornost, paradoksalno, upravo tim priznanjem obranio sebe i svoj pokret te učinio ključan korak prema uspostavi diktature. Istovremeno, opozicija je ostala zbumjena, pretvarajući se da se ništa bitno nije dogodilo. Scurati tada prelazi iz trećeg pripovjednog lica u prvo, Mussolinijevo, i odlično završava roman *duceovim* fiktivnim, a tako stvarnim mislima o opozicionarima i općem političkom stanju: „Tapkaju u mraku noći beskrajne ravnice, dršćući, u nemogućnosti da slijede barem borbeni nagon. Ne razumiju, ne razumiju... slijepi mačići zapleteni u vreći. (...) Na kraju se vraćamo na početak. Nitko nije htio na sebe uzeti križ vlasti. Ja će ga nositi!“.

M – Dijete svojega vremena idejno je riskantan roman. Ispravno polazeći od stajališta da se mistifikacija o zлу, dakle jednodimenzionalna apstrakcija mora konkretnizirati i usložiti kako bi se razbila zabluda koja zapravo amnestira sve osim mistificiranog nositelja zla i njegovih sljedbenika, Antonio Scurati riskira na neki način glamurizirati Mussolinija (makar kroz negativnu fascinaciju njime), a do neke mjere i sam fašizam. Birajući realistički pristup u smislu opisivanja kako je sve to izgledalo ondašnjim ljudima nesvesnima onoga što će se dogoditi u budućnosti, bez puno takozvane naknadne pametи, one koja već zna što se krije iza fašizma i kakve će posljedice on polučiti (premda je već u ono doba mnogo toga bilo jasno, o čemu roman također svjedoči), a posebno portretiranjem fašističkog *ducea* koji je u značajnoj mjeri čovjek kao i drugi, ali i čovjek kakvim bi mnogi htjeli biti, autor je na skliskom, ali istovremeno, čini se, jedinom mogućem tlu. Barem ako mu je do istine, a ne do utilitarne didaktike. Stoga je njegov roman hrabar, pogotovo jer dolazi iz pera deklariranog antifašista koji, srećom, nije podlegao imperativu lijevo-liberalne političke korektnosti. Zahvaljujući tome ostvario je djelo znatne idejne intrigantnosti, koje je uz to uže estetski izrazito solidno oblikovano te kao takva, idejno-estetski respektabilna cjelina nesumnjivo predstavlja književni događaj prvog reda.

Miep Gies s Alison Leslie Gold, *Sjećanje na Anne Frank* *(Anne Frank Rembered)*

Disput, Zagreb, 2021. (izvornik 1987.;
drugo specijalno izdanje 2009.,
prijevod s engleskog Damjan Lalović)

Dnevnik Anne Frank vjerojatno je najpoznatija dnevnička proza u povijesti književnosti. Kao što je dobro znano, pisala ga je naslovna adolescentica između 13. i 15. godine života, skrivajući se sa svojom i još jednom obitelji te poslije još jednim čovjekom, u stražnjim skladišnim prostorijama poslovne zgrade u Amsterdamu od lipnja 1942. do kolovoza 1944. godine. Tada je sklonište otkriveno, a njegovi stanaři, kao Židovi, poslani u nacističke koncentracijske logore, gdje su svi izgubili živote osim glave obitelji Frank, Anneina oca Otta. Dnevnik je fascinant ponajprije kao slika intrigantne psihe osobe koja se u najranijem razdoblju mladosti našla u posve izvanrednim, takozvanim graničnim okolnostima, što je nije spriječilo nego ju je, upravo suprotno, potaknulo da izvanredno pronicljivo sagledava mikrosvijet oko sebe. Iznijela je Anne i niz oporih za pažanja o ljudima s kojima je bila prinuđena dijeliti privatnost, pa i intimu, uključujući vlastite roditelje i sestru, a posebno oštra bila je prema majci, do te mjere da je Otto Frank te dijelove cenzurirao. Cenzurirani su i Anneini zapisi o seksualnosti koji su sadržavali njezine lezbijske inklinacije, razmišljanja o samozadovoljavanju te samu masturbaciju, ali svi ti sadržaji postajali su dostupniji javnosti od prvog kritičkog izdanja *Dnevnika* iz 1986. godine, do čini se definitivne verzije s kraja dvadesetog i početka 21. stoljeća. No, kako je *Dnevnik* pisan u dvije verzije (naime, Anne je tokom tijekom 1944. godine revidirala ranije zapise) uopće pronađen i sačuvan? Osoobe koje su ga pronašle, dijelom u bilježnicama, dijelom zapisanog na brojnim pojedinačnim listovima papira, bile su zaposlenice tvrtke koju je u zgradi gdje se sklonište nalazilo vodio Otto Frank, Miep Gies i Bep Voskuijl. Miep Gies, koja se i privatno, sa svojim prvo

mladićem, a onda suprugom, družila s Frankovima prije njihove odluke da se sakriju, bila je jedna od triju glavnih osoba koje su skrbile o skrivenoj familiji, također je ona spremila i sačuvala zapise pronađene odmah nakon što su njemački i nizozemski nacisti uhitili i odveli obitelj Frank i ostale; ona je i osoba koja ih je Ottu Franku predala nakon što joj je on, nedugo po povratku iz logora, priopćio da mu je službenojavljeno da su, poslije ranije preminule mu supruge, obje njegove kćeri umrle u koncentracijskom logoru Bergen-Belsen. Sedam godine nakon smrti Otta Franka, 1987. godine, Miep Gies objavila je, uz spisateljsku asistenciju američke književnice Alison Leslie Gold, knjigu *Sjećanje na Anne Frank*, kojoj u podnaslovu, puno preciznijem od naslova, stoji „Priča žene koja je pomagala u skrivanju obitelji Frank“. Naime, *Sjećanje na Anne Frank*, koje je u hrvatskom prijevodu temeljeno na dopunjrenom izdanju iz 2009. godine kad je Gies bila u stotoj godini života i jedina još živa od sudionika zbivanja koja opisuje, zapravo je knjiga o samoj Miep Gies u kojoj je Anne Frank sporedan lik. No naravno, bez Anne te knjige ne bi bilo, kao što opet Anneina *Dnevnika* ne bi bilo da ga Miep nije pronašla i sačuvala.

Miep Gies i Anne Frank imale su nešto zajedničko – obje su u Nizozemskoj našle utočište kao djevojčice. Miep, pravim imenom Hermine, stigla je u Nizozemsku 1920. godine u dobi od 11 godina kao opasno pothranjena predadolescentica iz Beča, iz obitelji teško osiromašene zbog općeg rasula koje je donio Prvi svjetski rat iz kojeg je Austrija izisala poražena. U Nizozemskoj su, pučki bi se reklo, tekli med i mljeko, pa je organizirana akcija spašavanja gladne austrijske djece tako da ih se udomi u pristojno stajeće nizozemske obitelji. Hermine je

upravo u Nizozemskoj dobila nadimak Miep, tamo čest, te se posve srodila s posvojiteljskom familijom, istovremeno se otuđivši od matične. Još u Austriji otuđila se i od Ckrve te se posve pronašla u liberalnom nizozemskom okruženju, štoviše, počela se osjećati Nizozemkom te svim srcem prirasla uz novi nacionalni identitet. Anne je također u Nizozemsku stigla s njemačkog etničkog područja, no iz same Njemačke i još mlađa nego Miep, sa samo četiri godine, te za razliku od Miep, s cijelom svojom obitelji (ocem, majkom i dvije godine starijom sestrom), a i razlog dolaska bio je drugačiji. Frankovi su naime bili židovska familija te su se u Amsterdam doselili 1933. godine, bježeći pred Hitlerom i njegovim nacistima koji su upravo, legalnim izbornim putem, dake demokratski legitimirani većinskom podrškom njemačkog naroda, došli na vlast. No jednako kao i Miep, zapravo i lakše jer je bila bitno mlađa, Anne se prilagodila nizozemskom okruženju i postala 'pravom Nizozemkom'. Između Miep i dvadeset godina mlađe Anne nije moglo biti nekih prisnijih kontakata – Miep je 1933. godine, u dobi od 24 godine, upoznala Anne, nakon što je postala zaposlenica i prično brzo osoba od povjerenja 44-godišnjeg Otta Franka, koji je u Amsterdamu počeo voditi uspješnu tvrtku što se bavila spravljanjem i prodavanjem džema te prodajom začina. Sve do proljeća 1942. godine i odluke Otta Franka da pred sve agresivnjom antižidovskom praksom njemačkih okupatora sakrije svoju obitelj i sebe u stražnje skladišne prostorije vlastite tvrtke, Miep je Anne viđala rijetko, obično kad bi s mladićem odnosnom suprugom posjećivala Frankove u njihovom domu. Zapravo, Miep nema puno toga za reći o Anne, opisuje je prije rata kao pristojnu i simpatičnu djevojčicu, dok kasnije, za vrijeme boravka u skloništu, kad je Anne ušla u pubertet i kad su se svakodnevno viđale, ponajprije uočava njezinu nesvakidašnju radoznalost. Između redaka čak se čini da joj je možda zanimljivija bila Anneina sestra Margot čiju ljepotu i introvertiranost više puta ističe, no zapravo je jasno da je obje sestre i njihovu majku puno slabije poznavala nego oca obitelji s kojim je bila ne samo u poslovno poverljivom, nego i prijateljskom odnosu koji se poslijera dodatno produbio.

Sjećanje na Anne Frank knjiga je koja pripada području takozvane publicistike, međutim izrazito beletrizirane. Pisana je finim slikovitim stilom lakovitma, s podosta detalja, za što se može pretpostaviti da je glavna zasluga spomenute suautorice Alison Leslie Gold, profesionalne književnice koju je Miep Gies opskribila mnoštvom jako zanimljivih podataka i omogućila razvijanje raznih tema, odnosno motiva.

Lijepo je to napisano štivo koje se čita s užitkom i zbog toga kako je oblikovano, i zbog sadržajne raznovrsnosti i interesantnosti. Ta *de facto* autobiografija Miep Gies odlično slika život u Nizozemskoj između dva svjetska rata te od njemačke okupacije 1940. godine nadalje, i čitajući je postaje vrlo jasno zašto naprimjer i dan-danas postoji toliko trivenja između Nizozemaca i Nijemaca. Njemačka je okupacija, naime, uslijedila nakon nepoštivanja proglašene nizozemske neutralnosti u ratu i brutalno je pogazila nizozemsku tradiciju liberalnosti pa su se među stanovništvom te zemlje javili prezir i mržnja prema Nijemcima en general (a i prema nizozemskim nacistima), što Gies izražava ne libeći se uputiti vrlo ružne riječi naciji kojoj je, u širem smislu, i sama rođenjem pripadala (poput Hitlera); tek pokušaji dva pojedinačna atentata na nacističkog vođu pobuđuju u njoj svijest o postojanju takozvanih dobrih Nijemaca. Gies ponešto govori i o pokretu otpora koji je imao mali borbeni i mnogo rašireniji neborbeni dio (potonjem je pripadao i njezin suprug), i koji je, kao i velika većina pokreta otpora u zapadnoj Evropi bio skromnih razmjera i dometa u odnosu na one najveće na cjelokupnom evropskom tlu – dakle, u Jugoslaviji i Poljskoj, međutim svoj glavni cilj – skrivanje brojnih Židova i nepočudnih Nizozemaca te skrb o njima, ispunio je. Možda najneobičniji podatak u knjizi jest da je tvrtka koju je do odlaska u sklonište vodio Otto Frank, za sve vrijeme okupacije dobro poslovala usprkos velikoj krizi i gladi koja se pojavila, među ostalim, i zato što su njemačke okupacijske vlasti velik dio hrane (i drugih potrepština) koji se proizvodio u Nizozemskoj transportirale u Njemačku.

Zanimljiv je i intertekstualni odnos koji je Miep Gies uspostavila s *Dnevnikom Anne Frank*. Naime, Anne je gotovo sve likove svog dnevnika izvan vlastite obitelji preimenovala, jedino je samoj Miep ostavila stvarni nadimak. Gies je tu fikcionalnu gestu odlučila poštovati te je u svojoj knjizi preuzela Anneina imena, uključujući čak i ono vlastitog supruga Jana, koji se i kod nje, kao i kod Anne, zove Henk. To do neke mjere otvara staro pitanje o odnosu zbilje i fikcije koje Gies pojačava u pogоворu izdanju svojih sjećanja iz 2009. godine, gdje se otvoreno i konfrontira s Anneinim dnevnikom oko lika doktora Dussela, cijenjenog stomatologa i posljednje osobe koja se Frankovima pridružila u skloništu. Annein Albert Dussel u stvarnosti se zvao Fritz Pfeiffer i po Gies je bio zgodan i kulturni muškarac, a ne „pajac kakvim ga je Anne onako jetko opisala u svom dnevniku“. Kako je Pfeiffer bio u braku s kršćankom Charlotte koja

se nije morala skrivati pred nacistima te je preživjela rat, onda je takav prikaz njezinog voljenog supruga u njoj izazivao veliku tugu ili kako Gies piše: „Malo tko zna da su taj nimalo laskavi Fritzov portret u dnevniku i pretjerane slobode koje su si dopuštali autori raznih kazališnih i filmskih adaptacija godinama duboko pogađali našu prijateljicu Charlotte i rastuživala Otta, Jana i mene. Kad se takav portret uvriježio, stvar se više nije mogla ispraviti, a to je slamalo Charlottino srce“. Postavlja se, dakle, pitanje etičnosti u postupku fikcionalizacije zbilje, međutim isto je tako pitanje koliko je za samu Anne lik Dussela bio fiktivan, a koliko se naprsto radilo u njezinom viđenju tog čovjeka, doktora Pfeiffera, u stvarnosti; uostalom, Gies piše u sjećanjima da se Pfeifer alias Dussel otpočetka nije svidio Anni pa njezin završni kritički osvrt na autoricu *Dnevnika* zapravo ne donosi takozvanu objektivnu istinu koja je u takvim slučajevima ionako nemoguća, nego jednostavno konfrontira dva različita pogleda na jednog čovjeka.

Priča žene koja je pomagala u skrivanju obitelji Frank, što je, kako je rečeno, puno precizniji opis knjige od glavnog naslova *Sjećanje na Anne Frank*, vrijedno je štivo, kako zbog obilja historiografski važnih podataka, tako i zbog atmosferičnog stila kojim je pisana. Objava te knjige u Hrvatskoj poprilično kasni, ali ne toliko da nas iznova ne bi podsjetila na opasnosti naleta desničarskog revisionizma u našoj historiografiji, odnosno pseudohistoriografiji te nas suočila s činjenicom da još uvijek nema ozbiljnog istraživačkog pristupa tragičnoj sudbini takozvane hrvatske Anne Frank, zagrebačke dječje glumačke zvijezde Lee Deutsch. Podsjeća nas i da je pred dvadesetak godina objavljeni *Dnevnik Diane Budišavljević* o akciji spašavanje srpske djece iz ustaških logora i prihvatališta tek nedavno, zahvaljujući filmskoj adaptaciji, postao nešto poznatiji široj javnosti. Svakako, s obzirom na njegovu prošlost sredinom dvadesetog stoljeća, hrvatskog se društva knjiga Miep Gies i Alison Leslie Gold itekako tiče, i dobro je da je i ovdje napokon objavljena.

Damir Karakaš, *Okretište*,

Disput, Zagreb, 2021.

Za razliku od njegovih zbirki priča, većina romana Damira Karakaša izravno je autobiografski orijentirana. No onaj zadnji, *Proslava*, baš i ne, pa se naslov novaoga autorova romaneskog djela *Okretište*, višestruko simboličan, može čitati i kao okretanje odnosno povratak onom što je bilo prije *Proslave*, to jest izravnoj autobiografičnosti. Jer *Okretište*, kratki roman na 128 stranica s velikim slovima i proredima, najdirektnije je autobiografsko djelo, govori o stvarnom, zamalo fatalnom napadu na autora Damira Karakaša (u blizini naslovne tramvajske lokacije) koji je taj napad jedva preživio. Događaj, usporediv s također gotovo kobnim nasrtajem od prije nekoliko desetljeća na privremenog književnika Matu Bašića, zbio se prije nekoliko godina, a u javnosti bio de facto nepoznat, jer Karakaš za razliku od nekih drugih naših navodno ili stvarno fizički ugroženih književnih vedeta, ono što mu se dogodilo nije stavljao na velika zvona, kamoli tražio od ministricе kulture da se javno osuđujuće očituje o svemu poput svojedobnih takvih zahtjeva u slučaju izlijevanja kante s fekalijama na glavu Ante Tomića (kad su fekalije u pitanju, Karakaš i tu ima svoje mjesto s obzirom da je poznata epizoda s njima iz romana *Proslava* bila okidač za to da desničarska intelektualna zvijezda u usponu, Matija Štahan, čitavo aktualno razdoblje nacionalne književnosti nazove dobom izmeta).

Dakle, autorova trauma zbog vjerojatnog pokušaja ubojstva od nepoznatog počinitelja ili nepoznatih počinitelja točka je od koje roman kreće i odakle se širi u vrijeme koje je događaju prethodilo i u znatno većoj mjeri, u vrijeme koje je iza događaja slijedilo. Sjezno, međutim, to jest u konkretnom narativnom slijedu, pokušaj ubojstva je preskočen – roman se otvara poglavljem koje vremenski prethodi napadu, a nastavlja onim koje slijedi neposredno iza ataka. Takva elipsa je logična jer pripovjedač u prvom licu, izjednačiv s autorom, napada se ne sjeća, o njemu ništa ne zna pa i ne može ništa o njemu reći, barem ne iz prve ruke, a prva ruka, neposredno izravno svjedočenje, ono je na što se pripovjedač ovdje ultimativno oslanja.

Okretište je podijeljeno na četiri poglavlja, a svako je naslovljeno po riječima jednog od likova. Prvo i najkraće, „Otkud ti“ (riječi pripovjedačeva djeda), neka je vrsta prologa u kojem protagonist posjećuje prvo oca i majku, a onda i baku i djeda na selu. Ambijentacija je ruralno-prirodna i Karakaš je tu u svom elementu: vješto kreira ekspresivne skice karaktera roditelja i pogotovo bake i bolesnog djeda koji mu daruje obiteljsko nasljeđe po muškoj liniji – bajunet te nepogrešivo kreira dojmljiv ugodaj s kulminacijom u završnom povratku kroz šumu s intenzivnim navještajima opasnosti, straha, kobnog događaja. Drugo poglavje „Što nam se ovo dogodilo“ (riječi pripovjedače žene), protagonista, u jednom trenutku imenovanog kao Damira (čime se identifikacija s autorom naglašava), zatječe u bolničkom krevetu na Rebru nakon gotovo smrtonosnog napada na njega te prati njegov oporavak, komunikaciju s lječnicima i pacijentima, a ponajprije njegova unutarnja stanja, razmišljanja, senzacije, percepciju skučenog svijeta oko sebe iz kojeg često pokušava iskoracići gledanjem kroz prozor (motivi prozora i ptica vrlo su česti u ovom romanu, vjerojatno kao kontrapunkt unutrašnjoj zatvorenosti koja se nerijetko i fizički manifestira). Treće i najdulje poglavje „Nemoj jesti i režati“ (opet riječi pripovjedače žene), prati protagonistova stanja nakon povratka iz bolnice u zagrebački obiteljski stan, gdje na nekom visokom katu živi sa suprugom koju isključivo zove ženom i kćerkicom koju najčešće naziva dijete i malena, a potom opisuje i obiteljski boravak na moru (otoku), da bi taj dio romana bio zaključen Damirovim samostalnim povratkom u Zagreb i odlaskom, prvi put nakon izlaska iz bolnice, na mjesto gdje je bio napadnut. Poglavlje je obilježeno pripovjedačevom nervozom, nemicom i potrebom za samoćom, mislima o osveti i željom za njom s dva vrhunca – prvi je u kući na moru u sceni naturalistički krvavog, degulantnog ubijanja štakora (pri čemu nije posve jasno je li se ono stvarno dogodilo ili je riječ o jednoj od protagonistovih fantazmagorija, odnosno snova kojima je narativ značajno prožet), a drugi u spomenutom odlasku na zagrebačko mjesto zločina gdje se s djedovim bajunetom u ruci iskaljuje udarajući željezni stup. Naposljeku, četvrto poglavje „Živ sam i dobro mi je“ (protagonistove riječi) pokazuje nastavak pripovjedačeva života u Zagrebu s obitelji, odlazak sa ženom u

kino, s kćerkicom u Maksimir, obavještava nas o tome da je protagonist odbacio djedov bajunet i eventualnu osvetu zajedno s njim da se bavi novim umjetničkim projektom fotografiranja slova u po gradskim fasadama te snažnije uvodi metatekstualni moment, to jest eksplicira da je ono što čitamo roman u nastajanju.

Opisana narativna organizacija, odnosno dramaturška koncepcija, sa zloslutnim prologom, znakovitom elipsom, mukotrpnim fizičkim oporavkom i psihomoralnim iskušenjima te naposljetu prihvaćanjem drevne mudrosti da život uvijek ide dalje i da treba uživati u onim jednostavnim, a dragocjenim stvarima u njemu, optimalno se prepiće sa stilskim iskazom. On je istovremeno složen i vrlo jednostavan kao i sama narativna kompozicija. Rečenice su redovno vrlo duge s nizom točki-zareza i dvotočki, ali zahvaljujući rasparceliranosti putem spomenutih interpunkcijskih znakova lako čitljive. Laka čitljivost omogućena je i jednostavnim jezikom, koji je međutim vrlo promišljen u svojoj kombinaciji lakonskih iskaza, finih refleksija i izražajne figurativnosti, najčešće u formi poredbi, ponekad metafora. Nije to bogat lirski stil kao u prethodna dva romana *Proslava* i *Sjećanje šume*, poetskim prozama *par excellence*, poetizacija je ovdje suzdržanja i ohlađenja, sukladna atmosferi koju autor nastoji stvoriti. Ta je atmosfera pročišćenja, jasnija, usredotočenija, bez sugestije paučinaste slojevitosti spomenutih prethodnika. Uvodno poglavljje ruralno-prirodne smještenosti poveznica je sa *Sjećanjem šume* i *Proslavom*, slična toplina ugodaja je na djelu, ali samo zato da bi u ostatku romana uslijedio opisani atmosferski obrat. Iako bi se u djelu ovakve tematike mogao očekivati snažan emotivni angažman, tim prije jer naraciju vodi ja-pripovjedač istovjetan protagonistu koji je opet u značajnoj mjeri identitetski podudaran autoru, pripovijedanje je dominantno staloženo i odmaknuto, u značajnoj mjeri faktografsko, s navodnicima ili bez njih. Recimo, u opisivanju obiteljskih, ali i drugih situacija zna se podrobno ili relativno podrobno bilježiti rutinske činjenice obavljanih radnji, emotivne spone protagonista i supruge potisnute su ili vrlo diskretne, čak je i protagonistov odnos s kćerkicom lišen ikakve eksplicitno prikazane intenzivnosti, nego emocija izvire više implicitno, posve nemetljivo. Svakako, nije slučajno da je upravo šetrnja s kćeri u neimenovanom prirodnom ambijentu gradskog parka i šume (no jasno je da se radi o Maksimiru) posljednja scena romana – to je simbolički najznakovitiji, a opet jednako tako simbolički posve nemetljiv primjer života koji se nastavlja. Završni susret djevojčice i vrapca koji je „sav sastavljen od pokreta“ (a vrabac se u romanu pojавio i u jednoj ranijoj epizodi kao primjer hrabrosti) doista je lijep svršetak i prava je šteta da zadnje napisane riječi nisu „malena je poskočila i s onim svojim neznanjem o svijetu veselo potrčala za vrapcem“, nego je autor osjetio neodoljivu potrebu da doda i „ja, kao lik iz romana, polako za njima“. Uvođenje metatekstualnog sloja djela, započeto ranije, dakako nije nelogičan autorski izbor, nije sam po sebi ni pogrešan, pogotovo s obzirom da se pripovjedač-protagonist u romanu predstavlja kao pisac, međutim u širem književno-povjesnom kontekstu takav je postupak već podulje prešao svoj zenit. I zato sam dojma da je bilo bolje ne posegnuti za njim, a pogotovo da njime nije trebalo roman zatvoriti i tako na neki način eksplicirati artificijelni sloj djela.

Okretište me je svojim motivom pojedinca koji odbija osvetu kao spontani impuls, pri čemu odbacivanje djedova bajuneta simbolički znači prekid tradicije kojoj protagonistova obitelj pripada, podsjetilo na relativno malo poznati, a virtuozno napisani roman Williama Faulknera *Nepobjeđeni* iz 1938. godine. Značenjski su to relativno srodnja ostvarenja vrlo različitih stilova i ugodaja, a već sama asocijacija na vrhunsko djelo jednog od najvećih genija iz povijesti svjetske književnosti može se shvatiti kao kompliment hrvatskom autoru. Novi roman Damira Karakaša dojmljivo je ostvarenje koje osobno ne smještam u vrhunce njegova opusa, tamo gdje se nalaze *Kino Lika*, *Sjećanje šume* i *Proslava*, ali koje nesumnjivo predstavlja značajnu postaju tog opusa. Stanoviti je to zaokret u autorskoj poetici ili preciznije rečeno stilsko-atmosferskom sloju te poetike, iza kojeg će biti zanimljivo vidjeti što slijedi dalje. Pisac je na trećoj stranici nakon svršetka romaneskog teksta ostavio poruku koja počinje rečenicom „Ovaj je roman nastajao dugo i mukotrpno, moje najteže pisanje do sada“. Možda se može pretpostaviti da će sada imati potrebu za nekim lakšim, manje intimnim ili barem manje traumatičnim tematiziranjem, no poznavajući ličkog Hamsuna, kako bi se Karakaš moglo nazvati na temelju jedne opservacije iz pogovora Darija Grgića, bit će to ponovno intrigantno štivo.

Marija Andrijašević, *Zemlja bez sutona*,

Frakturna, Zaprešić, 2021.

Godine 2007. 23-godišnja Splićanka Marija Andrijašević osvojila je Gorana za mlade pjesnike za rukopis *Davide, svašta su mi radili*. Nakon prestižne nagrade rukopis je postao knjigom, a najupečatljivije pjesme te knjige, kvalitetom vrlo oscilativne, svakako su bile one o ocu lirskog subjekta ženskog spola, subjekta koji sugerirajući autorskiju autobiografičnost progovara iz prvog lica jednine. Četrnaest godina kasnije, sada 37-godišnja Marija Andrijašević objavljuje svoju drugu knjigu, debitantski roman *Zemlja bez sutona*, čije je (narativno i psihološko) središte odnos pripovjedačice u prvom licu jednine i njezinog oca. Očito, za ovu je autoricu relacija otac – kći od posebne važnosti.

Protagonistica romana njegova je dakle pripovjedačica Glorija Suton, biologinja botaničkog usmjerjenja koja se nakon duljeg vremena iz inozemstva vraća u rodni kraj, neimenovan grad Split, odnosno selo Vrj u Cetinskoj krajini odakle joj potječe otac Žare i gdje Sutoni još imaju zapušteni komadić zemlje i oronulu kuću. Na obje lokacije, urbanoj i ruralnoj, Glorija je u interakciji s ocem, najboljim prijateljem iz djetinjstva Jadranom i njegovom 12-godišnjom kćerkom Altom, a također je u interakciji s navedenim prostorima, ali i prošlošću – svojom i svoje obitelji. Andrijašević pritom piše na taj način da se naracije o selu i gradu, prošlosti i sadašnjosti prepliću, i čitatelji nerijetko moraju biti vrlo koncentrirani da shvate u kojem su točno prostoru i vremenu, a ponekad i o kojem to liku pripovjedačica zbori, odnosno s kojim razgovara, jer autorica preferira relativno nejasan način izlaganja. Pritom je i jezično-stilski prilično zgusnuta, rabi puno dijalektalizama, povremeno poetizira, pa kad se sve navedeno zbroji, jasno je da njezin roman ne pripada kategoriji tečno čitljivog štiva. To samo po sebi, naravno, nije ni prednost ni mana, nego govori o autorskom senzibilitetu do neke mjere usporedivom s poznatijom splitskom autoricom, deset godina starijom Oljom Savičević

Ivančević, pogotovo kad se doda da su likovi Marije Andrijašević izravno ili porijeklom iz težačkog odnosno radničkog sloja, da je središnji lik mlađa žena drugačija od društvene okoline u kojoj je odrasla i da je to odrastanje važan motiv narativa.

Relativna gustoća i netransparentnost iskaza mogu pobuditi (stanoviti) užitak kod takozvanih zahtjevnijih čitatelja, kao svojevrsni izazov, no u ovakvoj vrsti romana gdje obiteljska i lokalna društvena popubdina igraju veliku ulogu, to ne bi bili dostatno bez snažno profiliranih odnosa likova. Odlična je stvar za roman da je središnji odnos kćeri i oca vrlo zanimljiv te predočen snažno i uvjerljivo. Glorija je odrastala uz oca i djeda (očeva oca), jer je majka napustila obitelj kako bi se samostvarila i zapravo je djevojčici djed bio prva zamjena za majku, jer joj je davao emotivnu toplinu koju od oca uglavnom nije dobivala, barem ne izravno. S druge strane, otac je od malih nogu bio emocionalno oštećen u vlastitoj obitelji, jer ni majka ni otac ni starija braća nisu mu pružali ljubav pa je onda ni sam nije lako davao drugima. S treće, otac je ipak, na svoj način, skrbio za Gloriju i itekako joj pomogao da ostvari svoje potencijale uputivši je na studij u Zagreb, pomogavši joj tako da se što više distancira od negativnih učinaka provincije. Uglavnom, otac Žare kompleksna je osobnost, a takav je i odnos njega i Glorije, te posebno plijeni u sadašnjosti radnje, kad je otac vrlo ozbiljan srčani bolesnik, čest gost bolničke hitne službe, a Glorija skrbi za njega; pri tome se u njihovom odnosu smjenjuju gritavost i nježnost, želja za distancom i osjećaj privrženosti, a prevladava svijest o dubinskoj uzajamnosti. U prikazu tog odnosa, preciznije očeva fizičkog propadanja zbog bolesti, Andrijašević se ne ustručava naturalističkim slikama kakve je znala rabiti i u spomenutim pjesmama o ocu iz debitantske knjige, a opet se i kroz njih provlači topla nježnost koju Glorija bez obzira na sve gaji prema svom roditelju. I dok je

relacija kći – otac sol romana, manje su uspjela druga dva glavna odnosa, onaj Glorije i Jadrana te Glorije i Alte. Prijateljska ljubav kao da za autoricu nije bila toliko nadahnjujuća kao ona djeteta i roditelja pa protagonistična interakcija s Jadranom ne odlazi dalje od čiste funkcionalnosti, a potencijalno izuzetno zanimljiva relacija mlađe žene i djevojčice na početku puberteta obećavala je puno više nego što je napisljetu polučila. Autorica kao da je iz nekog razloga ustuknula u razradi te interakcije, kao da nije više imala daha pozabaviti s njome s punim kreativnim kapacitetima. Odnos pak s djedom, smješten u prošlost, predočen je šturo do dostatno, dok je onaj s majkom, u sadašnjosti, nužno reduciran s obzirom na svoju prirodu (prvi susret nakon Glorijina ranog djetinjstva) iako je dojam da je mogao biti nešto razrađeniji ili barem psihološki ekspresivniji.

U slabije strane romana svakako ide Glorijina prošlosna ljubavna epizoda s dečkom speleologom, izrazito sentimentalistički intonirana, s poetizacijom koja se zasniva na čestom ponavljanju istih riječi na počecima rečenica, dakle postupkom koji rijetko može izbjegći patetičnosti. Ni svojevrsna igra s autoričnim 'prikrivenim' referiranjem na samu sebe (Glorija priča o još jednoj mladoj žena iz Vrja koja se uspjela emancipirati i afirmirati, i to zbirkom pjesama poodavno objavljenoj u čemu nije teško prepoznati samu Andrijašević) nije naročito uspjela i roman je komotno mogao bez nje. Također, njegov kurzivni, eksplicitno poetizirani okvir s promitološkim prologom i epilogom u kojem progovara ni više ni manje nego sama Majka Priroda obraćajući se Gloriji, trebalo je izbjegći jer

je opterećen balastom svojevrsne trivijalne pretencioznosti. S druge strane, premalo je prisutna botaničarska komponenta, osobito s obzirom na tvrdnje koje su se mogli čuti da je riječ o prvom hrvatskom ekološkom romanu; isprva se čini da će Glorijin i Altin interes za drveće, sjemenje, bilje općenito biti važan element narativa, no nakon nekog vremena autorica na njega dominantno zaboravlja, odnosno svodi ga na usputno spominjanje. Uspjelija je naslovna igra s dvostrukim, odnosno trostrikim značenjem riječi suton (obiteljsko prezime, naziv vrjskog zaselka odakle su Sutoni, dio dana) te omogućuje relativno intrigantnu značenjsku zapitanost.

Roman *Zemlja bez sutona* pobudio je dosta pažnje kao radni projekt 2018. godine, jer je tada jedini dobio godišnju potporu Ministarstva kulture za poticanje književnog stvaralaštva i do danas ostao posljednji s tom najizdašnijom vrstom poticaja. Za mnoge je to bila iznenađujuća odluka nadležne komisije s obzirom da se radilo o proznoj debitantici koja je prvu i jedinu knjigu, pjesničku, objavila čak desetak godina ranije. Je li roman Marije Andrijašević opravdao takvo povjerenje? S jedne strane jest jer u njemu su ispisane neke od najdojmljivijih stranica o ljubavi roditelja i djeteta u hrvatskoj književnosti, s druge ostaje činjenica da kao cjelina *Zemlja bez sutona* nije izvanredno ostvarenje. Solidan je to transfer iz poezije u najzahtjevniji prozni žanr, transfer koji treba pozdraviti, ali nije onoliko impresivan kao onaj, također nedavni, jedne druge pjesnikinje – Martine Vidaić.

Elizabeta Hrštić

Dvije kritike

Damir Karakaš – Okretište, poetski triler o povratku iz ponora

Ne znam tko je još od domaćih pisaca osim Damira Karakaša u stanju napisati uvjerljiv triler, krcat skri-venom poezijom, dramu u kojoj skladno ukorak pulsiraju bilo grada i bilo sela. Poput zgusnute stvarnosti koja se opire predvidivim zaključcima, Karakaševi redci su od debelog tkanja s krupnim očicama kroz koje struje poetski nanosi.

Tuga nezaustavljivo ide svojem cilju krvudavo do klimaksa. Sudaraju se povrijedena zvijer u čovjeku, koja ruje po tlu i čovjek literarnog uma, koji u nebu traži milost, a u pisanju traži put k oprostu.

– Čitam puno i fanatično – kaže Damir Karakaš. A zatim još: – Književnost ima smisla tek ako radiš nešto novo, ako pronađeš vlastiti rakurs. Književnost nije opisivanje događaja nego – jezik.

Da, imamo hiperinflaciju pisaca ili 'pisaca' koji su uvjereni da im je s ranom mlađošću završila era čitanja, a započela era bogomdanog talenta. No tek posvećen čitatelj, posvećeno i piše. Posvećeno, dobro i iskreno pisati se može samo o onome što jako dobro poznajemo, o onome što nas je žigosalо. I to se uvijek vidi i osjeti na stilu pisanja.

Okretište je prema riječima autora njegov najintimniji roman, bolno autobiografski („Dok sam pisao, boljelo me svako slovo.“). Napisan je s višegodišnjim odmakom od traumatičnog događaja kad je doživio težak fizički napad nepoznate osobe (ili osoba) te se u bolnici mjesec dana borio za život. Roman je, dakle, autofikcija, a glavni protagonist priče je Damir. Čak i mimo dramatičnih događaja ponekad ne razlučujemo jasno stvarnost od sna – u rekonstrukcijama nekih događaja često ne znamo koliko ima podsvjesnog, kod ovakvih trauma miješaju se pojmovi, pomiču ravnine i kako vrijeme protječe, otvaraju se i neki novi pogledi, iz različitih kuteva. Dio čitatelja je ili će s obzirom na autobiografski sadržaj, a možda i zbog sugestije *blurba* na koricama romana očekivati nekakav triler, dramu čvrstog i pravocrtnog konstrukta, sa zapletom, vrhuncem s osvetom i katarzom klasičnog tipa. U obranu određenih očekivanja mogu reći da roman i jest svojevrsni psihotriler; ali s krvotokom od sna i nervnim spletom od toka svijesti i ekspresivnih slika svakodnevice.

Protagonist Damir niti ne zna što mu se točno dogodilo, napad je sličio snu, pa će i uzbudljiva rekonstrukcija događaja poprilično zadržati obilježja sfere sna, a u romanu je i više ispričanih snova: od noćnih mora do simboličnih, nadrealnih ili duhovitih sanjanih epizoda. Uranjanje u analizu sna dio je svojevrsne katarze, dio puta ozdravljenja duše. Baš kao što je to i proces traženja jezika koji će prokrčiti put oporavka kroz pisanje.

Zašto naslov *Okretište*? I doslovan je, jer je to mjesto napada, a i blizina mjesta stanovanja protagonista. Ujedno je u njemu i simbolika punog kruga, od ishodišta do povratka i natrag, jedini način spoznaje.

Rečenicu Damira Karakaša nazivaju često šturom, pročišćenom od svih viškova, minimalističkom, bogatom značenjima. Ipak, daleko je taj stil od ogoljelo škrtog; on tek izbjegava klišeizirana rješenja, inače tako česte štakе pri formiranju emotivnih efekata. Karakaš emotivnu snagu postiže promišljeno i asocijativno, zanimljivim poveznicama u tek naoko nasumičnim nizanjima motiva. Primjerice, na samom početku, u istoj rečenici: vuk zavija u šumi (udaljena, nejasno prijeteća opasnost), jabuka pada sa stabla u dvorištu (poveznica), a majka, kao moćna figura („svevideći prozor“), ona koja sluti, skida svoj kožuh, otkopčava dugme i – „time počinje ljetо2. Majka je ishodište i povratak, utocište od straha i najava mijena.

Obujmom neveliki roman kojem ne treba ništa ni oduzeti ni dodati, podijeljen je u četiri poglavlja, a naslovi su promišljeno i sretno odabrani.

„Otkud ti“ naslov je prvog poglavlja u kojem Damir boravi na selu (Lika), u posjetu je roditeljima, baki i djedu. To ličko selo je već dobro poznato opće mjesto autorove vječne inspiracije, mjesto izrona i zarona, mjesto u kojem budi svog stalnog malog stanara – dijete u sebi. U svakom dijelu njegovo rodno mjesto ima utjecaj u svim perspektivama literarnih ideja, ambijent blagosti, mira, ali i poprište davnih demona.

Prvo poglavlje je zatješje (pred buru). Govor šume i ptica, sudari svjetlosti, dirljivi odnosi s bližnjima, bez patetike, zaobilazni putevi ljepote i nježnosti. I bezbroj čarobnih slika („Baka iz bokala prosipa zadnja zrna svjetlosti u prašinu, nudi sok od bazge...“, slika Neila Armstronga na zidu budi sjećanja na davne razgovore s djedom.). Nježnost poput zrake sunca uvijek dolazi nenadano, iskosa, zaobilazno. Razgovor s djedom je naoko štur, prtljaju tobožje značajno oko traktora, umjesto zagrljaja. Ali djed je u autorovim rečenicama „obavljen stajskom toplinom“, pričajući o sjećanju na put na Mjesec dolazi do „djedovih očiju punih mjesecine“.

Slika svoj dom kao veliko udobno gnijezdo, on je poput udubine na bakinu kauču. Karakaševa Lika je kulisa od zvukova, kaleidoskop svjetlosti koji prate psihološka stanja. Sjedište gdje se isprepliću sve prostorno vremenske, stvarne i nasanjane ravni, tamo gdje istodobno žive sva moguća jastva.

U raskošnoj jednostavnosti, uz obilatu upotrebu kontrasta, paradoksa, od pastora do zlih slutnji, bespriječno i gotovo mitološki oslikava taj ambijent i dubokim zaronima u bunar uspomena asocijativno povezuje slike-bljeskove od jučer do sada. Nijedna rečenica nije ostavljena banalnom, jer Karakaš u dahu spaja „djedove bolne grimase“ i „svete slike u pozlaćenim okvirima“, „zvezket čaša“ i „napuhnuto kokoš“ koja jezditi dvorištem, vožnju traktorom i srebrno premazanog Isusa na križu... i tako neosjetno gradi začudnu atmosferu te simboličkom gradira slutnju.

Djed će pred odlazak izvući stari bajonet kao vrijedan i važan poklon, kao uspomenu na pretke (a baka će dobaciti „baci tu nesriću“), ali i prešutno ili sluteće obećanje časne osvete. Jer kao što znamo – puška koja o klinu visi u prvom činu, u zadnjem će opaliti. Ili ipak neće?

Drugo poglavlje je naslovljeno prema ženinim riječima pri njegovom izlasku iz bolnice: „Što nam se ovo dogodilo?“ Damir se budi u šok-sobi, osvještava da je živ, uči disati, ponovno hodati, u bolnom je košmaru (bolnica je „klimatizirani lijes“). Promatranje ptica kroz prozor je i ovdje važno, no sada su to vrane, orkestracija je kakofonična, klaustrofobična. Prvi stidljivi proclaimsaji nade pojavljivat će se pri pogledu u jasno nebo ili kao „ptice koje nose komadiće sunca“.

Bol fizička ćejenjavati, no bol duše ima neku svoju neovisnu putanju. Pisac spretno montira svoje filmske kadrove od jave i sna. U stilu klasičnog toka svijesti, mir ili tjeskobu interijera, opis stvarne radnje, osoblja, cimera kao iznenadnim rezom noža prekida misao o dva stabla koja se vide kroz prozor: „ovo smo ja i moj ubojica“; uslijedi krimić u kolopletu misli, rađa se gorčina i bijes, žarulja postaje Kiklopovo oko, a protagonist je na vjetrometini.

Treće poglavlje nosi naslov „Nemoj jesti i režati“, sada želja za osvetom poprima sve jasnije konture („...ovo mjesto u kadi, ta mračna šupljina, poput šupljine u mome tijelu, dala mi je sjajnu ideju (tu ću sakriti oružje)... nitko mi više ništa ne može, stisnuo sam obje pesnice, zube, oči... uzimam svoj kalašnjikov iz rata, neizbjježno je to što upravo počinje... klizim po vodi, zamisljam kako klizim po nečijoj debeloj krv, stišćem tuš, pucam i dalje, svaki metak novi je zvuk, bliži mi je od vlastita uha, od udarca srca.“).

Slijede kadrovi satkani od mraka, mržnje i bijesa, planovi i ambijent koji doziva u pamćenje Raskoljnikova i njegove more. Ubojiti ritam remete tek sporadične „note zaostajalice“ u obliku *small talka* sa ženom i djetetom ili svakodnevnih radnji, one kao da traže svoj prostor da se uguraju, razmaknu mrak, maleni pokušaji resetiranja, još uzaludni. Unutarnje borbe su one u kojima se nadmeću slike: sunce, nebo, ptice, djeca u parku, vrapčići u tramvaju; kontra vrana i muha, sve što je u vidokrugu tada postaje odraz mraka iznutra („koracima mjerim nesreću,... stapke osušena cvijeća u košu kao dio mrtvačkog vijenca“...).

Druga polovica knjige stilski je još izbrušenija u oslikavanju tjeskobnog stanja. Marinkovićevski atmosferična.

Unutar ovog poglavlja je podpoglavlje o boravku na moru s opisom zbivanja na otoku kao da je s još deblijim slojem namaza boja oslikana tjeskoba zaurlala. Kamijevski moćna i melasasta gradacija rasprskava se u raskoš jezika kad bijes baca svoje ključave balone i ponovno se ušuškava nakratko u dostojanstvu uma. Ustukne pred slikama ljubavi. Karakaš živopisno opisuje otok kroz proces izobličenja ljepote u zamorenom sivilu oka, stješnjen u grču napeta srca. Božansko se u vrelini emotivne napetosti srozava na banalno i kužno. Protagonist Damir ne kupa se u moru, sred blistave raskoši ljeta on čita Kurosawu („jezero krvi u paklu“), sanja leševe („cvrčci poput satnog mehanizma bombe“), srce plamti, a klimaks stiže kad je „bol još jedina poveznica sa svijetom“.

Na tren mi nadolaze scene iz Mannove, odnosno Viscontijeve *Smrti u Veneciji*, pristižu zvuci gudača, oboja milozvučno prijeti, timpani se čuju pred erupciju, izmjenjuju se adagio i dinamična allegro pa se simfonija načas prekine i ustupa mjesto stvarnosti (supruga i djeca stalan su podsjetnik na pobjedu života).

Damir se vraća u Zagreb, jer samo tamo može stići na rub – na rubu je vatromet, eksplozija boja, na okretištu su zvukovi, ptice i vlakovi, koraci, koraci... i sve se na kraju stopi u mrak do uzimanja bajuneta. „Oštrica poput ostatka sjećanja“, i tu bolje da stanem kako ne bih zašla u pripovijedanje onog što će svaki čitatelj iščitati na svoj način.

Kratko da se osvrnem i na misteriju prikupljanja slova 'U' u romanu, raznoliko je percipiran taj dio, nekima bitan, nekima višak ili nejasan. Damir po čitavom gradu, po spomenicima, zidovima, stolovima, koži, traži i slika slova 'U' (proždire li ih kamera?) u svim oblicima kaneći napraviti zbirku tih slova, kao poseban dodatak romanu.

Karakaš zagonetku ostavlja otvorenom, no lako se dade zaključiti da i napadač pripada miljeu onih koji se tetoviraju tim slovom ili ga siju po okolišu. Istodobno, taj proces je i izlječenje putem neke vrste suočavanja sa zlom čija oštrica tupi kad ono više nije sublimirano u duši i umu. Tu je i simbolika u preslagivanju sebe, u srcačaju novog početka ('U' sebi) u kojem nema mjesta za mrtve heroje, borbe ni osvete. Iz mračnog pothodnika uspeti se na svjetlo pogleda uperenog u nebo i nebotore.

Živ sam i dobro mi je, dirljiv je naslov sjajnog zadnjeg poglavlja, naslovljenog po sadržaju sretnih dopisnica s fronte kakve je nalazio na djedovu tavanu. Riječi oskudna sadržaja, a ipak je rečeno sve važno.

Povratak u život, redaju se vedrije scene, humoristične replike. Krize se tu i tamo vrate, ali uz mehanizam 'preskakanja misli' da se živjeti ako imаш za što.

Roman se čita u dahu kao kronologija silaska u ponor i nepredvidivog uspinjanja. Privodi se kraju kroz scene „svetog vremena s djetetom“, odlazak u kino sa suprugom je kulisa od smijeha i topline, a želja za osvetom je možda bačena karmi u naručje, možda rasplinuta u oprostu.

Vrijeme je da se vratim na onu maloprije prekinutu Mahlerovu – Karakaševu simfoniju: Ravnajući njome, Damir kao da je slijedio Mahlerov kostur simfonijских pjesama koje su baza stavaka. Nakon naslova koji sa sobom nose nebeska prokletstva, misterije i marševe, stižu i oni anđeoski, katarzični.

Zovu se:

I. Što mi kaže nebo? 2. Što mi kaže šuma? 3. Što mi kaže dijete?

Magdalena Blažević: U kasno ljeto

„Svaki pisac u sebi nosi svoje teme i svoj jezik... Dok sam pisala ovaj roman, plakala sam kao nikad ranije, kao da sam pisanjem zarivala nož u staru ranu“ – rekla je Magdalena Blažević u nekom od intervjuja, na temu svog svježe objavljenog romana prvijenca *U kasno ljeto* (Fraktura, 2022).

I doista, čitatelj joj već od prve pročitane stranice knjige, vjeruje. Odmah usisan u priču, zatravljen atmosferom i likovima, hrabro zakoračuje na ‘palubu ukletog broda’ znajući unaprijed kamo se otiskuje. Autorica atmosferu gradi izuzetno, poetično i organski snažno, a bolnoj i opipljivoj sugestivnosti svakako doprinosi to što je roman napisan glasom mrtve djevojčice.

Roman je autobiografski. Čitamo (i čujemo!) glas prijateljice iz djetinjstva, koja je kao četrnaestogodišnjakinja stradala u ratu, u kasno ljeto 1993. godine. Poznat je i datum, čak i sat kad je vojska iznenada upala u to bosansko selo, kobnog dana kad su se žene i djeca iz izbjeglištva vratile u rodno selo, tek na jedan jedini dan kako bi obrali i spremili nešto ljetine. Svojom dječjom pecepčjom, ali autentičnom tugom, autorica je sve događaje tog dana zapisala da ih nikada ne zaboravi. Suze koje su natapale taj dnevnik nikad se nisu osušile, a nakon punih dvadeset i pet godina, potoci su se opet slijevali s papira, pretakali u tipkovnicu, a mi čitatelji možemo posvjedočiti da je ta bol bila svježa, jednako oštra.

Brojni antiratni romani vape za čvrstim okvirima od jasnih činjenica, puni su krivaca i žrtava, bijesa, psovki, vatre i dima, političkih križaljki, kliše kulisa od kartona. No u ovome rathnom romanu dominira zapanjujuće snažan i vjerodostojan glas, to je poetski urluk snažniji od ijednog brutalnog i naturalističkog prikaza rata.

Upravo se tu skriva specifičnost stila Magdalene Blažević: svoj antiratni roman ona ispisuje kao priču o okrutnom plesu života i smrti, oni su u stalnom suodnosu, čak i svojevrsnom neraskidivom zagrljaju. Dok glasom svoje mrtve protagonistkinje Ivane ispisuje mračne retke, mi čitatelji se ježimo, oči nam se pune suzama, no istodobno taj horor prihvaćamo i kao milosrđe, jer je preplavljeno čudesnim. U krajnjem užasu, patnji i strahu, ipak neprekidno pulsira život – onakav kakav je bio nekad, prije tragičnih događaja i onakav kakav će možda jednom opet biti – krhko čudo koje ćemo štititi kao plamenčić od vjetra.

„Od iste stvari smo sazdani kao i san“, kako reče Shakespeareov kralj Lear, a glas mrtve djevojčice je potput snažno živog sna koji je toliko blizu svijetu živih da se čini kao da nikad i nije bio mrtav – zaglavljen u nekakvom limbu, utočištu gdje se mrtvi nezaboravljeni od živih, s njima dotiču, isprepliću glasove i pulsiraju istim davnim ritmom.

U romanu se izmjenjuju vremenske ravni, ponegdje i sudaraju, a raspon koji prati glas male protagonistkinje zahvaća neno ranije djetinjstvo, ljeto prije smrti i mjesecu nakon smrti. Struktura ne gubi na jasnoći i čvrstini čak ni kad taj glas odlazi u nedozivljenu budućnost, kad svjedoči mrtvom, napuštenom selu.

Možda tek na prvi, površan pogled, neki će stil Magdalene Blažević okarakterizirati kao pročišćen ili minimalistički. Možda i zato što je roman lišen dijaloga, možda i zbog upotrebe prezenta. Naoko paradoksalno, no upravo prezentom Blažević uspijeva katapultirati čitatelja u grotlo svojeg tamnog i fascinantnog svijeta. Jasnim, preciznim i ekspresivnim diskursom preplavljuje nas raskošnim vatrometom koji rasprskava oštare strelice, a boje se razlijevaju po nama: crvena, plava, zelena... postaju sive i crne i opet pobijele.

Slike su moćne, čas ubojito izravne i bolno detaljne, čas lelujave asocijacije, slutnje, metafore. Fatalistički nam širom otvara vrata tog svijeta, oblaci nadolaze polako, a slutnjama tragedije pojačava se klimaks. Magdalena atmosferu gradi izokola – najprije bljesak munje kao najava grmljavine, riječi čekaju u zasjedi, a zatim se sve povežu i snažno zagrmi. Roman je napisan perfekcionistički, preciznošću koja je nužna u brušenoj vrsnoj poeziji. No ovo ustvari i jest pregršt poezije u prozi, omogućavajući i različita iščitavanja.

Domaća književnost je zasićena ratnom tematikom, možda će se mnogim čitateljima učiniti da je to tlo već iscrpilo sve minerale, pa kako će nas sad još jedan pisac uspjeti zahvatiti tim svojim davnim ognjem koji je zarobio jedno srce i krvotok. Nije čudno. Roman *U kasno ljeto od smrti* i užasa satkan, istovremeno buja od života i ljepote. Brižljivo vezući upravo te blještavo ljepote slike od sjećanja koje kipi pa se vreli ključavi fragmenti ljepote otkidaju u tamu, na kraju tim kontrastom pojačava ekspresiju što rezultira emotivnom potresenošću čitatelja. Sva priroda tog kraja, pitoresknog i sablasnog ujedno – šuma, polje, rijeka Bosna, pruga i vlakovi, impresivan biljni svijet, domaće životinje neodvojive od ljudi, granice su i akteri magijskog pripovijednog prostora. Mentalitet sela, praznovjerja, osebujni likovi, njihova psihologizacija podvučena fatalizmom, sve to vrijе, vrišti, huči i ječi ovim romanom, jače od neispisanih dijaloga.

I naslovi priča ili fragmenata romana promišljeno su i efektno odabrani. Prijelomnoj priči „Huk“ u kojoj će u nezaustavljivom krešendo započeti dramatični rasap sklada, priči o ulasku vojske u selo prethodi, kao posljednji labuđev pjev, naizgled mirna priča o kuhanju paradajza i kavom u dvorištu. No njen naslov „U ključavom kotlu“ nije slučajan: pune kante crvenog soka najavljuju potoke krvi, a natruele velike i male glave paradajza, nož u majčinoj ruci zariven u meso rajske povrća i kotao u kojem ključa, u kojem plivaju sjemenke i kožice, postat će vjesnik pokolja.

Kao kontrast tu je još zadnja slika ljepote i mira – pladanj s kavom ispod jabuke, a zatim će se sve nepovratno urušiti. Roman je prepun takvih opreka: od harmonije i milozvuća do straha i mraka. U momentu najjačeg straha poteče neka stara blaga pjesma, meke mačje šape kontrastiraju noževima kao zadnji otpor strahu javlja se slika najljepšeg pribježišta pod majčinim kaputom ili se mrak zasječe sjećanjem na polja puna „trave koja lijeci čemer“.

Roman je prepun mirisa i boja, pun simbola koje će autorica znalački ugravirati kako u smrt, tako i u život: svaki od snažnih simbola iz sjećanja na neke sretne djetinje dane, kao lopov se prikrada i uvlači i u priču o tragičnom kraju. I preskakanje krijesa i bakine jabuke, cvjeće, kamilica i rascvjetale ruže, toplo mlijeko i keksi, nebo, prozor, čipkane zavjese, veliko sunce i tek izlegli pilići koji će postati mala zgažena sunca. Još istog dana kad će jedna od njih umrijeti, djevojčice se umataju u mirisne zavjese koje se suše na dvorištu, sanjajući vjenčanice i svadbe, za koji sat jednu djevojčicu će mrtvu umotati u te čipkaste ruže.

Ovakih slika u romanu je mnoštvo, iznjedriti ih može samo talentiran spisateljski um i proživljenost koja je dugo i duboko tinjala sve dok se ta bol nije rascvala. Iz najmrkljeg mraka probijaju i zaiskre neke gotovo pastoralne slike iz sjećanja te oštricom kontrasta poput sjekire udare gaućem. Nakon pokopa uslijedi slika nekog davnog odlaska na more – tata i kamion, sladoled i krema od kokosa, čisto plavo nebo i majčin glas.

Magdalena Blažević napisala je roman – vapaj u kojem je smrt „crna čizma“ ili dječak, a rat je pošast koji je urušio sklad prirode. Ljepotom sklada progovara još samo taj glas mrtve djevojčice koji je poput zauzdanog vriska, svjedočanstvo urušene prošlosti, a Magdalena je za taj glas oslobođila jedan veliki udobni prostor limba i onostranog kako bi ga sačuvala u srcu i vječnosti, da bude uvijek prisutna uspomena i opomena, čak i u „slabo vidljivim polaroidima“ u filmu života. U snu će nevidljivo pokazati možda sve konture i boje.

Blažević je u književnim krugovima brzo i jasno prepoznata kao spisateljsko otkriće – vrlo uspješna i čitana je bila njena zbirka priča *Svetkovina*, priče su i na više jezika prevedene, a s njima je dospjela i u finale nagrade Fric za 2021. godinu.

Svojim romanom prvijencem *U kasno ljeto*, iznimnom darovitošću, izbrušenim stilom, ali i očuđujućom suggestivnošću i maštom, Magdalena Blažević za još poneku prečku podiže ljestvicu budućih vrijednih literarnih dosegova na hrvatskim i širim prostorima.

Tin Lemac

Arkadijske i druge šare velikog poetskog saga

Ante Žužul: *Čuvati na tamnom mjestu*,
Naklada Bošković, Split, 2019.

Ante Žužul, pjesnik, eseijist i folklorist, objavio je svoju četvrtu zbirku pjesama. U velikom vremenskom razmaku među pojedinim zbirkama (*Zvjezdana smrt*, 1978; *Otvorite škure*, 1982; *Licem zemlje*, 1986), Žužul marno piše pjesme njegujući vlastiti jezik i stil koji se prepoznaće u naplavinama tradicije i lektire, vanjskih impulsa svijeta i literarnih utjecaja.

Ovoj su zbirci svoje kritičke i estetske poticaje dali pjesnik Petar Gudelj, pjesnik i književni teoretičar Tvrtko Vuković i urednik Mladen Vuković. Gudelj u svojem impresionistički intoniranu eseju impozantnih razmjera definira svoju poetičku i empirijsku srođenost sa Žužulovim poetskim tekstrom. Satkao je tekst od niza literarnih, kulturnih i osobnih referencija te se osvrnuo na korijene imotske baštine. Mladen Vuković piše impresionističku uredničku opasku navodeći brojne impresije Žužulovom poezijom od kojih je najsnažnija syježa likarija. Tvrtko Vuković, nastavno na tekst Mladena Vukovića koji spominje sintagmu etnografski meandri, govori kako Ante Žužul pristupa baštini *ponmo i konzervatorski*, to jest tradicijskim sklopovima mišljenja i djelovanja daje primat neizravnog kontakta s udaljenim i neproničnim vidovima ljudske egzistencije. Piše kako je snaga ove lirike *upravo ostvarivanje bliskog, toplog odnosa s dalekim, gotovo iščezlim svijetom i kako se u knjizi zbiva zakoračenje u tamno mjesto jezika (života i smisla)*.

Žužulovoj poeziji možemo dati predznak tradicionalno s obzirom na predmetni inventar, idejnotematske koordinate i stil. Predmetni se inventar sastoji od tradicionalne poetske topike (*bespuće, krila, klisura, oganj, rane, mjesecina, kuća*) i etnografskih dijalektizama kojima se označavaju svakodnevni predmeti (*vučja, bronzin, kotluša*). Idejnotematske koordinate vezuju se primarno za animističko-panteističku sliku svijeta koja podrazumijeva magijsku uporabu jezika i mitsku sjedinjenost subjekta i objekta. U stilskom smislu upotrebljavaju tradicionalna stilska sredstva kao što su sintagme s postponiranim pridjevom (*vezilja uplakana, zemlja krševita, puti zavojiti*), različite inverzije rečeničnih članova (*Ja klesar / Špicom jutro išaram*), tradicionalne metafore (*kolajna stihova, cvit lipote*) te eufonijski odvojci izazvani jakim djelovanjem asonacijskih (*Odjekuje moj san / Moje gangaško slovo*) i aliteracijskih silnica (*Suhozid utvrdim*), te kratkim stihovima koji simuliraju eliptički govor (*Probudim jutro / Urankom / Okrenut zlatnom klasu*).

Osim tradicionalnog predznaka, u idejnou i izražajnom smislu postoji i ono što je moderno. To je prije svega tematizacija nekih Univerzalija kao što je smrt i snažan metapoetski impuls koji se pojavljuje u brojnim pjesmama. Poetički gledano, što se tiče animističko-panteističke slike svijeta Žužul je najbliži Josipu Pupačiću, i to njegovoj ranoj poetici začetoj u pjesničkim knjigama *Kiše pjevaju na jablanima* i *Mladići*. Metapoetski smisao počesto izranja iz vulkanskog tla takovrsne slike svijeta i s njome se vješto spaja.

Osim poetičke i stilske njegovanosti, ova pozamašna zbirka koja broji stotinu i pedest stranica ravnomjerno je podijeljena na pet ciklusa naziva „Izgubljeni zanati“, „Zovem te žutim glasom“, „Onjušena stopala“, „Nagazio na divlju riječ“ i „Bivam mlađi“. Svaki od navedenih ciklusa sadrži određene poetske preokupacije i satkan je na sličnim ili bliskim poetskim izvorima.

Prvi navedeni ciklus evocira stare zanate preko identifikacije lirskog subjekta s pojedinim zanatima. Time se ostvaruje uranjanje u svijet prošlosti koje se projicira figurom Mita i Zlatnog Vremena, a upravo takva gesta pokazuje nam tradicionalne poetske koordinate i spomenutu animističko-panteističku sliku svijeta. U pjesma- ma se pojavljuju retorički i idejno iznimno izvedeni poetski plesovi, a pjesma „Ja, ronac“ autora legitimira kao velebnog zemljoposjednika animističko-panteističke poetske plantaže.

U drugom se ciklusu kroz animističko-panteističke nanose pojavljuju i metapoetski signali koji ostvaruju dijalog u raznorodnim semantičkim pozicijama. Nije uputno istraživati njihovu retoričku ili diskurzivnu uvjerljivost jer se oni konzistentno usidruju u naivističkom pristupu pisanju koji smo objasnili mitskom slikom svijeta i u svakoj pjesmi izranjuju kao fino izrađena poetska zrna pjesminih ogrlica. Najznačajnije su pjesme tog ciklusa „More od pjesama“, „Kolona mucavih riječi“ i „Nezgottovljen stih“. Među te sjajne poetske krajobraze nadošla je i slikovno izvedena pjesma „Peračice nad vodama“ koja je pupačićevski intonirana i evocira iste one peračice iz njegove pjesme „Tri moja brata“.

U trećem su ciklusu, osim usputne tematizacije književnog života, podjednako prisutne animističko-panteistička poetika, metapoetika i tanatopoetika. Tanatopoetika se, kao i metapoetika, značenjski uvija i prelijeva preko animističko-panteističkih poetskih gora, a može se povezati s nerazdruživošću života i smrti u takovrsnoj mitsko-arhajskoj slici svijeta. To se sjajno očituje u pjesmama „Iskoraknuti moram“ i „Išton“.

Četvrti je ciklus podijeljen na animističko-panteističke pjesme i one posvetne. Naivnjem i u kulturno znanje sigurnijem kritičaru sam naslov („Nagazio na divlju riječ“) zamirisao na Levi- Straussa i „Divlju misao“, no kako već razrađujemo kritički tekst u tom kodu, to nam može biti ništa više doli puka reminiscencija. Posvetne su pjesme emotivno vrlo snažne, sadržajno vrele, ali izrazom prilično emfatičke i čine malo slabiji dio knjige.

Peti je ciklus vezan za posvetu majci, ljubavnu tematiku, metapoetske i animističko-panteističke pjesme, te stilizaciju usmenoknjjiževnog interteksta. U posveti majci nalazimo dvije pjesme („Ja sam te otkala“, „Imotska mater“) u kojem nalazimo značenjski najpregnatičnije i emotivno najtoplje stihove zbirke (*Ti se nisi rodio / Ja sam te otkala*). Ljubavna je tematika povezana s animističko-panteističkom, a najsnažnija je pjesma „Ubrao sam ti maginje“. Iza nje kucaju gromki, tiki i razvedeni zvuci Pupačićeve pjesme „Zaljubljen u ljubav“. Glede stilizacije usmenoknjjiževnog retoričkog inventara postoje pjesme s resemantiziranim brojaličkim i zaklinjalačkim dis- kurzom koje se tiču religijskog motiva (sv. Luka – „Jambori svetog Luke“) i metapoetike („Posadit ću riječ“).

U cjelini, ova je zbirka pupačićevska, animističko-panteistička s metapoetičkim kao dominantnim tragom. Iako u njoj postoje iznimne i pokoje manje iznimne pjesme, njezine se slabosti odlikuju tek ponekim artificijelnim izričajem (Semiotikom sam te zidao / Klesao semantikom, Ja nosim težinu tvoje ljestvica / I svoje ljubavi) koji se utopi u morskim nanosima ove poezije.

Ono što je pred nas prostrto velik je poetski sag koji u svojim ujednačenim šarama pruža obilje poetskih i drugih doživljaja. Ako se senzibilitetsko uho namjesti za slušanja otkucaja srca arhajskog svijeta i njegova tvorca, možda čuje i sam dah poezije i njezina prvotna stvaranja!

Tanja Vadla

Putovanje Panovom katedralom

Tekst nastao povodom promocije knjige Petre Sigur *Panova katedrala* u Narodnoj knjižnici i čitaonici Vlado Gotovac u Sisku 31. ožujka 2022.

Svaki je čin čitanja putovanje. Putovati knjigom zadowoljstvo je i strast. Nizati stranicu po stranicu do kraja puta, do vrhunca, s užitkom osvajati svako slovo, svako poglavje, svaku cjelinu, doći do završetka do korica pa onda ukrotiti senzacije i zarobiti misli i uputiti se izudaran i slomljen, ali pročišćenih emocija na neko novo putovanje. A onda ispočetka, kao da se ništa nije dogodilo, zacijseljenih rana smisljati novi cilj koji će biti teži i neizvjesniji, ali užitak osvajanja bit će time veći. E tako ja doživljavam čitanje, a takvim mi se čini i planinarenje. Teško, iscrpljujuće, izazovno, ali katarzično...

Moj čin putovanja sa zbirkom priča *Panova katedrala* Petre Sigur započeo je neočekivano, bez pripreme, opterećenja, bez svih onih tjeskoba koje imate kad vas netko blizak zamoli da mu kažete što mislite o onome što je napisao, a vi morate biti strpljivi i obazrivi i paziti što ćete reći, a nikoga ne želite povrijediti jer naprosto cijenite da se netko danas još bavi umjetnošću od koje, već uvriježeno je mišljenje, nema nikakve koristi.

Prvi je korak na mojoj putovanju naslovница, a na naslovniči slika jarkih boja i snažnih poteza kista Domađoga Barića U kanjonu Paklenice. Između strmih sivih stijena nad kojima se nadvio oblak i sunca što kvari taj gotovo apokaliptičan prizor sjedi mlada žena pogleda uperenog prema visinama.

Što me očekuje? Kakvo će to biti putovanje? Što se pak skriva iza sintagme Panova katedrala, naziva mojeg putovanja iz kojega ne mogu naslutiti gotovo ništa.

I onda krećem. In medias res. „Zašto se penjati na planinu?“ naslov je prve od pet priča. Ostale su „Migranti“, „Pet sati“, „Svatko se spašava kako zna“ i

„Crvena“. Dakle, riječ je o planinarenju. Ili možda nije. Za ruku me vodi pripovjedačica. Uvlači me u svoj fikcionalni svijet, u svoje autorsko ja, posreduje mi literarno i životno iskustvo, vodi me kroz pripovjedne i stvarne šume nudeći mi kontinuiranu realnost u prostoru (stvarni toposi) i vremenu (sadašnjost uz sporadične reminiscencije kojima se ispunjavaju značenja, dodatno ocrtavaju likovi ili objašnjava odnosi). Polako osvajam narativne strukture kao što planinari osvajaju vrhove. Divim se bukoličkim prizorima, ali i stilskoj virtuoznosti i jezičnom bogatstvu opisa flore i faune koje se u svojoj datosti gotovo mogu opipati rukama.

„Pogledom razmičem neuredno stršeće šiblje u smjeru dolaska zvuka i ne mogu pronaći permato tijelo koje tako dražesno napaja šumu melodijom.“ Zastajem u trenutku kad mi se nudi naslov. Da mi je barem jednom ugledati neko čudno polueterično biće nalik vili, uplašiti se trola, svjedočiti Panovoj transformaciji u divlu životinju kad im strah ne bi blokirao prijelaz frekvencije, kako bi se uistinu ubličili preuzimajući kalup moje svijesti. Skidajući sloj po sloj, stranicu po stranicu ljuštim značenjska polja i dolazim do onog praiskonskog sukoba dionzijskog, razuzdanog, osjetilnog, slabog zapravo tijela (Pan) i onog drugog apolonijevskog traganja za smisлом, formom i razumom (katedrala).

U čitavom tom rascjepu, toj pukotini, planina se čini rješenjem. Ona je ionako oduvijek mjesto kontemplacije, povijesno još od Petrarce koji je na planinama pokušavao naći spokoj, do novovjekih avanturista koji su na planine bježali od bajke kapitalizma.

A planinarenje... Planinarenje nisu moderne tajce ni skupe gojzerice, poručuje nam s blagim prizvukom ironije autorsko ja. Planinarenje nije ni šminkerska oprema, ni zabava dokonih usidjelica, ni izlet beskrajno dosadan srednjoškolcima bez ukusa.

Što je onda planinarenje? Planinarenje su slučajni sreti u orunulim planinarskim domovima, planinarenje su kičaste konobarice, lažno ljubazne domarice, dobro očuvani starci, ocvali hipiji, egzibicionisti (Darijo i njegovih pet sati), imigranti, studenti, đaci, neki nepoznati i neki poznati ljudi. Planinarenje su Boris i Silvija, Branka i Sonja, Zoki, Edo, Venko... I Ivona je planinarenje i kineziolog, i sva ona galerija neobičnih likova kroz koje subjekt fiksira iskustvo kretanja. Planinarenje su stranputice i usponi, prepreke i ciljevi, hipnoza i prosvjetljenje. Planinarenje je mijenjanje perspektive, igra vizurama, hodočašće, tišina, strast...

Načas zaustavljam kretanje, navlačim krinku empirijskog čitatelja, artikuliram stvarnost teksta u vlastitoj stvarnosti. Čitam grad. „Mi bježimo. Od grada i bolesti u njima.“ Čitam Sisak jer svatko od nas Siščana poznaje nekog mostaša (nekog tko se ubio skočivši s mosta). I sama sam u tinejdžerskoj dobi znala satima sjediti pred Alpinom, kretati se istim topsima grada, padati u potrošački trans u obližnjem Kauflandu s velikim parkingom ili pratiti pogledom sve one gradske pijance, prosjake, ocvale ljepotice, čudake. „Da barem ne moram ikoga sresti!“

Dok hodam tekstrom miješaju se fikcija i fakcija, imaginarno i dokumentarno. Pretapaju se žanrovi, putopisna događajnost i događajnost imaginarnog svijeta. Izranjuju mitski toposi planina (Dinare, Velebita, Kleka...) i urbani pejzaži grada.

Koegzistiraju intermedijalnost (popularnokulturni citati) i inertertekstulanost (pisati o planinama gotovo je kanon u književnosti). A kako se putovanje knjigom približava završetku, intimna drama počinje dominirati nad socijalnom, osobni krajolici nad ambijentalnim slikama.

A na kraju putovanja zbirkom priča *Panova katedrala* Petre Sigur ostaje jedna zanimljiva postmodernistička, autobiografska proza, proza koja nije planinarski vodič (iako je prepuna korisnih informacija za planinare ili one koji to žele postati), nije ni isključivo proza o planinama, to je prije svega proza o traženju smisla samosvesnog ženskog subjekta u sveopćem duhovnom siromaštvu, o traženju vlastitog jastva konstruiranog u odnosu prema prirodi, prema drugima i prema samome sebi. „Planina je teško dostupan teren onome tko se nije spreman mučiti. Sama po sebi geomorfološka tvorevina, materijalno predstavlja tek kamene šiljke, odmetnute visinske završetke zemaljske kore koji se iz prizemne, svijetu odane perspektive mogu činiti tek lijepim zakulisjem u vremenu kad oči zalutaju krajolikom. No planine, zajedno s načinom dolaska na njihovo, sada sa sigurnošću mogu reći sveto tlo, zapravo su duhovni portalni, stjenovite katedrale na čijem vrhu bića reagira najčišćim ganućem, i ništa ga ne može isprati od suvišnih misli, potreba, želja i kretnji kao što mu to može učiniti planina.“

Nera Karolina Barbarić

PETAR BUKOVAC – PTSP – na rubu smrti i ludila ili Bukovčeve putovanje kroz rat i mir

Dvaput sam pročitala roman **Petra Bukovca PTSP na rubu smrti i ludila**.

Prvi put na dušak jer sam se navukla, a drugi put prateći dvije linije autorova pripovijedanja – onu ratnu, utkanu u *flashback*, i drugu, „mirnodopsku“, natopljenu maestralnim, sporadično gotovo filmskim opisima iz psihijatrijskih klinika.

Rat devedesetih bio je jedna od najstrašnijih povijesnih epizoda u Europi kojom se, nažalost, književnost premalo bavi unatoč tomu što je za književni marketing to vrlo pitka tematika, jer jedan je to od najstrašnijih ratova koji se uopće mogu voditi: prijatelji protiv prijatelja, muževi protiv žena, braća protiv braće... No, Petar Bukovac se ne bavi ratom na taj način. Za njega je tek poratni **mir sve upropastio**.

Uobičajeno, književnost prikazuje rat kao veličanstveni događaj, romanizirano ili koristeći se stvarnim podacima, dokumentirano, kako to najčešće rade novinari. Petar Bukovac izabrao je treći način: rat opisuje kroz mir pa su mu i ratni likovi konturirani životom iz doba mira, a upoznajemo ih kroz *flashback* koji su zapravo autorovo *putovanje prije ludica*.

U romanu Petra Bukovca nema ničeg što bi bio književni marketing: nema, primjerice, opisa oružja; najdetaljniji opis nekoga ratnog sredstva jest onaj bombe: „Bombu sam gledao kao Boga. Izgledala je apstraktno, hladno i moćno. Bila je crna, rebrasta s metalnim preklopom na vrhu.“ Kud ćeš jačeg opisa...

U njegovu romanu nema ni opisa terena, uniformi (samo jednom spominje namazana lica), ne raspreda o uzrocima ratnog sukoba, ne bavi se psima rata, ne filozofira o borbi dobra i zla, a neprijatelju imenuje u cijelom romanu samo jednom (Žuju je zato spomenuo više puta...) i to na stranici 25. u rečenici „Sva nagomilana mržnja prema Srbima nestala je iz mene u tom pucnju.“ Ukratko, ratnom je neprijatelju posvetio jednu rečenicu, gorećoj Gradiški tri, a klinikama (ludnicama) i ljudima iz te linije pripovijedanja ostatak romana. Da nije napravljen film *Let iznad kukavičjeg grijezza*, ova bi romansirana autobiografija novinara i urednika, umjetnika i branitelja Petra Bukovca bila sjajan predložak za takav film.

U filmovima smo inače suočeni s plaćenicima koji nemaju empatije ni grižnje savjesti, u stvarnosti rat u Hrvatskoj vodili su ljudi loše uvježbani za borbu, mladići koji su u tenisicama iz diskoklubova odlazili na bojišta ili kako je to učinio sam autor: „...u ured u kojem smo primali pomoći za branitelje došla je, ne sjećam se točno kojeg je to dana bilo, naborana starica, oko devet banki otprilike. Iz zgužvane maramice, mučeći se da otpetja dva čvora kojima je bila vezana, izvadila je, rekao bih, svoju jedinu uštědevinu, pedeset švicarskih franaka, i dala za naše dečke koji su već ginuli u ratu. Nije ništa pitala, samo je rekla: Neka vam Bog pomogne.“

Bio sam sam u uredu i u sebi bjesnio. Dosta mi je tog sranja. Idem.“

A onda, u ratu je gotovo nemoguće ostati neozlijeden, na bilo koji način, a obilje sukoba često obilježi i zdravlje i karakter.

O tomu piše Petar Bukovac u svom romanu patetična naslova...

A sadržajno sve likove povezuje – **strah i naglašeni karakteri**. Neki su jači od drugih i sposobni bolje upravljati svojim emocijama, ostali se samo nose s osjećajima i preseljavaju postavke života u ratno stanje. I obrnuto... i od tih emocija u medicinskom smislu stradaju.

Bukovčevu knjigu smatram obveznim štivom za one koji zaista žele dublje razumjeti ljudi izišle iz rata, koji su postali junaci i potom zašutjeli. Pitkim, dopadljivim i jednostavnim stilom Bukovac iznosi one istine iz poraća koje nisu primijećene tih godina, a koje se možda ne žele vidjeti ni sada. Prikiveno ogorčenje izbjija iz svake njegove sarkastično-eliptične rečenice. Bukovac iznosi svoje stajalište o ratu koji je doživio na prvoj crti bojišnice, dobro podcrtavajući svoje ideje i iskustva, puštajući čitatelju da izvuče zaključke o posljedicama. Premda pisana zavodljivim stilom, knjiga uopće nije laka, a knjigu koja je tako teška i istinita teško je čitati. Činjenica je, **priopovijedanje o ratu ne može i ne smije biti lako**, pa grube, oštре i uznemirujuće slike iz ratne linije priopovijedanja stavljaju čitatelja pred šokantan realizam, a ništa manje šokantne jesu scene iz ludnica. Isto tako, u ovoj su knjizi izložene stvarne istine i greške, stvarni nekarikirani ljudi, karakteri koji se prepoznaju gdje god bili, na ratištu ili u ludnicama.

Autor se u romanu ne bavi samo svojom distanciranošću u odnosu na stvaran život, već vrlo živo primjećuje život oko sebe. Štoviše, više se bavi malim začudnim sudbinama likova oko sebe nego ružnim teškim ratom. Premda ne očito, roman teče ritmom koji diktira Bukovac kao novinar i koji kroz ovaj roman pokušava ispričati ne samo svoje osobno iskustvo, već i ukazati na potrebu da se i usred rata pronađe nešto ljudsko, a ljudi izvučene iz žalosnog svakidašnjeg života portretira tako da im pridaje – a ne oduzima – dostojanstvo.

Ratnu povijest gotovo nikad nije lako razumjeti, ponekad je **dvosmislena**, gotovo neinterpretabilna. Takvu je povijest teško i čitati; ima onih koji žele razumjeti i **onih koji žele zaboraviti**. Rat u Hrvatskoj devedesetih prouzročio je duboke rane, često takve da ljudi pate i nakon mnogo godina. Petar Bukovac napisao je o tomu knjigu punu slika iz rata, iz ludnica, refleksija koje teško sjedaju na zdrav razum. Premda **PTSP na rubu smrti i ludila** ne govori zapravo izravno o ratu, već kao u spomenutom filmu *Let iznad kukavičeg gnijeza*, i Bukovac leti na svojevrstan način između divnog lirizma i teško shvatljivih crnih trenutaka u ludnicama. Je li onda ovo roman o ratu? Ne, samo... Je li posrijedi roman o PTSP-u? Ne, samo... Može li se roman tumačiti kao preslik života branitelja izgubljenih u mirnodopskim uvjetima? Ne, samo... Je li to kritika zdravstvu i odnosu prema psihički bolesnim i psihički oboljelim ljudima? Ne, samo... A opet sve to jest!

Zbog svega toga ne može se točno reći ni što je zaplet romana: ovu knjigu ne treba čitati, već osjećati, živjeti u svakoj riječi. Knjiga će vas s nevjerljativom lakoćom natjerati da preispitate sebe i svoju dušu. Nećete uvijek razumjeti Bukovčeve karaktere, kao što nećete razumjeti ni ludilo rata, ni bilo koje ludilo. Knjiga je dirljiva na način da suosjećate s likovima iz ludnice, poput Slivonje, gluhonijemog Pere s Raba, Špire, Prije, Mojsija i tako dalje. O čemu autor u jednom intervjuu kaže: „Kad sam opisivao protagonistu u ovoj priči pred očima su mi bili svi detalji njihova izgleda i prostora koji ih okružuje. Tako je bilo i s opisom određenih cjelina knjige. Dugo sam razmišljao o kraju knjige. Sretni kraj nikako nije odgovarao ovoj crnoj priči. A i ja se osjećam šugavo i jadno kao i većina hrvatskih branitelja oboljelih od PTSP-a. Zbog toga knjiga i ne završava optimistično.“

To kaže autor...

Među onima sam koji će o ovoj knjizi misliti kako Bukovčovo **putovanja kroz rat i mir** nije goli pesimizam, premda je kao lepršava umjetnička i novinarska duša očito u datom trenutku to tako osjećao, ali iz romana zapravo curi toliku životnost i želja za životom. Sam opis pokušaja samoubojstva na početku romana i kako o tomu autor samorazmišlja jest jak, vrlo jak zakoračaj u život.

Bukovčeve riječi u svojoj **jednostavnoj autentičnosti** dolaze kao udarac ravno u trbuš: strah od umiranja, strah od sudbine voljenih, hladnoća, nedostatak kave i cigareta, nedostatak svjetla i vode (čak!), prijatelji koji su nestali, oboljeli ili umrli, želja za povratkom u normalan život – to je **istinski i grubi prikaz ratnog ludila, koji se vremenski rastegnuo tijekom gotovo dva desetljeća, ali i čisti zaziv za životom**, suptilni je prikaz onoga što se više nikad ne bi smjelo ponoviti. Ni narodu, ni pojedincu... Zato bi i ovoj knjizi bolje pristajao naslov **PTSP na rubu života i ludila, a ne ... na rubu smrti i ludila...**

Bukovac ima i to svojstvo da se uhvati u koštač s tehnički komplikiranim načinom pripovijedanja i oblikovanja karaktera, ali s humorom pa, primjerice, sestre u ludnicama i doktore ne naziva imenom već opisno: crvenokosa, debela, sisata, bjelokutaš... Jer osoblje ludnica nisu likovi, to su statisti u životima Bukovčevih likova koje opisuje brzo, stripovski, a odnos s njima i njih međusobno svake sekunde napreduje, biva to dublji, ali – s gorkim osmijehom. Bukovac se s gorkim osmijehom odnosi u ovom štivu i prema ratu: rat mu je ustvari kušisa za razočaranja likova koji se odmah zavole i teško zaboravljuju. Dobijete naprosto želju da posjetite neku ludnicu...

Čitanje knjige **PTSP na rubu smrti i ludila** pomaže razumjeti više o povijesti koja nam je vrlo bliska, ne samo što je od tih dana prošlo manje od 30 godina, nego i stoga što s premalo uvažavanja i solidarnosti razmišljamo o tom vremenu. Pa će sam autor svoje putovanje kroz ludare (kako sam naziva psihijatrije) zaokružiti opisom potresa. Što bi potres mogao značiti čovjeku koji je godine provedene na klinikama pospremio u knjigu, gdje svjedočanstva iz ludnica nadilaze ona ratna? Kad je svijetu ispričao strašno iskustvo, primjećivanje potresa kao novoga još neprorodenog bola doima se kao ljekoviti iscijedak autorove duše. Oporavak.

Vrijeme, potrebno je vrijeme da proživljeno iskustvo postane povijest, a zatim i pripovijedanje...

Bukovčev roman je kratak, intenzivan i razuđen poput pripovjedačeva pamćenja. Ono što ga razlikuje jest mješavina metafizičke apstrakcije i pažnje na detalje, ali i izmjena lirizama i brutalnosti, epskog i neepskog; ratne scene se raspadaju u besmislene, baš besmislene prizore, sirovost smrti... Ovaj roman nastao je iz autorove potrebe da ljudi shvate što vojnik doista osjeća nakon iskustva bojišnice: fizički, emocionalno i psihički, ali i zašto to osjeća.

I, na kraju, sav taj jad ludnica, bombardiranja i sakaćenja, nasuprotan je ritmu Bukovčeve proze i njegove nedoljive lakoće pripovijedanja.

Ovo je jedna od mnogih knjiga o ratu koja mi se baš svidjela.

I kažem, pročitala sam je dvaput. A to ne činim često...

Nora Verde: *Moja dota*

Oceanmore, Zagreb, 2021.

Žanr takozvanog *Bildungsromana*, romana koji se bavi odrastanjem i sazrijevanjem, u hrvatskoj je književnoj tradiciji dugo prisutan. Najpoznatiji je primjer svakako Kovačićev *U registraturi* s kraja 19. stoljeća, a dvadeseto stoljeće nastavlja pisanje takvih romana. Dakako, tematika i stil pisanja znatno su „pomaknuti“ od tradicionalnog pripovijedanja, ali takav tip djeala u širem su smislu pisali i pišu autori poput Gorana Tribusona, Zvonimira Majdaka, Roberta Perišića i drugih. I prvi se roman Antonele Marušić, koja objavljuje pod pseudonimom Nora Verde, nastavlja na tu tradiciju, ali donosi i neke posve nove aspekte koji u nas nisu bili problematizirani.

Djelo pod nazivom *Moja dota* možda treba promatrati u i kontekstu romana o odrastanju koji su se u nas pojavili u zadnjih desetak godina, dakle u kontekstu posve suvremene produkcije. Tijekom tog perioda javila su se dva važnija, posve različito koncipirana, romana o djetinjstvu koja su izazvala širi čitateljski i kritički odgovor. Prvi je *Naročito ljeti* Ankice Tomić iz 2011. godine, a drugi *Divlje guske* Julijane Adamović iz 2018. godine. Dok *Naročito ljeti* funkcionira kao osobna priča o idiličnim ljetovanjima na Braču osamdesetih godina prošlog stoljeća, *Divlje guske* pripovijedaju o doista traumatičnom djetinjstvu u Slavoniji i vrlo je književno uspjelo.

Moja dota opisuje isti vremenski period kao i roman Ankice Tomić – osamdesete godine prošlog 20. stoljeća – ali ga sagledava iz posve druge perspektive. Roman Nore Verde u središtu ima djevojčicu Nelu i njezinu ljetovanja kod voljene Babe na Korčuli. Kako je Nela dijete razvedenih roditelja, majka koja radi kao konobarica šalje je da svake ljetne praznike od njene sedme do četrnaeste godine provede kod bake. Ta ljetovanja imaju ključno formativno značenje za djevojčicu. Nela naime voli školu, ali nema pravih prijatelja, dok majka napro-

sto nema vremena za dublji odnos djevojčicom. Zato vremena ima Baba, mudra i iskusna siromašna težakinja, koja Nelu uključuje u svoje svakodnevne poslove i razvija s njom jedini pravi duboki ljudski odnos. Razgovori s Babom za djevojčicu su otkrivanje svijeta, jer jedino s Babom može razgovarati o svemu što je zanima i što je muči.

A muči je što. Nela se naime sa svojim žutim bermudama, frizurom „na princa Valianta“ i igrom baluna s dječacima nikako ne uklapa u tradicionalno poželjnu sliku „dobre djevojčice“. No, nije samo njezina nevoljnost da se igra lutkama i nosi haljine ono što je ključno definira kao Drugu i drugačiju, nego je to njezin prkos. Prkos u smislu želje da bude svoja i da se ne pokorava nikakvim autoritetima donijet će joj s jedne strane stalne batine od ujaka, barbe, a s druge metaforički predstavlja „njezinu dotu“, bitan element formiranja njezinog identiteta.

Roman počinje za suvremena shvaćanja odgoja djeteta pomalo šokantno. Prva rečenica kaže: „To popodne sam dobila prve velike batine od barbe. “Ujak ju je istukao bez pravog i jasnog razloga, zato što nije pokorna i ne sluša bez pogovora sve što on traži. Tako se *Moja dota* otpočetka definira kao roman napisan iz osvete; drugog oružja djevojčica Nela nema. A osveta se ne odnosi samo na barbu, nego na čitavo patrijarhalno ustrojstvo društva. U tom je smislu *Moja dota* društveno angažirana proza. Kritika patrijarhata provedena je pripovjedno intrigantno kroz usporedbu sudsibina Babe i Nele. Nela, koja funkcioniра i kao pripovjeđač i kao središte radnje, odrastajući postaje svjesna krutih nepisanih zakona društva u kojem živi. Ona se tim zakonima suprotstavlja najprije neizravno, recimo noseći hlače jer su joj one ugodnije i igrajući se autićima jer joj je to zanimljivije. Zatim to suprotstavljanje postaje sve izrazitije, i tada

Nela dobiva najviše batina jer „odgovara barbi, a to se ne smije“. Na kraju romana, kada djevojčica postaje djevojka svjesna svoje različitosti, uspijeva kako u potpunosti shvatiti patrijarhat, tako mu i barem dijelom izmaći odlaskom na fakultet.

Unuka provodi ono što baka nije mogla i smjela. Nelina Baba je naime kao mlada djevojka bila vrlo nadarena za pjevanje, no školovanje za pjevačicu nije dolazilo u obzir za žensko dijete sa sela. Trebalо je, kako Baba kaže, radit na „bašćini“. Nije smjela niti slijediti želju da bude krojačica, opet iz istog razloga. Ona doista tada i nije imala izbora pa svoju sudbinu prihvata i pokušava izvući najbolje: pjeva kada se vraća s polja i često posjećuje prijateljicu krojačicu te tako posredno ostaje u vezi s onim što doista želi. Krutost običaja, međutim, najjasnije je prisutna kada barba istuče Nelu. Iako Baba pokušava smiriti situaciju te kasnije djevojčicu tješi, ne dolazi u obzir da se ozbiljno suprotstavi vlastitom sinu samo zato jer je on – muškarac.

Baba predstavlja neku vrst mudre pomirenosti sa sudbinom, a njezin život bitno utječe na Nelu. O Babinu životu ona saznaje kroz bakino pričanje; Baba je naime zapravo i vješta pripovjedačica te postaje neka vrsta trećeg glasa u romanu.

Čitavo djelo pripovijeda u prvom licu Nela. Za razliku od, recimo, *Divljih gusaka* koje su ispričane gotovo u cijelosti iz vizure djeteta što je relativno rijetko, *Moja dota* svoju pripovjednu osobitost postiže na drugačiji način, stalnom izmjenom i miješanjem perspektiva Nele kao djevojčice i Nele kao odrasle osobe. Iako odlomaka za koje je jasno da ih priča odrasla Nela ima relativno malo, oni su važni jer služe kao neka vrsta zaključka o odnosu onog vremena i ovog našeg suvremenog. No, za cjelinu romana je važnija suptilna pripovjedna izmjena perspektiva, koja stvara osobitu narativnu napetost. Iako je pripovjedačica svega Nela, kao da zapravo postoje dvije pripovjedačice – odrasla osoba i djevojčica – koje stupaju u neizravni dijalog

No, postoji i, recimo to tako, treći pripovjedač, a to je Baba, čije se riječi često izravno navode, a velik dio teksta odvija se u razgovorima Babe i Nele. Tako Baba nije pravi pripovjedač u romanu, ali je upravo njezin glas ključan za formiranje Nelina glasa i njezina pripovijedanja.

I zato Nela i može koncipirati svoje pripovijedanje kao osvetu. Drugog oružja nema, ali već na početku romana djevojčica od sedam godina zna da pisanje ima osobitu moć. Kako se djevojčica u *Mojoj doti* zove Nela, a pravo je ime Nore Verde Antonela, može se uvjetno govoriti o lejeunevskom autobiografskom sporazumu. Nije od osobite važnosti za tumačenje romana pitanje u koliko je mjeri on prožet autobiografskim. Ne radi se dakako o pravoj autobiografiji, nego o romanu s elementima autobiografije, i čini se da je upravo to dodatna vrijednost *Moje dote*.

Kako roman opisuje formiranje identiteta Nele i njezino odrastanje, on u nekom smislu funkcioniра i kao obrnuti *Bildungsroman*. Nela se, naime, kao odrasla ne uklapa uspješno u svijet u kojem se nalazi. Njezino sazrijevanje ide u smjeru shvaćanja sebe kao Druge i drugačije što u ovom slučaju znači i shvaćanje vlastitog drugačijeg rodnog identiteta. Ono što počinje kao izabiranje takozvanih muških igara poput nogometa te načelnog odbijanja udaje jer je „to bezveze“, kasnije se razvija u svijest o tome da Nela nije ono što se čini da jest. Pripovjedačica se povremeno sama sebi obraća u muškom rodu svjesna svoje različitosti.

Tako Nora Verde uvodi i queer tematiku u roman, no ona nije dominantna kao u nekim autoričinim ranijim djelima. Možda upravo ispreplitanje problematike LGBTIQ s tematiziranjem ukorijenjenosti patrijarhata i klasnih razlika *Mojoj doti* daje osobitu vrijednost.

Iako se ne može reći da se radi o velikom romanu, *Moja dota* opisivanjem nježnog odnosa unuke i bake, problematiziranjem odrastanje osobe koja je Druga i Drugačija te uvođenjem queer tematike, kao i vještim pripovijedanjem, predstavlja zanimljiv doprinos suvremenoj hrvatskoj proznoj produkciji.

Tomislav Škrbić

Sudbina čovjeka u doba tehnosfere

Žarko Paić, *Suvišan čovjek: refleksije*, Matica hrvatska, Zagreb 2021.

Knjiga Žarka Paića *Suvišan čovjek: refleksije* (priredio Damir Barbarić), pored knjige *Sfere egzistencije: Tri studije o Kierkegaardu* (2017.), druga je autorova knjiga objavljena u biblioteci *Parnas (Niz Filozofija)* Matice hrvatske. U knjizi relativno nevelikog opsega autor, među ostalim, razvija misao o 'homo kybernetesu' kao novom određenju čovjeka, odnosno razmatra, kako navodi već u Proslolu, fenomen „suvišnosti“ čovjeka u svjetlu ishoda metafizičke povijesti zapadnjačkog mišljenja“ (5). Premda tekstovi sabrani u knjizi („Fantom i matrica“, „Život“, „Nadčovjek“, „Know-How“, „Posthumano tijelo“, „Antropizam“, „Kraj antropologija“, „Stroj i ljepota“, „Jezik i slika“, „Entropija“, „Pustinja raste“, „Katastrofa i antropocen“, „Zemlja“, „Geo-soteriologija“, „Onkraj kaosa“, „Spasonosno“) predstavljaju svojevrsni kompendij autorova petoknjžja *Tehnosfera*, valja naglasiti kako naspram centralne teze o 'suvišnosti' čovjeka u suvremenoj znanstveno-tehničko-kibernetičkoj civilizaciji koju Paić mjerodavno eksplicira, stoji 'antiteza' ili osebujni poziv za očuvanje (filozofijskog) mišljenja kao mišljenja koje nadilazi pragmatičko-kibernetički ustroj svijeta. Nastajanje onog 'novog', novog povijesnog svijeta, implicira prema Paiću krajnju 'zadaču mišljenja', to jest neminovnost promišljanja „kako još uopće očuvati u mišljenju slobodu događaja nastajanja 'novog' bez pada u tehnički bezdan nihilizma 'trećeg poretka kibernetike'“. (5).

S obzirom na to da Paićeva knjiga nije strukturirana kroz jasno razlučene tematske cjeline, a to izaziva takoreći privid nesustavnosti u mišljenju, pokušat ćemo razdijeliti priložene tekstove na, uvjetno kazano, 'problematsko-tematska' poglavљa. Imajući u vidu kako moment subjektivnosti u interpretiranju, tako i svojevrsnu isprepletenost takozvanih klasičnih filozofijskih disciplina (antropologija, gnoseologija, estetika, ontologija, kozmologija, etika i tako dalje) u Paićevu načinu mišljenja i pisanja, knjigu *Suvišan čovjek* moglo bi se dakle, sa zadrškom, razdijeliti na sljedeće problematske cjeline: Sklop čovjek – svijet – život („Fantom i matrica“, „Život“, „Nadčovjek“), Pragmatička narav mišljenja („Know-How“), Tijelo i tjelesnost („Post-humano tijelo“), Suvišnost onog antropologiskog („Antropizam“, „Kraj antropologija“), Kibernetizacija ljepote i jezika („Stroj i ljepota“, „Jezik i slika“), Čovjek i priroda („Entropija“, „Pustinja raste“), Destruktivni značaj tehnosfere („Katastrofa i antropocen“), Zemlja kao istinsko ljudsko obitavalište („Zemlja“, „Geo-soteriologija“) i Ono spasonosno („Onkraj kaosa“, „Spasonosno“).

U prvom tematskom bloku „Sklop čovjek – svijet – život“ Paić kroz dijalog s misliocima kao što su primjerice G. Anders, G. Deleuze, J. F. Lyotard, H. Plessner, M. Foucault, I. Kant, M. Heidegger, V. Sutlić i F. Nietzsche razmatra epohalnu preobrazbu metafizičkog, transcendentno-transcendentalnog utemeljenja svijeta u svijet kao pragmatičko-tehničko-medijisku sferu reprodukcije koja se očituje u takoreći platoničkoj shemi „fantom“ (virtualna, medijski posredovana „svjetovnost“ svijeta) – „matrica“ (apstraktna, pragmatičko-funkcionalna struktura svijeta). Čovjek stoga, kako primjećuje Paić, unutar novog „programiranog svijeta“ ne samo da postoji „jedino kao funkcija i aplikacija u sustavu“ (8), nego u bitnom ima značaj „zastarjelosti“. To ujedno ukazuje i na obrat u pristupu pojmu „život“ pa više nije presudno pitanje bitstva života, već njegova puka faktičnost, aposteriornost u smislu bivanja, kao i s time povezano biogenetičko poimanje smisla života koje se odnosi na „tehno-znanstvenu konstrukciju ‘života’ iz laboratorija kao mogućnost nastanka ‘umjetnog života’ (A-life)“ (11). Život (bitak) je, kako Paić lucidno uviđa, postao zapravo informacija, preciznije kazano „auto-pojetički

sustav prijenosa, pohrane i razmjene informacija“ (14) koji počiva na mišljenju kao računanju, planiranju i konstruiranju, to jest na logici tehnosfere. Ako je pak biće čovjek unutar tehno-kibernetičkog svijeta ono „zastarjelo“ i „prevladano“, onda se nadalje može postaviti pitanje koje biće, ustvari, „odgovara“ takvom svjetu. Tako čak niti Nietzscheova misao o „nadčovjeku“ koji je istom „ozbiljenje volje za moć kao vječno ponovno vraćanje“ nije primjerena za nadilaženje metafizike kao „nihilizma planetarne tehnologije“, čije se bitstvo, hajdegerijanski rečeno, može imenovati kao postav (*Gestell*). Naime, „lik nadčovjeka“, prema Paiću, po sve-mu sudeći nije dorastao tehnosferi kao radikalnom ukidanju razlike između prirode i neprirode, to jest onog umjetnog. Drukčije kazano, krajnje je upitno može li „nadčovjek“ odgovoriti suvremenosti tehnico-znanstvenog svijeta u „kojem vladaju auto-poetička načela djelovanja mislećih strojeva koji sjedinjuju načela umjetne inteligencije i umjetne intuicije“ (25).

U tekstu „Know-How“ Paić ukazuje na radikalnost konstelacije suvremenog svijeta koji naime počiva na pre-vlasti pragmatičke naravi mišljenja i „pragmatičkog shvaćanja svijeta“, čime se nadalje implicira to da su, primjerice, filozofijsko i umjetničko znanje „na zalasku svojih mogućnosti“ (27). Polazeći od promišljanja H. Blumenberga, Paić konstatira da je „istina postala tehnička, a čovjek ono što se može nazvati ‘auto-tehničkim’“ (26). Drugim riječima, kako ili *know-how* kao načelo pragmatičkoga mišljenja, koje se očituje prije svega kroz ono tehnico-znanstveno, postalo je „jedini kriterij istinitosti, štoviše ono je „svojevrsna apsolutna istina“ same svjetovnosti svijeta. Isto tako, pojava umjetne inteligencije i umreženosti (*networking*), kao konsekvensija pragmatičkoga mišljenja, prema Paiću ne samo što „ukida ljudsku tjelesnost“, nego i mijenja odnosno kibernetizira samo bitstvo jezika, i to time što jezične iskaze pretvara u informacije kao osebujne apstraktume odvojene od „sintakse i semantike govornog sporazumijevanja“ (30). Drukčije kazano, ukoliko je bitak neprestano bivanje, proces, „dinamička procedura tehnogeneze“, utoliko informacija, sukladno uvidima G. Simondona, nije drugo doli preinačena „aristotelovski shvaćena forma“ pa je stoga svaka informacija u „procesu tehnogeneze objekata poput aparata, dispozitiva, robova i cjelokupne tehničke okoline ono ‘novo’ što zahtijeva vlastitu autonomiju“ (31). Mišljenje pak kao „operacionalni sustav informacija“ ili kao pragmatičko mišljenje koje ukida razliku između čina mišljenja i predmeta mišljenja, nije tek računanje već ujedno i „estetsko konfiguriranje stanja kao događaja“ (32). S druge strane čovjek kao „auto-tehničko“ biće tehnosfere, više nije pozicioniran između Boga i životinje jer je, kako uviđa Paić, postao objekt pragmatičkog mišljenja, što znači da je u konačnici „suvišan“, to jest nepotreban „za odvijanje događaja koji u svojem konstantnom ubrzavanju nadilaze ‘ljudsku mjeru‘“ (33).

Problematiku tijela i tjelesnosti s obzirom na „suvišnost“ čovjeka, Paić nadalje razmatra u tekstu „Post-humano tijelo“, i to polazeći od teze po kojoj tijelo „više ne možemo razumjeti kao nastavak djelovanja duše/duha drugim sredstvima“ (35). Poimanje onog tjelesnog u kontekstu posthumane stvarnosti tehnosfere, prema Paiću, nadilazi klasično „biološko-duhovno“, to jest metafizičko shvaćanje tjelesnosti kao utjelovljenja iz transcendencije. Novo posthumano shvaćanje tjelesnosti ima neljudski značaj, a obuhvaća kako mogućnost „preseljenja“ ljudske duše u „stroj mišljenja“ (kompjutor), tako i svodenje tijela na osebujnu biološku činjenicu. Drugim riječima, takozvano post-humano tijelo odgovara formi „tehničke egzistencije čovjeka kao *homo kyberneticus*“ (38), a pretpostavlja potpuno misaono „rastjeljovljenje“ metafizičkog pojma tijela. Usprkos tome što se bitstvo čovjeka odnosi na slobodu, ono buduće, to jest potrebu za samonadilaženjem pomoću mišljenja, ljudska se svijest kao samosvijest, kako primjećuje Paić, „zaslugom umjetne inteligencije tehnologizira“. Ako se dakle mišljenje kao „najviša“ moć duše reducira na razumsko mišljenje kao računanje, planiranje i konstruiranje, i to unutar tehnosfere, onda je i pitanje besmrtnosti duše ustvari izlisko zato što je besmrtni aspekt duše, primjerice u Platona, upravo ono umsko (nadrazumsko) kao ono što sama sebe pokreće. Besmrtnost nije više stvar transcendentnosti nego „spaja biološke i tehnološke egzistencije“, to jest tehnologije u smislu „kloniranja i biogenetskog stvaranja simulakruma“ (41). Stoga želja za besmrtnošću, prema Paiću, nema ni tehnički ni metafizički smisao, nego proizlazi iz konačnosti kao temeljnog značaja čovjeka (naprimjer Heidegger), odnosno „otvorenosti onog ljudskog spram vlastite težnje za prelaskom u drugu formu egzistencije“ (45).

Pitanje položaja čovjeka u doba tehnosfere Paić razmatra u tekstovima „Antropizam“ i „Kraj antropologija“. Polazeći od pojma humanizma, odnosno čovjekova dostojanstva (naprimjer Pico della Mirandola, M. Ficino) kao „nekoj vrsti egzistencijalnog nabačaja mogućnosti u smislu ljudskog projekta“ (47), Paić konstatira kako već u renesansi možemo prepoznati začetak „post-humanističkih vizija čovjeka“. Drugim riječima, ukoliko je „humaniziranje“ prirode pomoću uma i slobodne volje istodobno i „naturaliziranje“ čovjeka, utoliko ono neprirodno i natprirodno („božansko“ i „neljudsko“) u osnovi ima „karakter tehničke konstrukcije“ (49).

Iz antropizma kao prevladavajućeg svjetonazora u razdoblju *antropocena*, proizlazi naime i ono neljudsko, tuđinsko (*Unheimlich*) kao rezultat „metafizičkog nihilizma ljudske subjektivnosti“ (51). Krajnji je ishod, po Paićevu uvidu, međuodnosa čovjeka i stroja, osim „suvrnosti“ čovjeka, uspostava „trećeg poretka“, odnosno, tehnosfere kao „post-bioškog sustava interakcije strojeva mišljenja i 'čovjeka' kao strukture, aplikacije i funkcije nečega što ga bitno nadilazi“ (52). Preinačavanjem antropologije u „kibernetičku antropologiju“ ujedno se ukida i metafizičko bitstvo čovjeka, kao što preinačavanje bitka i vremena u informaciju i komunikaciju predstavlja dokraja „realizirani nihilizam“. Kibernetika, kako primjećuje Paić, nije drugo doli „realizirana metafizika“, to jest (besmisleni) slijed „događaja bez povijesti“ ili vremenovanje na „tehnički način“ (trajanje [durée] kao „umjetno“, „kinematografsko“ vrijeme – Deleuze). Ako je pak „povijest otvorenost smisla slobode“ (58), a bitstvo čovjeka „ekscentrična sloboda upojedinjenja“ (Heidegger: *tu-bitak*), onda „kibernetička antropologija“ mora uzeti u razmatranje problematiku „kibernetičke transformacije“ ljudske prirode (pitanje takozvane umjetne inteligencije), i to upravo poradi opstanka čovjeka i njegove civilizacije. Pritom se čovjekova sloboda kao usmjerenost „na ono nadolazeće iz budućnosti“ (60) ne smije reducirati i dovoditi u pitanje ničim izvan sebe same, pa čak ni utopijskim vizijama o virtualnoj besmrtnosti koje, takoreći, proizvodi tehnosfera, to jest tehnno-znanost.

Jedan od važnijih aspekata tehnosfere jest kibernetizacija ljepote i jezika. U razlici spram estetskog predmeta kao onog bilo umjetnički, bilo prirodno lijepog „ljepota“ stroja nema metafizički značaj, već se tiče puko estetskih objekata koji se pojavljuju u hiperrealističkoj stvarnosti, „kao konstruirani i estetizirani sklop događaja čiji prostor je virtualna mreža“ (62). Na djelu je prema Paiću ne samo „čista desupstancijalizacija umjetnosti“, nego i svojevršno nestajanje osjetilnosti i osjećaja koje se pak kompenzira osebujnom simulacijom života (Baudrillard) kao „'uranjanjem' u mrežu događaja estetskog užitka“ (63). Nemogućnost obnove umjetnosti kao lijepog privida, po Paićevu uvidu, počiva ponajprije na ukidanju razmaka između estetskog predmeta i recipijenta jer „suvremena tehnološka vizualizacija“ pomoću svojih hiperrealističnih objekata uništava ljudsku osjetilnost pa estetski privid prelazi u digitalni privid, dok „stvar o sebi“ postaje informacija pretvorena u sliku koja u sebi više nema ništa bitstveno osim „beskonačnih mogućnosti simulacije zbiljskog“ (65). Stoga nam se, prema Paiću, približava doba „beskonačne brzine“ kao vrijeme „čiste informacije“, to jest vrijeme apsolutne praznine onkraj svega ljudskoga. Isto tako, kibernetizacija jezika kao, kako je već napomenuto, pretvaranje jezičnih iskaza u informacije (slike), preinačava jezik u pragmatičko oruđe ili „forme života“ (Wittgenstein) tehnosfere, odnosno u „ekspertno znanje“ (Lyotard). S obzirom na to da jezik nije više „kazivanje svijeta“, odnosno horizont koji omogućuje razumijevanje bitka (Heidegger), Paić pesimistično primjećuje da čovjek kao *homo kyberneticus* „u svojoj 'suvrnosti' više ne potrebuje jezik da bi razumio svijet u nastajanju“ (71). No unatoč, vjerojatno, realnim prognozama o sudbini čovjeka valja se ipak zapitati je li jezik isključivo jedna od „duhovnih sposobnosti čovjeka“ ili on prije svega proizlazi iz nadsliskovnog, duhovno-umskog mišljenja kao kazivanja / govora onoga biti.

Odnos čovjeka i prirode (i stroja), to jest sveza entropije i antropologije presudna je za poimanje „uspona kibernetike kao realizirane metafizike“ (73). Premda pojam entropije ima fizikalno porijeklo (drugi zakon termodinamike), on se, kako primjećuje Paić, proširio i na takozvane društveno-humanističke znanosti, primjerice kao statistička i informacijska entropija (Boltzmann/Shannon). Drugim riječima, entropija kao funkcija složenih sustava, odnosno kao stanje kaosa izazvano gubitkom energije u nekom bilo prirodnom, bilo društvenom sustavu, ukazuje zapravo na vjerojatnost „preživljavanja bića“ ili mogućnost „meta-stabilne ravnoteže“ (Simondon). Iz entropije u konačnici „nastaje takvo dvoznačno stanje koje može ili završiti kaosom ili pak novim uspostavljanjem reda u cjelini kozmičko-prirodno-ljudskih odnosa“ (75). Entropija je dakle pojam koji odgovara kako „auto-poetičkoj“ i dinamičkoj naravi tehnosfere, tako i shvaćanju čovjeka kao autopoetičkog bića (sukladno „kibernetičkoj antropologiji“). Dosadašnje poimanje odnosa čovjeka, svijeta i prirode kao metafizičkog totaliteta zamjenjuje, prema Paiću, koncept sklopa kao dinamičke „singularnosti događaja“ koji počiva na „pragmatičkom mišljenju“, pa „suvrnost“ čovjeka nije drugo doli, biti neprilagođen onome što postoji kao cjelina sastavljena od ugradbenih dijelova“ (79). Stoga je takoreći živa slika entropije ili kaosa upravo fenomen pustinje kao surovog mjesta za preživljavanje, to jest kao mjesta „napuštenosti bez kraja“ koje izaziva osjećaj beskonačnosti i beskrajnosti. U srazu s onim beskonačnim i beskrajnim čovjek se nužno upućuje na „ono što ga nadilazi i omogućuje mu smislenu egzistenciju“ zato što bezdan tehničkoga bitka tehnosfere, po Paićevu uvidu, predstavlja završetak čovjeka „kakav bijaše stvoren i otvoren u metafizici Zapada“ (83). Jedino što čovjeku preostaje jest mišljenje onoga „čega nema“, onoga „što nije Ništa“ ali „nije ni bitak“, jer to je ono „što još jedino vrijedi spasiti od nadirućih pustinja koje rastu u neizmjerno“ (83).

U tekstu „Katastrofa i antropocen“ Paić pobliže razmatra destruktivno-katastrofičnu narav sklopa tehnosfere i *antropocena*, odnosno fenomen nihilizma kao „sudbine zapadnjačke metafizike“. Polazeći od Heideggerova tumačenja onoga arhajskog, preciznije pojma *arché* u Anaksimandra, kao svojevrsnoga vida „eshatologije bitka“ koja se proteže sve do Hegelove spekulativne dijalektike duha odnosno metafizike subjektivnosti, Paić konstatira da se ono katastrofično ne može svesti samo na moment uništavanja, kao što je primjerice globalno zagađenje Zemlje, nego sukladno grčkoj riječi καταστροφή ono katastrofično valja shvatiti i kao „neki ključni događaj s teškim posljedicama“ (86). Taj je „krupni događaj“ upravo zbivanje prevrata, obrata metafizike u kibernetiku. Drugim riječima, umjesto konačnosti i svrhovitosti svijeta te klasičnog aristotelovskog četvorstva uzroka u doba vladavine *antropocena* (s čovjekom kao subjektom-supstancijom) nastupa „višesmjernost, uz načelo stvaralačkoga simulakruma“ i „četvorstvo kibernetičke razlike s djelovanjem *informacije, povratne sprege, kontrole i komunikacije*“ (87). Pozivajući se na Heideggerovu kritiku metafizike kao nihilizma, odnosno Heideggerova promišljanja kraja metafizike i njegova određenja „antropocena“ ili suvremenoga globalnog poretka, Paić ono katastrofično prepoznaće u Heideggerovim kategorijama onog dinamičkog (*energeia* kao absolutna moć ozbiljenja kapitala), onog totalnog (uvećanje moći kao „totalno mobiliziranje“ - E. Jünger), onoga „imperijalnog“ (svjetovnost kao imperijalno osvajanje Zemlje), onog racionalnog (mišljenje kao pragmatičko-računajuće mišljenje) i onog „planetarnog“ (globalizam moći). U konačnici, opstanak čovjeka kao roda i vrste unutar totalitarnog sklopa *antropocena* kao globalnog poretka uvjetovan je prijelazom u „tehno-genetski sustav prijenosa i pohrane informacije“ (93), čime se implicira i radikalno pretumačenje samog pojma „čovjeka“.

Naspram katastrofičnog značaja *antropocena*, Paić u tekstovima koji slijede („Zemlja“, „Geo-soteriologija“) nastoji pokazati da se upravo u osebujnome „povratku Zemlji“ skriva ono spasonosno za čovjeka. Ono zemaljsko prema Paiću počiva „ponajprije na iskonskom iskustvu uzemljenja/utemeljenja“ (95), a ne na tehno-kibernetičko-pragmatičkom shvaćanju Zemlje kao „onoga čudovišno neljudskog“ koje valja (nasilno) prisvojiti. No, „povratak Zemlji“ ne uključuje odricanje od svih tehnologisko-znanstvenih postignuća zapadne civilizacije. Potreban je prije svega „obrat u samoj biti paradigmе bezuvjetnog 'iskorištavanja' Zemlje i 'pragmatičkog' mišljenja koje mu stoji u temelju“ (97). Štoviše, Paić konstatira, pozivajući se pritom na E. Severina, kako se zapadnjački metafizički nihilizam ne skriva samo u tehno-pragmatičkom načinu mišljenja već proizlazi iz „odnosa između onog ništa i događaja“, to jest onog ništa i bitka. S obzirom na to da metafizički nihilizam ima značaj „planetarnog iskustva raskorjenjivanja Zemlje“ (101), mogući nadolazak onog spasonosnog potrebno je promišljati, po Paićevu uvidu, ponajprije iz aspekta odnošaja bitka i ništa. Odnos onog ništa i bitka, kako ga inače poima zapadna metafizika, presudno je određen eshatologijom i teleologijom, to jest onim katastrofičnim i spasonosnim pa stoga „događaj spasonosnoga“ treba povezivati ne samo s „egzistencijalnim projektom čovjeka u njegovoj slobodi“ (101) već i s takozvanom geo-soteriologijom. Na pozadini promišljanja koncepta geo-filosofije (Deleuze, Guattari) kao „konceptualne arhitektonike“ koja u konačnici proizvodi *simulakrum*, odnosno estetiziranu posthumanu virtualnu (*network*) nadzbilju tehnosfere kao krajnje očitovanje suvremenog, totalno-mobilizirajućeg kapitalizma, Paić uvodi „koncept“ geo-soteriologije kao ono spasonosno za svijet i čovječanstvo. Geo-soteriologija, pak, nije drugo doli geo-bio-kibernetika kao svojevrsno stanje „prijelaza čovjeka iz biosfere u tehnosferu“, jer spas nije u „obratu onoga što se ne može 'obratiti'“, to jest u mišljenju koje „nužno uspostavlja metafizički nihilizam pomoću očekivanja da će nas spasiti još jedan Bog ili tehnologija“ (108). Drugim riječima, ono spasonosno je događaj obrata unutar tehnosfere kao „nove zemlje“ koji isključuje filozofijski diskurs transcendencije, to jest takoreći puki „povratak Zemlji“ kao povratak iskonu pra-Zemlje.

Ono spasonosno, dakle, ne uključuje „negaciju katastrofičnoga“ već, štoviše, implicira mogućnost djelovanja kao sprečavanja „neželenog ishoda“. Kaos u doba tehnosfere nema više metafizički smisao „stanja bezobličnosti materije“ nego „kaosmosa“, „stvaralačkog kaosa“ koji „u sebi ima mogućnost preobrazbe iz događaja kontingenčije u stanja entropije“ (110). Međutim, autopoietički značaj tehnosfere prema Paiću dovodi, među ostalim, do „masovnoga zagluplјivanja“ pa time postaje upitna i mogućnost događaja obrata u „mišljenju o Zemlji koja spaja ono priskonsko i suvremeno“ (112). Potrebno je naime, po Paićevu uvidu, da se „bit tehno-znanstvenoga osvajanja Zemlje oslobodi od težnje za bezuvjetnom vladavinom u formi kontrole nad nesvodljivim područjem ljudskoga“ (112–113). Drugim riječima, zahtijeva se „postojanost u novom načinu mišljenja“ (118). Pritom ono spasonosno, kao što je primjerice grčko iskustvo iskona, nije više „moć mišljenja u suvremenosti“, nego prije svega polazište za očuvanje „cjeline bitka“.

Stoga je sudbina čovjeka u doba tehnosfere upravo njegova „suvišnost“ u biološkom ustroju egzistencije“ (117), premda je istom jednokratnost ljudskog življenja, kao takoreći *misleće prisustvovanje*, jedino što preostaje kao ono spasonosno za očuvanje baštinika Zemlje od „propasti u bezdanu sveprodirućeg nihilizma“ (119).

Polazeći pak od Paićevih lucidnih uvida u fenomen tehnosfere, valja se ipak zapitati je li možda ono spasonosno za čovjeka (kao „novi način mišljenja“), kako filozofirajući doviđa Branko Despot, upravo osebujna *istinska filozofija*, odnosno istinsko filozofiranje: „Istinska filozofija prebiva u rođevini iskonske slobode, ili slobode Iskona, i stoga filozofiranje ne pretpostavlja niti Boga, niti Svet, niti Čovjeka, niti (ono) biti, nego jestvuje, uz ostalo, kao iskonsko rađanje bitkovana koje bitkuje kao biti Bogom, biti Čovjekom, biti Svetom itd.“ (B. Despot, *Sitnice*, Zagreb, 1991).

Domagoj Vuković

Davor Salopek

13 arhitektonskih razgovora

(Nakladnici: Arhitekti Salopek, Matica hrvatska u Petrinji,
Kuća arhitekture Oris, UPI-2M., Petrinja, 2017.)

U drugoj polovici 20. stoljeća, stručni časopis *Čovjek i prostor* pružio je priliku za javno iznošenje stvaralačkih koncepata, ali i mogućih stvaralačkih dilema i sumnji. Bliski su mi ljudi koji tada govore o arhitekturi. Na Arhitektonском fakultetu u Zagrebu Neven Šegvić bio mi je profesor i mentor na diplomski, Božidar Rašica profesor, Sena Sekulić Gvozdanović profesorica i koautorica projekta obnove sisačkog Starog grada. Arhitekt Branko Hrs naš je Siščanin, a arhitekt Davor Salopek Petrinjac i dugogodišnji susjed. Pokraj prije navedenih govore i Stjepan Planić, Igor Emili, Zdenko Kolacio, Juraj Neidhardt, Radovan Horvat, Boris Bakrač, Damir Perinić, Boris Magaš te Vojteh Delfin.

Hrvatska je imala arhitektonska pregnuća tijekom trinaest stoljeća. Bogatstvo ovog nasleđa je neizmjerno. Sve je to nastajalo usprkos nesretnim povijesnim okolnostima i turbulentnom prostoru dodira zapadne s istočnočakom civilizacijom.

Za knjigu Davora Salopeka *13 arhitektonskih razgovora* posebno su bitne dvije „epohe“.

Prva se odnosi na razdoblje poslije Drugog svjetskog rata do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća. Obnovu ratom razrušenog pratio je ideološki zaokret sa svim svojim posljedicama. Internacionala arhitektura nastupa punim plućima na temeljima moderne arhitektura prije Drugog svjetskog rata. No, istovjetno traje ideološko potiranje naše seoske kulture i ideološka revizija naše građanske kulture. Traje sumrak sela, a njegova duboka tamna noć samo što nije nastupila. Regionalna urbana središta se intenzivno naseljavaju (pune), dok u isto vrijeme ponovno započinju ekonomske migracije u zapadnu Europu i dalje u svijet. Arhitektonski razgovori iz ove knjige vode se od 1978. do 1982. godine. Oni predstavljaju bitnu građu za povijest naše arhitekture, ali i uvid u stanje misli intelektualaca u Hrvatskoj toga vremena. Razvidna je stalna borba nadarenih pojedinaca za humaniji i funkcionalniji sadržaj prostora. Svi intervjuirani arhitekti i ostali svjesni su tadašnjih činjenica u sastavu složene strukture arhitektonskog djelovanja. Njihove misli nadilaze „uravnjilovku“ društvene zajednice. Vojteh Delfin je, naprimjer, bio do kraja jasan, u izricanju „istine“ arhitekture. On je tada iskreno kazao:

„Problemi su zapravo vječni. Društvo rađa pitanje nesuglasja zakona i njegovih provedbi u životu u kojem se stvarno odvija. Recimo, imali smo planove, prostorne planove, ali ostaje činjenica da se ti planovi nisu realizirali...“ pa nastavlja „One najprivlačnije točke su gradovi. Oni neizmjerno rastu, mnogo je krupnih problema, drugi je način življenja, ljudi u nas potpuno slobodno dolaze u gradove.“ Na pitanje treba li ograničiti rast gradova odgovara: „Da. Mislim da se to može, ali ne administrativnim putem. U Sloveniji se nastojalo da se malom privredom (koja bi, naravno, odgovarala tom kraju i prirodnim izvorima, vodeći računa o ekologiji), prema tome odgovarajućim planiranjem, zadrže stanovnici pokrajine kako se ne bi opteretili gradovi. Ne možemo sve prepustiti stihiji.“

Neposredno nakon nastanka ovih intervjuja, u godinama koje su slijedile, nastaju potpuno nove okolnosti. Društvene nestabilnosti istočnije prenose se i u Hrvatsku. Nastupa druga „epoha“. Počinje se provoditi otvorena agresija na Hrvatsku. Arhitektura gubi sigurno tlo pod nogama. Evidentno je fizičko uništavanje agre-

sijom koje u isto vrijeme prati društvena tranzicija. Republika Hrvatska je nadljudskim naporima obranjena. No, selo je u većem dijelu Hrvatske duhovno i fizički oštećeno. Spustio se sumrak na većinu manjih gradova. Poljoprivreda i zanatstvo su, čini se, trajno hendikepirani. Metropola postaje hipertrofirana, prenapučena i napuhana struktura. S druge strane, zemљa je ukupno demografski hendikepirana. Populacijska praznina zjapi s tendencijom da u ambis (provaliju) sunovrati cijelu zajednicu. Nastupaju potpuno novi izazovi arhitekture koji traju do danas. Ti su izazovi u mnogočemu različiti od izazova arhitekture u prethodnoj epohi naše zemlje.

U knjizi je skupljeno danas 13 arhitektonskih razgovora vođenih od 1978. do 1982. godine. Vrijeme objave knjige danas izrazito je bremenito i zahtijeva novo promišljanje arhitekture. Bez pogleda u buduće vrijeme, nema krojenja sudbine nove arhitekture. Takav krojački rad ne smije isključiti povjesne uvide i oglede. 13 arhitektonskih razgovora cementira nekoliko jasnih stavova koji mogu pomoći u današnjoj situaciji. Stoga je knjiga izdana u presudnom trenutku.

Dalekovidne poruke izrečene prije četrdeset godine glavni su razlog njihova uvažavanja. Slijede samo neke od tih poruka izrečene od većine sugovornika:

- **urbanizam i arhitektura su neodvojive discipline** (zajedno ih treba zvati arhitektura)
 - **dobar program je „temelj“ dobre arhitekture**
 - kritički stav prema svakoj pa i vlastitoj arhitekturi je već **viši stupanj odgoja arhitekata**
 - **cijena gradnje nije prepreka dobroj arhitekturi** (to nikada nije ni bila!)
 - **skromnost u izrazu ide u korist ekonomičnosti**
 - **treba ići prema dobroj arhitekturi** smislenim etapama u skladu s mogućnostima društva
 - arhitektura je zanat koji treba učiti, **arhitektura je umijeće**, a može biti i umjetnost (napominjem, ne uvijek!)
 - uz obvezno uvažavanje ambijenta, povijesti graditeljstva i suvremenih tehnika, **potreban je „pogled naprijed“**
 - **arhitekti sebe trebaju gledati** u ulozi savjesti i „vodiča“ društva
 - **arhitektura se ne smije restrikcijama unaprijed ograničavati**
 - **treba stimulirati nastanak dobre arhitekture**
-
- i niz drugih sjajnih anticipacija.

Još jednom zahvala arhitektu Davoru Salopeku što je u jednom svesku zamislio i sakupio vrijedne razgovore. Hvala uskrsnuću promišljanja koja su vrijedna pomoći neimarima koje željno očekujemo.

Nakladnici knjige su tvrtka Arhitekti Salopek, Matica hrvatska u Petrinji, Kuća arhitekture Oris i tvrtka UPI-2M.

Petrinja, petak, 19. siječnja 2018. godine.

Slavko Kopač, *Volovi*, 1967.,
kombinirana tehnika na šperploči, 128x161 cm, ArtRecontre

EX PANNONIA

Vlatko Čakširan

Fragmenti sisačke povijesti I. – Rusko-ukrajinske poveznice

UVOD

Postojanje rusko-ukrajinskih poveznica sa sisačkim prostorom određeno je „zamršenošću geografije“ na početku 20. stoljeća obilježenom kompleksnim političkim odnosima koji su doveli do Prvog svjetskog rata i do nestanka starih i oblikovanja novih država. Temeljem toga oblikuju se i nove geografske karte svijeta s ucrtanim granicama od kojih će neke do danas uzrokovati trajne sukobe, a definirane su političkim odlukama sila pobjednica Prvog svjetskog rata. Kao posljedice takvih granica i sukoba koji su se nastavili i nakon rata došlo je do velikih migracija stanovništva koji nisu bili „usklađeni“ s novom podjelom svijeta te su tražili druge prostore za svoju egzistenciju. Te promijene obilježene Prvim svjetskim ratom i poraćem ukazuju kako korekcije granica i formiranje novih državnih i političkih sustava sa sobom povlače značajne promijene koje imaju utjecaj na obične/male ljudе koji su se našli u situaciji da svoju pripadnost više ne mogu definirati s novim državama i političkim sustavima. U takvom međuodnosu politike i geografije dolazi do pojave rusko-ukrajinskih poveznica na sisačkom prostoru.

Te poveznice stavljene u kontekst rata i međuratnog razdoblja bit će prezentirane kroz ratni put 27. sisačke domobranske pukovnije koja je od 1915. do 1918. godine bila na tzv. Istočnom bojištu sudjelujući u ratnim operacijama protiv Ruskog Carstva na području Galicije i Bukovine koje su tada bile sastavni dio Austro-Ugarske Monarhije, a danas su u sastavu Ukrajine, Poljske i Rumunjske. Drugi segment teksta govorit će o hrvatskim ratnim zarobljenicima u Ruskom Carstvu i o ruskim zarobljenicima koji su za vrijeme rata bili smješteni u grad Sisak, a treći dio teksta o ruskim izbjeglicama/ emigrantima koji su od 1920. godine intenzivirali svoj dolazak u tadašnju Kraljevinu SHS, a i danas se njihovi potomci nalaze u njemu.

Ovdje je potrebno definirati nekoliko odrednica, a tiče se one „ruske“. Kada se u tekstovima piše o ruskim zarobljenicima i ruskim emigrantima onda se podrazumijeva kako su oni bili pripadnici Ruskog Carstva i podanici ruskoga cara. Poznato je kako je Rusko Carstvo bilo konglomerat naroda od Europe do Azije i da je vrlo teško definirati nacionalno pripadnost tih ljudi u skladu s današnjim normama. Ovdje treba napomenuti kako je dio ruskih emigra-

nata bio s područja današnje Ukrajine, a dio njih se i izjašnjavao Ukrajincima. Pripadnost zajedničkoj ruskoj državi je definirao i njihov položaj u državama u kojima su se nalazili nakon bijega iz matične države. Oni su tada imali više elemenata koji su ih povezivali pa je pripadnost krugu ruske emigracije bila normalna. Dapače, na taj su način i lakše regulirali svoja prava. Zbog toga će se u tekstu koristiti termin ruski emigrant osim ako se posebno ne naglasi nacionalna pripadnost pojedinaca.

Uz pojmovne odnose u tekstu treba naglasiti i one ideološke. U vrijeme rata postojala je Austro-Ugarska Monarhija koja je bila u neprijateljskim odnosima sa Ruskim Carstvom, dok je nakon rata nestalo obje države te je na njihovim temeljima nastalo niz drugih poput SSSR-a i Kraljevine SHS. Kraljevina SHS predvođena srpskom dinastijom Karađorđević smatrala je podanike ruskog cara svojim saveznicima. No, na srušenim temeljima Ruskog Carstva počeo se razvijati SSSR kao posljedica Oktobarske revolucije i dolaska na vlast boljševika koji su bili u otvorenom sukobu s ruskom carskom vojskom do njezina poraza tijekom 1920-ih godina. U takvim okolnostima nova vlast u SSSR-u dovele je do egzodusa više stotina tisuća osoba koji su bili protivnici njihove vlasti i koji su pronašli sigurnost u državama poput Njemačke, Francuske, Čehoslovačke ili Kraljevine SHS. Situacija postaje još kompleksnija ako se zna da je dio država koje su se našli u Kraljevini SHS poput Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine bilo do tada u okviru Austro-Ugarske Monarhije te su u vrijeme rata smatrane neprijateljskom i gubitničkom stranom, dok je s druge strane Kraljevina Srbija zajedno s Crnom – Gorom smatrana pobjedičkom stranom u ratu. Takva pozicija utjecat će i na odnose prema ruskim zarobljenicima i emigrantima koji su se nalazili po raznim dijelovima Kraljevine SHS. Tu se još može navesti i nacionalna i vjerska struktura pojedinih krajeva Kraljevine SHS koja će također imati bitnu ulogu u odnosu prema njima.

Grad Sisak je Prvi svjetski rat dočekao kao multi-kulturno središte Austro-Ugarske Monarhije koji je kroz 19. stoljeća stekao određenu gospodarski važnost ključnu za naseljavanje stanovništva iz raznih dijelova te države. Tijekom rata grad nije doživio razaranja niti u njemu dolazilo do pogoršanja međunarodnih odnosa, ali će kraj rata donijeti značajne promijene u odnosu prema dijelu estranog stanovništva pogotovo prema Mađarima, Nijemcima, Austrijancima i Talijanicima, te onima koji su se u javnom životu koristili mađarskim i njemačkim jezikom. Tada

se javljuju i jači antagonizmi u kontekstu političkih stranaka koje su imale jasne nacionalne predznačke. Oni će postajati sve jači do početka Drugog svjetskog rata. Sve navedeno utjecat će na položaj osoba s područja Ruskoga Carstva u gradu Sisku između dva svjetska rata.

1. RATNI PUT 27. SISAČKE DOMOBRANSKE PUKOVNIJE U GALICIJI I BUKOVINI 1915.-1918.

Tijekom Prvog svjetskog rata glavna bojišta su bila Zapadno, Istočno, Balkansko i Talijansko. Među tim bojištima Istočno je bilo područje djelovanja vojnih postrojbi iz Hrvatske koje su bile u sastavu austro-ugarskih snaga. To izuzetno dinamično ratište na kojem su djelovale vojske Njemačkog Carstva i Austro – Ugarskog Carstva s jedne strane i Ruskog Carstva s druge strane bilo je poznato po velikim žrtvama, ali i velikom broju zarobljenih vojnika s jedne i druge strane. Ruska vojska je na tom bojištu pokušavala preko Karpati doprijeti do Mađarske i na taj način dovesti ratna djelovanja pred Budimpeštu i Beč što je trebalo dovesti do predaje austro-ugarske vojske. Kako bi zaustavili daljnje napredovanje ruskih snaga prema Mađarskoj i Austriji i spriječili ponovno zauzimanje Bukovine, početkom siječnja 1915. godine Vrhovni stožer u Beču uz suglasnost nadvojvode Eugena, zapovjednika austro-ugarskih balkanskih snaga sa sjedištem u Petrovaradinu odredili su da se sa srpskog ratišta povuče XIII. korpus u kojem se nalazila 42. divizija u čijem je sastavu bila i 27. sisačka domobremska pukovnija i prebaciti što prije na karpatsko ratište.¹⁴³ Prijevoz vojnika vlakom započeo je od 22. siječnja 1915. godine, a već u veljači ulaze u borbe na sjeveru preko bukovinskih i istočno – galicijskih Karpati.¹⁴⁴ Od 1. veljače počele su glavnine 42. domobremske divizije s dijelovima 52. divizije prodirati preko klanca Tartarova na dolinu rijeke Prut.¹⁴⁵ Sredinom veljače 1915. godine, 42. divizija imala je jak sukob s Rusima kod sela Horod južno od gradića Kosov iznad rječice Ribnice gdje je bilo dosta teško ranjenih vojnika.¹⁴⁶ Teške borbe vođene su u dolini Bistrice Nadvirjanske za gradić Zielonu, te u dolini Bistrice Solotvinske i na Lomnici. Divizija, 11. veljače 1915. godine, dolazi do područja južno od Deljatina, a 12. veljače cijeli XIII. korpus poduzima sinkronizirani napad koji je 14. veljače

¹⁴³ Boris Grlić, „Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu“, Rječi 1-3, Sisak 2013., str. 9. (str. 4 – 26)

¹⁴⁴ Dr. Slavko Pavičić, Hrvatska ratna i vojna poviest, Zagreb 1943., str. 351.

¹⁴⁵ Isto, str. 411.

¹⁴⁶ B. Grlić, str. 10.

uspješno potisnuo Ruse. Od 14. veljače domobrani su napredovali prema gradiću Nadvirna.¹⁴⁷ Krajem veljače 1915. godine domobranske postrojbe kod Haliča prelaze rijeku Dnjestar i potiskuju Ruse.¹⁴⁸ Bitke u dolini rijeke Pruta, Čeremoša, Bistrice Nadvirjanske, Bistrice Solotvinske, Limnice i Strimbe – kod Krasne i Doline, kod Kaluša i Solotvina bile su do tada vrhunac borbi hrvatskih domobrana na sjevernim obroncima Karpat. No ofenziva koju je predvodio Pflanzer – Baltin bila je zaustavljena, a postrojbe su vraćene unatrag prema karpatskim obroncima na prostor oko Solotvina, Bytčkova, Pasične, prema uzvišenjima Karpatu.¹⁴⁹ Dana 28. i 29. veljače Rusi zauzimaju Přemisl, a krajem ožujka i početkom travnja iste godine okreću svoje napade prema Karpatima. Sukobi su se tu stišali tijekom travnja bez velikim pomaka s jedne i druge strane.¹⁵⁰ Od lipnja započinje nova ofenziva austro – ugarske vojske. Od 17. lipnja započinju pripreme za prelazak Dnjestra s ciljem dolaska na najistočnije granice Austro – Ugarske u Galiciji. U borbama koje su se vodile oko Koscielnika, Horodoka, Kulakovaca, a najviše za uzvišenje kod Duinova sudjelovale su i satnije 27. domobranske pukovnije. U tim borbama doći će do protjerivanja Rusa iz Bukovine, u ljetu 1915. godine, a zapovjedništvo 42. divizije bilo je stacionirano u Černjavki.¹⁵¹ Tu će 27. sisačka pukovnija biti smještena sve do početka novih operacija na prijelazu iz 1915. u 1916. godinu kada je ruski general Brusilov proveo novu ofanzivu na istočnom bojištu s ciljem probroja austro-ugarskih obrambenih linija između Dnjestra i Pruta, kako bi uz Karpate došao do središta Galicije. Tada su postrojbe 42. divizije imale znatne žrtve. Napadi su trajali na prostoru od Raranče do Toporouca, a upravo su kod sela u blizini Černovica, gdje su se krajem 1915. godine vodile snažne bitke, bili smješteni vojnici 27. domobranske pukovnije.¹⁵² Ruska vojska je poduzimala snažne vojne akcije prevođene topništvom i pješaštvom koje pokušavalo probiti obrambene linije austro – ugarske vojske. Sve postrojbe 42. divizije bile su na udaru, a nakon topničkog djelovanja ruske vojske, položaji 27. pukovnije su „mjestimično nestali“.¹⁵³ U konačnici je ruska zimska ofenziva završila neuspjehom, uz znatne žrtve s jedne i druge strane. Ponovna velika

ofenziva koju je proveo Brusilov provedena je u ljetu 1916. godine napadom ruske vojske na obrambene položaje austro-ugarske vojske. Pukovnije 42. divizije bile su smještene u jugozapadnoj Bukovini uz naselja oko Bijelog i Crnog Potoka: Pohorolivka, Okno, Samušin, Mikea, Onut.¹⁵⁴ Dana 10. lipnja 1916. godine započeo je teški napad Rusa na 84. domobransku brigadu koja se sastojala od 27. i 28. pukovnije. Rusi kod Crnog potoka probijaju obranu potiskujući 28. pukovniju sjeveroistočno od Okne, što je prisililo i postrojbe 27. pukovnije na povlačenje uz stalne gubitke.¹⁵⁵ Nakon toga slijede 27. pukovniju sa slabim snagama dok je glavnina napada bila usmjerenata na lijevo krilo austro-ugarske vojske što je dovelo do zarobljavanja znatnog dijela postrojbi austro-ugarske vojske koje su se tu borile.¹⁵⁶

Radi sve silovitijeg pritiska ruske vojske na cijeloj bojišnici u Bukovini i oko Dnjestra u istočnoj Galiciji, naređeno je povlačenje austro-ugarske vojske. Ostaci 42. divizije povlačili su se kod Valajve gdje su bili okupljeni ostaci te postrojbe. Tijekom 11. lipnja vojska je prešla rijeku Prut, a tijekom srpnja postrojbe su nastavile povlačenje. 42. divizija vodila je žestoke borbe za kontrolu sela Molodyliv.¹⁵⁷ Na kraju se postrojbe povlače ka prostoru oko rijeke Bistrice Solotvinske gdje su se nalazili i tijekom 1915. godine. Tu će provesti razdoblje do srpnja 1917. godine kada kreće snažna austro-ugarska protuofenziva.¹⁵⁸ Napredujući kroz istočnu Galiciju od grada Kolomyj na rijeci Prut prema Horodenki uz desnu obalu Dnjestra, pukovi 42. divizije vodile su svoje zadnje bitke s Rusima Sl od Černivaca kod grada Snjatyna na rijeci Prut, 28. i 29. srpnja 1917. godine. U tim borbama su se posebno istakli domobrani 25. zagrebačke pukovnije predvodeni pukovnikom Delićem i 27. sisačke pukovnije predvođene podpukovnikom Czattom „dobro poznatog, sjajnog višeg stožernog časnika“. Dana 2. kolovoza 1917. godine domobrani ulaze u Černovice, glavni grad Bukovine, a 4. kolovoza na svoje stare položaje kod Raranče zauzima 27. pukovnija. Do 6. kolovoza 1917. godine, na bukovinskoj granici zavladalo je zatisje. Hrvatske postrojbe na istočnom bojištu ostaju do početka 1918. godine kada su prebačene na jugozapadno bojište.¹⁵⁹ To je označilo kraj dje-

¹⁴⁷ B. Griljk, 2013., str. 10.

¹⁴⁸ B. Griljk, 2013., str. 11.

¹⁴⁹ B. Griljk, 2013., str. 11.

¹⁵⁰ B. Griljk, 2013., str. 13.

¹⁵¹ B. Griljk, 2013., str. 14-15.

¹⁵² Slavko Pavičić, Hrvatska ratna i vojna poviest, Zagreb 1943., str. 508.

¹⁵³ S. Pavičić, 1943., str. 530-531.

¹⁵⁴ B. Griljk, 2013., str. 547.

¹⁵⁵ S. Pavičić, 1943., str. 557.

¹⁵⁶ S. Pavičić, 1943., 559.

¹⁵⁷ B. Griljk, 2013., str. 19.

¹⁵⁸ B. Griljk, 2013., str. 20.

¹⁵⁹ B. Griljk, 2013. str. 22.

lovanja 27. sisačke pukovnije na području Galicije i Bukovine koja je uz teške gubitke ovdje boravila tri i pol godine. Osim velike smrtnosti i ranjavanja veliki broj vojnika bio je zarobljen te je svoj ratni put završilo u ruskim logorima.

2. SUDBINA RATNIH ZAROBLJENIKA

A. DOMOBRANI U RUSKOM ZAROBLJENIŠTVU

Tijekom ratnih operacija na Istočnom bojištu došlo je do zarobljavanja velikog broja vojnika s obje strane. Među njima bili su i vojnici iz hrvatskih domobranskih pukovnija. Najveći broj zarobljenih vojnika bio je za vrijeme ljetne Brusilovljeve ofenzive, 1916. godine. Zarobljeno je gotovo 400.000 austro-ugarskih vojnika, a još 600.000 izbačeno je iz stroja. Dio se nakon njezina izbjivanja vratio u svoje domove, a drugi dio se priključio Oktobarskoj revoluciji i ostao u SSSR-u. Bogdan Peškir, poljodjelac iz Blinjskog Kuta, u veljači 1915. godine sa sisačkom je postrojbom poslan u Galiciju, gdje se već u prvim sukobima s Rusima predao te je dospio u zarobljeništvo na željezničkoj postaji u Taškentu. Po izbjivanju Februarske i Oktobarske revolucije priključio se boljevcima te sudjelovao u nizu ratnih operacija poput oslobađanja Buhare i Samarkanda. Godine 1920. bio je ranjen te se u listopadu vraća u Blinjski Kut, gdje je otad propagirao komunističku ideologiju. Stjepan Šipoš je pak 1914. bio unovačen u 96. domobransku pukovniju te poslan u Galiciju. Već u prvim borbama predao se Rusima te je kao zarobljenik odveden u Ukrajinu, u Herson. Ion se kao i Peškir pridružio revolucionarnim gibanjima u Rusiji tijekom Februarske i Oktobarske revolucije. Potkraj 1918. vraća se kući te zapošljava na željeznici, gdje je bio izložen progona vlasti zbog komunističke agitacije. Stoga 1920. odlazi u Ameriku, gdje postaje članom Američke komunističke partije te je zbog te djelatnosti bio deportiran natrag u Kraljevinu SHS. Stjepan Šabić bio je domobranski poručnik 27. pukovnije, koji se predao Rusima na istočnom bojištu. Iz zarobljeničkoga logora prešao je u 1. srpsku dobrovoljačku diviziju u Odesi, a 1917. stupa u Petrogradu u Crvenu gardu. Borislav Kiš-Šaulovečki, časnik austrougarske vojske pri 27. domobranskoj pukovniji, sudjelovao je u ratnim operacijama u Srbiji i Galiciji. Bio je zarobljen tijekom Brusilovljeve ofenzive 1916., u Bukovini na Dnjestru. Otpremljen je u logor Darnice kraj Kijeva, a zatim u logor u građiću Tjetušju na Volgi, gdje je pristupio jugoslaven-

skim dobrovoljcima. Sjećanja je objavio u dvjema knjigama, *Pričečima*, iz 1924., i u biografskom eseju *Veliki dani*, objavljenu 1935. Sličan logorski put prošao je hrvatski publicist Josip Horvat. On je ostavio pisani trag o logorima Darnice i Tetjuši u knjizi *Živjeti u Hrvatskoj. Zapisi iz nepovrata 1900. – 1941.* U logoru Darnice nalazilo se oko 40.000 ljudi smještenih u barakama, a situacija je bila kaotična: „Ruska administracija, kao svaka birokracija, nije se mogla natjecati u domišljatom improviziranju, pa je mehanizam Darnica potpuno zatajio. Svaki se pedalj zemlje pretvorio u ležaj. Nemoguće je postao i najpo-vršniji pregled. Prehrana je prestala postojati i stale su se javljati epidemije. Stari ‘Avstrijci’ psuju rusku nesposobnost. Propao je svaki nadzor. (...) Logor se svakog sata pretvara sve više u ogromno klupko ljudi. Od zarobljenika se više ne vide barake, drveće, grmlje, ni trava. Svuda gmižu ljudski crvi. Nitko ne zna gdje je noćio, ni gdje će noćiti. Svakog je sata očevidnija slika jada. Nitko se ne nalazi i od osjećaja nemoći širi se panica strava. Tako mora biti ljudima kad se utapaju. Ima ljudi koji skapavaju od gladi i di-zenterije. Barake su uzgojiliše uši i stjenica. Počeo je harati tifus.“ Horvat je zabilježio sliku izuzetno loše organizacije prihvata zarobljenika i skrbi o njima. Kaotična situacija dovodila je do samoorganizacije zarobljenika, koji su se međusobno povezivali po raznim osnovama kako bi zajednički prebrodili očajno stanje: „Što ima jedan, dijeli s drugim, što jedan zna, zna cijela grupa.“ O teškom položaju zarobljenika govorio je i Ivo Brodarac-Krčmar iz Odre kraj Siska, koji se nalazio u Taškentu. U logorima je gledao kako dnevno umire velik broj zarobljenika, a situacija se po njemu pogoršala nakon izbjivanja Oktobarske revolucije. Iz Taškenta je preko Indije i Kine stigao kući tek 1920. Zahvaljujući Brodarcu ostao nam je očuvan njegov dnevnik kojega je vodio od početka rata do povratka kući iz zarobljeništva, a objavio ga je Državni arhiv u Sisku pod nazivom *Ivan Brodarec – Krčmar: Memoari 1914.-1921.*, 2018. godine.

B. RUSKI ZAROBLJENICI U SISKU

Prve vijesti o boravku ruskih zarobljenika u gradu Sisku dobivamo iz novina *Sisački glas* od 28. svibnja 1916. godine. Gradsko poglavarstvo je na svojoj sjednici iznijelo podatke o finansijskom trošku uzdržavanja tih zarobljenika, od 5. prosinca 1915. godine do kraja travnja 1916. godine. Prema tom podatku čini se kako su prvi zarobljenici stigli na sisačko područje krajem 1915. godine. Nakon njihova dolaska dio je bio namješten u gradskoj upravi, te

je za njihovo uzdržavanje grad potrošio 8.028 K.¹⁶⁰ Ujedno je gradska uprava iznajmljivala zarobljenike svim vlasnicima zemlje za obrađivanje kako bi im ovi pomagali prilikom radova na njihovim imanjima.¹⁶¹ Oni su predstavljali gotovo besplatnu radnu snagu jer im je trebalo platiti samo hranu, dok druge naknade nisu primali.¹⁶² Ujedno ih je gradska vlast koristila za čišćenje i polijevanje gradskih ulica.¹⁶³ Dio njih radio je i u carskom i kraljevskom opskrbnom skladištu u prigradskom naselju Caprag.¹⁶⁴ O tim pojedincima znamo vrlo malo, a od njih se izdvaja tek zarobljenik po imenu David Mizrachi. Nažalost, podaci koje dobivamo o njemu nalaze se u osmrtnici u novinama *Sisački glas*¹⁶⁵, te budući je bio Židov, u popisu mrtvih sisačke židovske općine¹⁶⁶. Mizrachi je, prema tim podacima, umro u 29. godini u carskoj i kraljevskoj pričuvnoj bolnici od upale pluća, 19. rujna 1918. godine. Bio je podrijetlom iz mjesta Karazubajar Fidijski.¹⁶⁷ Njegovi prijatelji zarobljenici koji su zajedno radili u već navedenom skladištu u Capragu, u novinama su se zahvalili sisačkom postajnom zapovjedništvu što je omogućilo da prilikom pogreba svira limena glazba.¹⁶⁸

Iako ova gesta lokalnog stanovništva pokazuje pozitivan stav prema ruskim zarobljenicima njihov položaj nije bio tako povoljan. Veliki broj zarobljenika radio je teške fizičke poslove u gradu i njegovoj okolini. Zbog toga su sve do kraja rata bili učestali bjegovi iz mjesta prebivališta i rada. Od 1916. godine zabilježen je niz tjeralica za odbjeglim zarobljenicima. U listopadu 1916. godine bila je izdana tjeralica za četvoricom osoba – Aleksandrom Istrom, Timofejem Jakovenkom, Stjepanom Frolovim i Dimiterom Malichom, koji su bili namješteni u Tvrnici tanina u Sisku.¹⁶⁹ Nakon nekoliko dana, iz iste tvornice, pobjegli su Semen Koval i Semen Borisevsky¹⁷⁰, koji su nedugo nakon bijega uhvaćeni,

te sprovedeni od strane policijskih vlasti.¹⁷¹ U slučaju da tijekom bijega pojedinci nisu počinili nikakvo kazneno djelo, dobili bi oprost, te su vraćani na isto radno mjesto. Tako se događalo da su pojedinci po više puta bježali iz istih mjesta. I drugdje je situacija bila slična. Kraljevska kotarska oblast u Sisku izvjestila je, 4. veljače 1917., da je iz nastambi u šumi „Kljuka“ kod sela Letovanić, nedaleko Siska, pobegao ruski ratni zarobljenik Mojše Ofem Kajma.¹⁷² Bjegovi su bili zabilježeni u Selišću u općini Sunja, u mjestu Sunja, zatim u Petrinji, Topolovcu, općini Palanjek, u Gušću, Crncu, Budaševu, Zrinu, Lekeniku, Gorama kod Petrinje, Majuru kod Kostajnice, Selima kod Siska itd. Dva najveća zabilježena bijega dogodila su se u Sisku, 1918. godine. Početkom te godine iz vojnog skladišta pobjeglo je 12 zarobljenika,¹⁷³ dok je u travnju iste godine iz nastambi Aladar dvor vlastelinstva dr. Aningera u Galdovu pobjeglo devet zarobljenika.¹⁷⁴

Dok su u početku bili bilježeni pojedinačni bjegovi ili oni u manjim grupama, pred kraj rata oni postaju masovniji. Razlozi tome mogu se potražiti u vijestima iz domovine u kojoj je, 1917. godine, došlo do znatnih političkih promjena koje su bile izazvane Oktobarskom revolucijom, a još je jače odjeknulo potpisivanje mirovnog sporazuma u Brest – Litovsku, 3. ožujka 1918. godine između ruske boljševičke vlade i Njemačke i Austro – Ugarske Monarhije. Tim sporazumom Rusija se povukla iz Prvog svjetskog rata. Iako se očekivalo kako će, nakon toga, krenuti povratak ratnih zarobljenika svojim domovima do toga nije došlo sve do kraja Prvog svjetskog rata, 11. studenog 1918. godine. Razumljivo je kako je nestapljenje zbog odlaganja povratka bilo sve izraženije, što je kulminiralo znatnjim bjegovima zarobljenika.

Godina 1918. za zarobljenike je označavala veliku prekretnicu. Oktobarskom revolucijom, 1917. godine, došlo je do raspada onakve države iz koje su otišli, a građanski rat koji je tada započeo predstavljao je nastavak ratnih sukoba koji su započeli Prvim svjetskim ratom. Građanskim ratom zemlja je doveđena u katastrofalu situaciju. Glad i bolesti su harale, mase ljudi potaknute su na bježanje, a sukobima se nije vidio kraj. U takvoj situaciji dio zarobljenika odlučio se na ostanak u Kraljevini SHS koja je formirana 1. prosinca 1918. godine. Veći dio ipak se odlučio vratiti u domovinu tijekom 1919. i 1920. godine.

¹⁶⁰ SG, 285. 1916., br. 22, str. 2 – «Sjednica gradskog zastupstva»

U fiskalnoj godini 1916./1917., Austro-Ugarska je imala 1,800.000 zarobljenika, te je za njihovo uzdržavanje morala dati oko 2,5% svojih ratnih troškova.

¹⁶¹ SG, 8.6. 1916., br. 25, str. 2 – «Tko treba radnike» - «Svi poljski gospodari koji trebaju radnike za radove na polju trebaju se obrati gradskom zastupstvu koje ima na raspolaganju skupinu vojnika»

¹⁶² SG, 23.7. 1916., br. 30, str. 1 – «Sjednica gradskog zastupstva»

¹⁶³ Isto

¹⁶⁴ SG, 29.9. 1918., br. 39, str. 3 – «Javna zahvala»

¹⁶⁵ Isto

¹⁶⁶ Taj popis čuva se u Državnom arhivu u Sisku zajedno s popisom vjenčanih sisačke židovske općine.

¹⁶⁷ DASK, Popis umrlih sisačke židovske općine.

¹⁶⁸ SG, 29.9. 1918., br. 39, str. 3.

¹⁶⁹ HDA, UOZV, IV – B res, 8251 res/1916, Steckbrief über nachgenannte entwickene Kriegsgefangene, 14. listopad 1916.

¹⁷⁰ HDA, UOZV IV-B res, 8517/1916, Steckbrief, 22. 10. 1916.

¹⁷¹ HDA, UOZV IV-B res, 9249 res/1916, Verzeichnis über die entwickene Kriegsgefangenen welche engriffen würden, 14. 11. 1916.

¹⁷² HDA, UOZV IV-B res, 1030/1917, Kraljevska kotarska oblast u Sisku, 10. 2. 1917.

¹⁷³ HDA, UOZV IV-B res, 189 res/1918, Steckbrief, 12. 1. 1918.

¹⁷⁴ HDA, UOZV IV-B res, 1834 res/ 1918., Kraljevska kotarska oblast u Sisku, 8. 4. 1918.

Iako se ne zna točan broj zarobljenika u Sisku, niz podataka ukazuje na to kako su se zarobljenici nalazili na sisačkom području u kontinuitetu od svog dolaska, vjerojatno 1915. godine, preko turbulentnog razdoblja 1918. godine, u vrijeme dolaska prvih izbjeglica 1920. godine, pa sve do 1939. godine kada je izrađen popis svih ruskih izbjeglica. Oni su činili znatnu i postojanu skupinu u krugu ruske emigracije u Sisku i njegovoj okolini između dva svjetska rata.

3. DOLAZAK RUSKIH EMIGRANATA

Nakon Oktobarske revolucije, 1917. godine, u vojnim sukobima između Crvene armije koju su predvodili boljševici i Bijele garde koju su predvodili ruski carski generali došlo je do zbjega više stotina tisuća osoba po cijelom svijetu. Pogotovo se to dogodilo nakon poraza bjelogardejaca tijekom 1920. godine. Najveći broj izbjeglica došao je u Kraljevinu SHS nakon tzv. „Krimsko evakuaciju“ – oko 20.000 osoba. Njihove prihvatne luke nalazile su se u Bakru, Dubrovniku i Boki Kotorskoj, gdje su se nalazili predstavnici Ruskog Crvenog križa, te predstavnici civilnih i vojnih vlasti koji su sastavili rasporeda za njihovo slanje u pojedina mjesta u državi, dok su željeznice pripremile određen broj vagona i vlakova kako bi se taj plan i ostvario.¹⁷⁵ Većina emigranata koja je stigla u Bakar, bila je razmještena po Hrvatskoj, dok su oni iz Dubrovnika bili, preko Bosne, upućeni u Vojvodinu.¹⁷⁶

Prvi brod koji je stigao u Bakar bio je „Vladimir“, 12. prosinca 1920. godine, i na njemu je doputavao veliki broj vojnika, civila, žena i djece – ukupno 3.000 osoba.¹⁷⁷ Nakon iskrcavanja bili su organizirane u veće grupe radi daljnog transporta. Tako je u Crikvenicu bila poslana grupa od 200 osoba, u Novu Gradišku 250, u Jastrebarsko 30, Bjelovar 100, Veliku Goricu 40, Osijek i Đakovo 400, Varaždin 150, Suhopolje 103, Karlovac oko 50, Ogulin oko 100 itd.

Među tim grupama bila je formirana jedna za Sisak i jedna za Topusko s velikim brojem emigranata. U Sisak je bilo poslano 200, a u Topusko 100 osoba. Te dvije grupe, u usporedbi s drugima, imale su znatan broj emigranata.¹⁷⁸ Iz tih sredina emigranti su bili raspoređivani ravnomjerno po okolnim mjestima.

Osim što su emigrante pri dolasku dočekivali ruski predstavnici kako bi olakšali njihov transport u

druge sredine, tu su se nalazili i predstavnici policijskih vlasti. To je značilo da je emigrantska skupina gotovo od samog početka dolaska u zemlju bila kontrolirana. Pazilo se na njihovo kretanje po državi, a svim vojnicima i časnicima oduzeto je naoružanje.¹⁷⁹ To se najviše događalo zbog straha od ulaska boljševičkih špijuna u zemlju, budući da je u to vrijeme antiboljševička hysterija bila na vrhuncu. Pogotovo je pažnja bila usmjerena na Židove koji su smatrani boljševicima.¹⁸⁰

Vlasti Kraljevine SHS relativno su brzo prihvatile dolazak emigranata, što je bilo uvjetovano nizom razloga. Prije svega bila je to jasna vanjskopolitička orijentacija države prema ruskom pitanju. Ona se prezentirala kroz pojam „vraćanja duga Rusiji“ koji iza sebe imao dugogodišnju tradiciju uzajamne pomoći između Srbije i Rusije. Taj je pojam skrivaо humanitarne, ali ponajviše političke razloge. Ideja o vraćanju duga javila se zbog držanja Rusije početkom Prvog svjetskog rata kada je ona u tom sukobu stala na stranu Srbije.¹⁸¹ Za primanje emigranata veliku ulogu imao je i pritisak stranih sila, ponajviše Velike Britanije i Francuske, koje su nastojale pomoći svojim saveznicima u borbi protiv boljševika.¹⁸²

Ruske izbjeglice su nakon dolaska u Kraljevinu SHS bile raspoređene diljem države po gradovima, manjim mjestima i selima. Na tim područjima počeli su formirati svoje zajednice koje su se nazivale kolonije. Njihov glavni cilj bio je da sve izbjeglice obuhvate jedinstvenom organizacijom koja će voditi evidenciju o izbjeglicama i održavati vezu s vlastima. Organiziranje u kolonijama imalo je još jednu funkciju – olakšavanje kontrole policijskim vlastima nad njihovim kretanjem i djelatnošću. Predsjednik ili tajnik svake kolonije bio je u neposrednoj vezi s lokalnim vlastima i na taj način omogućavao kvalitetnu suradnju između njih. Vlasti su nastojale ostvariti takav način kontrole nad kolonijama i zbog borbe protiv komunizma, jer se prepostavljalo da se među Rusima nalaze komunistički špijuni i agitatori.¹⁸³

¹⁷⁵ Beloemigracija u Jugoslaviji, 1919. – 1941., I, Beograd 2006., str. 70.

¹⁷⁶ Isto, str. 72.

¹⁷⁷ Isto, str. 73.

¹⁷⁸ Isto, str. 74.

¹⁷⁹ HDA, GX, br. 3729, 1921., Kasnije je vidjenjem Rusima u državi dopušteno držanje lovackog naoružanja, ali uz posebne dozvole.

¹⁸⁰ HDA, GX, br. 6679, 1921.

¹⁸¹ Miroslav Jovanović, Doseđenje ruskih izbjeglica u Kraljevinu SHS, Beograd, 1996., str. 59.- 60

¹⁸² Isto, str. 59.

¹⁸³ Vuk Vinaver, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919.-1929., Historija XX. Veka 19. Beograd, 1963., str. 111-113.

¹⁸⁴ Tatjana Puškadija – Ribkin, Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba, Zagreb, 2006., str. 57.

Hrvatsko – Slavonsko – Dalmatinska Zemaljska vlada, 1921. godine, izdala je upute lokalnim vlastima da u svakom mjestu gdje žive izbjeglice „viđeniji između njih“ preuzmu brigu i nadzor nad svojim sunarodnjacima. Time je bio učvršćen položaj odbora kolonije, odnosno njezinog predsjednika i tajnika. Sav posao oko kontrole dokumenata prilikom davanja podataka, kao i mišljenja i izdavanja dozvola za boravak i rad, obavljali su predsjednici ili tajnici. Zbog toga su odbori kolonija imali važnu ulogu u životu ruskih emigranata od vremena njihova dolaska.¹⁸⁴ Intenzivna djelatnost kolonija trajala je sve do 1930. godine kada je donesena nova „Uredba o kolonijama ruskih emigranata“, a Ministarstvo unutarnjih poslova potvrdilo je Statut o njihovom izbornom rukovodstvu i načinu ostvarenja zadataka njihovih upravnih tijela. Ta je uredba donijela sa sobom jednu važnu novost, a odnosila se na odredbu po kojoj više nije postojalo prinudno članstvo u njima.¹⁸⁵

Prvi podatak koji možemo staviti u kontekst ruskih izbjeglica nalazimo u novinama *Sisački glas* br. 23 od 6. lipnja 1920. godine.¹⁸⁶ Naime, tada se pojavljuje tekst koji najavljuje otvaranje nove tvornice koja bi se bavila obradom kože, na području Novog Siska. Skupina građana koji su se potpisali kao «lubitelji prirode» napisali su ovaj tekst kako bi protestirali protiv osnivanja tvornice na mjestu koji vodi uz rijeku Kupu prema jedina dva sisačka izletišta – Vinogradskoj ulici i brežuljku na kojem se nalazi crkva sv. Marije.¹⁸⁷ Lokacija tvornice trebala je biti u zgradama trgovca Mavre Fischera, u kojoj je prema navodu iz novina godine prije bila Vojna akademija, «a sad u zadnje vrijeme su bili tamo nastanjeni Rusi». Tu se još nije radilo o skupini ljudi koji su došli nešto kasnije i formirali rusku koloniju, već o učenicima i nastavnicima Kijevskog kadetskog korpusa koji je bio evakuiran iz Rusije početkom 1920. godine. U Sisku su bili smješteni vrlo kratko vrijeme. Odluka o njihovom slanju u Sisak donesena je 16. ožujka, te su vrlo brzo nakon toga došli u grad, a napustili su ga 4. lipnja, te otišli u Sarajevo, gdje su spojeni s Odeskim i Polockim kadetskim korpusima u Ruski kadetski korpus.¹⁸⁸ O njihovom boravku u gradu ima vrlo

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto, str. 119 - 125.

¹⁸⁶ SG br.23, 6.6.1920, »Tvornica kože u Sisku«

¹⁸⁷ Vinogradska ulica nekada je bila poznata po uzgoju vinove loze, no danas je od toga ostalo samo ime. Danas su tu obiteljske kuće te park šuma »Viktorovac«. Crkva sv. Marije i danas postoji, a na djevu tog brežuljka nalazi se sisačko gradište.

¹⁸⁸ Ruski kadetski korpus 1920. – 1925. (ruska cirilica), Sarajevo 1925, str. 33-34.

M. Jovanović, Doseđivanje ruskih izbjeglica u Kraljevinu SHS 1919. – 1924., Beograd 1996., str. 113 – 114.

malo podataka stoga je rekonstrukciju njihova boravka otežana i podliježe nizu pretpostavki. Možemo samo ustvrditi kako je njihov boravak bio uvod u dolazak velike skupine izbjeglica na kraju 1920. godine koje su se organizirale i formirale svoje kolonije.

Prvi podatak koji možemo staviti u kontekst ruske kolonije u gradu Sisku nalazimo u novinama *Sisački glas* od 24. prosinca 1920. godine, gdje se nalazio članak koji govori o sjednici gradskog poglavarstva na kojoj, se među ostalim temama, raspravljalo o stanarskom pitanju.¹⁸⁹ Naime, tada je u gradu veliki problem bilo pitanje stambenog prostora. Grad se postepeno širio, u njega je dolazio sve veći broj ljudi u potrazi za poslom. Stoga se taj problem najviše ticao novoprdošlog radništva koje je boravilo u gradu. Na toj sjednici glavnu su riječ vodili socijaldemokratski zastupnici¹⁹⁰ koji su žestoko istupali u borbi za radnička prava. Vođa te stranke u Sisku, Josip Furdek, na sjednici je rekao: «Ako imade stanova za razne Švabe i Magjare, pa sad i Rusi dobivaju stan, mora se tim prije naći za domaće ljude». Predsjedatelj, gradonačelnik Aleksandar Valenteković tada je odgovorio da je poslao brzozav vladu, da nema gdje smjestiti Ruse, ali je dobio nalog da za njih mora naći mjesta.¹⁹¹ Prema ovim podacima vidljivo je kako su se izbjeglice vrlo brzo nakon dolaska 12. prosinca 1920. godine, našle u gradu, te kako je, isto tako brzo nakon toga došlo do prvih političkih sukoba. Iako se izričito ne spominju kao izbjeglice taj nam podatak može jasno pokazati kako se u Sisku nalazi skupina ljudi koja će se kasnije okupiti pod nazivom ruske kolonije.

Prvi podatak o postojanju organizirane skupine ruskih izbjeglica u Sisku nalazimo u novinama *Sisački glas* br. 6, od 6. veljače 1921. godine.¹⁹² U članku pod nazivom «Javna zahvala» Uprava kolonije ruskih izbjeglica u Sisku izražava svoju zahvalnost svim članovima sisačkog «Trgovačkog saveza» za darovanih 4.028 kruna. Te novice uprava je odlučila upotrijebiti kao temeljni fond «Blagajne uzajamne pomoći». U ime kolonije zahvalili su predsjednik uprave D. Frisov i tajnik F. Blum. Ovim člankom dobivamo nekoliko neprocjenjivih informacija za proučavanje

¹⁸⁹ SG br.52, 24.12.1920, »Sjednica gradskog zastupstva« - održana 18. 12. 1920.

¹⁹⁰ Socijaldemokratska stranka u gradu Sisku u to je vrijeme izdavala novine "Pravednost" u kojima je problematika ruskih izbjeglica bila gledana sa aspekta klasne borbe. U tim novinama br.34 od 20.3. 1920. objavljen je članak pod nazivom »Invasija ruskih kapitalista i buržuja u Jugoslaviju«.

¹⁹¹ SG br.52, 24.12.1920, »Sjednica gradskog zastupstva« - održana 18. 12. 1920.

¹⁹² SG br.6, 6.2.1921., »Javna zahvala«

kolonije. Kao prvo, to je prvi podatak o postojanju organizirane skupine Rusa koji obitavaju u gradu Sisku. Kao drugo, možemo vidjeti da je ta skupina ljudi formirala određene institucije putem kojih bi mogla djelovati unutar njima nove sredine. To je Uprava kolonije na čelu s predsjednikom i blagajnikom, te «Blagajna uzajamne pomoći», čiji cilj je trebao biti novčana i materijalna pomoć kolonistima, odnosno što veća finansijska samostalnost. Obje institucije služile su da okupe sve koloniste kako bi zajednički što lakše i što bolje ostvarili neke svoje zahtjeve ili potrebe. Kao treće, možemo primijetiti kako su ruski kolonisti bili teškog materijalnog stanja, jer je novčana pomoć koju su primili imala određenu važnost za njihovo preživljavanje, a kako bi to i naglasili oni u novinama objavljiju javnu zahvalu. I na kraju, kao četvrtto, možemo uočiti kako u gradu postoje ljudi koji su voljni pomoći kolonistima i koji su ih dobro primili unutar sisačke sredine.

No takva otežana situacija nije koloniste obešrabrila do kraja, što pokazuje i njihova aktivnost unutar gradskog društvenog života, koja je svoj vrhunac imala između 1921. i 1922. godine. Oni su tijekom 1921. i 1922. godine održali ukupno 3 koncerta i 2 cabaret-a, za koje saznajemo iz tadašnjih novina. Već 5. ožujka 1921. godine organizirana je „Ruska večer“ u svratištu „Veliki Kaptol“.¹⁹³ Odaziv na koncert je, prema navodima u novinama bio izrazito uspešan. Anonimni autor teksta navodi da „u teškim prilikama žive ruske izbjeglice i mi ih kao braću našu slavensku moramo svakako pomoći ne gledajući na to zbog čega i radi čega su morali svoju domovinu ostaviti.“ Dalje navodi „da je odaziv gradjana bio dosta dobar, ali je mogao biti još daleko bolji da je učinjeno više reklame za tu slavjansku večer.“¹⁹⁴ Ti navodi zapravo pokazuju kako su kolonisti, unatoč teškim životnim uvjetima, putem ovakvih manifestacija nastojali pokazati kako su sposobni za preživljavanje u novoj sredini, te očuvati svoju tradiciju i kulturu. Ujedno su time poboljšali i upotpunili kulturni život samog grada. Kolonisti

193 Zgrada "Velikog kaptola" podignuta je još 1832. godine te je do današnjeg razdoblja pretrpila mnoge promjene. Godine 1939. u njoj je održana kazališna predstava "Juran i Sofija" Ivana Kukuljevića Sakcinskog, a kasnije je postala središte kulturnog života Siska. Godine 1902. preuzima ju društvo sisakaških trgovaca, a 1903. demolirali su je demonstranti prilikom protu-madarskih demonstracija. Kao ugostiteljski objekat služila je do 1966. kad u nju seli Muzej Sisak; više u: Ivo Marović, Sisak, grad i graditeljstvo, Sisak 1998, str. 158-159

194 Od ulaznica skupljeno 8.850 kruna, od buffeta 7.926 kruna i od dobrovoljnih priloga 12.553 kruna. Ukupno je skupljeno 29.329 kruna, od čega je za troškove priredbe trebalo izdvojiti 12.758 kruna, a čisti dohodak je bio 16.571 kruna, SG br. 11, 13.3.1921, «Ruska večer» i «Avna zahvala»

su se neposredno nakon koncerta u novinama zahvalili nizu pojedinaca i društava na »doprinosu materijalnog uspjeha koncerta«.¹⁹⁵

Slijedeća manifestacija koja je organizirana bio je cabaret, 20. ožujka 1921. u kavani „Šport“, a početak je bio u 21 sat.¹⁹⁶ Ulaz je bio slobodan, ali su se primali dobrovoljni prilozi, te je sav prihod bio namijenjen «oskudnim Rusima». Na repertoaru su bile ruske pjesme, a nastupili su gospođa Ljevicki i gospodin Čarsky-Dagmarov «umjetnik moskovskog narodnog pozorišta».¹⁹⁷ Prihodi s ovog nastupa nisu objavljeni u novinama, pa nemamo informaciju o uspjehu akcije. Ruski umjetnici održali su, 5. svibnja 1921. godine, u Sokolani¹⁹⁸ koncert s plesom uz sudjelovanje željezničarske glazbe.¹⁹⁹ Na repertoaru su bile «krazne ruske pjesme, kvartet ruskih balalajčikov, baletni plesovi, glasovirska svirka, te živa slika «Rusija za Slavanstvo». Poslije koncerta organiziran ples «uz boj konfeta i zmija», te buffet, a ulaz je bio besplatan, no primali su se dobrovoljni prilozi.²⁰⁰ I nakon ovog koncerta kolonisti su izrazili svoju zahvalu u novinama.²⁰¹

Zadnji podatak koji imamo o održavanju jednog koncerta nalazi se u novinama *Sisački glas* od 9. travnja 1922. godine.²⁰² Koncert se održao 17. travnja 1922. godine u restauraciji Velikog kapto- la. Sada se ulaz po prvi puta naplaćivao, a cijena je iznosila 10 dinara. U ovoj najavi, po prvi put, objavljen je i čitav program koncerta s djelima

195 Osobito se zahvaljuju Anki Turčić «kojoj je ušložila mnogo truda i energije za uspjeh koncerta», kao i gospodama Rotter, Kopač, Česi, Ferić, Šukora, Endreny, Silberstein, Colussi, Valenteković, Zupčić, Srčan i Bäder. Nadalje se zahvaljuju zapovjedniku sisačkog garnizona pukovniku Radovanoviću, njegovu zamjeniku potpukovniku Štefanoviću, gradonačelniku Alek-sandru Valentekoviću, kotarskom lječniku dr. Mincetcu, kotarskom predstojniku Franji Srčanu, industrijsku Petru Štrubu, članu nadzornog odbora «Posavske štedionice» Josipu Kovačeviću, tiskaru i knjižaru Janku Dujaku, D. Bäderu i štamparu Sigismundu Jünkeru. Zahvaljuju se u Hrvatskom pjevačkom društvu „Danica“, sisačkoj građanskoj glazbi, vlasniku «Velikog Kaptola» Leu Fuchsu. Isto.

196 SG br.12, 20.3. 1921. «Ruski kabaret»

197 Isto.

¹⁹⁸ Danas Sokolana više ne postoji jer je srušena osamdesetih godina 20. st. Bila je izgrađena 1906./7. godine, a gradio ju je sisacki graditelj Mijo Popović. Bila je smještena u današnjoj ulici dr. Ante Starčevića 15; više u : Ivo Maroević, Sisak-grad i graditeljstvo, Sisak 1998., str. 232-233.

199 SG br. 18, 15.1921, «Ruski koncert»

200 /ste/

201 Uprava se u ime kolonista zahvalila «braći Sokolima» za besplatne prostorije svoga doma, kao i Josipu Kovačeviću iz «Posavске štedionice», zatim predstojniku pošte Alfredu Neumannu, veletrgovcu Viktoru Miheliću, a napose tiskaru Janku Dujaku »koji je pridonio mnogo materijalno i poradno da ta zabava što bolje ispadne.« SG br. 19, 8.5.1921. »java zahvala«, »kvala iskrena i svem poštovanom građanstvu, koje nas je posjetilo te lijepljeni prinosimo pomoću svrhu«.

202 SG br. | 6. 9.4. | 1922.. «Ruski koncert»

koja su izvođena i njihovim izvođačima.²⁰³ Poslijekoncerta održan je i cabaret. On je interesantan i zbog još jednog razloga - na njemu je nastupila pjevačica zagrebačkog kazališta Jelena Aleksejevna Morozova.²⁰⁴ Time su ruski kolonisti pokazali kako se nisu držali samo okvira grada već su uspostavili i održavali odnose s drugim Rusima u državi, pogotovo onima iz grada Zagreba. Uz nju su još nastupili i pjevači Vasiljev i Bolotin, plesač Korovin, te klaviristička i plesačica gdica. Korsun.²⁰⁵

Zbor ruskih izbjeglica sudjelovao je na proslavi Svetosavke besede, 16. veljače 1924. godine. To je bila jedna od manifestacija uvedena nakon proglašenja zajedničke države 1918. godine i ubrzo nakon toga postala je važan gradski društveni događaj na kojem su se okupljali političari, vojska, gospodarstvenici i ostali koji su podržavali ideje jugounitarizma i monarhizma. Na završetku besede „otpjevala su u zboru braća Rusi veoma skladno par ruskih popjevki. Burni pljesak bijaše najbolji dokaz zahvalnosti od milja i sreće razdraganih duša“.²⁰⁶ Na kraju novinskog teksta pisalo je – „Tako je ovogodišnjom proslavom podignut trajan spomen u srcu svakog Slavena, koji je vrijedniji, veličanstveniji i trajniji od ikakvog mramornog spomenika“.²⁰⁷ Proslava je na taj način poslužila za veličanje jedinstva Slavena i za podržavanje jugoslavenske ideje. Očigledno je da su se emigranti najbolje snalazili u takvim političkim okvirima.

Zbor je, osim na javnim nastupima povodom građanskih zabava, nastupio i prilikom crkvenog obreda u pravoslavnoj kapeli Sv. Petke kod današnjeg groblja Viktorovac, 28. kolovoza 1921. godine. Zbor je pjevao na dan uzačašća presvete Bogoro-

dice za vrijeme liturgije i molitve.²⁰⁸ Tim činom emigrantima je odana velika počast, jer su vjerojatno bili prvi strani zbor koji je ikada nastupio u kapeli Sv. Petke u Sisku. Oni su u tom nastupu utjelovili svoju vjersku komponentu, ali i želju za očuvanjem identiteta i tradicije. Zbor kolonije je, osim u gradu Sisku, imao svoj nastup i u susjednoj Petrinji čime su radili na povezivanju dviju kolonija.²⁰⁹ To pokazuje kako Rusi u Sisku i njegovoj okolini nisu bili zatvoreni u sredinu u kojoj su se našli. Oni su se vrlo brzo organizirali, te pokrenuli niz manifestacija kojima su naglašavali svoju pripadnost ruskoj državi, očuvanje svoje tradicije, ali su nastojali osigurati i bolje uvjete svakodnevnog života.

No, kolonisti nisu djelovali samo kao skupina, već su se javljali i kao pojedinci, koji su samostalno pokušavali ostvariti egzistenciju. U tadašnjim novinama nalazilo se nekoliko oglasa iz kojih možemo dobiti važne informacije o tim osobama. Većinom su to pojedinci koji traže posao, te pri tome navode svoje kvalifikacije. Paul Popov u oglas stavlja podatak kako govori njemački i francuski jezik, te razumije hrvatski. On je želio raditi u nekoj tvornici ili podučavati francuski jezik.²¹⁰ Elizabeta Nikolajevna Muravjeva bila je učiteljica francuskog jezika, te je davala instrukcije. Kao dodatnu kvalifikaciju navodi da je bila nekoliko godina u Parizu.²¹¹ Interesantan je oglas koji daje Aleksandar Zozulja koji navodi kako je bio upravitelj «Cinko-grafične tvornice» u Moskvi i zastupnik moskovske «Manufakturne tvornice». U oglasu se predstavio kao «posvema vješt manufakturnom i bankovnom poslu kao i svim kontuarskim radnjama te pisanju na stroju», te je tražio «mjesto bilo za blagajnika, trgovca manufakturnog pomoćnika, pazitelja kod radnje ili kakav drugi posao.» Još je napomenuo i da «može otpustovati».²¹² U Sisku je, 26. lipnja 1921. godine, boravio tada poznati hrvać Mlrijan Matijević, koji je ponudio nagradu od 5 000 K onome tko ga pobijedi. Među kandidatima za borbu navodi se i Rus Sergije Lurih.²¹³ Novine nas obaveještavaju da je na kraju pobijedio Matijević i da je polovicu nagrade dao u dobrovitne svrhe.²¹⁴ Hrvanjem se bavio i dr. Boris Kosov. Njegovo ime prvi se put spominje početkom lipnja 1921. godine, pri-

203 Raspored skladbi:

1. «Kremaljski zvon», romansa, pjeva g. Vasiljev
2. a) arija «Strašna minuta»
b) arija «Črni oblak iz opere «Snjegoručka», pjeva Morozova
3. «Gopak», maloruski ples, g. Korovin
4. «I tiho i jasno», romansa, pjeva g. Bolotin
5. «Lerginka», kavkaski ples, g. Korovin
6. «Krkli galeba» i «Mornari», dvopjev, Vasiljev i Bolotin
7. a) «Ja čekam na tebe», romansa
b) arija «Habanera» iz opere Carmen, pjeva Morozova
8. «Ruski boljarski ples», gdica. Korsun i g. Korovin

204 MOROZOVA, Jelena Aleksejevna, alt pjevačica (Moskva, 1894. – Zagreb, 12. 6. 1935.). U rednom gradu apsolirala na Konzervatoriju i u tamošnjoj operi provela prve godine angažmana (1915.-18.). Nakon toga nastupa u Beogradu, a početkom sezone 1921./22. angažirana je u Zagrebu, gdje ostaje do 1927. Bila je umjetnica zvučnog glasa sasvim osobite boje, otmjene geste i profinjena scenskog osjećaja. Na zagrebačkoj je pozornici najbolje partije ostvarila u operama ruskih kompozitora. Njezina kćer Jelena Nurenberg – Binički, također je bila članica HNK i nastupala pod umjetničkim imenom Jelena Morozova.; u: Tatjana Puškadija Ribkin, str. 152.

205 SG br. 16, 9.4.1922., «Ruski koncert»

206 SG, 23. 2. 1924., br. 8, str. 2., „Svetosavska beseda“.

207 Isto.

208 SG, 28. 8. 1921., br. 35, str. 2., „Ruski pjevački zbor“.

209 Hrvatska Banovina (dalje HB), 14. 5. 1921., br. 1, str. 3., „Ruski koncert“.

Više o tom nastupu u dijelu koji govori o ruskoj koloniji u Petrinji.

210 SG, 24.4.1921., br. 17, str. 3, «Mladi Rus»; Sve informacije o njemu mogle su se dobiti u Petrinjskoj ulici 14 u Novom Sisku.

211 SG, 20.3.1921., br. 12, str. 3, «Učiteljica francuskog jezika»

212 SG, 3.4.1921., br. 14, str. 3, «Mladi Rus», navodi se i da se informacije mogu dobiti u Petrinjskoj ulici 14 u Novom Sisku.

213 SG, 26.6.1921., br. 26, str. 3.

214 SG, 3.7.1921., br. 27, str. 3.

likom održavanja kućne zabave sokolskog društva u Sisku. U programu zabave bio je organiziran hrvački meč između Rusa, dr. Borisa Kosova i g. Ivana Mau-rera. Meč je završio neodlučeno «jer su se našla dva jednaka po jakosti i sposobnosti.»²¹⁵ Njegova veza s hrvanjem pokazala se i u srpnju iste godine kada je u Sisku boravio Marijan Matijević. Tom prilikom je izveo predstavu u sisačkoj Sokolani te je rukama savio nekoliko željeznih šipki. Njih je darovao za spomenu nekolicini pojedinaca, a među njima je bio i dr. Kovar.²¹⁶ Vezano uz hrvačka natjecanja, Kovar se javlja još jednom u kolovozu iste godine, kada je nastupio na međunarodnoj hrvačkoj priredbi u Zagrebu koju je organizirao Teškoatletski klub «Croatia» iz Zagreba. Tada je izgubio borbu protiv zagrebačkog hrvača Vrhovca, koji je vjerojatno bio bolje pripremljen od svog protivnika.²¹⁷ Uz sport-sku djelatnost dr. Kovar je bio i specijalist za spolne bolesti te 1921. godine otvara privatnu ordinaciju u Novom Sisku, Trnskijeva obala br. 198 gdje je radio svakim danom od 5.30 do 7.30, osim nedjeljom.²¹⁸

Sportskom dijelu kolonije može se pridružiti i član Šah-kluba Sisak, Gavril Kurdjukov. U novinama se spominje u dva navrata, 1927. godine, kod dva šahovska dvoboja sisačkog Šah-kluba protiv Šah-kluba Zagreb i đačkog kluba «Polet». U obje partije Kurdjukov je pobijedio te osvojio po jedan bod.²¹⁹ Spominje i 1934. godine kada je sisački Šah – klub pobijedio u Novoj Gradiški.²²⁰ Njegova supruga, Lidija Kurdjukov tada je predavala na sisačkoj gimnaziji.²²¹ Čini se da je najaktivniji sportaš u koloniji bio nogometni trener Sergej Mamajev. On je igrao za nekoliko sisačkih nogometnih klubova, uključujući „Segestu“, te je na kraju završio kao trener i u nogometu je bio sve do početka Drugog svjetskog rata. U vezi njega važno je reći kako je on jedini Rus iz kolonije za kojeg je sačuvano nekoliko fotografija i to sve vezane uz nogomet.²²² Mamajev je ujedno bio i pjevač, a u novinama „Sisački glas“ spominje se prilikom koncerta Glazbenog društva «Jadran».²²³

Godine 1924. krojač Ilij Goldenberg postao je odbornik Dilektantskog zbora „Graničar“. Društvo je osnovano 20. srpnja 1920. godine pod nazivom Jugoslavenski građanski športski klub „Balkan“ u Novom Sisku, koji je imao nekoliko sportskih sekcija.²²⁴ Najvažnija je bila nogometna, no postojala je i atletska. Društvo je prije svega imalo svrhu bavljenja sportom, no iza toga se nalazila i politička pozadina. U imenu društva apostrofirano je jugoslavstvo, a neki njegovi članovi bili su u Demokratskoj stranci. Njegova politička pozadina još je jače naglašena kada je kao pokrovitelj društva, 1921. godine, bio izabran industrijalac Petar Teslić.²²⁵ Treba naglasiti kako je on bio bivši ratni zarobljenik koji je ostao u gradu nakon završetka rata. To ide u prilog podatku kako su se zarobljenici puno brže prilagođavali lokalnoj sredini.

Sisačka kolonija je vjerojatno djelovala do 1928. godine kada je došlo do popuštanja stege unutar nje, pa se nakon toga i raspala. Zbog toga je Predstojništvo gradske policije, 21. kolovoza 1929. godine, izvijestilo kako u Sisku nije bilo organizacija ruskih emigranata, a Rusi koji se nalaze u gradu nisu održavali međusobne veze, te je većina zatražila jugoslavensko državljanstvo. Ista stvar bila je i na sisačkom srezu.²²⁶ No, i nakon raspuštanja kolonije u Sisak dolaze i drugi emigranti koji su se prilagodili životu u gradu. Nikolaj Panjkratov dolazi u Sisak tek u 30-ih godinama, te započinje s radom u jednoj kožarskoj radionici. Relativno brzo privikao se na lokalnu sredinu budući da je bio u partnerskom odnosu s kožarom Vjekoslavom Stazićem koji je bio dijelom sisačke obrtničke zajednice. Stazić je bio poznati sisački obrtnik koji je već 1900. godine stupio u sisačku Zajedničku obrtnu zadrugu.²²⁷ Do 30-ih godina imao je uhodan posao i klijentelu. Nakon njegove smrti Panjkratov preuzima kožaru te postaje samostalan obrtnik. On je ujedno, 1940. godine, postao drugi potpredsjednik Hrvatskog trgovačkog športskog kluba „Viktoriјa“²²⁸ Ovo Društvo nije u vrijeme svoga osnivanja i djelovanja imalo jugoslavenski karakter. Ono je osnovano 22. kolovoza 1929. godine kao društvo Hrvatske trgovačke mlađeži i to u vrijeme diktature kralja Aleksandra. Budući je tada bio ukinut „Hrvatski sokol“ i sva ostala hrvatska društva pojavila se potreba za osnivanjem novog koje u svom imenu ne bi naglašavalo bilo kakvu na-

215 SG, 5.6.1921., br. 23, str. 2, «Kućna zabava sokolskog društva»

216 SG, 3.7.1921., br. 27, str. 2, «Marijan Matijević, zvan junak iz Like»

217 Miroslav Matovina, Leksikon sporta općine Sisak 1845.-1983., Sisak 1985., str.327

218 SG, 21.8.1921., br. 34, str. 3.

219 SG, 19.3. 1927., br. 12, str. 3, «Šahovska utakmica»

SG, 24.12.1927., br. 52, str. 3, «Ša

220 M. Matovina (1985.), str. 383.

221 Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919.–1944., Sisak 1944., str. 41.
222 Fotografije se mogu pogledati u knjizi Miroslava Matovine: »80. godina NK Segeste

isak», Sisak 1985.

i u knjizi istog autora «Spomenica HNK Segesta I

224 SG I, 8, 1920, br. 31, str. 2, „Novi športski klub“.

225 SG, 15.5.1921, br. 20, str. 4, "Sport"

226 HDA, Grupa VI. - Građanske stranke, dok. br. 3388/1929., „Društva russkih emigranata“

227 M Matovina str 88

228 HN 10.2 1940 br 6 str 2 Hrv Trg Š K. Viktorija" Sisak"

cionalnu ili vjersku pripadnost. Ime „Viktorija“ uzeto je kao neutralno. Osnovano je na inicijativu Josipa Stürmera, pletarskog obrtnika i kasnjeg sisačkog gradonačelnika za vrijeme NDH.²²⁹

Pred početak Drugog svjetskog rata kao članovi upravnog odbora društva Crveni križ u Sisku na redovitoj godišnjoj skupštini izabrani su sreski sanitarni referent dr. Leon Karahanjan²³⁰ i vojni liječnik dr. Georgije Linde.²³¹ Dr. Linde²³² je od prije bio aktivna u ovom društvu pa je 1935. godine održao predavanje o ukazivanju prve pomoći ozlijedjenima u napadu bojnim otrovima.²³³ Takve teme koje su graničile s vojnom problematikom bile su aktualne od 30 – ih godina. Dolaskom nacista na vlast u Njemačkoj i njihovom sve jačom vanjskopolitičkom djelatnošću, počelo se postavljati pitanje o sposobnosti države za potencijalni vojni sukob. Dr. Linde je kao vojni liječnik bio idealna osoba za upoznavanje javnosti s jednim problemom iz polja vojne djelatnosti.

I na sisačkoj gimnaziji radili su ruski emigranti kao profesori. Kao prvi takav profesor u Sisak stiže Antonije Novicki, 1921. godine.²³⁴ Nakon svog dolaska u Gimnaziju, postavljen je na mjesto profesora matematike i kemije. Osim što je prvi došao u grad, on je ujedno bio profesor koji je među svim emigrantima ostvario i najduži radni staž na sisačkoj Gimnaziji. U njoj je radio sve do 1959. godine kada odlazi u mirovinu. Profesor Novicki ostao je u sjećanju brojnih Siščana kojima je predavao u školi ili davao privatne instrukcije iz matematike i kemije, ali i kao pravi gospodin, aristokratska držanja i ponašanja.

Antonije Novicki je, prije svog izbjegličkog puta i dolaska na prostor Kraljevine SHS, imao karijeru u ruskoj carskoj vojsci u kojoj je dogurao do čina potpukovnika, te bio načelnik divizijske intendanture. Porijeklom je bio plemić iz Grodzenske gubernije, pa ga je vjerojatno taj plemički status odveo i prema vojničkoj službi. Svoje školovanje započeo je na Realnom učilištu u Taškentu kojeg je završio 1901. godine. Nakon toga je 1904. godine završio

²²⁹ HN, 12. 8. 1944., br. 32, str. 2, „15 godišnjica Hrv. Trgovačkog športskog kluba „Viktorije“ u Sisku“.

²³⁰ KARAHANJAN, dr. Leon, doktor medicine (1889. – Zagreb, 25. 3. 1953.). Imao je sina Georgija Karahanjana, inženjera kemije. (Zlatar, 7. 10. 1922. – Zagreb, 9. 2. 1950.), u: Tatjana Puškadija – Ribkin, str. 210.

²³¹ HN, 9. 3. 1940., br. 10, str. 3, „Iz sreskog odbora društva Crvenog križa u Sisku“.

²³² LINDE, Georgije, vojni liječnik (Petrograd, 23. 2. 1897. – ?, 1945.). Nakon dolaska u Sisak u 20-im godinama za pukovnijskog liječnika oženio se siščankom Marijom rod. Hočević. Njegova supruga bila je aktivna u radu Društva jugoslavenskih žena, a 1933. postala je i zamjenica blagajnice društva. Za vrijeme NDH bio je visoki časnik OSNDH. Izgubio je život 1945.; u: Adam Zahirović, Sisački žrtvoslov, Sisak, 2006., str. 41.

²³³ HN, 14. 9. 1935., br. 37, str. 3, „Predavanje dr. Linde o bojnim otrovima“.

²³⁴ Antonije Novicki rođen je 13. lipnja 1884. godine u Brest – Litovsku, a preminuo u Sisku 4. prosinca 1973. Nakon završetka Drugog svjetskog rata bio je prvi predsjednik Sindikalne podružnice prosvjetnih radnika u Sisku.

vojno učilište u Irkutsku, a 1914. godine i Visoku vojno-gospodarsku akademiju u Sankt Peterburgu. Kao vojnik je sudjelovao i u Rusko – japanskom ratu 1904. – 1905. godine, te je 25. veljače 1905. godine bio ranjen kod grada Mugdene. Za zahvalnost u sudjelovanju u tom ratnom sukobu dobio je brončanu medalju. Uz to odličje imao je i čitav niz ordena carske vojske od kojih je možda najvažniji orden Svetе Ane četvrtog stupnja za hrabrost. Kao časnik carske vojske sudjelovao je i u I. svjetskom ratu i to od 25. srpnja 1914. godine. Nakon izbjeganja listopadske revolucije 1917. godine Novicki se našao na strani carske vojske, te je od tada dijelio sudbinu svih onih koji su ratovali protiv boljševika. Godine 1920., kada su postepeno likvidirane snage ostataka carske vojske koje se povlače na jug današnje Ukrajine, Novicki se sa svojom obitelji našao u Feodoziji od kuda je otisao u Carigrad, a iz njega 8. prosinca 1920. godine stigao na prostor Kraljevine SHS brodom «Vladimir Kornjilov». ²³⁵ Brod pod tim imenom došao je u Bakar 8. prosinca 1920. godine s 3 800 ljudi. Kao prvo mjesto boravka njega i njegove obitelji navodi se Ruma, u današnjoj Republici Srbiji.²³⁶ Učiteljsku tradiciju nastavila je njegova kćer Lina Novicki koja je bila profesorica matematike na II. osmogodišnjoj školi (nakon toga OŠ „Bratstvo i jedinstvo“, a danas OŠ „Viktorovac“) u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. I ona je kao i njezin otac, bila zapamćena kao vrsna profesorica.

Konstantin Reimers Volinski rođen je 3. veljače 1888. godine u Rovnu, danas Ukrajina. Maturirao je na klasičnoj gimnaziji u Carskom selu (Rusija) 1906. godine, a u Petrogradu je 1914. godine završio studij prava. Od 1912. do 2. veljače 1918. godine radio je kao činovnik u ruskoj carskoj vojsci. U njegovom personalnom dosjeu pisalo je da je govorio i pisao ruski, francuski i ukrajinski, govorio njemački, te razumio poljski i bugarski jezik. Godine 1920. kao ruski emigrant, dolazi na prostor Kraljevine SHS i u Zagrebu, 1924. godine apsolvira studij filozofije na Mudrošlovnom fakultetu. Godine 1926. diplomirao je u Beogradu, te sljedeće godine položio profesorski ispit. Od tada je predavao povijest i zemljopis, a u svojoj profesorskoj karijeri promijenio je niz škola. Krajem 1924. godine zaposlio se u Gimnaziji u Glini, godine 1926. u Gimnaziji u Mostaru, od 1928. godine u Gimnaziji u Gračcu, a od 1930. godine u Gimnaziji u Gospiću. Na svoju molbu premješten je 1934. godine u Realnu gimnaziju u Sisku. Na toj školi radio je sve do 1945. godine. Imao je samo

²³⁵ Miroslav Jovanović, Doseđivanje ruskih izbjeglica u Kraljevinu SHS 1919. – 1924., Beograd 1996., str. 133 – 134, 141

²³⁶ HAD, Personalije prosvjetnih radnika, Antonije Novicki.

jedan kraći prekid radnog odnosa u školi od 7. prosinca 1942. do 5. veljače 1943. godine kada je bio dodijeljen na službu u Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu.²³⁷ Od 1938. do 1941. godine bio je član HSS-a u Sisku. U podacima iz personalnog dosjea vidljivo je da se izjašnjavao i kao Ukrajinac i kao Hrvat. Stradao je nakon Drugog svjetskog rata zbog suradnje s ustašama.

Zinaida Rhode, rođena je 18. srpnja 1893. godine u Odesi. Tu je 1910. godine završila Gimnaziju. U personalnom dosjeu navela je da je završila stručno – pedagošku naobrazbu na studiju povjesno – filološkog fakulteta Višeg ženskog kursa u Petrogradu, te jednogodišnji tečaj za nastavnika srednjih škola u Odesi 1914. godine. U sisačku Gimnaziju dolazi 1924. godine, nakon što je diplomirala na Beogradskom sveučilištu i tu se nalazi sve do 1940. godine kada je premeštena u Realnu gimnaziju u Virovitici. Predavala je njemački i latinski jezik.

Osim ovih profesora koji su imali duži staž na sisačkoj Gimnaziji, djelovali su i pojedinci koji su kraće vrijeme boravili u toj srednjoškolskoj ustanovi. Kao pomoćni nastavnik i profesor biologije radio je dr. Leon Karahanjin u dva navrata – 1937. – 1938. i 1941. – 1942. godine.²³⁸ No prije zaposlenja u Sisku radio je kao profesor na Gimnaziji u Senju od 1933. do 1934. godine.²³⁹ Elizabeta Muravjeva radila je od 1924. do 1925. godine kao profesorica francuskog jezika.²⁴⁰ Da bi ostvarila dodatan prihod, budući da su s njom živjela djeca i majka, ona je uz davanje instrukcija prihvatile i rad u školi koji je bio kratkotrajan, jer već 1925. godine napušta Sisak, a sljedeće godine umire u Beogradu.

Struktura emigranata bila je šarolika i odražavala je strukturu onih osoba koji su kao izbjeglice bježale iz Ruskog Carstva. Prema pokazateljima na državnoj razini slika ruskih emigranata izgledala je ovako – veći broj muškaraca nego žena, veliki broj vojnika, veliki broj visokoobrazovanih pojedinaca, mala nepismenost, pretežito muškarci između 20 i 45 godina. Dobna struktura s vremenom se izmjenila. Emigrantska populacija postajala je sve starija, a natalitet je bio smanjen. Takva situacija može se povezati s uvjetima života emigranata, ali i sa specifičnom spolnom strukturom u kojoj je bio vidljiv znatan manjak žena.²⁴¹ Spolna struktura emigranata pokazivala je

izrazit nesklad u odnosu broja muškaraca prema broju žena. Godine 1922. u Kraljevini SHS unutar emigrantske populacije nalazilo se 70,7% muškaraca i 29,3% žena. Taj broj s vremenom se tek neznatno promijenio. Struktura na taj način pokazuje vojni karakter emigrantske populacije.²⁴² Kombinacija dobne i spolne strukture pokazuje kako se ruska emigracija u Kraljevini SHS mogla transformirati u kvalitetnu vojnu silu, iskoristivu u određenim političkim svrhama.

S obzirom da za grad Sisak nedostaju pojedini podaci koji bi dali potpuniju demografsku sliku emigrant-ske populacije u ovome radu biti će korišteni podaci iz *Imenika zavičajnika grada Siska*, Knjige izdanih do-movnica grada Siska, Knjige stanovništva grada Siska i popisa ruskih emigranata u gradu Sisku iz 1939. godine. U *Imeniku zavičajnika*²⁴³ nalazi se 20 ruskih emigranata koji su u različito vrijeme bili primljeni u zavičajnu svezu grada Siska. Tu se nalaze oženjeni pojedinci sa svojim obiteljima i neoženjeni pojedinci.

Prema podacima četiri ruska emigranta bila su oženjena – Nikola Andrejev, Teodor Jeršov, Antonije Novicki i Vladimir Makovka, dok samo dvoje nije bilo oženjeno – Vladimir Jeršov i Zinaida Rhode. Ovdje se većinom spominju muški članovi obitelji budući je svako dobiveno zavičajno pravo automatski bilo preneseno na ostatak obitelji. Obitelji spomenutih oženjenih članova bile su relativno malobrojne. Nikola Andrejev imao je dvoje djece²⁴⁴, Teodor Jeršov jedno dijete²⁴⁵, Antonije Novicki²⁴⁶ i Vladimir Makovka²⁴⁷ po troje djece. Djeca tih pojedinaca bila su vrlo mlada i dobar dio njih rođen je u izbjeglištvu. Supruge nositelja obitelji bile su Ruskinje i imale su približno isto godina kao i njihovi supruzi. Viktorija Andrejev bila je rođena 1900. godine, Rajsa Jeršov 1876. godine, Marija Novicki 1885. godine i Darija Makovka 1890. godine.

Starost nositelja obitelji u vrijeme dolaska u Kraljevinu SHS odgovarala je profilu mlađe, radno sposobne populacije. Andrejev je imao 21 godinu, Teodor Jeršov bio je stariji i imao je 54 godine, njegov sin Vladimir Jeršov 25 godina, Antonije Novicki 37 godina i Vladimir Makovka 36 godina. To nam potvrđuju i podaci iz Knjige izdanih domovnica²⁴⁸. U toj Knjizi

237 Hrvatski državni arhiv, Personalije prosvojnih radnika, signatura 890.3, Konstantin Reimers – Volinski.

238 Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919. – 1944, Sisak 1944.

239 vinodol.com/seni/profacig.shtml

240 Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919. – 1944, Sisak 1944.

241 M. Jovanović (2006), str. 164.

242 | [Isto str. 167](#)

243. DASK, Fond Gradske poduzetvstvo Siska, Imenik za članika grada Siska

244 Kćer mu je rođenu 1921. godine u Ljubljani, a sin 1928. godine u Sisku.

245 Sin mu je rođen 1896. u Iekaterinoslavu (danas Dnipro u Ukrajini).

246 Jedan sin je rođen 1909. godine u Kalugi, a drugi 1924. godine u Sisku, dok je kćer

247 Kćer mu je rođena 1909. godine u Rusiji, jedan sina 1911. godine u Vladivostoku, a drugi 1925. godine u Sisku.

1905. godine u Jekaterinoslavu.

nalaze još i niz drugih pojedinaca. Gabrijel Šadura bio je rođen 1892. godine, Pavao Cerenko 1901. godine, Ilijan Ivanov 1881. godine, Konstantin Reimers – Volinski 1888. godine i Aleksej Kononenko 1900. godine. Tu su bile spomenute i dvije žene – Natalija Reimers – Volinski rođena 1915. godine i Helena Prettner rođena 1892. godine.

U Knjizi stanovništva²⁴⁹ javljaju se i neki drugi pojedinci koji nisu bili spomenuti u prethodnoj knjizi. Tu se nalazi sedam oženjenih pojedinaca - Nikolaj Formanjuk, Leon Karahanjan, Konstantin Reimers – Volinski, Ivan Čurasov, Aleksandar Selecky, Sergej Gubarev i Mihajlo Petuhov. Jedino je Nikolaj Panjkratov bio neoženjen. I ovi pojedinci imali su relativno malobrojne obitelji. Nikolaj Formanjuk, Leon Karahanjan, Konstantin Reimers – Volinski, Sergej Gubarev i Mihajlo Petuhov imali su po jedno dijete. Aleksandar Selecky imao je četvero djece, a Ivan Čurasov nije imao niti jedno dijete. No ovdje se javlja problem jer emigranti većini te djece nisu bili biološki očevi.

Zanimljivo je kako su ovdje supruge nositelja obitelji većinom bile domaće žene. Među njima su Manda Formanjuk; Paulina Čurasov; Elizabeta Lončar, supruga Aleksandra Seleckyja; Helena Čmajne, supruga Sergeja Gubareva i Marija Košutić, supruga Mihajla Petuhova. Ruskinje su bile Olga Karahanjan i Natalija Reimers Volinski. Žene domaćeg podrijetla ulazile su u veze s ruskim emigrantima, a da su već imale djecu iz prethodnih brakova. Manda Formanjuk je imala sina Ignaca, Elizabeta Lončar sina Aleksandra i kćer Mariju, Helena Čmajne sina Josipa, a Marija Košutić kćer Ankicu. Ovdje su biološki očevi bili samo dr. Leon Karahanjan, Konstantin Reimers Volinski, te Aleksandar Selecky, ali samo za dvoje djece.

Podaci dobiveni iz navedenih izvora daju nam uvid u bračnu strukturu pojedinaca. Većina ih je bila oženjena i imala djecu. Većina je bila oženjena prije nego je došla na prostor Kraljevine SHS, te je dio muškaraca bio oženjen s domaćim ženama iz Siska. Osim oženjenih pojedinaca bilo je i onih koji su živjeli sa svojim „priležnicama“, u nevjenčanom braku. Sve „priležnice“ bile su domaće žene. Mihajlo Petuhov, radnik, živio je s priležnicom koja je imala kćer iz prvog braka. Sergej Gubarev također je živio s priležnicom, koja je iz prvog braka imala sina. Zanimljivo je kako je ona i uzdržavala svoga supruga. I Ivana Fedorova također je uzdržavala njegova priležnica budući nije bio zaposlen. Život

u nevjenčanom braku vjerojatno je bio povezan i s miješanom vjerskom strukturom pojedinaca budući su ruski emigranti većinom bili pravoslavnevjere, a njihove priležnice rimokatoličkevjere. Ulazak u bračnu zajednicu podrazumijevaodispunjavanje određenih normi nametnutih od jedne ili druge vjerske zajednice. Kod vjenčanja ruskog emigranta pravoslavnevjere i supruge rimokatoličkevjere, Rus je morao potpisati dokumentkoj dopušta da se dijete krsti u rimokatoličkojcrkvi i da se odgaja u duhu te crkve. Takkovim izjavom brak je mogao biti sklopljen. S drugestrane, žene koje su već bile u braku i imale djecu nisu se mogle oženiti emigrantima, već su samo mogliživjeti u izvanbračnom odnosu.

Značajne podatke o obiteljskoj strukturi ruskih emigranata u Sisku daju nam i njihovi popisi koji su vođeni tijekom 1920-ih i 1930-ih godina. Za razliku od prvog popisa ruskih emigranata u Sisku koji je bio iz 20 – ih godina, zadnji popis napravljen je pred početak Drugog svjetskog rata. Oni pokazuju znatne razlike u obiteljskoj strukturi emigranata. U 20 – im godinama još uvijek je bila sačuvana ruska obiteljska struktura s mužem i ženom ruskog podrijetla. Kako je vrijeme odmicalo, i kako je tekao proces asimilacije, ta se obiteljska struktura počinjala sve više razarati, te je dominantan položaj imala miješana obitelj. Tada je do izražaja došao nerazmjer u muškoj i ženskoj populaciji koja je stigla u zemlju. U prvoj fazi djeca su većinom bila iz ruskih obitelji, dok su u drugoj fazi domaće žene u obitelj dovodile svoju djecu iz prvog braka, a s druge strane rijetki su emigranti s tim ženama imali zajedničku djecu. Na ovaj način, kroz obiteljska pitanja, možemo donositi zaključke kakav je bio status obitelji ruskih emigranata u pojedinom desetljeću, te koliko je taj status ubrzavao ili usporavao asimilacijske procese.

Ruska emigrantska populacija pokazivala je jednu specifičnost, koja je odudarala od okoline u kojoj su boravili. Prema svim pokazateljima toga vremena emigranti su bili izuzetno obrazovani i karakterizirala ih je pripadnost urbanom tipu stanovništva.²⁵⁰ Visok postotak fakultetski obrazovanih pojedinaca i zanemariv postotak nepismenih, pojačavao je društvenu dinamiku i mogućnosti emigrantske populacije u prostoru svoga boravka. Kraljevina SHS je u vrijeme njihova dolaska bila država izrazito agrarnog karaktera, kao i sve balkanske zemlje u okruženju, s vrlo malim postotkom pismenog i visoko -obrazovanog stanov-

249 DASK, Fond Gradsko poglavarstvo Siska, Knjiga stanovništva

250 M. Iovanović (2006), str. 175.

ništva. Prema podacima iz 1922. godine među ruskim emigrantima bilo je 12,4% fakultetski obrazovane populacije, 61,5% emigranata sa završenom srednjom školom, 19,4% sa završenom osnovnom školom, te samo 3,4 % bez završenog obrazovanja.²⁵¹ S druge strane popis stanovništva za Kraljevinu SHS iz 1921. godine pokazao je kako je u toj državi bilo 50,5% nepismenog stanovništva starijeg od 12 godina.²⁵²

U Imeniku zavičajnika grada Siska, uz osnovne podatke o emigrantima, nalaze se i podaci o njihovu zanimanju. Nikolaj Andrejev bio je hidrotehnički inženjer, njegova supruga kućanica, a jedna kćer učenica. Teodor Jeršov bio je ruski časnik - invalid, njegova supruga kućanica, a sin Vladimir Jeršov privatni činovnik. Antonije Novicki bio je profesor fizike i kemije, njegova supruga kućanica, sin Nikolaj student strojarstva, a drugi sin i kćer učenici. Zinaida Rhode bila je profesorica i nije bila udana. Vladimir Makovka bio je trgovac, supruga kućanica, sin Aleksandar upisan je kao privatnik i vjerojatno je radio kod oca, drugi sin Nikola bio je student. Prema tim podacima možemo zaključiti kako je obrazovna struktura tih pojedinaca bila u skladu sa strukturom emigranata na državnoj razini. Iako se kod tih pojedinaca ne može znati kojim su se zanimanjima bavili u Rusiji prije revolucije, vidljivo je kako su se svi oni snašli u novoj državi. Vjerojatno je kako su i supruge pojedinaca bile obrazovane i pismene iako se to ne navodi u popisu. Djeca su se razvijala u obrazovnom sustavu nove države i niti jedno nije zabilježeno kao nepismeno i neobrazovano.

Knjiga stanovništva grada Siska daje podatke i o nekim drugim osobama koje nisu bile spomenute u prethodnoj knjizi. Nikola Formanjuk bio je nestalni radnik, supruga kućanica, a sin Ignac stolar. Leon Karahanjan bio je sreski doktor, supruga kućanica, a sin učenik. Konstantin Reimers – Volinski bio je profesor povijesti i zemljopisa, supruga kućanica, a kćer studentica. Za Ivana Čurasova nije bilo navedeno zanimanje, a supruga je bila kućanica. Aleksandar Selecky bio je radnik u lakirnici, a supruga kućanica. Sergej Gubarev bio je nestalni radnik, Nikolaj Panjkratov bio je radnik u kožarskoj radionici, Mihajlo Petuhov bio je nestalni radnik, a supruga kućanica. U ovom popisu pojavljuju se i radnici na nižim razinama koji nisu imali stalni posao, no to ne mora značiti da su bili i nižeg obrazovnog statusa. I tu je bio zadržan

položaj žena kućanica. U Knjizi izdanih domovnica nalaze se podaci za još neke pojedince koji se nisu nalazili na prethodnim popisima. Gabrijel Šadura bio je privatni činovnik, Pavao Cerenko inženjer, Aleksij Kononenko željeznički činovnik, a Helena Prettner bila je kućanica.

Popis ruskih emigranata iz 1939. godine, daje nam uvid u radnu strukturu pojedinaca pred početkom Drugog svjetskog rata. Teodor Androsov po zanimanju je bio monter, a radio je kao električar u Banovinskoj bolnici u Sisku, Ivan Rabikov bio je radnik i radio je u tvornici „Tanina“ d. d., Mihajlo Petuhov radio je kao obalski radnik, Ivana Fedorova izdržavala je priležnica, Aleksandar Selecki radio je u tvornici Petra Teslića u Sisku, Georgije Veretenikov bio je geodet, a radio je kao tehničar u Sreskom tehničkom odjelu, Nikola Formanjuk živio je od povremenih poslova, Elizabeta Martinova radila je u tvornici šešira u Galdovu, Ivan Balabajev radio je u tvornici „Tanina“, Sergej Gubarev radio je kao sluga kod trgovca Ive Šuperine, Sergeja Mamajeva izdržavala je žena, Mirjanu Bogdanov izdržavao je otac, Iliju Goldenberg bio je krojač, Nikolaj Panjkratov bio je trgovac kožom, a Vladimir Maksimov živio je od milostinje. U popis nisu bili uključeni profesori na sisačkoj Gimnaziji, liječnici i neki drugi pojedinci. Ovi podaci pokazuju nam kakav je bio status pojedinaca pred početak Drugog svjetskog rata. Iako je većina bila zaposlena, dio osoba živio je od pomoći drugih. Tu je tek jedna osoba imala visokoškolsku obrazbu, nekoliko njih vjerojatno je imalo završenu srednju školu, dok je većina bila nižeg obrazovanja budući im je kao zanimanje navedeno da su radnici.

Ovi podaci temeljeni na spolnoj, dobroj, obiteljskoj i obrazovnoj strukturi ruskih emigranata pokazuju kakav je bio početni status tih pojedinaca, kako se on razvijao, i na kraju, kako se formirao do početka Drugog svjetskog rata. U 20 – im godinama uspijevala se očuvati struktura koja je stremila prema očuvanju ruske obitelji, tradicije i kulture. No, kako je vrijeme prolazilo, emigranti su počeli mijenjati svoju početnu strukturu pa su je pri jačem utjecaju procesa asimilacije, u velikoj mjeri znatno narušili. Te podatke možemo usporediti s kretanjem broja ruskih emigranata u rasponu od 20 godina.

Zanimljivi su i podatci koji bi mogli ukazivati i na nacionalnu strukturu pojedinih emigranata. Profesor Antonije Novicki rođen je 3. lipnja 1884. godine u Brest – Litovsku, danas Brest u Bjelorusiji. U njegova obitelji bila je supruga Marija, kućanica rođena 1. svibnja u Kalugi u Rusiji, te troje djece Đorđe, Magdalena i Vladimir. Sin Đorđe bio je rođen u Kalugi

13. listopada 1909. godine i bio je student strojarstva, Magdalena je rođena u Sisku 1. prosinca 1922. i tada je bila učenica, te Vladimir koji je rođen 27. lipnja 1924. godine, također učenik.

Inženjer Pavao Cerenko ili Carenko, rođen 24. svibnja 1901. godine u Rubanovki, danas u Ukrajini. Hidrotehnički inženjer Nikolaj Andrejev, rođen 1899. godine u Brest – Litovsku. Njegova obitelj sastojala se od supruge Viktorije, rođene u Tamboru, u Rusiji, 1900. godine, koja je bila kućanica, sina Aleksija rođenog 1921. godine u Ljubljani, te sina Nikite rođenog u Sisku 3. siječnja 1928. godine.

Vladimir Jeršov bio je privatni činovnik, rođen 1896. godine u Jekaterinoslavu, danas Dnipro u Ukrajini, a obitelj mu se sastojala od oca Teodora Jeršova, ruskog časnika, invalida rođenog 1867. godine u Moskvi, te majke Rajse Jeršov, kućanice, rođene 1876. godine u Jekaterinoslavu.

Vladimir Makovka rođen je također u Jekaterinoslavu 1885. godine i bio je trgovac. Njegova obitelj sastojala se od supruge Darje, rođene 12. prosinca 1890. godine (u knjizi se ne navodi mjesto rođenja), zatim kćeri Olge, rođene 12. lipnja 1909. godine (mjesto rođenja također nije navedeno), sina Aleksandra, rođenog u Vladivostoku 6. ožujka 1911. godine koji je bio privatni činovnik, te sina Nikole, rođenog u Jekaterinoslavu 7. svibnja 1905. godine studenta.

Konstantin Reimers Volinski, gimnazijski profesor povijesti i zemljopisa, rođen 3. veljače 1888. godine u Rovnu, danas Ukrajina. Njegova obitelj sastojala se od supruge Natalije, kućanice, rođene 1892. godine (nije navedeno mjesto rođenja), te kćeri koja se također zvala Natalija, rođene 8. listopada 1915. godine u Petrogradu. Ona je završila studij filozofije, te je kraće vrijeme predavala taj predmet na sisačkoj Realnoj gimnaziji.

Aleksije Kononenko, rođen 9. veljače 1900. godine u Belopolju, današnja Ukrajina. Bio je željezničarski činovnik. Helena Prettner, kućanica i udovica, rođena je 25. kolovoza 1892. godine u Bakuu, danas Azerbajdžan. Njezin otac bio je Rudolf Lameaner, a majka Ana Johana Tetjuševceva. Profesorica na sisačkoj Realnoj gimnaziji Zinaida Rhode, rođena u Odesi 18. srpnja 1893. godine.

Prema ovim podatcima vidljivo je kako je znatan broj emigranata rođen na prostoru današnje Ukrajine, manji dio na prostoru današnje Rusije, Bjelorusije i Azerbajdžana. Iako ti podatci mogu biti rizični u kontekstu procijene njihova porijekla ipak možemo dobiti približnu sliku nacionalne strukture emigrant-

ske populacije u Sisku, a ujedno možemo dobiti i potvrdu da većina njih rođena na prostoru Ruskog Carstva u razdoblju prije Prvog svjetskog rata, dok je manji dio rođen u Kraljevini SHS u kojoj su se našli nakon bijega iz matične domovine. Svi oni činili su emigrantsku populaciju čiji su potomci još i danas prisutni u Sisku.

ZAKLJUČAK

Rusko-ukrajinske poveznice grada Siska dio su njegove bogate povijesti obilježene brojnim promjenama na lokalnoj, državnoj i međunarodnoj razini. Za vrijeme Prvog svjetskog rata na prostoru tadašnjeg Ruskog Carstva borila se 27. sisačka domobranska pukovnija. Kao posljedica rata došlo je do zarobljavanja velikog broja vojnika te je na taj način došlo do prvih susreta zarobljenika s novim sredinama – hrvatskih domobrana s Rusijom i ruskih zarobljenika s hrvatskim prostorima. Završetkom rata u Kraljevini SHS dolaze i prve ruske izbjeglice koje su bježeći pred boljevcima tu pronašle svoje prebivalište – privremeno ili stalno, ovisilo je o situaciji. Dolaskom ruskih emigranata krajem dolazi i do formiranja kolonije u kojoj su Rusi razvili svoju bogatu kulturnu djelatnost, ali su nastojali osigurati i svoju egzistenciju. Razvoj te populacije može se pratiti u dva razdoblja. Prvo razdoblje su 20 – te godine u kojima se emigranti privikavaju na životnu svakodnevnicu, osiguravaju zaposlenje i reguliraju svoje odnose prema državi. Drugo razdoblje su 30 – te godine koje su obilježene velikom gospodarskom krizom, odlaskom emigranata u druge sredine i procesom asimilacije. Kroz ta razdoblja možemo pratiti demografsku i socijalnu strukturu emigranata, migracijske procese, odnose političkih stranaka prema njima ... Sisak je kao gospodarsko najjača sredina na tom prostoru imala ulogu središnjeg mesta za okupljanje emigranata iz okolnih prostora. Grad je nudio najveće mogućnosti zapošljavanja i osiguranja osnovnih životnih uvjeta. Iako Sisak nije bilježio znatniji broj emigranata, ipak je kroz čitavo međuratno razdoblje uspio ostvariti njihovu prisutnost, a potomci tih emigranata i danas žive u gradu Sisku. Ovaj tekst nastao je kao refleksija na ratne strahote koje su pogodile Ukrajinu i na dolazak izbjeglica iz tih krajeva u naše prostore. Povijest gotovo da se ponavlja u svojoj brutalnosti kao i u vrijeme i nakon Prvog svjetskog rata koji je odredio sudbinu svijeta u budućem razdoblju. Da li i danas osjećamo posljedice toga razdoblja?

Slavko Kopač, *Cvjećarica*, 1972.,
kombinirana tehnika (kolaž, boja, tuš, pastel) na šperploči,
64,5x49,5 cm, ArtRecontre

Slavko Kopač, *Ptice na mjesecini*, 1975.,
kombinirana tehnika (kolaž, boja, tuš) na platnu, 129x89 cm, ArtRecontre